XIIIE JAARGANG No. 15 — 15 APRIL 1914

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. — AMSTERDAM. — UITGEVER: F. VAN ROSSEN

DE AESTHETISCHE KANSEN VAN HET VLAKKE DAK

NADRUK VERBODEN.

(ZIE DE LOSSE PLAAT)

Das flache Dach im Heimatbilde als kulturelles und wirtschaftliches Problem gefaszt und im Auftrage der Hauptstelle für Bau- und Kunstberatung des Werdandibundes E.V. herausgegeben von FRIEDRICH SEESZELBERG, etatsmäszigem Professor an der Kön. Techn. Hochschule zu Berlin. — Im Verlage von WEISE & Co., Berlin. (Geb. 7.50 Mark).

De klacht dat in Duitschland de Heemschutbeweging uit reaktie tegen den nuchtermaterieëlen geest op hare beurt verviel tot romantische neigingen, dat is niet in de toekomst maar bij voorkeur achterwaarts keek en afging op schilderachtige effekten met terzijdestelling der aan onzen tijd ontleende economische overwegingen, die klacht heeft geleid tot de stichting van den Werdandi-Bond, genaamd naar WERDANDI, de Norne der toekomst.

In hoeverre de stichting van dien afzonderlijken bond noodig was en of niet liever naar hervorming der bestaande organisatie had moeten worden gestreefd, indien deze dan reden tot klagen gaf, hebben wij hier niet na te gaan. Tot verzwakking der Heemschutbeweging heeft de konkurrentie echter niet geleid. Deze is, en dat hangt waarschijnlijk met haar romantisch karakter samen, vast geworteld. Zij kan in den strijd tegen de ontsiering op onmiskenbare successen wijzen, waartegenover het van hartelijk weinig belang is, of hier en daar een weinig te romantisch is opgetreden. Dat laatste kan bovendien moeilijk anders dan een tijdelijk verschijnsel zijn. De Werdandi-bond verkeert nog in het gelukkige tijdperk der kritiek en hij staat nog niet voor de moeilijkheid en verantwoordelijkheid van daden. En uit hetgeen harentwege in het hier aangekondigde werk wordt geschreven, over hare idealen, krijgt men zelfs niet den indruk van een vast omlijnd werkprogramma. Wij maken wel kennis met legio bezwaren, tegen de Heemschutbeweging, tegen de Bauberatung, tegen de ontsieringswetten, maar hoe het precies wèl zou moeten met de bestrijding der ontsiering van stad en land, leeren wij niet. Wij blijven steken midden in de phrases en de theoriën en daar aan hebben wij weinig als het op praktische verwezenlijking aankomt.

De Werdandi-bond heeft in 1911 drie prijsvragen uitgeschreven voor een landhuis, voor eene boerderij en voor eene arbeiderskolonie, ten einde de vraag op te lossen „of het mogelijk was het vlakke dak evengoed bij het duitsche landschapsbeeld als het van oudsher gebruikelijke steile dak" en zulks met gebruikmaking van moderne materialen speciaal van asphaltpapier. Dit vlakke dak werd overal tegengegaan en verboden onder den invloed der Heimatschultzideeën, welke zoowel de Bauberatung als de, krachtens de wet uitgevaardigde gemeentelijke verordeningen tegen de ontsiering beheerschten. Men eischte steeds steile daken, op grond dat die nationaal zouden zijn en dat zij uitsluitend passen in het Duitsche land- en stadsbeeld. De Werdandi-bond — zelfstandig of op aanstichten der betrokken industrieën — acht dit in beginsel onjuist zoowel uit aesthetisch als praktisch-economisch oogpunt. Hij wenschte voor het vlakke dak gelijke rechten als voor het steile; hij bepleit evenzeer de rechten van Verblendsteen en van gegolfd plaatijzer. Dat mag in beginsel volkomen juist zijn, maar niettemin is het begrijpelijk dat men voorshands bij de handhaving der ontsieringswetten het zekere voor het onzekere verkiest en de schoonheid van het oudsher gebruikelijke steile dak niet wil prijsgeven, te meer omdat blijkens de ervaring in de praktijk tot nu toe platte daken doorgaans tot misstanden leidden.

Het was dus ongetwijfeld een goede en vruchtbare gedachte om door middel dezer prijsvragen overtuigend aan te toonen dat met vlakke daken wel degelijk aesthetisch bevredigende oplossingen mogelijk waren.

Over die prijsvragen is zeer veel te doen geweest. Eerstens de omstandigheid dat zij geheel bekostigd werden door de betrokken industie. Zelfs al is het waar dat aan de subsidie geene enkele voorwaarde verbonden was, toch ware het beter geweest voor het prestige van den Werdandi-bond, wanneer hij zich geheel vrij en zelfstandig van belanghebbenden had gehouden. De subsidie aan de prijsvraag immers is wel degelijk indirect, door de reklame die de bond met de prijsvragen voor zich zelf maakt, voor dezen een voordeel. En zelfs de schijn moet worden vermeden dat een vereeniging hare volkomen neutraliteit en onbevangenheid zou kunnen verliezen, dat zij op sleeptouw genomen is.

Het resultaat der prijsvraag is destijds te Berlijn in het Landdaggebouw tentoongesteld en verleden jaar op de I. B. A. te Leipzig. Thans zijn in een keurig boekdeel de voornaamste ontwerpen vereenigd. Wij hebben ons bij de beoordeeling in den strijd tusschen de beide bonden geen partij te stellen en niet op den ondergrond, maar alleen op het resultaat te letten. En dan moet aanstonds gezegd worden, dat dit volstrekt niet meevalt. De Werdandi-bond gaf een alleraardigst prentenboek uit, maar.... bewijskracht bezit het niet.

Dat pleit niet tegen de ontwerpen. Integendeel het meerendeel hunner ziet er aantrekkelijk genoeg uit. Maar wat die ontwerpen ons toonen had geen bewijs meer van noode, terwijl omgekeerd juist de moeilijkste problemen niet gesteld werden.

Van voorname voorstad-villa's met een dakhelling van 30° zijn de voorbeelden reeds bij honderdtallen aan te wijzen. Daarbij hindert zelfs de monumentaliteit niet, waartoe de enkele ontwerpen met werkelijk platte — d. w. z. horizontale — daken doorgaans vervielen.

En bij de landelijke gebouwen der beide andere prijsvragen is juist niet opgelost de moeilijkheid waar het op aankomt: de plaats in het landschap. Die wordt op de phantasie-plaatjes der ontwerpen allerminst onder oogen gezien. De gevallen die het meest bewijs voor de mogelijkheid eener aesthetische oplossing van noode hadden, zijn bovendien niet gesteld: het kleine landhuis, de schuur, het fabrieksgebouw, de vrijstaande arbeiderswoning, waarbij het vlakke of platte dak een armelijken, botten indruk pleegt te maken. Bij die uiterst eenvoudige werken immers berust het effekt grootendeels op het silhouet en dit gaat bij platte daken verloren. Hoe daarin tegemoet kan worden gekomen, wordt ons niet getoond.

Ook in een ander hoofdpunt laat de prijsvraag ons volkomen in het onzekere. Het uitgangspunt was de overweging dat vlakke daken zooveel economischer zouden zijn dan steile; dat zou volgen uit eene eenvoudige rekensom. Eene dergelijke rekensom wordt echter in dit boekwerk niet gegeven ter verduidelijking der platen. Het lijkt ons bij vele dér ontwerpen trouwens de vraag of zij wel de gewenschte uitkomst zou hebben opgeleverd en of niet veeleer zou zijn gebleken dat de verkregen ruimte onder een hooge steile kap niet voordeeliger zou zijn te maken geweest dan door den bouw van een volledige verdieping met vlak dak. Het sterkst is dat vermoeden bij de prijsvraag voor de arbeiderskolonie. Die lijkt ons allerminst ter wille van de goedkoopte aanbevelenswaardig.

De vele franje waarmede dit boek omhangen is wekt het wantrouwen dat de bedoeling wel eens kon zijn de aandacht van den leek af te leiden. Wat bijv. hebben de interieurs te maken met de vraag waar het om gaat? Men mag zich door de aardige perspektieven of projecties allerminst laten overbluffen want er blijkt allerminst uit dat het blijkbaar de bedoeling is de, op de voor pannendaken gebruikelijke wijze opgewerkte daken, met asphaltpapier te dekken. En dat zou het effekt dat de beschouwer zich op grond der ervaring uit de prentjes onwilkeurig van de werkelijkheid vormt, niet weinig kunnen veranderen. Men krijgt den indruk dat ook vele ontwerpers zich daarvan geen rekenschap gaven.

Hierbij zijn afgebeeld de met de eerste prijzen bekroonde ontwerpen van elk der drie prijsvragen.

Wij vestigen de aandacht op dit werk, niet zoozeer uit instemming — integendeel het boek laat ons, in verband met zijne ongetwijfeld sympathieke strekking beschouwd, onbevredigd — als wel omdat het eene reeks van op zich zelf beschouwd geslaagde ontwerpen bevat en tevens omdat het eene zeer interessante bijdrage voor de ontwikkeling der Heemschut bevat. Met den gang van zaken in Duitschland, dat ons in deze beweging eenige jaren vóór is, kunnen ook wij mogelijkerwijze ons voordeel doen.

TEEKENING-ARCHIEVEN

Het technisch bureau „Multiplex" te Karlsruhe, vertegenwoordigd door Sachs & Roelofs, Amsterdam (Adm. de Ruyterweg 345) heeft in den handel gebracht omslagen voor het ordenen van teekeningen benevens bijbehoorende kasten.

De omslagen — „Multiplex-Zeichnungsordner" — die van wasdoek gemaakt zijn (zie afb. 1), worden in drie formaten gemaakt en wel voor teekeningen formaat 50 × 40 cM., 50 × 75 cM. en 75 × 100 cM. De omslagen voor de beide eerste formaten verschillen alleen in de lengte van het wasdoekengedeelte (dat trouwens in iedere gewenschte lengte kan worden vervaardigd); de breedte der kop-einden der omslagen bedraagt voor de beide kleinste formaten 50 cM., voor het grootere formaat 81 cM. Iedere „Ordner" kan circa 200 teekeningen bevatten.

De teekeningen worden op de navolgende wijze voor het opbergen behandeld. Aan den rand worden de bij de omslagen behoorende strooken geplakt. De teekeningen zelf worden dus niet geperforeerd. Hebben de teekeningen een grooter formaat dan dat van den omslag waarin zij geborgen worden, dan worden zij dubbel gevouwen en voorzien van twee strooken, waarbij er op moet gelet worden dat de gaten in beide correspondeeren. Op die wijze kunnen de grootste teekeningen worden geborgen. Daar zij aan alle kanten uitstekend beschermd zijn en geheel glad naar beneden hangen, hebben de vouwen niet te lijden en kunnen steeds lichtdrukken van de oorspronkelijke stukken

PRIJSVRAGEN VAN DEN „WERDANDI-BOND" VOOR DE AESTHETISCHE TOEPASSING VAN VLAKKE DAKEN

1E PRIJSVRAAG LANDHUIS

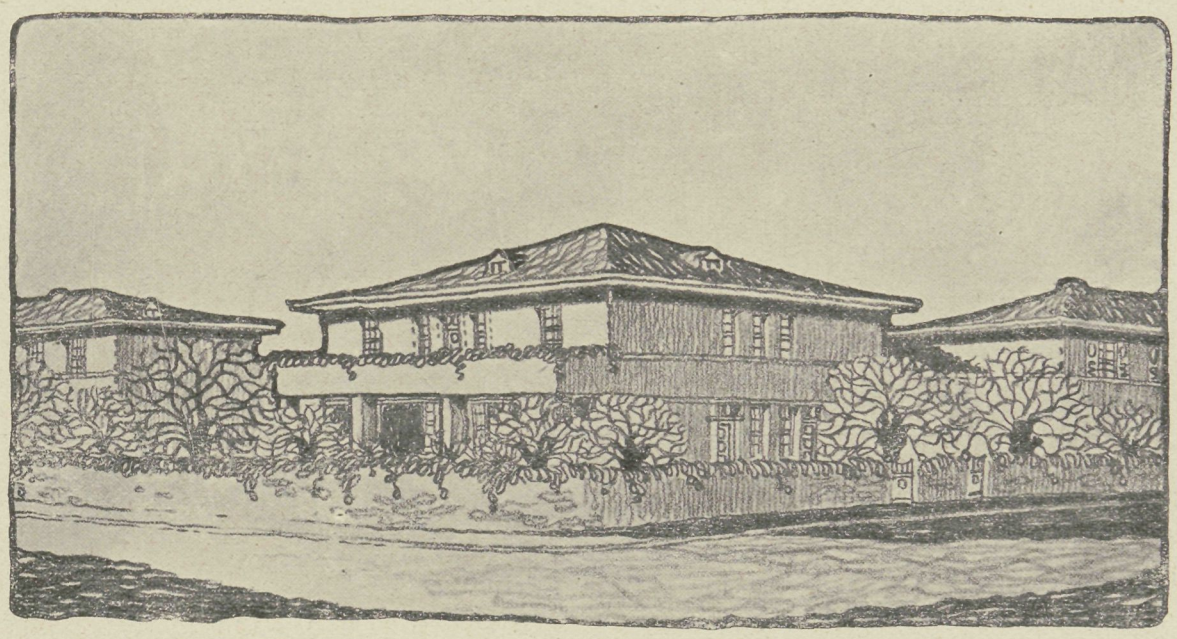

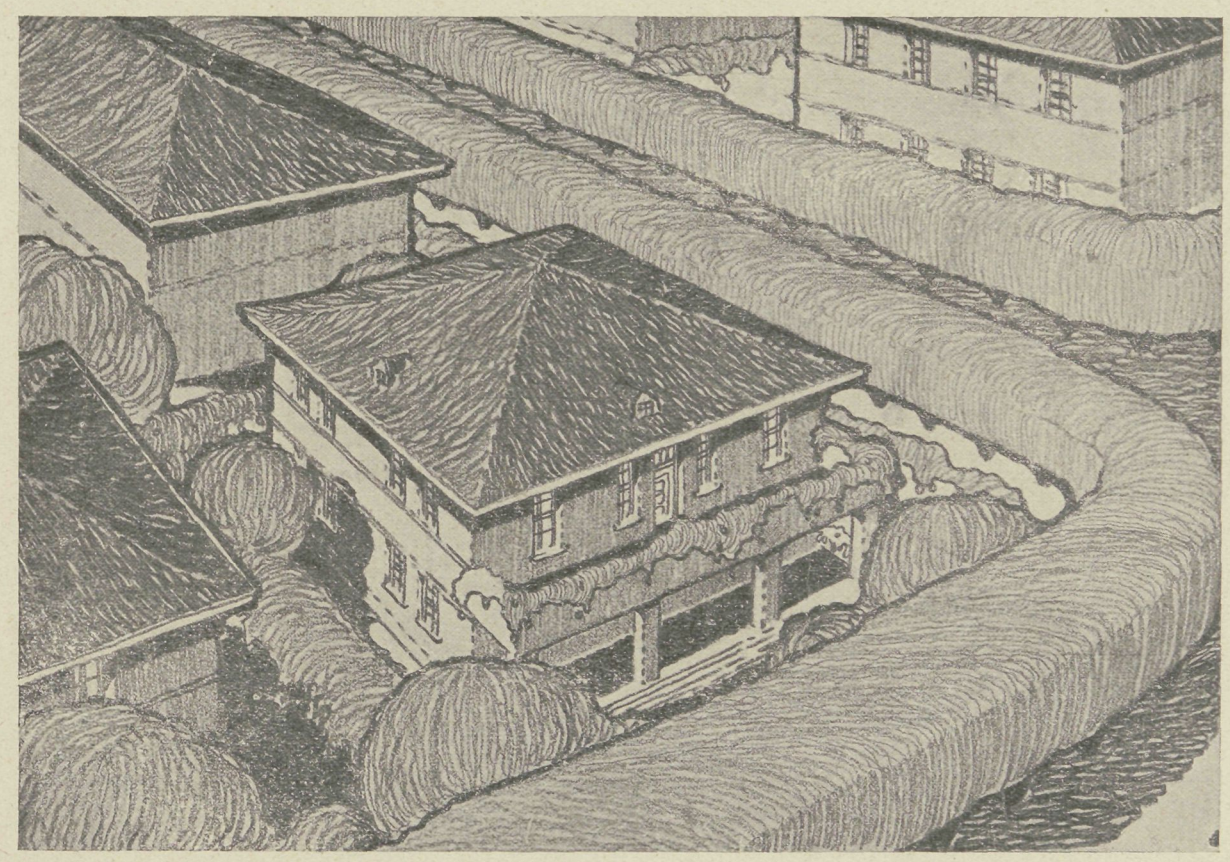

1E PRIJS. ARCH. ADOLF MAYER (AUGSBURG)

UIT: DAS FLACHE DACH IM HEIMATBILD. VERLAG WEISE & CO. BERLIN
BIJVOEGSEL VAN „DE BOUWWERELD" VAN 15 APRIL 1914. NUMMER 15

2E PRIJSVRAAG BOERDERIJ

GEHÖFTANLAGE

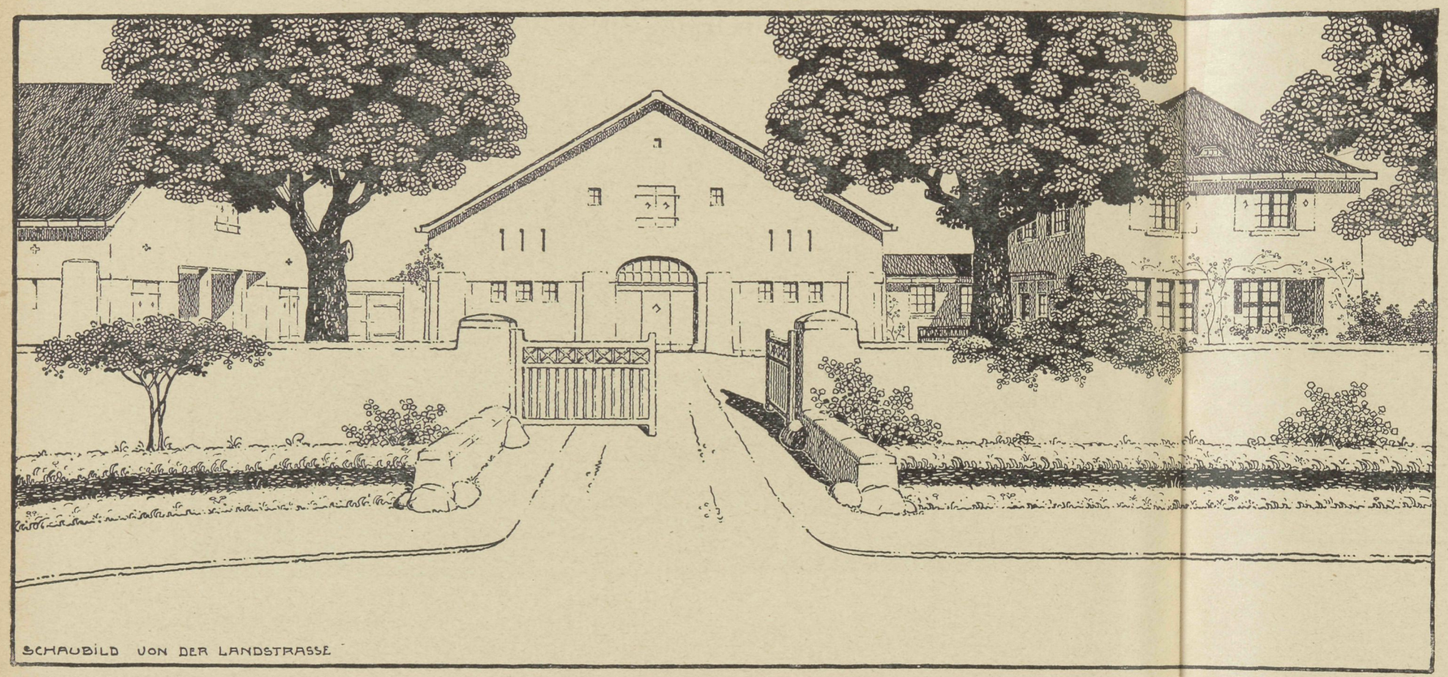

SCHAUBILD VON DER LANDSTRASSE

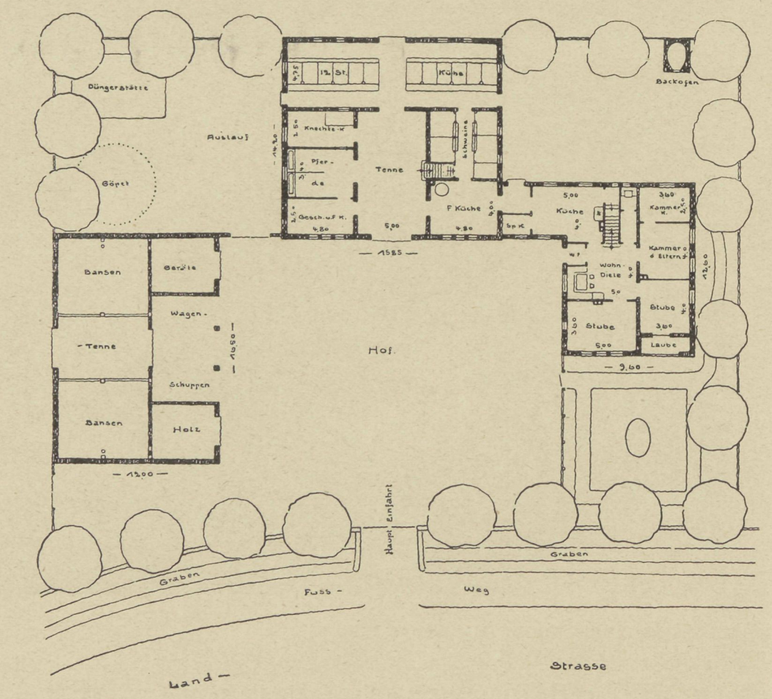

1E PRIJS. ARCH. FRITZ DRIELING (BREMEN)

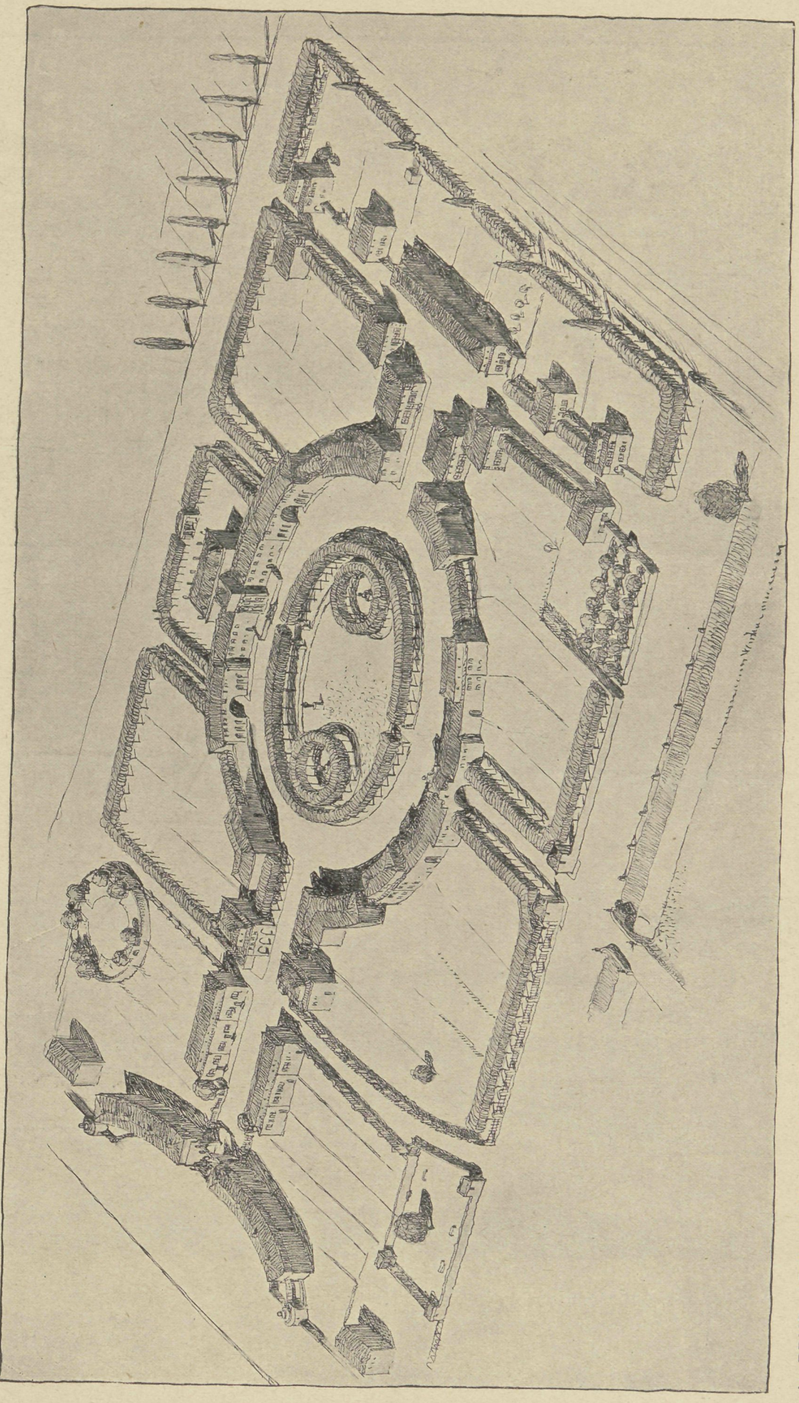

3E PRIJSVRAAG ARBEIDERSKOLONIE

1E PRIJS. ARCH. KARL LEUBERT (KARLSRUHE)

3E PRIJSVRAAG ARBEIDERSKOLONIE

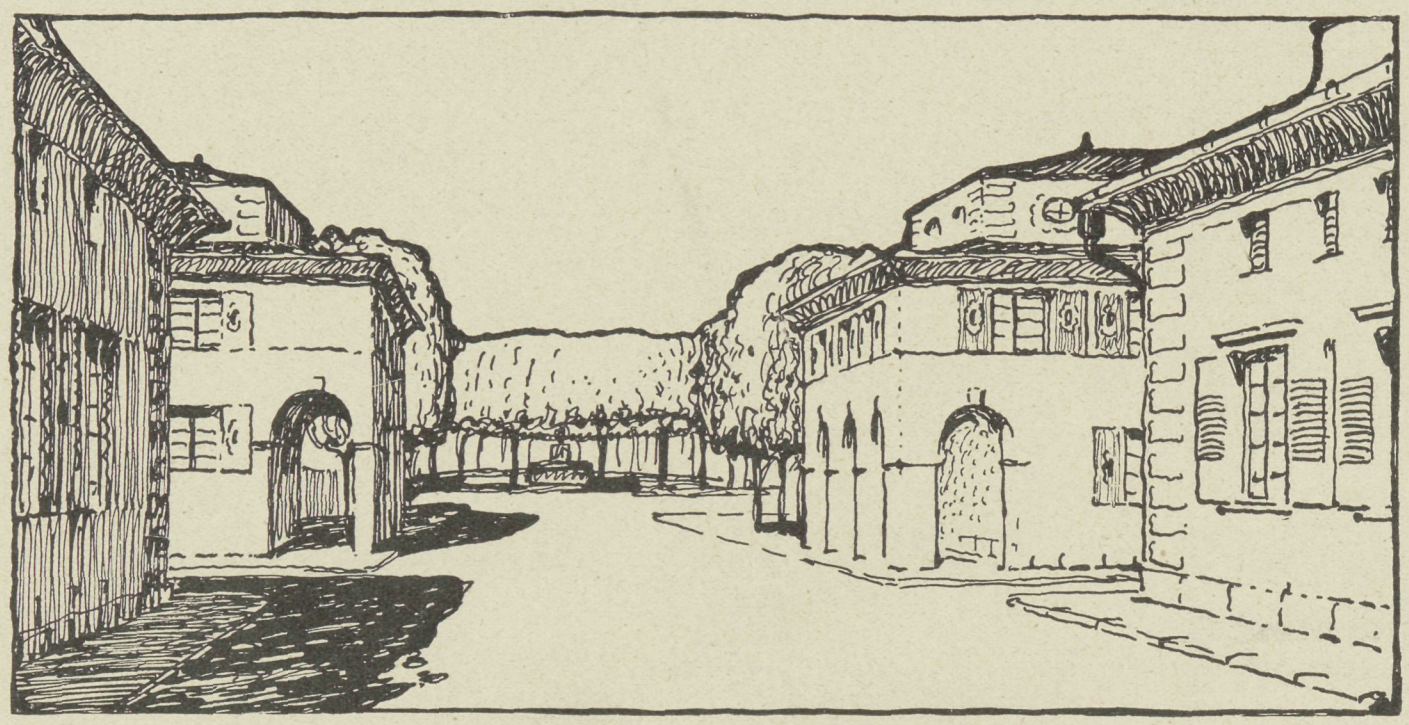

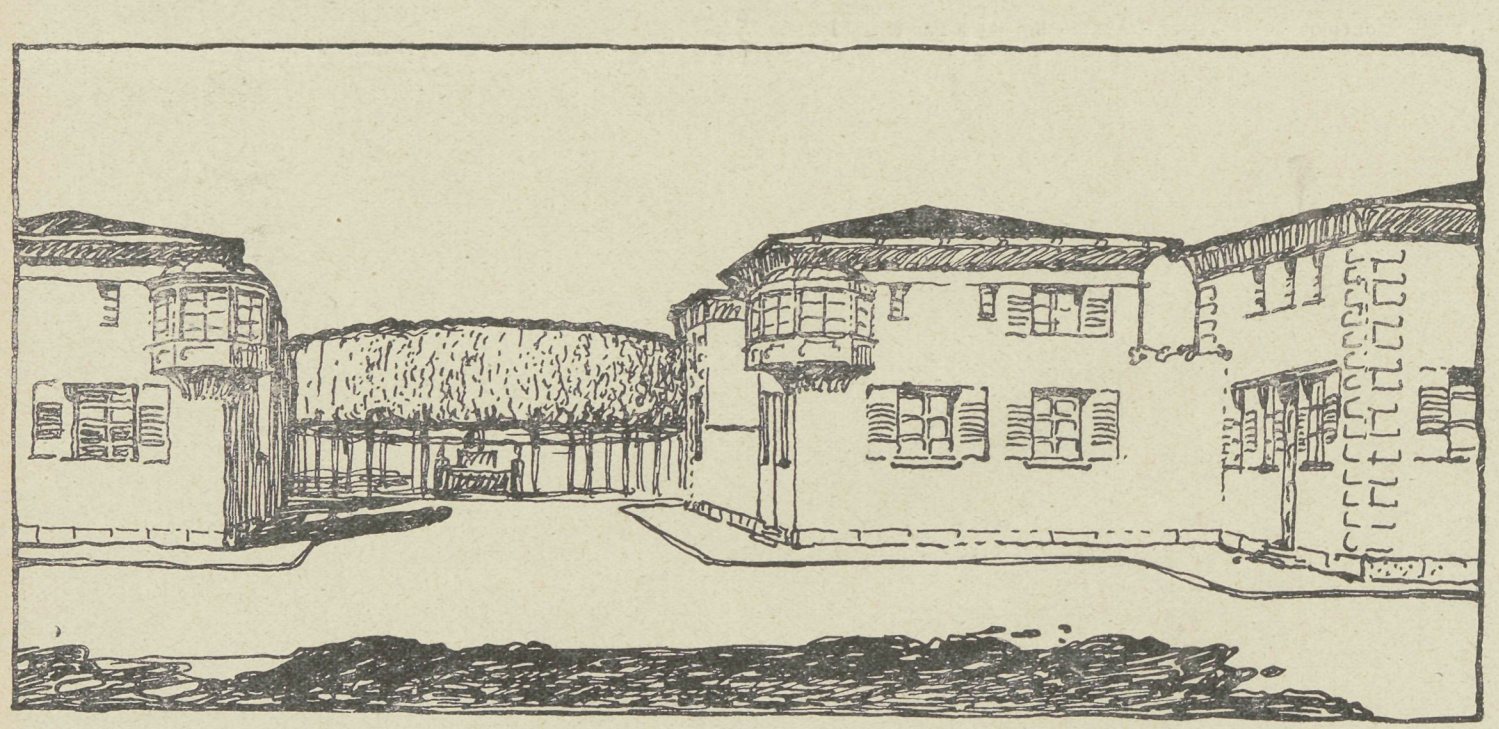

1E PRIJS. ARCH. KARL LEUBERT (KARLSRUHE)

vervaardigd worden. Op dezelfde wijze als in de bekende „Briefordners" kunnen ook bij deze omslagen stukken van alle grootten in volgorde worden opgeborgen en kan ieder hunner onafhankelijk van de andere worden geraadpleegd.

Het opzoeken van teekeningen is bij het gevolgde stelsel van registreering zeer eenvoudig. Er is één hoofdregister. Het hoofdregister is alfabetisch bedrukt, het tusschenregister is blanco en kan dus naar believen worden ingevuld. Beide registers zijn van even wijdige rijen gaten voorzien, waardoor het mogelijk is, het eene iets buiten het andere te laten uitsteken. Bij het zoeken eener teekening moet men dus de bijbehoorende letter van het hoofdregister opslaan voor men de onderafdeeling van het tusschenregister inziet.

Aangenomen dat de teekeningen door een hoofdletter en bovendien nog door cijfers zijn aangeduid, bijv. D. 60 dan zou de plaatsing in den omslag zoodanig geschieden dat men de teekeningen onder de betrekkelijke letter van het hoofdregister legt en ter verdere onderverdeeling een of meer bladen van het tusschenregister invoegt, zoodat bijv. telkens een groep van tien teekeningen is afgescheiden.

Voor het inschikken of uitnemen eener teekening steekt men de beide stiften van de klemplaat in de buitenste gaten der strooken en neemt vervolgens alle teekeningen die boven de gezochte liggen op. Deze blijven daarbij in de beste volgorde en kunnen direct weer herplaatst worden zonder eenige moeilijkheid.

Na het ordenen der teekeningen slaat men den wasdoekenomslag dicht, bevestigt de druksluitingen en drukt ten slotte met de klemplaat den omslag stofdicht toe.

Aan de binnenzijde van de deksel is een groot blad voor den inhoud geplakt. Daarop kunnen de groote groepen der teekeningen gedetailleerd vermeld worden. Aan de buitenzijde van de deksel zijn kleine inhoudsbladen geplakt waarop alleen de hoofdgroepen worden aangeduid, zoodat men direct weet in welken omslag te moeten zoeken. Buiten op de kasten waarin de omslagen geborgen worden, zijn boven de handgrepen kleine schildjes aangebracht, waarop de hoofdsoort der in die kast geborgen teekeningen is vermeld.

Deze omslagen worden ook als ze geheel gevuld zijn, gemakkelijk gedragen. Het gewicht van de teekeningen wordt direkt door de hand overgenomen, daar de stiften (waaraan zij hangen) en de beugel uit één stuk zijn. De kartonnen gedeelten van den omslag worden dus in het geheel niet belast en hebben onder het gewicht niet te lijden.

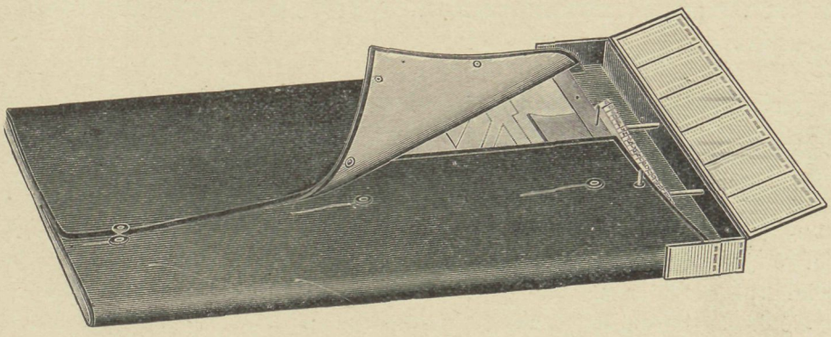

Afb. 1

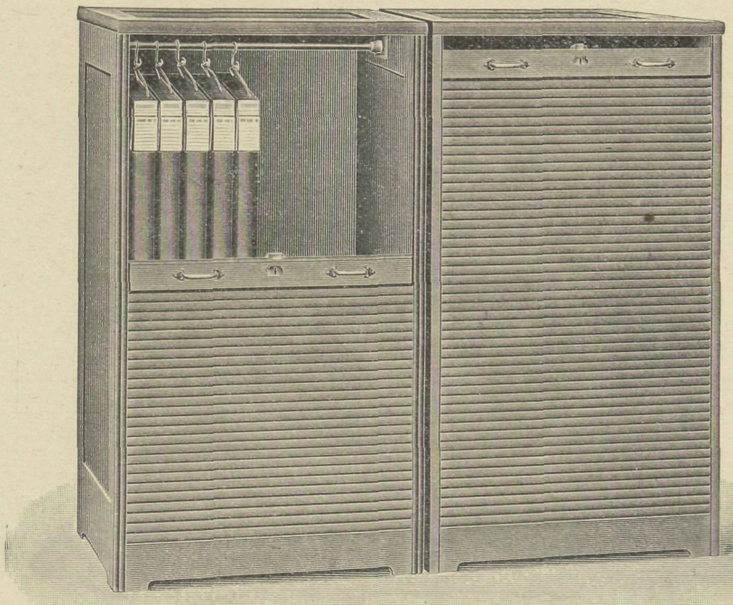

Afb. 2

Voor het bewaren der omslagen dient de „Multiplex-Ordner-Schrank", welke een tiental omslagen kan bevatten. Deze hangen aan een stang, overdwars in de kast, zoodanig dat de verkorte inhoudsopgave (waarop gelijk wij zagen, de hoofdinhoud der omslagen is aangegeven) direct in het gezicht is. De kasten zijn gesloten met schuifdeuren en kunnen naast of, bij beperkte plaatsruimte, boven elkander gegroepeerd worden. De kasten bestaan in een eenvoudig model (afb. 2) en in een eenigszins versierd model.

Volgens dit systeem kan met geringe installatiekosten een uitstekend geordend teekeningen-archief ingericht worden, waarin alle stukken met geringe moeite zonder beschadiging en op zeer overzichtelijke wijze worden gerangschikt.

HYGIËNE DER WONING

NADRUK VERBODEN.

Een bekende autoriteit op het gebied der technische hygiëne is zeer zeker Prof. H. Chr. Nuszbaum te Hannover. Naar aanleiding van een artikel van dezen deskundige in de „Blätter für Volksgesundheitspflege" Nr. 5 jaargang XIII vinden wij gelegenheid enkele belangrijke factoren, die van invloed zijn op de hygiënische bewoning eener woning, ter sprake te brengen, erop wijzende, dat deze natuurlijk verband houden met duitsche toestanden, doch dat deze natuurlijk aan hollandsche toestanden getoetst kunnen worden.

Van groot belang voor een gezonde woning is het te beschouwen, dat de woningtemperatuur gevrijwaard is voor te groote schommelingen, d.w.z. dat zij zoodanig opgetrokken is, dat voorkomen wordt, dat zij 's zomers te veel warmte opneemt en 's winters te veel warmte door afkoeling afstaat.

Uit een economisch oogpunt is men verplicht om aan de buitenmuren een zoo gering mogelijke dikte te geven. Muren ter dikte van 0.25—0.40 komen voor het meerendeel in aanmerking. Deze zijn niet in staat, om de woning zelve tegen ongewenschte opname of uitstraling van warmte te beschutten. Men ziet hieruit, dat de dikte der buitenmuren in Duitschland grooter is dan in onze streken. Algemeen geldend is, dat deze ten minste ter dikte van één steen opgetrokken moeten worden. Een bedenkelijke stap achteruit achten wij het standpunt van den Inspecteur van de Volksgezondheid voor Gelderland, die geen bezwaar erin ziet, om in sommige gevallen vakwerkmuren ter dikte van $^1/_2$ steen als buitenmuren van woningen toe te staan (zie rapport: Bouwkosten van kleine woningen in Nederland). Dergelijke dunne buitenmuren zijn o.i. op grond van verschillende factoren uit den booze. Zoo weten wij bij ervaring, dat zij zeer zeker geen voldoende beschutting geven tegen zeer warme of zeer lage temperaturen in woningen, iets wat in het belang der hygiëne te vermijden is. De uit natuursteen opgetrokken muren zullen weliswaar dikker zijn, maar het warmtegeleidingsvermogen daarvan is ongeveer driemaal zoo groot als dat van baksteen.

Om te voorkomen, dat bij geringe muurdikte de woningtemperatuur door uitstraling te laag wordt, dient men ook 's nachts de woning te verwarmen. Dan zorgt men ervoor, dat de binnenzijde der buitenmuren ongeveer eenzelfde temperatuur behoudt als de woninglucht. Daardoor wordt overmatige uitstraling van warmte voorkomen. De kosten zijn niet veel hooger dan die voor verwarming alleen bij dag, immers in dat geval heeft 's nachts een aanmerkelijke afkoeling plaats en is er heel wat brandstof noodig om de temperatuur weer op de gewenschte hoogte te brengen.

Door de tegenwoordig in den handel zijnde vulkachels bestaat er uit een economisch oogpunt weinig bezwaar, om ook 's nachts de verwarming der woning te onderhouden, doch er zullen nog heel wat jaren moeten verloopen, eer men algemeen van het nut daarvan overtuigd is.

De hoogte der woonvertrekken moet laag gehouden worden om de verwarming te vergemakkelijken. Het verschil in temperatuur tusschen zoldering en vloer neemt met de hoogte snel toe.

Een hoogte van 2.60—2.80 M. is het meest aanbevelenswaardig. Op de zomertemperatuur der woonvertrekken oefent de hoogte ook een merkbaren invloed uit. Voor de ventilatie is een meervoudige luchtverversching van meer belang dan een groote luchtruimte. Hoe lager de woning blijft, des te koeler blijft zij in den zomer en des te gemakkelijker is het, om de woning door schaduw van boomen koel te houden. Ook de bouwkosten worden geringer en een gunstige verhouding tusschen woninghoogte en afstand van woning tot woning is te bereiken. Voor de toetreding van het licht in de woning is dat ook van beteekenis.

In den zomer zijn boomen en het doen begroeien van buitenmuren met klimplanten van groote beteekenis te achten ter voorkoming van hooge woningtemperaturen.

Zoowel 's winters als 's zomers is het van belang te achten met het oog op uitstraling en opname van warmte, dat geen groote muurvlakten met de buitenlucht in aanraking komen. De vrije ligging der woning moet daarom liefst tot die gevallen beperkt blijven, waarin het mogelijk is op bovengenoemde wijzen tegen groote warmte-opname of uitstraling maatregelen te kunnen nemen.

In het algemeen verdient de vereeniging van de ééngezins-woning tot niet-eentonige blokken van woningen of rijen van woningen volgens de gesloten bouwwijze, wat betreft den invloed tegen weersinvloeden, aanbeveling. Prof. Nuszbaum is van meening, dat wanneer prijs en hechtheid het toelaten, het alle aanbeveling verdient om de buitenmuren op te trekken van steenen met groote poriën of anders deze met dergelijke steenen te beklampen. Zeer goed leent zich daarvoor drijfsteen. Het warmtegeleidingsvermogen daarvan is zeer gering. Een zeer goede bouwsteen is een uit klei of leem gebakken steen, die door toevoeging van kolengruis flink poreus is. De prijs is evenwel een beletsel om deze steen voor den bouw van kleine woningen te kunnen gebruiken.

De vastheid dezer steenen laat toe om daarmede woningen van twee verdiepingen op te trekken. Als mortel is aan te bevelen een mengsel van 1 volumedeel cement op 8 of 12 volumedeelen zand. Deze verhoogt de hechtheid van het muurwerk, zonder aan de poreusheid daarvan schade te doen. De bepleistering moet dun en uit een mageren mortel bestaan, zoodat deze nog voor het gestelde doel bruikbaar is. Voor buiten is een ruwe pleisterkalk het meest aanbevelingswaardig. Het poreuze muurwerk bezit het verdere

voordeel, dat het spoedig uitdroogt, neerslag niet diep in zich opneemt en vocht uit den bodem over zeer geringe hoogte daarin opstijgt.

Met de in Coblenz en omgeving op dergelijke wijze opgetrokken woningen heeft men de meest gunstige ervaringen opgedaan. Nieuwbouwen kunnen zonder bezwaar direct betrokken worden. Zij bieden in den zomer een aangenaam koele bewoning, zijn 's winters gemakkelijk warm te stoken en geenszins vochtig.

Met spouwmuren zijn ook goede resultaten te verkrijgen, vooral wanneer de spouw met puimsteen gevuld wordt. Ook kan voor dat doel niet te fijne asch aangewend worden. Doch deze geleidt vocht gemakkelijker dan puimsteen.

Daar het dak tegenwoordig vrijwel algemeen beschoten wordt, zal het daardoor niet moeilijk vallen om zoodanige inrichtingen te treffen, waardoor het optreden van hooge temperatuur voor zoldervertrekken te voorkomen is.

Zoo zal het b.v. in vele gevallen mogelijk zijn om tusschen het beschot en de zoldering van het zoldervertrek een zekere ruimte open te laten, die met puimsteen of asch gevuld kan worden. Tegen te groote zonnewarmte is de zolderruimte ook te vrijwaren, door aan het dak geen te kleine helling te geven, zoodat dan een der dakvlakken zich steeds in de schaduw bevindt. Het vlakke en flauw hellende dakvlak wordt toch van 's morgens vroeg tot 's avonds laat door de zon beschenen.

Natuurlijk dient voor de mogelijkheid eener goede ventilatie van de zolderruimte zorg gedragen te worden, waardoor 's nachts een flinke doorspuiing te bewerkstelligen is.

Bescherming tegen groot lawaai door bedrijf, verkeer enz. is op volgende wijzen te verkrijgen.

De drukte, die veroorzaakt wordt door het verkeer en het bedrijf is te voorkomen door een doelmatige indeeling bij nieuwe wijken. Zoo mogelijk moeten de wijken voor bewoning niet ontworpen worden in die stadsgedeelten, aangewezen voor den handel en het fabriekswezen. De plaats voor het grootbedrijf is het doelmatigst in het noord-oostelijk deel der gemeente, opdat het geluid, rook enz. ver van de bewoonde gedeelten gehouden worden.

Natuurlijk heeft de wijze van de verharding van den weg invloed op het lawaai door het verkeer. Men kieze deze daarom zoo, dat dit tot een minimum beperkt wordt. Aanbeveling verdient het teren der wegen, ook met het oog op hinderlijke stofontwikkeling.

Van groot belang voor een gezonde woning is de mogelijkheid der volle toetreding van licht in de woning. Het daglicht uit het oosten en zuiden is aanmerkelijk krachtiger dan dat uit het westen en het noorden. De goede toetreding van het licht is in de eerste plaats afhankelijk van de hoogte der woning en van haar afstand ten opzichte van tegenoverliggende woningen. Voor het verkrijgen van een goede verlichting moet zich de woningafstand tot de woninghoogte verhouden in kleine gemeenten als $\frac{7}{5}$: 1; in groote gemeenten als $\frac{8}{5}$: 1. Aanbeveling verdient het, om het raamkozijn zoo dicht mogelijk bij de zoldering te doen aanvangen, opdat het licht zoo diep mogelijk in het vertrek kan vallen.

Kamermuren moeten zoo licht mogelijk in kleur gehouden worden, evenzoo de vloeren waardoor het vertrek aan licht zal winnen en hierdoor een des te gezelliger aanzien verkrijgt.

Voor luchtverversching is men bij kleine woningen meestal aangewezen op de ventilatie door middel van het openen der ramen. Zeer geschikt eigent zich daarvoor het draaibaar bovenlicht. Bij schuiframen dient erop gelet te worden, dat zij gemakkelijk schuifbaar zijn, daar anders de ventilatie achterwege blijft, hetgeen ongewenscht is.

Ramen met kleine ruitjes komen weer in de mode. Zij zijn voor arbeiderswoningen aan te bevelen, daar bij het breken der glasruitjes dan weinig kosten voor herstel noodig zijn. De roeden belemmeren al zeer weinig het invallen van het licht, zoodat in dat opzicht daartegen geen bezwaar is te maken.

J. v. d. B.

GEMENGDE BERICHTEN

De Schoonheidscommissie. Door Burgemeester en Wethouders is aan de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, de Afdeeling Amsterdam der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, het Genootschap Architectura et Amicitia en den Bond van Nederlandsche Architecten het volgende schrijven verzonden d.d. 1 April 1914.

„Naar aanleiding van uw schrijven, d.d. 21 Maart j.l. hebben wij de eer u te berichten, dat, zooals ook blijkt uit de gevoerde onderhandelingen over een nieuw reglement voor de „Schoonheidscommissie", wij haren arbeid waardeeren en dus gaarne onze medewerking toezeggen om hare positie beter te regelen.

„De noodige voorstellen daartoe kunnen spoedig tegemoet worden gezien. Van de mededeeling, dat de leden der commissie, in afwachting van dit antwoord, zich op uw verzoek bereid hebben verklaard hunne functie te blijven waarnemen, namen wij met voldoening kennis. Wij vertrouwen, dat de commissie daarin aanleiding moge vinden om haar mandaat te vervullen totdat de nieuwe regeling zal zijn tot stand gekomen.

„Een verzoek van gelijke strekking is door ons gericht tot het door ons aangewezen lid der commissie, den heer A. Salm G.Bzn."

Ontsiering door reclames. Eenige leden verzochten 's Ministers meening omtrent van Rijkswege te nemen maatregelen teneinde ontsiering van stad en land door hinderlijke reclames en geïllustreerde aankondigingen tegen te gaan. Andere leden verklaarden zich tegen wettelijke maatregelen met het oog op industriëele- en eigendomsbelangen en op de moeilijkheden verbonden aan de uitvoering met name van verleening van onvermijdelijke dispensaties.

De Minister wilde zich gaarne scharen onder diegenen, die het betreuren, dat stad en land zoo menigmaal op ergerlijke wijze door reclames ontsierd worden, maar hij meende, dat het hier vooralsnog geen onderwerp betreft, waar wettelijke voorziening van Rijkswege noodzakelijk is. Hij geloofde veeleer, dat het hier eene aangelegenheid geldt, die, wanneer wettelijke voorziening noodig is, aan de provinciale- of gemeentebesturen

kan worden overgelaten. Er is te dezen reeds iets tot stand gebracht door de verordeningen van de Provinciale Staten van Zuid-Holland, Noord-Holland en Zeeland, en er is zeker alle kans, dat ook andere provincies of gemeenten het goede voorbeeld zullen volgen.

Staatsbegrooting 1914.
„Bull. Ned. Oudh. Bond". Mrt/April 1914

Bescherming en onderhoud van monumenten. De Minister werd door eene commissie van deskundigen ingelicht en zag in, dat eene wettelijke regeling noodwendig zal zijn om tot een afdoende bescherming van onze nationale monumenten te geraken. Het was hem gebleken, dat zijn ambtsvoorganger hoofdzakelijk om financieele redenen tegen eene wettelijke regeling bezwaar had. Hij hoopte echter de kwestie ter hand te nemen en ook in het bijzonder te overwegen, op welke wijze aan den sinds jaren op de Regeering uitgeoefenden drang gevolg kan worden gegeven, zonder dat al te belangrijke offers van de schatkist zullen worden gevorderd; het was echter niet zeker of hij voor een en ander den tijd zou vinden.

Staatsbegrooting 1913.
„Bull. Ned. Oudh. Bond". Mrt/April 1914.

Stucadoorgips en vloergips. Het zal niet aan velen bekend zijn, dat er twee zeer verschillende gipssoorten zijn, die men verkrijgt door:

1e. Gipssteen te branden door langzame verhitting tot een temperatuur van ongeveer 130°.

Deze gipssoort verhardt met water zeer snel, en wordt gebruikt voor gipsafgietsels, stucadoorswerkzaamheden, gipsplanken, chirurgische verbanden, enz.

2e. Gipssteen te branden tot roodgloeihitte.

Deze gipssoort is tegen vocht en weersinvloeden bestand, zij vereischt een langeren tijd om te versteenen als de sub 1 genoemde soort en wordt veel harder.

Deze gipssoort wordt gebruikt voor beton en voor afwerklagen van vloeren.

In Duitschland onderscheidt men deze soorten in „Stuckgips" en „Estrichgips". De laatstgenoemde gipssoort wordt in Nederland niet of slechts sporadisch gebruikt, toch zal het wenschelijk zijn hiervoor ook Nederlandsche woorden aan te nemen, en hiervoor te gebruiken de woorden s t u c a d o o r g i p s en v l o e r g i p s.

Wordt gips gebrand tot een temperatuur, die ligt tusschen 130° en roodgloeihitte, dan ontstaat een onbruikbaar product, de gips is zoogenaamd doodgebrand.

Een gipsafwerklaag op een betonvloer is voor het verkrijgen van een warmen vloer aan te bevelen.

Op het gips kan dan linoleum worden geplakt.

Na het gladstrijken van de gipslaag, moet deze eerst wat opstijven, zij wordt daarna gestampt tot de dikte der laag met één vierde verminderd is. Zij wordt daarna met de stalen plekspaan opgestreken. De te gebruiken specie is een brei van enkel gips, de ondervloer moet vooral goed worden bevochtigd.

„Gew. Beton".

Officieële ontgravingen en merkwaardige vondsten. Het „Berl. Tagebl." bericht dat keizer Wilhelm aanstonds na zijn komst op Corfu de ontgravingen van eenige klassieke bouwvallen bezocht waarin hij groot belang stelt. In jaargang 1912, blz. 214, namen wij het rapport van den keizer over de ontgravingen bij den tempel van Cardaki op. Het succes dier ontgravingen was zoo wonderbaarlijk dat het deed denken aan de gebruikelijke ontdekkingen bij hoog bezoek te Pompeji, die met zorg zijn voorbereid. Keizer Pedro van Brazilië die een wetenschappelijk man was en de zaken van dichtbij bekeek, haalde bij zulk een gelegenheid uit een bronzen vaas, die in zijn bijzijn „ontdekt" werd, het laatste avondblad van de „Corriere della Sera".

Thans heeft de keizer op Corfu den Gorgotempel bij Garitza bezocht, en ook daar heeft zijne aanwezigheid tot belangrijke ontdekkingen geleid. Tijdens zijn bezoek werden behalve twee uitstekend bewaarde triglyphen ook de eerste metope van het tempelfries gevonden. Met behulp daarvan kan nu de breedte van den tempel worden bepaald. Ook werden fragmenten van andere onderdeelen ontgraven

De oudste woonhuizen in Duitschland bevinden zich te Winkel en te Trier. Het oudste woonhuis van Duitschland is, naar men doorgaans aanneemt, het z.g.n. „Graue Haus" te Winkel in den Rheingau. Het is, gelijk Prof. Albrecht Haupt (Hannover) in zijn werk „Die Aelteste Kunst, insbesondere die Baukunst der Germanen" mededeelt, een in den romaanschen tijd uitgebreid klein woonhuis uit den frankischen tijd. Op aanstichten van Dr Plath (Wiesbaden), hier te lande bekend door zijne bemoeiingen met de Karolingische kapel op het Valkhof te Nijmegen, heeft de tegenwoordige eigenaar graaf Matuschka-Greiffenklau het gebouw en zijne omgeving laten onderzoeken.

Volgens eene brochure van P. Eichholz was het „Graue Haus" naar alle waarschijnlijkheid de woning van den geleerden Rhabanus Maurus en dagteekent het uit het midden der 9e eeuw. Het blijkt uit de „Annalen van Fulda" dat deze te Winkel een huis bezat.

De oorspronkelijke kern van het huis is nog volkomen goed bewaard. Zij bestaat uit een gebouw van circa 7 M. breedte en 14 M. lengte, met twee verdiepingen, waarbij zich in de bovenverdieping westelijk eene kleine kapel aansluit. Deze is aangeduid door een verdiept kruis in de lateibalk boven de denr. Onder de kapel heeft zich vermoedelijk de keuken bevonden.

De bovenverdieping was bij de kapel waarschijnlijk toegankelijk door een buitentrap. Zij bestond uit een enkel vertrek welks schouw nog aan den zuidelijken wand te zien is.

Van groot belang zijn, naar Haupt opmerkt, aan dit gebouw enkele overgebleven architektonische fragmenten en wel: een tweeledig venster in den oostelijken gevel dat afgedekt is door een zware latei, die met twee blinde bogen versierd is. In de middenstijl is eene kerfsnee-versiering ingehakt, tusschen de bogen een kruis.

Een tweetal drielichten in den oostelijken wand ter begane grond zijn door lateien afgedekt waarin een dakvormige lijn met aanduiding van ronde acroteriën is gegrift; een dergelijke latei bevindt zich boven den sedert verplaatsten keukeningang.

Een niet minder merkwaardig bouwwerk is de zoogenaamde „Frankenturm" in de Dietrichgasse te Trier. Haupt geeft er in zijn bovengenoemd boek eene afbeelding van in den tegenwoordigen toestand. Het was een woontoren, die zich tevens ter verdediging leende. Twee eeuwen geleden bestonden er nog vijf van zulke gebouwen, die den naam van propugnacula droegen.

De Frankentoren is ongeveer 9.5 M. breed en 16.5 M. lang. Hij heeft thans nog twee verdiepingen en is in de 19e eeuw afgedekt door een zadeldak. Oorspronkelijk waren er zeker 4 à 5 verdiepingen. Onder den bouw bevindt zich een 7.5 M. hooge door een tongewelf overdekte kelder.

Op den beganegrond bevindt zich thans een groote inrijpoort die echter van nieuweren datum is. De beide lage benedenverdiepingen (die thans tot ééne zijn vereenigd) hadden zeer kleine vensters. De hoofdverdieping kenmerkt zich in den gevel door twee boogvensters, die elk door een gedrongen middenzuil zijn verdeeld in twee, eveneens halfrond afgesloten openingen. De zuilen, de archivolten en de pijler tusschen de beide vensters hebben krachtige profileering van klassiek model dat op Karolingischen trant vereenvoudigd is. De basis is van attisch type.

De sokkel van het huis is ter hoogte van circa 2 M. boven de straat van blokken natuursteen. Daarboven is de gevel opgetrokken in z.g.n. „petit appareil" (met gebruikmaking van romeinsche blokjes natuursteen) waarvan telkens een 5 à 6-tal lagen afwisselen met twee lagen baksteen. De hoeken zijn van groote blokken gekonstrueerd.

De benedenverdiepingen waren waarschijnlijk voor den dienst bestemd en de thans ontbrekende verdiepingen boven de hoofdzaal bevatten dan de slaapvertrekken.

In de hoofdzaal bevindt zich het overblijfsel van eenen schouw. Een trap is niet vastgesteld. Zij zal waarschijnlijk van hout zijn geweest.

Dit bouwwerk dat naar alle waarschijnlijkheid eveneens uit de 9e eeuw dagteekent (misschien zelfs ouder is), is in architectonisch opzicht belangrijker dan het huis te Winkel en wordt door Haupt beschouwd als het merkwaardigste voorbeeld van den oudsten profaanbouw in Duitschland.

Wie mag zich architekt noemen? Deze vraag is volgens een bericht in het „Berl. Tagebl." van 5 November l.l. door het pruisische Kammergericht uitgemaakt. De uitspraak is interessant ook buiten de grenzen van de duitsche rechtsspraak want zij wijst op opvattingen gelijk zij ook hier te lande omtrent het wezen van het architektenvak dikwijls bestaan.

Klager was een „Baugewerkinnung", het bouwvakgilde, met het doel aan den beklaagde het voeren van den architektentitel te doen verbieden. De beklaagde die een ambacht beoefent, noemde zich in advertenties architekt. Hij heeft tot zijn 14de jaar de lagere school bezocht. Daarna heeft hij het metselaarsvak geleerd. Gedurende 5 winterhalfjaren volgde hij het onderwijs aan twee „Baugewerkschulen". Het examen heeft hij niet gedaan, zoodat hij zich niet meester-metselaar mag noemen,

Wij zullen nu zien dat een zoodanig persoon wèl de bevoegdheid heeft zich als architekt voor te doen.

Ter beoordeeling wat onder den naam architekt moet worden verstaan komen volgens het vonnis niet alleen de betrokken kringen — bouwmeesters, metselaars- en timmermansbazen, architekten, bouwondernemers, technici — in aanmerking, maar hoofdzakelijk het publiek. Volgens de hedendaagsche opvatting wordt nu ter uitoefening van het architektenberoep noch eene hoogere algemeene, op eene Technische Hoogeschool verkregen ontwikkeling, noch een bijzonder bouwkunstig talent vereischt. De bouwkunst wordt veeleer als een vak beschouwd, zonder dat daarbij aan eene hooge bouwkunstige voor-opleiding of aan bijzonder artistiek talent wordt gedacht. In dezen zin wordt niet slechts van bouw-, maar ook van meubel- en tuinarchitekten gesproken, en de architekt wordt minder als kunstenaar, maar

meer als vakbeoefenaar (Gewerbetreibender) beschouwd. Men verstaat daaronder een vakman, die ontwerpen, teekeningen van gebouwen, meubels, tuinen enz. op meer of minder smaakvolle wijze zelfstandig kan vervaardigen, zonder dat hij het bewijs eener bijzondere artistieke opleiding hoeft te bezitten. Het publiek onderstelt bij het begrip architekt dus niet zulke vergaande artistieke eigenschappen als de klager aanneemt.

Gelijk het door het Gerechtshof ingewonnen advies der Berlijnsche Kamer van Koophandel (Handelskammer) z.i. terecht opmerkt, zijn de pogingen om het begrip architekt wettelijk vast te leggen mislukt en ook in architektenkringen op tegenstand gestuit, vooral omdat in de kringen der vaklieden geen eensgezindheid over dat begrip architekt bereikt is. Hieruit volgt dat de betiteling van den beklaagde als architekt niet onjuist is. Hij heeft weliswaar meer het commerciëele deel van zijn zaak behandeld maar ook alle soorten van technisch werk, als begrootingen, teekeningen en statische berekeningen zelfstandig en deskundig uitgevoerd. O a. zijn het huis van zijn vader en nog een ander huis volgens zijne denkbeelden gemaakt en deze gebouwen vertoonen volgens de afbeeldingen een aantrekkelijk en smaakvol uiterlijk. Dat daarbij voorbeelden uit vakboeken en tijdschriften gebruikt en gekombineerd zijn, valt niet op en verandert niets aan de eigenschap van den beklaagde als architekt. Het is in de kringen van metselaars, timmerlieden en andere bouwtechnici algemeen gebruikelijk. De bekwaamheden en handelingen van den beklaagde beantwoorden dus aan datgeen wat door het publiek van een architekt verlangd wordt. —

En is het hier te lande in het algemeen iets beter gesteld met de appreciatie van den architekt? –

(Het vonnis in zijn geheel is opgenomen in „Rechtsprechung des Oberlandesgerichts" 1913, blz. 267.)

Awa-Patent-Isoliermörtel en Awa-Patent-Mörtelzusatz. De firma A. W. ANDERNACH te Beuel a. Rh. brengt eenige praeparaten in den handel om de vochtigheid in gebouwen te bestrijden. Zij heeft daarover een uitvoerige brochure met velerlei inlichtingen en toepassingen openbaar gemaakt.

De Awa-Patent-Isoleermortel wordt als gewone cementmortel gemaakt met dit verschil dat bij het water 5—8 % Awa-Patent-Mörtel-Zusatz gemengd wordt. Dit is eene breiïge, gelatineachtige massa van de consistentie van boter, welke de eigenschap heeft, aan den cementmortel een groot waterkeerend vermogen te verleenen, hem waterdicht te maken en tevens rotting en huiszwam te weeren. Door toevoeging van het praeparaat kan ook eene waterdichte bepleistering worden vervaardigd.

Als voordeelen van de Awa-Isoleermortel worden vermeld dat zij kleurloos is en geen reuk of smaak afgeeft. Zij kan dus gebruikt worden in provisiekamers, melkkelders, regenbakken en waterleidingen.

In de brochure wordt uitvoerig de te volgen werkwijze voor verschillende toepassingen aangegeven met toelichting door schetsteekeningen. Een aantal attesten en afbeeldingen van gebouwen waarbij A.W.A. toegepast is, is aan de brochure toegevoegd.

Vermeld wordt dat bij proefnemingen aan het Kon. proefstation te Grosz-Lichterfelde, schijven van cementmortel met Awa onder een waterdruk van 68,4 M. volkomen dicht bleven.

Voor toepassingen worden de navolgende gevallen genoemd: kelders tegen grondwater te beschermen, gevels waterdicht te bepleisteren, tegel- of cementvloeren waterdicht te leggen; privaat- en waterputten, buizen, reservoirs te dichten; om isoleerlagen in metselwerk tegen optrekkend vocht aan te brengen; voor waterdichte afdekking van balkons, terrassen, bruggen en tunnels.

De firma ANDERNACH zend gratis en franco aan belangstellenden monsters en bovendien proefzendingen van 5 KG., voldoende voor circa 10 M². bepleistering van 2 cM. dikte; voor 4.70 Mark in Duitschland (voor het buitenland zal er dus iets bijkomen).

Turf als bouwmateriaal. In „Der Baugewerksmeister" 1913 afl. 5 worden eenige bijzonderheden medegedeeld over het gebruik van gepraepareerde turf als bouwmateriaal. De natuurlijke onbruikbare eigenschappen, van de turf als brandbaarheid en poreusheid, zijn daarbij door gepaste bijmengselen geneutraliseerd. De voordeelen blijven dan: de isoleerende eigenschappen tegen geluid en temperatuur, gering gewicht. Het belangrijkst zijn de turfmetselsteenen. De eenvoudigste vervaardigingswijze is om de turfsteenen direkt uit de turf te persen. Na droging wordt door een laag van een asphalt- en teermengsel de steen waterdicht en nog sterker isoleerend gemaakt.

Een ander soort turfsteen wordt vervaardigd door de turf in volkomen drogen toestand om te zetten in een viltachtig turfmolm van groote elasticiteit, waaruit dan door behandeling met gips een buitengewoon lichte bouwsteen wordt gemaakt.

De aldus vervaardigde turfsteen is echter niet tegen hooge belasting bestand. Om hierin te gemoet te komen wordt de cementturfsteen gemaakt, welke haar naam eraan ontleent dat de aan de lucht gedroogde turfsteen tenslotte nog met een cementbindmiddel wordt gedrenkt. Deze steenen zouden zich hoofdzakelijk leenen voor isoleering tegen vocht- en zwamvorming.

De turf is echter niet alleen als steen maar ook ter dakbedekking toegepast. Daartoe worden onder hoogen druk platen geperst, die met teer en asphalt gedrenkt worden. Een ander procede gebruikt in stede daarvan kalkmelk. Het bleek echter dat de kalkmelk aanvankelijk de geperste plaat losser maakte, waarin voorzien werd door een tweede persing en drenking in waterglas.

Een dak van turfmassa vraagt als ondergrond een asphaltpapieren onderlaag. De massa bestaat in hoofdzaak uit turf en absoluut watervrije steenkolenteer. Dit mengsel wordt met een bindmiddel en een impregnatie tegen brand vermengd. Overigens is het gebruik uiterst eenvoudig. De massa wordt in een laag ter dikte van 1.5 cM. op het dak aangebracht en met heete ijzers glad gemaakt. Hierop wordt dan een laag van fijn grint in gloeienden toestand gestrooid. Deze kiezelhuid heeft tot taak om te beletten dat de teerolièn verdampen of verweeren. De massa behoudt dientengevolge hare elasticiteit en scheurt niet onder den invloed van temperatuurswisselingen.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Oberbaurat Prof. Dr. Ing. Friedrich Ostendorf. Sechs Bücher vom Bauen. Zweiter Band. Die äussere Erscheinung der einräumige Bauten. Allgemeines und einräumige Bauten. Mit 219 Textabbildungen. — Berlin 1914. Verlag von WILHELM ERNST & SOHN. (Ingen. 10 M., geb. 11 M.)

Het tweede der „zes boeken over bouwkunst", zooals Prof. OSTENDORF zijne theoretische beschouwingen sedert de tweede druk van het 1e deel, heeft genoemd, is onlangs verschenen. Ook hier is het geheele betoog opgebouwd op het axioma „dat slechts eene eenvoudige verschijning kan gelden als eene werkelijke oplossing van het aesthetische probleem" en dat alleen „symmetrie tot een eenvoudiger, klare, overzichtelijke vormgeving leidt".

Het absolute standpunt waarop de schrijver zich plaatst, is niet vrij van schromelijke eenzijdigheid. Wij hebben daarop reeds uitvoerig gewezen bij de bespreking der beide drukken van het eerste deel („Bouww." 1913 blz. 312 en 1914 blz. 71) en komen er dus niet op terug.

Wij mogen ons echter niet laten overbluffen door de zekerheid waarmede Prof. OSTENDORF ons zijne inzichten als de eenig juist wil opdringen, noch door de voorbeelden en tegenvoorbeelden die hij ter staving aanvoert. Die laatste methode van illustratie, zij moge dan „inslaan", is niet zonder bedenking. Is dat eene zuivere vergelijking van twee typen die op afb. 217 en 218 mag worden gebaseerd? Mag het als tegenvoorbeeld gekozen moderne landhuis nu inderdaad worden beschouwd als de vertegenwoordiger van zijn soort? Mag men bijv. een „Kreishaus" als in afb. 1 — het afgekeurde „schilderachtige" type — zonder meer vergelijken met dat van afb. 3, dat den streng regelmatigen aanleg vertoont, het raadhuis van afb. 111 met dat van afb. 112? Het hangt geheel van de om-

standigheden af, welk type de voorkeur verdient. Het wapen is dan ook tweesnijdend, want ook omgekeerd zou men het tegen Prof. OSTENDORF kunnen voeren als het gold aan te toonen hoe misplaatst een massaal, streng bouwwerk zou staan in een door geheel anderen geest beheerschte omgeving. Prof. OSTENDORF ziet echter daarin geen bezwaar, getuige de monumentale kerk in een boerendorp (afb. 109) die hij een „köstliches Bild" noemt, maar die o.i. volkomen detoneert, en verre achterstaat bij het gewraakte voorbeeld van afb. 167 (naar wij meenen — er worden immers geen namen genoemd — een ontwerp van Prof. TH. FISCHER).

En het bewijs dat Prof. OSTENDORF wil leveren van het onlogische van zulk een schilderachtig gebouw door in het „Kreishaus" van afb. 1 allerlei wijzigingen aan te brengen, is geenszins overtuigend. Volgens dat recept kan men ieder project, ook die van Prof. OSTENDORF, gaan chargeeren en belachelijk maken. Dergelijke op het eerste gezicht misschien inslaande, maar bij nadere beschouwing niet standhoudende opmerkingen komen in dit boek meer voor. Zij zijn het gevolg van het door dik en dun doorzetten van het eenzijdige gezichtspunt.

De schrijver is sterker in kritiek dan in zelfkritiek. Zoo ontging hem zeker dat het kleine landhuis van afb. 76—79 toch alleen schijnbaar kan worden beschouwd als een toonbeeld van eenvoudigen opzet. Immers de symmetrie heeft daar tot ruimte- en dus geldverkwisting geleid. En is soms de kerk van afb. 148—150 een „einheitliches Bild"? Immers neen; zij is veel meer uit losse brokken samengesteld dan een der afgekeurde gebouwen.

Wie van dit werk kennis neemt kan zich niet onttrekken aan den indruk dat het den schrijver allesbehalve aan zelfingenomenheid ontbreekt. De wijziging in den titel wijst er reeds op: OSTENDORF's zes boeken der bouwkunst, naast ALBERTI's of VITRUVIUS' tien boeken en PALLADIO's vier boeken. Die overeenkomst heeft iets prikkelends. Dat blijkt voorts uit den aanhef waarin hij de niet-gunstige kritieken blijkbaar wijt aan begrip en inzicht bij den kritikus; het wordt bevestigd door de keuze der „goede" voorbeelden uitsluitend uit eigen ontwerpen en tenslotte door het gebrek aan motiveering waardoor belangrijke vragen die bij den lezer opkomen, onbeantwoord blijven. De schrijver verwacht blijkbaar dat men zonder meer zich bij zijne uitspraken zal neerleggen.

Dit tweede deel geeft aanleiding te herhalen wat wij reeds vroeger omtrent dit werk en de daarin voorgestane ontwerp-methode opmerkten: zij kan zonder eenige twijfel tot goede resultaten leiden, maar zulks volstrekt niet in alle gevallen zonder onderscheid en evenmin is zij de eenige methode. Dit boek is — met alle waardeering van het goede — een gevaarlijk boek. Immers het juiste en aantrekkelijke erin zal neiging hebben dengeen mede te sleepen die zonder de noodige kritiek te oefenen, heenziet over de eenzijdigheid en het drijven in ééne richting met miskenning van hetgeen in andere schuilt.

Architektonische Rundschau. De Maart-aflevering heeft als tekstartikel eene beschouwing over het ontwerpen van zoogen. tuin-voorsteden door den architekt J. GOETTEL, die zijne wooiden toelicht met een aantal afbeeldingen uit kolonies in het Gronauerwald bij Bergisch-Gladbach en bij Offenburg. Voorts bevat de aflevering verschillende platen naar werk van Gebr. RANK te München, met name statige, zware interieurs uit een villa te Ulm a. d. Donau, en een rijk behandeld fabrieksgebouw der brouwerij Humbser te Fürth i B.

Der Industriebau. Afl. 3 geeft eene zeer uitvoerige beschrijving der groote exportslagerij, worstfabriek en koelinrichting BELL A. G. te Bazel, een werk welks verdiensten hoofdzakelijk in de technische en mechanische inrichting moeten worden gezocht. De bijdrage over toepassing van baksteen voor utiliteitsbouw wordt beëindigd. Eene ijzergieterij te Witten aan de Ruhr wordt in uitgewerkten vorm gegeven als een voorbeeld van ijzerkonstruktie, terwijl door Dr. Ing. KLEINVOGEL (Darmstadt) eene silo van gewapend beton wordt beschreven, waarbij door eene bijzondere konstruktie der wanden (tengevolge waarvan eene samenhangende luchtruimte is ontstaan over de volle hoogte van den silowand) eene goede ventilatie mogelijk is geworden.

Dekorative Kunst. Afl. 7 bevat als bijdrage van bouwkundigen aard de met vele foto's van gevels en interieurs goed geïllustreerde beschrijving eener groote villa in Oberwerth bij Coblenz, ontworpen door den architekt ERNST HAIGER (München). De naam der bijdrage „Een duitsch burgerhuis" geeft echter een te bescheiden voorstelling van dit voorname huis. Het maakt door den rustigen, kloeken hoofdvorm en onder het groote gebogen dak een statig maar tevens zeer behaaglijk effekt, terwijl eenige bijgebouwen zich daarbij in iets vrijer, losser vormen aansluiten.

Deutsche Kunst und Dekoration. Afl. 6 bevat naast eenige bijdragen op het gebied der schilderkunst en der kleine kunstnijverheid (als sieradiën, borduurwerken, bespanningsstoffen), ook een tweetal dat meer in het bijzonder den bouwkundigen lezer belang kan inboezemen. Ten eerste een over interieurs en meubels van den Oostenrijkschen, thans te Darmstadt gevestigden architekt E. J. MARGOLD, tweedens een over de tuinstad Frohnau in de Mark en eenige daar door den architekt HEINRICH STRAUMER ontworpen landhuizen, waarvan vooral een drietal rond een kolossalen beuk gegroepeerd, van zeer gelukkig totaal-aspekt is.

Deutsche Kunst und Dekoration. Afl. 7 is bijna uitsluitend gewijd aan onderwerpen van schilder- en beeldhouwkunst. Van meer bouwkundig belang zijn de artikels over interieurs en meubels ontworpen door den Münchener architekt KARL BERTSCH en over tuinen, ontwerpen van den tuinkunstenaar GILDEMEISTER te Bremen. Uit deze ontwerpen blijkt duidelijk dat de doorgaans rationeele, rechtlijnige, strenge tuinaanleg uitstekend kan gepaard gaan met den „eerbied voor het levend materiaal" waarvan de aanhangers van den vrijen, Engelschen tuinstijl ten onrechte plegen te zeggen dat hij onvereenigbaar is met den architektonischen aanleg.

Innen-Dekoration. De Maart-aflevering bevat als belangrijkste bijdrage een uitvoerig artikel met tal van afbeeldingen ov„r den nieuwen Koninklijken Schouwburg te Dresden, ontworpen door WILLIAM LOSSOW & MAX HANS KÜHNE, die daarin een interessante oplossing van moderne schouwburgbouw toonen. De architekt BREUHAUS is in de interieurs voor een landhuis te Emmerich over het algemeen niet bijzonder gelukkig geweest. Interessanter is een aantal meubelontwerpen van de architekten GREVE & HAMBURGER (Charlottenburg) en eenige interieurs van ERNST WEINSCHENK (Zehlendorff). Bij deze laatste wordt een kort artikel gevoegd, handelend over „Lebensart im Kunstgewerbe".

Moderne Bauformen. Afl. 3 opent met een uitvoerig en rijk geïllustreerd artikel over werken en ontwerpen van den berlijnschen architekt OTTO SALVISBERG. Het vertoont eene groote verscheidenheid van bestemming: een hotel en een badhuis, kantoor- en magazijnhuizen, een gebouw voor een brouwerij, het wachtlokaal genaamd „Bal Tasarin" te Berlijn, villa's in de tuinstad Frohnau te Dahlem. Een tweetal gezichten in den tuin van den engelschen architekt PETO en uit andere engelsche tuinen geven behalve een fraai gegroepeerde weelderige plantengroei, fraaie toepassingen van dekoratieve architektuur, pergola's, hallen enz. Een overzicht van het werk van den architekt F. KUHN te München toont een groot aantal landhuizen, interieurs, meubels etc.

PERSONALIA

In den ouderdom van 67 jaar is plotseling overleden de heer P. ANDRIESSEN, sedert 1 Aug. 1888 gem.-arch. van Hilversum.

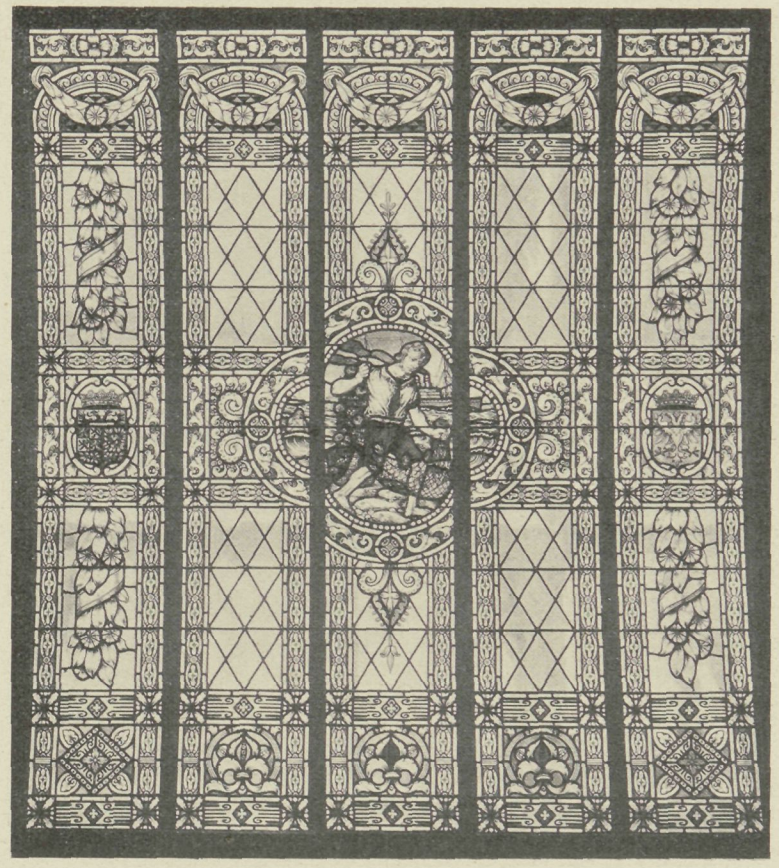

GEBRAND GLAS IN DEN KOEPEL VAN DE HAL IN HET GEBOUW VAN DE 1E KAMER DER STATEN-GENERAAL

ATELIER „'T PRINSENHOF". — JAN L. SCHOUTEN. — DELFT

EEN DER ZES VAKKEN, VOORSTELLEND DE SCHEEPVAART EN VISSCHERIJ (ZIE DE TEKST OP BLZ. 125)

XIIIE JAARGANG No. 16 — 22 APRIL 1914

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

EENE DROEVE NOODZAKELIJKHEID

De nieuwgekozen voorzitter van „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam, de heer P. G. Buskens, heeft bij de aanvaarding zijner benoeming een rondschrijven gericht tot de leden. Hij zet daarin zijne gedachten uiteen over de richting waarin hij zich voorstelt het vereenigingsleven te stuwen. Een dergelijk rondschrijven is zekerlijk niet gewoon, maar praktisch is het wel. Zulks niet alleen omdat het aldus verspreide woord waarschijnlijk langer blijft hangen dan een speech, maar omdat het tevens de leden bereikt, die niet ter vergadering aanwezig waren, en die schijnen ook in „B. en V." een niet onbelangrijk percentage te vormen.

Voor een deel betreft het rondschrijven natuurlijk de bijzondere omstandigheden van „B. en V." maar een ander deel verdient ook ver buiten dien kring te worden gehoord en.... betracht.

De heer Buskens zet de plichten van een voorzitter uiteen en, na eenige te hebben opgesomd, vervolgt hij:

„Daarenboven heeft hij zorg te dragen, voor zoover

het naar buiten werken betreft, dat de Vereeniging in het publieke leven een zoodanige plaats inneemt, dat aan haar optreden en aan haar adviezen in het belang van de Bouwkunst groote waarde wordt toegekend.

„In dit licht bezien, zal het een ieder duidelijk zijn, dat ik niet dan na eenige aarzeling de benoeming aanvaardde, daar het helaas een feit is, dat het gezag, waarop „Bouwkunst en Vriendschap" behoort te bogen, in den laatsten tijd niet zoo is, als men dat wel zou wenschen, waarbij ik alleen het feit wensch vast te leggen, zonder daarvan, wien ook, het geringste verwijt te willen maken. En als direct gevolg, of misschien wel de oorzaak daarvan, is m. i. de niet te miskennen daling van het peil der onderlinge, goede verstandhouding of wederzijdsche vriendschap der leden.

„Ik heb ten slotte dan ook besloten, de mij opgelegde taak te aanvaarden, omdat ik in mij de kracht gevoel, het vereenigingsleven te doen opbloeien en daarin een middel zie, om de goede verstandhouding, welke zoo tal van jaren, vooral tusschen de oudere leden van „Bouwkunst en Vriendschap", heeft bestaan en nu nog nawerkt, weder op het vroegere peil te brengen, ja, zoo mogelijk, nog te vergrooten.

„Want, ik herhaal het, 't is helaas niet te ontkennen, de vriendschappelijke verhouding tusschen de bouwvakbeoefenaren in onze goede stad is m. i. de laatste jaren niet, zooals die kan en behoort te zijn. Het staat dan ook bij mij vast, dat de bouwkunst onmogelijk kan bloeien, wanneer die vriendschappelijke verhouding en dit wederzijds vertrouwen gemist worden en dientengevolge b.v. in plaats van vreugdevol medegevoelen, als den een of den ander een opdracht te beurt valt, dadelijk gereed te staan met een groote dosis critiek of in bedekte termen de meening te ventileeren, dat men zelf veeleer in aanmerking behoorde te komen. Ook ben ik er van overtuigd, dat dit het gemakkelijk afdoen van zaken, in die gevallen, waarin men, hetzij voor zichzelf, hetzij namens derden, met elkaar in aanraking komt, niet weinig in den weg staat. Nooit immers loopt een onderhandeling gemakkelijker, dan wanneer de betrokkenen deze kunnen voeren, gebaseerd op vriendschap en kennis van elkanders karakter, waaruit wederzijds vertrouwen geboren wordt.

„Daarenboven haalt niets den stand der bouwvakbeoefenaren in de publieke opinie meer omlaag, dan wanneer dezen, bij het minste wat passeert en dat niet met hunne meening strookt, gereed staan mondeling of schriftelijk hunne fitzucht bot te vieren.

„Vandaar dat ik reeds een groot gedeelte mijner roeping als Voorzitter van „Bouwkunst en Vriendschap" vervuld zou achten, wanneer ik de vriendschap onder de leden tot hooger peil zou weten op te voeren, overtuigd als ik ben, dat daarvan onvermijdelijk een grooteren opbloei van de bouwkunst in onze stad in al hare vertakkingen een gevolg zou zijn."

Hierin worden — een droeve noodzakelijkheid! — eenige harde en algemeene waarheden onbeschroomd gezegd. Dat hetgeen de heer Buskens hier schrijft ons uit het hart gegrepen is, hebben wij niet uiteen te zetten voor onze lezers, die zich herinneren dat in „De Bouwwereld" reeds meer dan eens er op gewezen werd hoe noodlottig de gewoonte is der architekten om steeds op elkander in het openbaar te hakkefitten.

Datzelfde inzicht wordt gelukkig van steeds meerdere zijden gedeeld. Men behoeft het volstrekt niet in alle opzichten eens te zijn. Dat is niet mogelijk en het zou zelfs niet wenschelijk zijn. Maar laat men de punten van onderling verschil niet in het publiek zoo op den voorgrond schuiven. Daardoor wordt thans bij de buitenwereld maar al te vaak de indruk gewekt dat architekten het letterlijk nooit eens zijn. De buitenwereld hoort immers van niets dan strijd en oneenigheid, van overwegend kritiek en afkeuring; zij ziet dat architekten elkander belachelijk maken en de veeren uitplukken.

De architektenstand heeft behoefte aan eenheid en concentratie van krachten. De nadruk valle dus liever op wat de architekten vereent, op wat door allen als gemeenschappelijk belang of gevaar kan worden gevoeld, en wat bovendien door zuiver zakelijke discussies tot een einde kan worden gebracht.

Laat men dus zooveel mogelijk die onderwerpen op den voorgrond stellen welke door objectieve gedachtenwisseling tot eene oplossing zijn te brengen, inplaats van bij voorkeur over aesthetische inzichten te theoretiseeren. Dergelijke polemieken plegen zich — omdat de partijen elkander in dergelijke kwesties toch niet kunnen overtuigen? — door felheid en hartstocht te onderscheiden die vaak tot blijvende verwijdering leidt en die slechts verwarrend, verdeelend werkt.

Het kan niet ontkend worden dat steeds meerderen in architektenkring „vereinsmüde" blijken, afgeschrikt of op den achtergrond gedrongen worden. Daarbij zijn juist krachten die het meest tot „handelen" geneigd zijn, personen die — mogelijk dan niet zoo modern of artistiek — over koel overleg en organiseerend talent beschikken, wier actieve medewerking dus van veel waarde zou kunnen zijn voor het vakvereenigingsleven. De kans echter om bij meeningsverschil door kollega's op de meest scherpe wijze te worden blootgesteld, doet velen — vooral ouderen en bezadigden — zich van het vereenigingsleven, waarin zij bovendien gevoelen toch niets tot stand te kunnen brengen, terugtrekken, om in stilte hun eigen akker te bebouwen. Met een weinig meer waardeering en verdraagzaamheid, met een weinig meer vriendschap en vertrouwen zouden ongetwijfeld velen voor het vereenigingsleven kunnen worden gewonnen of behouden. En dat zou geen overdaad zijn in de toch reeds kleine en aan werkelijke „krachten" zoo arme gemeenschap der architekten.

Er wordt zwaar gefilosofeerd en getheoretiseerd; misschien zal in de toekomst nog eens blijken dat de kunst daarmede gediend is. Maar als men tevens nagaat

wat in de laatste jaren bereikt is in het belang van den architektenstand in zijn geheel, waar allen zonder onderscheid van profiteeren en dat door allen dankbaar erkend kan worden, waardoor hij inderdaad versterkt is in zijne positie, wat dan? Dan maken de architekten een poover figuur, als men hen eens vergelijkt met de aannemers, wier Bond zich in weinige jaren onder een krachtige en doelbewuste leiding, door eene weloverwogen taktiek die de eensgezindheid bevorderde, een benijdenswaardige machtspositie verwierf.

Moge de heer Buskens er in slagen zijn programma in „B. en V." te volvoeren en het goede voorbeeld ook elders zien doorwerken. Hij heeft een schoone kans, want bedriegen de teekenen niet, dan zijn de tijden voor zijn optreden rijp. Te velen immers zijn beu van het vruchteloos gekrakeel.

BRIEVEN UIT ROTTERDAM

NADRUK VERBODEN.

Sedert mijn laatsten brief is er iets heel belangrijks gebeurd op het gebied der stedelijke grondpolitiek: eindelijk is er dan een uitbreidingsplan ingediend waardoor ten minste een deel der onbebouwd gelaten tusschenruimten in het Westen der Gemeente voor exploitatie ontsloten zal worden, het plan voor Beukelsdijk en omgeving, een oppervlakte beslaande van ongeveer 80 Hectaren tusschen den spoorweg naar Schiedam, de Schie en de bestaande bebouwing.

Juist in dit deel schuilden groote moeilijkheden: hier hing het plan van bebouwing nauw samen met het zeer netelig vraagstuk der verbinding tusschen de terreinen ter weerszijden van de spoorbaan, met dat der overbrugging van de Schie en de verbetering van de binnenvaart, vraagstukken die reeds jarenlang de uitbreiding naar het noordelijk Westen stopzetten, omdat de oplossing, waarin wat de spoorkwestie betreft de betrokken maatschappijen een belangrijk woord hadden mee te spreken, niet gevonden kon worden.

En nòg is het spoorwegvraagstuk niet opgelost, maar niettemin is nu, na jaren wachten, toch mogelijk gebleken een plan te ontwerpen waarbij op de wijze van verbinding der door den spoorweg gescheiden stadsgedeelten niets wordt gepraejudicieerd! In alle bescheidenheid zou men willen vragen of het nu juist noodig was jaren te doen verloopen — jaren die de grond- en huurprijzen snel omhoog voerden — om te geraken tot het nu bereikte, ware het niet dat die jaren toch nog een oplossing, en een zeer gelukkige, gebracht hadden, namelijk die van het binnenhavenvraagstuk. In stede toch van een nieuwe haven landwaarts-in te graven, die al spoedig zou blijken uiterst hinderlijk aan het verkeer te zijn, gaat men eenvoudig het bestaande Schiewater zooveel verbreeden dat, naast een flinke vaargeul, een zeer voldoende ruimte overblijft om ligplaats te verschaffen aan binnenvaartuigen.

Het uitbreidingsplan op zichzelf heeft zeer goede hoedanigheden. De richting van de hoofdwegen verraadt den arbeid van iemand die zich goed ingedacht heeft den vermoedelijken loop van het verkeer in dit stadsdeel, en de secundaire straten zijn zóó ontworpen dat ze weinig doorgaand gerij tot zich zullen trekken en dus wel geëigend zijn voor woonstraten.

Een uitzondering hierop maakt de Heemraadssingel die, bedoeld als rustige woonwijk, door zijn ligging in de richting van het punt waar de groote kruising met den spoorweg gedacht is, bestemd schijnt het geheele verkeer op te nemen tusschen het Zuiden en Noorden, straks wellicht tusschen de nieuwe stad en het nieuwe centraal-station; de versmalling van het verlengde deel van dezen Singel lijkt mij dan ook weinig gemotiveerd. Dit versmallen van wegen is trouwens een eigenaardig kenmerk van het plan; vreemd doet het aan een bestaande hoofdweg van 40 M. breedte kort voor het eindpunt te zien terugbrengen op 32 M., met geheele wijziging van het profiel.

Welke leidende gedachte bij de verkaveling heeft voorgezeten blijkt niet altijd duidelijk. Zoo zijn er bouwblokken van 30 M. diepte, voor enkele bebouwing, aan smalle straten, terwijl tusschen den breeden Heemraadssingel en de achterliggende straat niet meer dan 50 M. afstand is voor dubbele bebouwing.

Het terrein dat tusschen de hoofdwegen voor woonstraten overblijft is betrekkelijk klein, zeker te klein om daarin te comprimeeren zooveel nieuwe denkbeelden omtrent stedebouw als de ontwerper gemeend heeft te moeten doen. En al waardeer ik het aardige in- en doorkijkje dat een modern hofje of een terugspringende rooilijn met voortuintjes soms geven kan, in dit klein bestek doet dit alles — zooals in een plaatselijk blad zeer terecht werd opgemerkt — te veel denken aan een proeftuin.

Het komt er trouwens geheel op aan welke bebouwing men zich in dit plan gedacht heeft: eene met grootere en kleinere gehééle huizen, een Haagsche woonwijk, of een echt Rotterdamsche, zich aansluitend bij wat de omgeving te zien geeft, d.w.z. betere huizen aan enkele hoofdwegen, dus zeker aan den ontworpen Singel, en werkmanswoningen in de secundaire straten. Wordt het eerste bedoeld dan zal het kleine zich minder demonstreeren, dan kunnen ook de voortuintjes, de afgesloten straatbeelden, de hofjes en de stukjes open bebouwing meer één geheel vormen met wat aan de hoofdwegen zal komen. Wenscht men echter het laatste, het typisch geworden Rotterdamsch pêle-mêle-kwartier, dan zal deze aanleg, zooals nu ontworpen, al het leelijke van dit type nog sterker naar voren brengen.

Hier is een dilemma.

In Rotterdam waar toch zeker 75 % der bevolking in z.g. weekwoningen leeft, is juist aan dit type immer behoefte; de aan het plan grenzende straten huisvesten dan ook hoofdzakelijk de beter gesitueerde werklieden, in het bizonder b.v. de diep in dit plan inspringende straten kort geleden aangelegd door de Wester Bouwgrondmaatschappij. Toch komt het mij voor dat - zooals ik trouwens vroeger reeds voorspelde — deze terreinen voor een soortgelijke bebouwing te duur zullen zijn en ook de verkaveling in meerendeels zeer diepe perceelen schijnt hierop te duiden. Nu kan men daarmede vrede hebben mits men wete waar dan wèl deze betere arbeiderskwartieren zullen komen, en dit zoowel voor de arbeiders zelven als voor hen die in dit plan meer kostbare huizen zouden willen bouwen.

Maar dit weet men eigenlijk niet. Want al meenen B. en W. in hun toelichting dat het nu ingediende project mogelijk maakt den aanleg in zijn geheel te overzien, het is toch weder een partiëel plan, zij het ook van grooteren omvang dan dat van de vroeger besproken Spangenschen polder. Het gemis van een algemeen uitbreidingsplan waardoor men kan overzien waar openbare gebouwen, waar speelruimten of parken moeten zijn, waar fabrieken zullen komen, het plan dat noodig is om zich klaar rekenschap te kunnen geven hoe, althans in breede trekken, de verschillende soorten van bebouwing in het stadsplan van Groot-Rotterdam logisch ingedeeld moeten worden, dit gemis laat zich bij elk partiëel plan, of het wat omvangrijker of wat bescheidener is, telkens scherper gevoelen als een kardinale fout, die later onherstelbaar zal blijken.

Voor zoover nu de aanleg van het Westen is te overzien kan geconstateerd worden dat nergens zijn afgesloten wijken van eenzelfde soort bebouwing. In het oude, naar de rivier gekeerde Westen wigt zich het kantoor- en zakenleven energiek tusschen de deftige woonbuurten — ik wijs slechts op Westerkade, Westplein, Parklaan, Willemskade, Westzeedijk. In het nieuwe Westen laat men de hoofd-allee, de 40 M. breede en ± 2 kilometer lange Mathenesserlaan, uitloopen in de wijk bedoeld voor de goedkoopste woningen. En wordt het nu ontworpen kwartier inderdaad voor duurderen bouw bestemd, dan zal deze weder van de Mathenesserlaan bebouwing gescheiden zijn door reeksen straten met weekwoningen.

En zoo zal het voortgaan als men niet begint met vast te stellen een generaal plan voor heel het gebied dat voor bebouwing in aanmerking komt. Zonder dat moet al wat nu geschiedt op teleurstelling uitloopen.

8—4—14 * *

HEEMSCHUT

Heemschut!

Heem en Schut.

Twee Nederlandsche woorden, die, in deze samenkoppeling, geen twijfel laten aan hun bedoeling.

Met het woord Heemschut wil men aanduiden de bescherming, het schutten voor en tegen, van het heim of heem, van hetgeen wij ons eigen noemen.

Dat heem is ons áller eigen, het nationale heim in zijn meest uitgebreiden zin.

Het heem, dat wij willen beschutten tegen vernieling, ontheiliging, afbraak of verleelijking, is ons eigen land zelf. Maar het gaat hier niet om een louter materialistische, noch politieke verdediging van dit vaderlandsche eigendom!... Neen, het is de natuur, de schoonheid, het karakter, in landschap en bouwwerk, welke men wil beschermen.

Dit is geworden een eisch van den dag.

Wij leven in een tijd, waarin de economische strijd velen zich van middelen doet bedienen, waardoor zoo veel wat anderen lief is, hetzij uit traditie, hetzij uit schoonheidsoverwegingen, dreigt onder te gaan of voor goed te worden bedorven.

Doch tevens is dit een tijd, dat men met kans op goeden uitslag een beroep mag doen op ons volk om zijn heem te schutten.

Heemschut werd de eisch van den dag.

En het is een vraag om aller krachtdadige medewerking voor het sympathieke doel, dat de Bond Heemschut met zijn heemschut voorstaat, nu hij zich tot het Nederlandsche volk wendt.

Wat wij beoogen en hoe wij dat doel meenen te bereiken, willen wij U in het kort mededeelen, door U uiteen te zetten met welke ideale en practische bedoelingen deze Nederlandsche Bond werd opgericht.

De bond Heemschut beoogt het behoud der schoonheid van Nederland. Hij tracht dat doel te bereiken niet slechts door op te komen voor de schoonheid, die reeds bestaat, doch ook door het tegengaan van ontsiering en door te bevorderen, dat wat onze tijd tot stand brengt aan de eischen der schoonheid beantwoordt.

De bemoeiïng van den Bond omvat:

1. Het beschermen van uit eenig oogpunt belangrijke bouwwerken en gedenkteekenen.
2. Het beschermen van schoonheid in de natuur.
3. Het medewerken tot het instandhouden en tot het aankweeken van volkskunst, volksfeesten en volkskleederdrachten.
4. Het tegengaan van ontsierende reclames.
5. Het bevorderen, dat nieuw te stichten bouwwerken aan de eischen der schoonheid voldoen.
6. Het doen houden van technische voordrachten voor openbare ambtenaren, die op het bebouwen van stad en land invloed hebben.

7. Het doen houden van wetenschappelijke voordrachten voor leeraren en onderwijzers, om hen in staat te stellen bij de jeugd kennis van en liefde voor de schoonheid van Nederland op te wekken.

8. Het doen houden van populaire voordrachten met lichtbeelden. om het publiek in alle streken des lands de schoonheid der omgeving te leeren kennen en doen waardeeren en het duidelijk te maken zoowel hoe die schoonheid kan worden behouden als hoe zij te loor gaat. Bovendien zal in deze voordrachten op het groote belang dat voor ons land wegens het vreemdelingenverkeer, aan het behoud der schoonheid verbonden is, worden gewezen.

9. Het zenden aan de pers van mededeelingen en opstellen, welke tot voorlichting van het publiek dienstig zijn.

10. Het verspreiden van boeken en vlugschriften.

11. Het uitgeven van een tijdschrift.

12. Het uitschrijven van studie-prijsvragen.

Ziet hier dus hetgeen Heemschut beoogt.

Dit is eene stichting, waarvoor iedereen moet gevoelen.

Doch, willen wij met goeden uitslag dien strijd voeren tegen philisterij en ontwijding van onze nationale schatten, tegen ruwe vernieling en domme verleelijking van al het schoone, wat het verleden ons liet, en wat wij voor de toekomst als een heilig bezit moeten bewaren en sparen, — dan is het noodig, dat wij gemeenschappelijk optrekken, in breede scharen.

Zoo is dan de bedoeling van dezen nationalen oproep, dat velen zich onder de vaan mogen scharen, welke wij eenige jaren — wij mogen het zeggen: reeds aanvankelijk met zooveel succes en erkenning — omhoog hebben geheven.

Wij roepen een „Te Wapen" voor heemschut.

En de Bond Heemschut noodigt U dringend uit als buitengewoon lid toe te treden. De contributie bedraagt minstens f 2.50 per jaar. Buitengewone leden hebben het recht alle vergaderingen bij te wonen en ontvangen kosteloos alle gewone drukwerken, die door den Bond worden uitgegeven.

Ingesloten briefkaart geeft gelegenheid zich als buitengewoon lid aan te melden.

Prof. Dr. H. Brugmans te Amsterdam, Voorzitter.
D. F. Tersteeg te Naarden, Onder-Voorzitter.
A. W. Weissman te Haarlem, 1e Secretaris.
J. H. W. Leliman te Amsterdam, 2e Secretaris.
G. A. Pos te Baarn, Penningmeester.
Mr. G. A. P. M. van der Aa te Amsterdam.
K. P. C. de Bazel te Bussum.
Mr. W. B. Buma te Huizum.
W. Croockewit W.A.Z. te Amersfoort.
D. Fockema te Arnhem.
Mr. K. Hazelhoff Roelfzema te Amsterdam.
Dr. Jan Kalf te 's Gravenhage.
C. R. T. Baron Krayenhoff te Utrecht.
Jhr. Mr. F. J. J. M. van Rijckevorsel te 's Hertogenbosch.
Mr. P. G. van Tienhoven te Heemstede.

GEMENGDE BERICHTEN

Korte beschrijving van het gebrand glas in den koepel van de hal in het gebouw van de Eerste Kamer der Staten-Generaal. Atelier „'t Prinsenhof" Delft. Jan L. Schouten. (Zie de afb. op blz. 121.) De koepel heeft den vorm van een tongewelf en bestaat uit 6 vakken, drie aan drie tegen elkaar liggend.

Elk vak bestaat uit 5 paneelen.

In het midden van de 4 hoekvakken zijn symbolisch voorgesteld de voornaamste takken van Staatszorg n.l. Scheepvaart en Visscherij, Landbouw en Veeteelt, Handel en Nijverheid, Kunsten en Wetenschappen.

In de beide middenvakken vindt men: den Hollandschen Leeuw in den Hollandschen tuin en de wapens van Oost- en West-Indië.

Ter weerszijden van de medaillons zijn aangebracht de wapens van de hoofdstad des Rijks en de wapens van de hoofdsteden der provinciën.

Internationale Bouwkunsttentoonstelling Amsterdam 1915. Volgens mededeeling in het „B. W." is door B. & W. toegezegd den Raad voor te stellen een subsidie van f 5000.— te verleenen voor eene tentoonstelling van bouwkunst in het najaar van 1915, terwijl zij tevens het patronaat over de tentoonstelling willen aanvaarden en in het Stedelijk Museum de noodige ruimte ter beschikking stellen.

Dat besluit heeft lang op zich doen wachten en de tentoonstelling die eerst voor 1913, toen voor 1914 was bedoeld, zal nu eind 1915 komen. Bovendien op veel kleiner schaal dan aanvankelijk bedoeld was.

De commissie uit de bouwkundige vereenigingen besloot voorts in beginsel dat de internationale tentoonstelling niet algemeen, maar bij keuze zou zijn. Wij hopen daarbij dat die keuze de voornaamste richtingen zonder onderscheid tot haar recht zal doen komen, ook die welke zich bij historische scholen aansluiten en dat niet voorkeur voor eene enkele richting een onvolledigen indruk van de buitenlandschen bouwkunst zou geven.

De conferentie voor schoonheid in opvoeding en onderwijs is 17 en 18 April l.l. te 's Gravenhage gehouden. Van de gehouden voordrachten noemen wij die van den heer A. W. Weissman over de schoonheidsbeweging in het maatschappelijk leven en van den heer G. Versteeg over scholenbouw.

HAARLEM. De amsterdamsche poort. Sinds eenige jaren is de kwestie hangende hoe in de dringende verkeersverbetering bij de amsterdamsche poort kan worden voorzien met zooveel mogelijk behoud van de waarde van het oude monument. In jaargang 1911 en 1912 van „De Bouwwereld" zijn de verschillende geopperde denkbeelden besproken. Wij verwijzen vooral naar blz. 351 in jaargang 1911 en blz. 105 in jaargang 1912. In het eerste wordt het aanvankelijk voorstel van B. & W. medegedeeld, in het tweede worden de verschillende plannen — ook die welke door Raadsleden en belangstellenden werden aan de hand gedaan — onderling vergeleken.

Thans is een definitief voorstel van B. & W. bij den Raad ingekomen.

Met groote instemming zien wij dat de meerderheid van het kollege is teruggekomen op het voornemen de bestaande brug voor de poort te laten vervallen.

Het voorstel houdt thans in den bouw van een nieuwe brug voor het groote verkeer en de electrische tram ten noorden van de bestaande. (De afschuwelijke trambrug die zuidelijk

tegen de poort is aangebouwd en deze hoogelijk ontsiert, kan dan vervallen). Deze laatste blijft behouden voor licht verkeer. Dit plan is het oorspronkelijke plan van den Directeur van Gemeentewerken, den heer L. C. Dumont. Wij hebben dit plan steeds als de meest gelukkige oplossing warm geprezen. Daarbij immers blijft het gebouw zijn karakter als poort behouden, terwijl door het thans nog door de minderheid van B. & W. en door de Commissie van Bijstand voorgestane denkbeeld om de bestaande brug te sloopen en de poort als doorgang af te sluiten, een gewoonweg belachelijke en bovendien leelijke toestand zou worden in het leven geroepen.

Wij kunnen ons deze vasthoudendheid der minderheid aan dit vrijwel algemeen veroordeeld denkbeeld niet begrijpen. Het nu ingediende plan van B. & W. beantwoordt aan alle aesthetische eischen. Van de stadszijde gezien verandert niets en van de buitenzijde zal de nieuwe brug uiterst weinig opvallen, terwijl bovendien eenige beplanting aan weerzijden der hoofdpoort, het gebouw als het ware zal insluiten en isoleeren van de omgeving, zoodat het beter dan thans uitkomt. Die groep zal absoluut domineeren en de aandacht dermate tot zich trekken, dat een in bescheiden en aanpassenden vorm gehouden nieuwe brug niet storend kan werken. Integendeel: in samenwerking met de nieuwe brug kan op volkomen harmonische en logische wijze zeer juist de historische ontwikkeling van dit stadsdeel worden vastgelegd.

Wij hopen dan ook dat de Raad zich met het voorstel van de meerderheid van B. & W. vereenigt.

MAASTRICHT. Een sloopingsplan heeft aan „Heemschut" aanleiding gegeven tot het zenden van een adres aan den gemeenteraad. Door het kerkbestuur der parochie van O. L. Vrouwe is den Raad verzocht het aan de gemeente behoorende karakteristieke 18de eeuwsche gebouwtje — een laag paviljoen — ter zijde van het koor der kerk, te sloopen. Hier tegen komt het bestuur van „Heemschut" te recht op. „Daar dit gebouw — uit de 18de eeuw en een zeer goed voortbrengsel van dien tijd — een maatstaf levert van de Romaansche kerk waarmede het voortreffelijk harmonieert, verdient het ter plaatse behouden te blijven. Het zoogenaamd „ontmantelen" van oude kerken terwille waarvoor men thans het sloopen van het Gemeentebestuur wenscht, heeft zooveel schade aan de schoonheid gedaan, dat het bestuur voornoemd Uwen raad met den meesten aandrang verzoekt het gebouw niet te doen afbreken".

De Raadhuisbouw te Rotterdam heeft tot een met 35 namen geteekend adres aan den Raad geleid, waarin met herinnering aan het feit dat het ontwerp-Evers, door geen vakkundige en ook niet door de Jury warm werd aangeprezen, met aandrang verzocht wordt „ernstig te overwegen of om-keer alsnog mogelijk is".

Daarbij wordt verwezen naar de geschiedenis van den raadhuisbouw te Hannover, welke, begonnen naar het bekroonde ontwerp van Hermann Eggers, is voltooid door Gustav Halmhuber, nadat Eggers uitgekocht was wijl zijne opvatting niet meer aan de huidige opvattingen beantwoordde.

Voorts verzoeken adressanten dat bij de stichting van monumentale bouwwerken der gemeente — zij denken daarbij aan de nieuwe Beurs — in den vervolge algeheel-openbare behandeling zal worden betracht. Als toelichting van het adres dient een bundel, die onder den naam „De voorgeschiedenis van den Rotterdamschen Stadhuisbouw beoordeeld", een aantal artikels verzamelt over het ontwerp-Evers en de uitsluiting van den heer H. P. Berlage in de prijsvraag.

Tentoonstelling Cornelis Springer. In het gebouw der Haagsche academie is gedurende de Paaschdagen eene tentoonstelling gehouden van het werk van den architektuur-schilder Cornelis Springer. Terwijl diens schilderijen over het algemeen een weinig „dood van kleur en bewerking zijn, waren vooral de schetsen en teekeningen voor velen een revelatie. Zij treffen door hunne frisschen, vlotten en pittigen opzet, door de zuiverheid en nauwgezetheid waarmede de vormen zijn aangeduid. Springer heeft nog in den mooien tijd van ons land geleefd en veel van het karakterstieke schoon dat zijn oog trof en door hem in beeld is vastgelegd, is thans verdwenen.

De Duitsche Werkbondtentoonstelling. Keulen Mei—Oktober 1914. In den vorigen jaargang van de „Bouwwereld" is reeds in groote trekken melding gemaakt van deze tentoonstelling en hetgeen er te zien zal zijn. Zoodra de tentoonstelling geopend is, zullen wij er breedvoerig nader op terugkomen. In afwachting daarvan zou men zich moeten bepalen tot het meedeelen van voornemens en plannen, hetgeen, hoe interessant zij ook wezen mogen, in beteekenis achterstaat bij eene beschrijving van het bereikte. Voor onze lezers is intusschen op franco aanvrage (vergezeld van eene gefrankeerde enveloppe) bij de uitgevers van „De Bouwwereld" verkrijgbaar een uitvoerig en geïllustreerd prospectus der tentoonstelling, waaruit men de bijzondere strekking dezer tentoonstelling kan afleiden.

Zweefbaan zonder rails. Een transportaanleg die vooral voor landbouwbedrijven geschikt is, wordt verkregen door de zweefbaan zonder rails, zooals die door de firma König, Kücken & Co. geleverd wordt. De eenvoudigste aanleg van deze konstruktie is de rechtlijnige verbinding van twee tegenoverliggende punten in een stal, bijv. de aanleg van een voederbaan (afb 1)

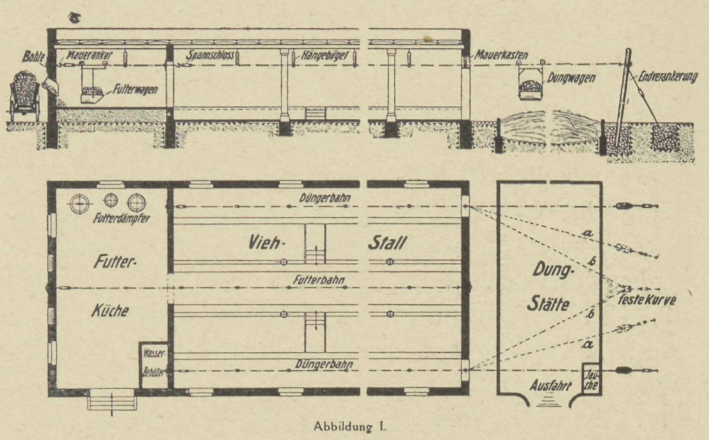

Abbildung I.

Afb. 1

die, uitgaande van de voederruimte, in de lengterichting door de voedergang loopt, waarbij aangenomen wordt dat voedergang en voederkamer zich op dezelfde verdiepinghoogte bevinden.

Ter gewenschte hoogte, ongeveer 2 M. à 2,20 M. boven den voedergang worden in de tegenover elkander liggende muren gaten gebroken, waardoor men muurankers steekt die met cement worden vastgegoten. Om de trekkracht van den draad over zoo een groot mogelijk muurvlak te verdeelen, verdient het aanbeveling om tusschen ankerrozetten en muur nog een zware houten plank aan te brengen. Hiertusschen spant men den draad. De zweefbaan wordt dan door veerende ophangbeugels (afb. 2) die men gemakkelijk aan de zoldering kan bevestigen, ondersteund en wel, al naar gelang de belasting van de wagens, op afstanden van 4 à 6 M. Nu hangt men den transportwagen, die kan tuimelen (afb. 3) aan den draad en de aanleg is klaar.

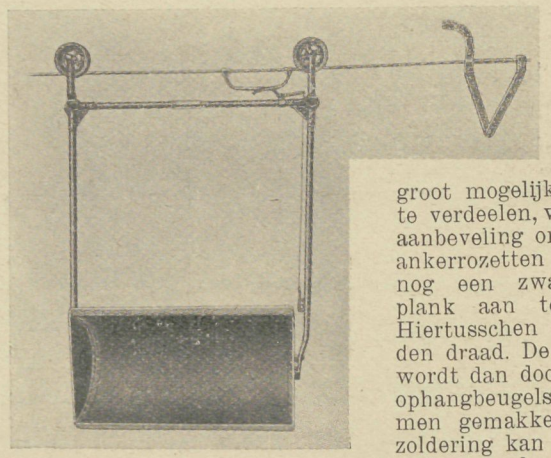

Afb. 3

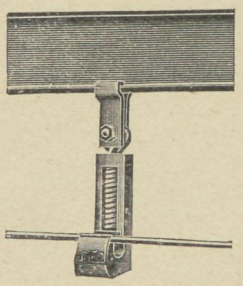

Afb. 2

Bij den aanleg van een rechtlijnige mesttransportbaan, die dus uit den stal naar buiten voert, is de hoogte van den draad, afhankelijk van de hoogte der deuren. De gunstigste hoogte van den draad is 1,9 M. à 2,5 M., waarbij nog voldoende ruimte moet overblijven dat de rollen onder de bovendorpel van de deur passeeren. Bij deuren die lager zijn dan 2 M. moet boven de deur eene sleuf in het muurwerk aangebracht worden, die met een schuif kan gesloten worden, welke sleuf aan het mechaniek doorgang geeft. (verg. afb. 4).

Aan de andere zijde wordt de eindverankering van den draad gevormd door een paal (afb. 1) die in eenigszins schuine richting in een blok beton wordt gezet en vastgehouden wordt door een trekstang die eveneens in de beton gezet is. Men spant nu weder den draad en ondersteunt hem door veerende ophangbeugels, waarvan de eerste onmiddellijk achter de deur moet aangebracht worden. De vrijdragende lengte van den draad moet indien mogelijk niet meer dan 20 M bedragen, bij grootere lengten moeten palen met ophangbeugels op geschikte plaatsen worden aangebracht, die indien mogelijk eveneens in beton gezet moeten worden. Loopt de baan over de mestvaalt op de zelfde hoogte als in de stal, dan wordt de bak getuimeld op

iedere gewenschte plaats door te trekken aan een veerenden pal. De stalknecht moet daartoe dan de mestput betreden. Wil men dit laatste vermijden en wenscht men dat de bak van zelf tuimelt en na lossing van zelf weer naar den stal terugkeert, dan moet de baan vanaf de staldeur tot het eindpunt geleidelijk stijgen en wel circa 30 à 40 cM. op 10 M. lengte. Voor dit doel wordt een groote muurkast met schuif (afb. 4) boven de deur ingebouwd. Deze draagt een veerende ondersteuningsbeugel voor den draad. De draad kan bij belasting door den wagen wel zakken, maar hij wordt door een aanslag belet om naar boven te gaan.

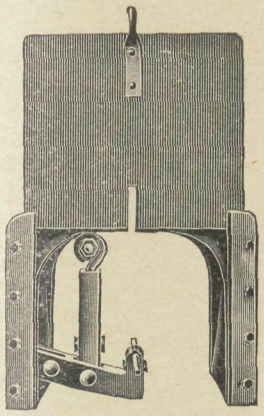

Afb. 4

Hierdoor wordt bereikt dat de draad in den stal een horizontaal beloop behoudt, zoodat de wagen op iedere gewenschte plaats ter belading kan blijven stilstaan. Na het verlaten van den stal stijgt de draad geleidelijk naar het eindpunt. Kort voor dat eindpunt wordt een buffer aan den draad geklemd ten einde te verhinderen dat een te krachtig afgestooten wagen tegen de paal zou stuiten.

Vóór den buffer is een hefboom op den draad geklemd die men door middel van den klem op den draad naar wensch kan verplaatsen. Tegen deze hefboom stoot een aan den wagen aangebrachten hefboom. Deze wordt dan neergedrukt en geeft een pal vrij, waardoor de wagen tuimelt. Na lossing loopt de wagen van zelf naar den stal terug. Wanneer de wagen uit de hand omgetuimeld wordt, zijn de buffer en de hefboomen op den draad en aan den wagen overbodig.

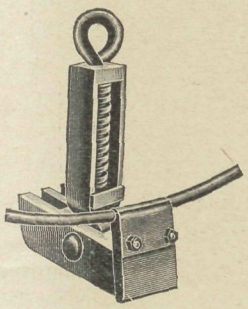

Afb. 5

In verschillende gevallen is het ter wille van een betere verdeeling van de mest op de mestvaalt wenschelijk om den transportbaan na het verlaten van de stal eenigszins om te leiden (afb. 1 lijn a). Voor dit doel bouwt men een muurkast met veerende en gebogen draadondersteuning in (afb. 5).

Bij zeer lange stallen verdient het aanbeveling voor iedere baan een transportwagen te nemen. Is een stal niet groot dan kan men boven de mestput de draden door een boog vereenigen (afb. 1 lijn b). Men heeft in dat geval genoeg aan één wagen.

(„Deutsche Technik". Zentralstelle für den deutschen Auslandtechniker. Berlin S. 42.)

Een middel tot bescherming van gewapend beton tegen electrolyse is volgens eene mededeeling in „Der Industriebau" gevonden in het Michigan Technical Laboratory en bestaat in toevoeging aan de beton van het tevens waterdicht makende middel „Antaquid" (geleverd door de Deutsche Kahneisen-Gesellschaft, JORDAHL & Co. te Berlijn. Een aantal gepraepareerde en niet-gepraepareerde proefblokken werden gedurende vijf dagen blootgesteld aan een electrischen stroom. Daarbij deed zich het verschijnsel voor dat de niet-gepr. aanvankelijk den stroom goed geleidden; later verminderde dit geleidelijk, 't geen wees op het (door electrolyse) ontstaan van een nieuwe stof die de weerstand vergrootte. De gepraepareerde blokken liet geen stroom door. Aan de negatieve electrode der eerste blokken ontwikkelde zich voorts waterstof, 't geen bij de laatste niet voorkwam. Ten slotte vertoonden na twee of drie dagen de niet gepraepareerde blokken scheuren aan de zijde der positieve electrode. Na vijf dagen werden de blokken onderzocht. Bij de niet gepraepareerde bleek daarbij eene aanmerkelijke verroesting der positieve electrode. De scheuren in de buurt der positieve electrode waren het gevolg van de vorming van basisch ijzeroxyde door de inwerking van electrolytisch gevormde zuurstof op het ijzer. Deze chemische reactie doet lichamen ontstaan die een grooter volume dan het metalische ijzer bezitten en mitsdien het beton doen scheuren.

Bij de gepraepareerde blokkken was geene inwendige verandering waar te nemen.

De eerste bliksemafleider in Europa is volgens een artikel van Dr. EDUARD HAWELKA in „Ueber Land und Meer" in 1754 door den geestelijke P. PROCOPIUS DIVISCH opgesteld bij zijn pastorie te Brenditz.

Dit was 6 jaar vóór FRANKLIN zijn eersten bliksemafleider te Philadelphia plaatste. De beide uitvinders gingen van totaal uiteenloopende beginsels uit. DIVISCH wilde de electriciteit uit de onweerswolken langzaam afleiden, terwijl FRANKLIN ze wilde concentreeren en tot ontlading brengen.

De bliksemafleider van DIVISCH werkte zeer goed, maar toen in 1755 en 1756 groote droogte in de streek heerschte, schreven de bijgeloovige boeren dit toe aan de geheimzinnige machine en vernielden zij deze.

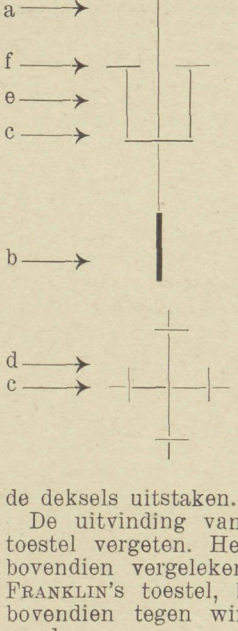

Thans is een model (15 M. hoog, terwijl het origineel 39 M. mat) opgesteld in de binnenhof van het oude slot te Znaim.

Terwijl FRANKLIN's bliksemafleider eene zeer eenvoudige gedaante heeft, is die van DIVISCH veel ingewikkelder. Zij bestaat uit een ijzeren stang (a) welke op een houten stellage (b) is geplaatst. Deze stang was door een ketting verbonden met de aarde. Ter halve hoogte is een horizontaal kruis, ook van ijzer, (c) aangebracht. Elk der armen heeft, dicht bij het einde, een kort horizontaal dwarsarmpje (d). Op het eind nu van deze hoofd- en dwars-armen — in het geheel dus op $4 \times 3 = 12$ plaatsen — is een kleine vertikale stang opgericht (e). Elk dezer draagt een ijzeren kistje (b) van circa 30 cM. lengte. Deze kistjes die gevuld zijn met ijzervijlsel, hebben houten deksels. Elke deksel is doorboord met 3 rijen van 9 ijzeren pennen (lang 6 cM.) die gedeeltelijk in het ijzervijlsel reikten, gedeeltelijk buiten de deksels uitstaken.

De uitvinding van DIVISCH is na de vernieling van zijn toestel vergeten. Het groote en ingewikkelde samenstel zou bovendien vergeleken met den eenvoudigen opvangstang van FRANKLIN's toestel, bijna overal misstaan hebben en moest bovendien tegen wind en storm bijzonder zwaar bevestigd worden.

Schoorsteen met dubbele wanden. Om bij den bouw van schoorsteenen materiaal uit te sparen, volgt men in den laatsten tijd de volgende werkwijze. Men trekt in plaats van de gebruikelijke massieve schoorsteen van betrekkelijk groote wanddikte twee concentrische pijpen op en vult de tusschenliggende ruimte met goedkoope stoffen op, zooals zand, leem, enz. Het binnenste kanaal is volkomen cylindrisch hetgeen voor den trek natuurlijk gunstiger is dan de veelal voorkomende vernauwing naar boven toe. De buitenmantel heeft den gebruikelijken vorm. Beide wanden zijn door straalsgewijs aangebrachte ribben onderling verbonden. Deze worden met den binnenwand in verband gemetseld, blijven echter op 3 à 5 cM. afstand van den buitenwand verwijderd en zijn met deze op afstanden van 1 M. door vlakke lagen of ijzeren doken verbonden. Deze konstruktie maakt de onafhankelijke uitzetting van den binnenwand mogelijk en voorkomt het optreden van spanningen tusschen de verschillende deelen van den schoorsteen. Om het totaalgewicht van den schoorsteen zoo min mogelijk te verminderen, daar dit voor de stabiliteit van den schoorsteen onmisbaar is, worden de door de ribben gevormde holle ruimten in afstanden van 1—1,5 M. door gewelven onderverdeeld, zoodat het gewicht van de vulstoffen welke in die verschillende ruimten zijn aangebracht, bij dat van het metselwerk moet worden opgesteld. Een dergelijke schoorsteen van 43 M. hoogte en 2,45 M. bovenwijdte, vereischt slechts 200 M³. metselwerk, terwijl een gewone schoorsteen 284 M³. noodig heeft.

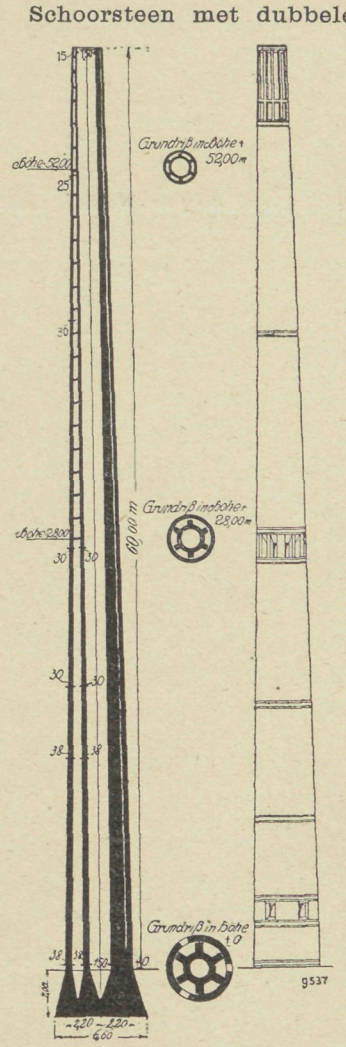

Mantelschornstein.

(„Deutsche Technik", Zentralstelle für den deutschen Auslandtechniker. Berlin S. 42).

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Das Bürgerhaus in der Schweiz. III Band. Das Bürgerhaus im Canton St. Gallen. I. Teil. Das Bürgerhaus im Canton Appenzell. — Herausgegeben vom Schweizerischen Ingenieur- und Architekten Verein. — Berlin 1913. Verlegt bei Ernst Wasmuth A. G. (Prijs 10 franken.)

Nadat door de samenwerking der architekten-vereenigingen van Duitschland, Oostenrijk en Zwitserland, de magistrale uitgave over het „Bauernhaus im deutschen Reich und seinen Grenzgebieten" (Nederland is daarbij buiten beschouwing gelaten en het heeft tot nog toe niet door eene zelfstandige uitgave de leemte aangevuld) tot een goed einde werd gebracht, is zoowel in Duitschland als Zwitserland de uitgave van het Burgerhuis aangevat.

Mocht dergelijke nuttig werkende, voortbrengende activiteit der zustergenootschappen tot navolging binnen onze grenzen prikkelen!

Van de Zwitsersche publicatie, uitgegaan van het „Schweiz. Ing. und Arch. Verein" is thans het 3e deel verschenen in keurige uitgave, goede foto's en opmetingen van 't geheel, plattegrond en voornaamste details met duidelijke beknopte bijschriften. De indeeling is in hoofdzaak kantonsgewijs. Wanneer echter de staatkundige grenzen van het kanton niet samenvallen met die van scherp omlijnde bouwtypen, dan is aan de laatste grenzen de meeste beteekenis toegekend.

Het nu verschenen deel handelt over een deel van het kanton St. Gallen en over Appenzell. Het weerspiegelt, nadat zijn voorganger de statige patriciërwoningen van Genève bracht, de gemoedelijke stemming die aan de aardige kleine plaatsen, uit dien hoek des lands, half stad, half dorp, eene bijzondere bekoring geeft.

Een schat van kunstwerken bleef hier getuigen van de gedegen schoonheidszin waarmede het voorgeslacht zijne woningen verzorgde. De stoffelijke middelen waarmede dat geschiedde waren veelal bescheiden. De tooi beperkt zich althans uitwendig tot schaarsche onderdeelen; een erker is het geliefkoosd motief waarop de lust aan versiering zich samentrok. Inwendig komen rijke oplossingen voor, mooie betimmeringen met intarsia's en snijwerk. De kennismaking met deze landstreek, die kunsthistorisch weinig roem genoot, zal velen eene verrassing zijn. Wij zien kloeke woonhuisgevels van de 16e tot de 19e eeuw, rustige landhuizen doorgaans uit het eind der 18e eeuw, ook enkele boerderijen, uiterst brutaal gebogen lijnen der groote geveltrappen, enz.

De opvolgende stijlen hebben hun invloed doen gelden, maar de ontwerpers hebben niet in zuiverheid van stijl uitgemunt, vooral niet als het gold de geïmporteerde stijlen der 18e eeuw. Die werden als 't ware met een zeker „dialekt" vertolkt en juist aan die vrijheid, welke onverwachte oplossingen uitlokt, danken meerdere gebouwen eene groote mate van eigenaardigheid en individualiteit, welke de met nauwgezette toepassing van geijkte stijlmotieven bestaande ontwerpen doorgaans missen.

Vooral in burgerlanden als Zwitserland en Nederland bezit een uitgave als deze een groote waarde. En wij hopen onze lezers geregeld op de hoogte te houden van den voortgang dezer interessante publicatie, in de hoop dat men ten onzent het voorbeeld zal volgen.

Merkblatt zur Hausschwammfrage. Hausschwammforschungen in amtlichem Auftrage herausgegeben von Prof. Dr. A. Möller. Siebentes Heft. Jena. Verlag von Gustav Fischer. 1913. (40 Pfennig.)

De rijkscommissie die sedert 1905 in Duitschland belast is met het onderzoek van den huiszwam heeft het resultaat van hare, in 6 uitvoerige en vrij kostbare afleveringen (eveneens verschenen van Gustav Fischer te Jena) gepubliceerde ervaringen, samengevat in eene 7de. Deze wil niet alleen dengeen die met het vraagstuk nog weinig op de hoogte is, maar ook den deskundige, voorlichten over de wetenschappelijk vastgestelde botanische eigenschappen, de kenmerken van herkenning, zoowel als de wijze van bestrijding en voorkoming van den gevaarlijken houtvijand. Ten slotte wordt de juridische zijde van het vraagstuk behandeld door Prof. Dr. Dickel (Berlijn).

In hygiënisch opzicht is de huiszwam op zichzelf beschouwd voor de menschen blijkbaar niet gevaarlijk, maar wel wijst haar voorkomen op een hooge mate van vochtigheid, die schadelijk voor de bewoners kan zijn, terwijl van zwamvorming een onaangename reuk kan uitgaan die aan de bewoonbaarheid kan afbreuk doen en van hygiënisch standpunt afkeuring verdient. De echte huiszwam kiemt in den regel niet op gezond hout. Daarvoor is noodig een zeker zuurgehalte zooals het in het bijzonder optreedt in ziek hout en ook dan is nog een voldoende mate van vochtigheid en koele temperatuur noodig.

Het grootste deel van het geschrift is gewijd aan de middelen tot bestrijding der ziekte. Het hout kan beschermd worden 'tzij door impregneering, 'tzij door oppervlakte-behandeling. Als beste en goedkoopste middelen daartoe worden genoemd oplossingen van dinitrokresolnatrium en -kalium en van dinitrophenol natrium-kalium.

Zeer belangrijk zijn ook de adviezen hoe bij nieuwe en oude gebouwen de zwam kan worden bestreden en gedood, door doorgaans ingrijpende en moeilijke maatregelen.

Het boekje dat door den prijs van 40 pfennig binnen ieders bereik valt, kan in voorkomende gevallen zeker goede diensten bewijzen.

Moderne Bauformen. De April-aflevering is bijna geheel ingenomen door een groot aantal afbeeldingen uit de door Georg Metzendorf ontworpen tuinstad Hüttenau bij Blankenstein a./d. Ruhr, en van eenige woonhuisgroepen van bouwvereenigingen te Essen. Voorts bevat de aflevering nog afbeeldingen van eenige ideaal-ontwerpen van den architekt Max Lutz (Thun), een reeks interieurs door Gottfried F. E Czermak (Brunn).

Innen-Dekoration. De April-afl. geeft de afbeeldingen van het met buitengewonen rijkdom opgevatte Kantoorgebouw der Münchener Rückversicherungs-Gesellschaft te München, dat als resultaat eener prijsvraag naar ontwerpen der architekten Bieber & Hollwech is gebouwd. Het vertoont een zeer ernstige architektuur die afwijkt van het luchtiger Zuid-Duitsche type. Voorts een aantal dekoratieve wandschilderingen, meubels, zilverwerk.

■ VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN ■

Dr. Jan Kalf over: Oude stedenbouw. („De Violier" A'dam 3 April l.l)

Het onderwerp oude stedenbouw is aan de orde van den dag, zegt de inleider, waar het verdwijnen van oude stadsgedeelten ieder oogenblik op het programma der gemeentebesturen voorkomt. Bij bestaande stedenplannen wordt dan meestal alleen gelet op hygiëne. Schoonheidsbelangen staan dan op den achtergrond. En vooral in ons land — het land der schilders — is dat een feit, dat verwondering — zelfs verbazing wekt. Want schilderijen van kleurige oude stadjes, trillend en gloeiend in een fel licht, hebben onze schilders gegeven en ook hebben ze gepoogd, ons het stadsbeeld nader te brengen door de tegenstelling van licht en donker, al is het steden-schilderen in ons land ook nooit heel groot geweest.

De leelijkheid van den modernen stedenbouw, de naargeestige, eentonige uitbouw der oude steden heeft de aandacht der architecten getrokken, die in den bouw der oude steden zooveel schoonheid aantroffen door de schilderachtige onregelmatigheid van den aanleg. Eenvoudig geleid door een in hen levende kunstvaardigheid hebben de vroegere bouwmeesters de gesloten stadsbeelden voltooid, die wel heel slecht te vereenigen zijn met de technische eischen van den modernen stedenbouw.

In Duitschland is men in den laatsten tijd tot de overtuiging gekomen, dat in de achttiende eeuw steden zijn gebouwd, die uitmunten door schoonheid en deze voorbeelden kunnen als aanwijzingen dienen voor de manier, waarop men thans te werk moet gaan, al moeten die voorbeelden ook niet in alle opzichten worden gevolgd.

Waarom oude steden mooi zijn geworden? Spreker gelooft niet dat men daarbij moet gaan vorschen naar historische bijzonderheden, maar eenvoudig de resultaten als zoodanig moet accepteeren. Want invloed van terreingesteldheid is volstrekt niet altijd overwegend geweest. Een zuivere speling van het toeval bracht de meest verrassende effecten; onbewust gevoel bracht dikwijls de oplossing van een architectonisch gegeven. En het onbewuste schoonheidsbesef van een eenvoudig dorpsbouwmeester wist soms meer schoonheid te scheppen dan een modern, geleerd architect kon bereiken

Dan volgen de lichtbeelden, die dienen om den hoorders een inzicht te geven van de wording van een dorp en van een stad. Van wegdorpen, kringdorpen en kruiswegdorpen worden de plattegronden op het doek geprojecteerd; schilderachtige steegjes en straatjes, waar het oog tegen een wand aanziet, waarop het rusten kan, en stadsgezichten met rond- en hoekig getrokken lijn, waarbij men niet kijkt in het oneindige, toonen het fraaie van den bouw en de voortreffelijkheid van het gesloten, de schoonheid van de harmonie van het goed gelukte stadsbeeld.

„Hbl."

XIIIE JAARGANG No. 17 29 APRIL 1914

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

A. W. WEISSMAN. HET AUTEURSRECHT VAN DEN ARCHITECT

VOORDRACHT GEHOUDEN DEN 21 FEBRUARI 1914 TE UTRECHT IN DE VERGADERING VAN DEN BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN

NADRUK VERBODEN.

Toen ik mij bereid verklaarde, in dezen kring over het auteursrecht van den architect te spreken, konden van mij geen rechtsgeleerde beschouwingen verwacht worden. Slechts het een en ander over den architect als auteur wensch ik in het midden te brengen.

GOETHE dichtte:

„Ich weiss, dass mir nichts angehört
Als der Gedanke, der ungestört
Aus meiner Seele will fliessen."

Hier is schoon gezegd, wat een auteur is, en wat hij als zijn geestelijk eigendom mag beschouwen.

Dat eigendom zijn de gedachten, die uit zijn ziel opborrelen en waaruit hij zijn denkbeelden vormt.

Niet alle gedachten kunnen geacht worden, uit de ziel van den kunstenaar voort te komen. Slechts nu en dan heeft hij oogenblikken van „bezieling", die hij afwachten moet, om dan, als het ware onbewust, zijn scheppingswerk te verrichten.

Is de schepping tot stand gebracht, dan heeft de kunstenaar het grootste genot gesmaakt, dat den mensch beschoren kan zijn.

Weder is het GOETHE, die uitdrukking gaf aan wat de kunstenaar na het scheppen gevoelt:

„Wie gross ist mein Vermächtniss, wie herrlich
weit und breit!
Die Zeit ist mein Vermächtniss, mein Acker ist
die Zeit."

Hij weet immers, dat, al zullen misschien zijn tijdgenooten zijn schepping niet waardeeren, het nageslacht hem recht zal laten wedervaren.

Dat de meesters, wien de onsterfelijkheid ten deel viel, zich, toen zij leefden, om hun auteursrecht veel bekommerd hebben, blijkt uit niets. Zij waren met het scheppen tevreden en wisten wel, dat zij niet konden worden nagevolgd.

Wat hier gezegd werd heeft, ondertusschen, slechts betrekking op individualistische kunst, waartoe de bouwkunst, in haar besten tijd althans, niet heeft behoord. Veel waars is er in de opmerking, dat het optreden van het individualisme in de bouwkunst juist haar verval heeft teweeggebracht.

De bouwkunst heeft het meest gebloeid, toen haar beoefenaars nog gezamenlijk streefden naar het bereiken van een hoog ideaal. Wij weten niets van de levensomstandigheden der bouwmeesters, die de Grieksche tempels oprichtten. Maar wel is het ons bekend, hoe die, welke de Gothische kerken deden verrijzen, voor hun werk werden beloond. Zij kregen een dagloon, dat, ook al houdt men rekening met de veranderde waarde van het geld, toch inderdaad zeer gering moet worden genoemd.

Zoowel in de oudheid als in de middeneeuwen werkte de bouwkunst naar vaste regels, die van het eene geslacht, met geleidelijke wijzigingen, op het andere werden overgedragen. Vandaar, dat de bouwwerken uit die tijdperken, hoeveel verscheidenheid zij overigens vertoonen, toch één stijl bezitten. Zulk een stijl was niet het werk van één man, maar van de geheele gemeenschap.

Als, met de Renaissance, het individu in de bouwkunst een rol gaat vervullen, dan zien wij toch nog de groote architecten er naar streven, om hun denkbeelden algemeen ingang te doen vinden. Zij geven werken uit, waarin zij hun ontwerpen openbaar maken of waarin zij de regelen mededeelen, welke zij bij hun scheppingen hebben gevolgd.

Bepaald plagiaat is maar zelden van het uitgeven dezer werken het gevolg geweest. De bouwmeesters stonden, gedurende de eeuwen, welke aan de negentiende voorafgingen, over het algemeen als kunstenaars te hoog om er zich aan schuldig te maken. Een van de zeldzame voorbeelden is de Noorderkerk te Groningen, die door COENRAAD ROLEFFS van 1660 tot 1664 geheel gevolgd werd naar het ontwerp van HENDRIK DE KEYSER voor de Noorderkerk te Amsterdam, voorkomende in de „Architectura Moderna", in 1631 verschenen.

Het bestudeeren der zoo belangwekkende verzameling van teekeningen, op het vroeger in de Beemster aanwezige Huis Vreedenburch betrekkelijk, die het Ministerie van Binnenlandsche Zaken bezit, bracht mij op het spoor van een ander plagiaat, door PIETER POST ten koste van PHILIPS VINGBOONS begaan. FREDERIK ALEWIJN, de Amsterdamsche patriciër, die dat huis deed bouwen, schijnt een lastig en wispelturig man geweest te zijn. Eerst ging hij met PIETER POST in zee, daarna met

Philips Vingboons, die in 1642 een ontwerp maakte. In het volgende jaar kwam Post weder in de gunst; hij schroomde niet, het ontwerp van Vingboons over te nemen en uit te voeren.

Vingboons gaf in 1648 het eerste deel zijner ontwerpen in het licht. Daarin gaf hij ook aan dat voor Vreedenburch een plaats en zeide in den tekst: „'t Is niet voltrocken, doch de verdeelinghe van de grond en gevel voor 't meerendeel gevolght". Hij noemt den naam van Post niet en nam blijkbaar de zaak nog al kalm op. Waarschijnlijk vond hij het verstandig om den Haagschen bouwmeester, die sedert een man van naam en invloed was geworden, te ontzien. Post wachtte met het in druk uitgeven van zijn ontwerp tot 1664, toen het octrooi, door de Staten van Holland aan Vingboons voor zijn boek verleend, was geëindigd.

Post was zeker in staat geweest een eigen ontwerp te maken. Hij zal wel gezwicht zijn voor den wensch van Alewijn, die het ontwerp van Vingboons uitgevoerd wilde hebben.

Dergelijke gevallen komen in den tegenwoordigen tijd ook soms voor. Een architect, die zich zijner waardigheid bewust is, zal, wordt hem de eisch gesteld, een ontwerp door een ander gemaakt, uit te voeren, een krachtig „neen" doen hooren.

Maar, de uitzonderingen niet te na gesproken, architecten die „neen" zeggen hebben in den tegenwoordigen tijd evenmin veel klanten als zij het in de zeventiende eeuw gehad zullen hebben.

Wij moeten, wat het auteursrecht aangaat, ons van de veelgeprezen „gouden eeuw" geen te hoog denkbeeld vormen. Denken wij slechts aan Jacob van Campen, die, ofschoon hij aanvankelijk hoog in aanzien stond, toch in het laatst van zijn leven ervaren moest, dat Daniël Stalpaert met zijn veêren ging pronken.

Het leven van Jacob van Campen heeft een tragisch einde gehad. Immers in 1654, als hij met zijn meesterwerk, het Stadhuis van Amsterdam bezig is, zien wij hem plotseling van het tooneel verdwijnen. Hij trekt zich op zijn buitengoed Randenbroek terug, en sterft daar, vrijwel vergeten, den 13den September 1657. Daniël Stalpaert, die niets anders was, dan de uitvoerder van zijn ontwerpen, gaf zich uit voor den auteur.

Stalpaert had voortdurend tegen van Campen geïntrigeerd en toen deze, nadat hij zijn beschermers onder de Burgemeesteren door den dood had verloren, in 1654 Roomsch-Katholiek was geworden, viel hij bij de regeering van Amsterdam in ongenade.

Stalpaert beschouwde zich nu als den ontwerper, niet slechts van het Stadhuis, maar ook van den toren der Nieuwe kerk en van het orgelfront in dit gebouw. Zelfs Vondel, die zijn mede-bekeerling toch zeker gewaardeerd heeft, gelijk ook blijkt uit het grafschrift, waarmede hij hem bedacht, noemt in zijn beroemd gedicht over de „Inwijding van het Stadhuis" den naam van Stalpaert verscheidene malen, en dien van Jacob van Campen slechts ééns, als ter sluiks.

Van Campen kwam voor zijn auteursrecht niet op. Dat liet hij over aan Jonkheer Everard Meyster, een Roomsch-Katholiek edelman, die de buitenplaats Nimmerdor bij Amersfoort, welke aan Randenbroek grensde, bewoonde.

Meyster vervulde zijn taak op een eigenaardige manier. Hij maakte een gedicht, dat hij betitelde: „Eerplicht aen mijn Heer en Meester Jacob van Campen, Heer van Rambroeck, Vinder en Vader van 't nieuwe heerlyckste Orgel, Toorn en 't boukunstige Stadt-huys der werelt, begonnen 't Amsterdam in 't jaar 1648". Dit gedicht liet hij drukken, en hij plaatste er den naam D. Stalpert onder.

Vroeger heeft men gemeend, dat Stalpaert den Jonkheer gevraagd zou hebben, het vers voor hem te maken. Maar het gedicht is in zulke krasse bewoordingen gesteld, dat dit al zeer onwaarschijnlijk moet worden geacht.

En toen er een acte voor den dag kwam, waarin een notaris verklaarde, dat „Jacob Vennecool, die door d'Heer van Campen wert gëemployeert ende gebruyckt om teyckeningen te maecken als anderzins" in November van het jaar 1654 „in de herberge die wordt genoemt Apensnyer nabij de Boshuyssluys" (dus op den Kloveniersburgwal), had uitgedeeld „gedructe billetten off pasquillen, geintituleert: Eerplicht aen mijn heer en meester Jacob van Campen", werd het duidelijk, dat Stalpaert met het gedicht niets te maken had, dat door den „constschilder Ruel" op zijn kamer was aangeplakt.

Met dit gedicht nog niet tevreden maakte Jonkheer Meyster in 1655, toen het Stadhuis werd ingewijd, een tweede, veel uitvoeriger en in den vorm van een tooneelspel gegoten. Blijkbaar heeft van Campen voor dit „Goden-Lantspel" zijn vriend heel wat gegevens verschaft. Jonkheer Meyster gaat Stalpaert, bij wien zich Quellinus en Bosboom hadden aangesloten, kras te lijf.

Een klein staaltje volge hier.

„Hoe wordt verdooft de glans der kunst
Nu een schijn-weetend Architeck
Sich in het werck heeft in-gelunst
Door 't lastigh roeren van sijn beck".

Maar Jonkheer Meyster kon tegen de Regenten van Amsterdam niet op. Stalpaert was en bleef de man; de stadsgeschiedschrijvers gaven aan hem niet minder lof, dan aan van Campen. Zelfs toen van Campen door het nageslacht de — misschien wat twijfelachtige — eer werd aangedaan, dat er een straat te Amsterdam naar hem werd genoemd, kreeg Stalpaert zijn straat daar vlak bij. Dat van Campen niet geheel vergeten werd, dankt hij aan zijn trouwen teekenaar Jacob Vennecool, die zijn ontwerp in 1661 heeft uitgegeven.

Tegenwoordig is Jacob van Campen in zijn auteursrecht hersteld. Het geoefend oog ziet zelfs, wat

STALPAERT aan het Stadhuis van Amsterdam heeft bedorven.

In de zeventiende eeuw ging het om het recht van het spel, niet om de knikkers. Bij het hedendaagsch auteursrecht is dit anders. Men wil den auteur de stoffelijke belooning van zijn arbeid verzekeren. Op zich zelf is dit streven zeker loffelijk, mits maar die paarden den haver krijgen, welke hem verdienen.

Aan het auteursrecht van den hedendaagschen schrijver, schilder, beeldhouwer of toondichter valt, in den regel althans, evenmin te twijfelen als aan dat hunner voorgangers in vroegere eeuwen. De dichter voert zelf de pen, de schilder hanteert zelf zijn penseelen; al voert de beeldhouwer meest geen beitel meer, hij boetseert toch met zijn eigen handen, terwijl ook de toondichter zelf zijn scheppingen ten pariere brengt.

Voorheen was het met den architect niet anders Hij teekende zelf zijn ontwerpen en maakte ook eigenhandig alle details daarvoor gereed. De verzameling van teekeningen aan het Ministerie van Binnenlandsche Zaken aanwezig, bewijst dit. Men vindt hier niet slechts alles, wat voor het bouwen van het Huis Vreedenburch in de Beemster noodig was, maar ook de teekeningen die gediend hebben voor de verbouwing van een huis te Amsterdam aan de Heerengracht, dat HENDRIK DE KEYSER had ontworpen en dat in het laatst der achttiende eeuw door den toenmaligen eigenaar VAN BRIENEN werd afgebroken, om er een ander, door den Duitschen architect DRUCK ontworpen, voor in de plaats te stellen. Dit huis is nu een Roomsch-Katholiek gesticht; de eigenhandige ontwerpteekeningen van DRUCK worden er nog bewaard.

Tot ver in de negentiende eeuw hebben de architecten nog hun eigen teekeningen vervaardigd. Maar de toestand moest wel veranderen, toen het karakter van het bouwvak zich wijzigde. Zoolang de gilden bestonden was de taak van den architect slechts, de noodige teekeningen te maken; de bouwheer kocht zelf de materialen, die door de meesters der gilden onder hun eigen verantwoordelijkheid werden verwerkt. In dit opzicht is de verzameling van teekeningen, door PIETER POST voor het Huis Vreedenburch gemaakt, van belang. Wij vinden hier toch geen enkele constructieteekening. De architect gaf wel de profillen aan, doch hoe ze te maken was iets, wat hij aan de uitvoerders overliet.

De toestand veranderde geleidelijk, nadat hier in 1808 de Fransche „entreprise générale" was ingevoerd. Zij bepaalde zich, tot omstreeks 1850, wel tot de werken, door de waterstaat en de genie uitgevoerd, maar werd toch ook langzamerhand in de eigenlijke bouwkunst gebruikelijk. De „Directie" moest nu een „cahier des charges", hier „bestek en voorwaarden" genoemd, benevens volledige teekeningen maken, waarnaar de „aanbesteding in één perceel" kon geschieden Had de aanbesteding plaats gevonden, dan moest de „Directie" er voor waken, dat de aannemer in elk opzicht zijn verplichtingen nakwam.

Bij de groote werken, die onder de regeering van WILLEM I hier te lande werden ondernomen, was het natuurlijk onmogelijk, dat één man dit alles kon doen. Er ontstonden, naar Fransch voorbeeld „bureaux", waar „dessinateurs" werkten. Zoowel bij de waterstaat als bij de genie werd een hierarchie ingesteld, waardoor het persoonlijk karakter, hetwelk voorheen de technische arbeid had, verdween. Velen werkten samen om een groot geheel te verkrijgen en welk aandeel ieder der medewerkers gehad had, bleef voor de buitenwereld verborgen. Dit stelsel is sedert bij rijk, provincie, groote gemeenten en groote ondernemingen in zwang gebleven, en, al zijn er zeker bezwaren aan verbonden — welke evenwel dit onderwerp niet raken — het heeft in het algemeen wel voldaan.

Doch anders werd het, toen ook de architect, door den stroom des tijds medegesleept, zich van het stelsel moest gaan bedienen. Hij, die vroeger kunstenaar geweest was en die, als zijn andere kunstbroeders, zelf zijn werk had gedaan, werd nu gedwongen, organisator te worden. Dit had tengevolge, dat in de architectuur het organiseerend talent den voorrang kreeg boven het scheppend talent en dat de bouwwerken het persoonlijk cachet, hetwelk zij voorheen hadden bezeten, gingen verliezen.

Een toestand ontstond in de bouwkunst, gelijk zij ook soms in de schilderkunst bestaan had. Ik behoef er slechts aan te herinneren, hoe bijvoorbeeld RAFAEL, RUBENS en VAN DIJCK, toen zij veel meer bestellingen aannamen, dan zij konden uitvoeren, zich van medewerkers bedienden, die ten slotte het leeuwendeel van het werk kregen. De „Schulbilder" zooals onze oostelijke naburen zulke voortbrengselen noemen, staan tegenwoordig niet in hoog aanzien. Ook al toen de groote meesters nog leefden ging het zoo. Immers de overeenkomsten bleven bewaard, waarbij zij zich tegenover den besteller verplichtten, slechts eigenhandig werk te zullen leveren.

De architectuur, eens een kunst, moest wel in de negentiende eeuw onder de omstandigheden, die ik aanduidde, tot een bedrijf worden. Een der meestbekende Engelsche architecten van tegenwoordig deed mij de eer, mij aan zijn disch te noodigen. Toen de dames zich naar Engelsch gebruik na den maaltijd in den „drawingroom" hadden teruggetrokken en de heeren bij portwijn en al rookende om den haard zaten, vroeg ik mijn gastheer, die voor zes millioen pond sterling aan werk tegelijk onderhanden had, hoe hij het daarmede klaar speelde. Hij antwoordde zeer openhartig: „Architecture is not an art now, it is only a trade, but we cannot help it".

En ik dacht aan een Nederlandsch bouwmeester, die reeds jaren dood is, en die mij zeide: „Alles kan ik laten doen, alleen voor het opscharrelen van het werk moet ik zelf zorgen".

Gelukkig zijn er ook nog tegenwoordig andere architecten, die niet meer hooi op hun vork nemen, dan zij kunnen, en die nog er een eer en een voldoening in vinden, de auteur van hun eigen werk te wezen. Het is eigenaardig, dat deze meesters blijde zijn, wanneer zij bemerken, dat zij invloed krijgen, doordat ook anderen in hun geest gaan werken.

Na wat ik hier in het midden bracht zult gij wel met mij eens zijn, dat het auteursrecht van den tegenwoordigen architect moeilijker vast te stellen valt, dan dat zijner voorgangers uit het verleden.

Hij heeft, natuurlijk, als geestelijk eigendom de gedachten, die uit zijn ziel opborrelen en waaruit hij zijn bouwkunstige denkbeelden vormt. Daarom wordt dan ook bij prijsvragen de eisch gesteld, dat het ingezonden ontwerp het geestelijk eigendom van den ontwerper is. In een geschreven verklaring moet de inzender dit getuigen. Ik hoop, dat die verklaring altijd de waarheid zal inhouden.

Men kan echter architect zijn en allerlei eigenschappen bezitten, voor slagen in dit vak vereischt, zonder de gaven te hebben, die iemand tot scheppend kunstenaar maken. Wat dan te doen? Anderen weder zijn bedeeld met scheppend talent, doch missen de hoedanigheden, die de bouwmeester van heden voor zijn succes behoeft.

Er blijft voor den schepper dan slechts over, zich in den dienst van den organisator te stellen; beter nog zou het zijn, als schepper en organisator gelijkgerechtigd samenwerkten. Maar uit den aard der zaak zal de organisator een dergelijke samenwerking, die voor hem te onvoordeelig is, niet wenschen.

Dat de toestand zoo is, schijnt wel hard. Maar de hedendaagsche samenleving waardeert den organisator meer dan den scheppenden kunstenaar, en ik geloof niet, dat daar vooreerst verandering in zal komen.

Zoo meen ik dan, ten slotte, dat de architecten van tegenwoordig goed zullen doen, over hun auteursrecht niet veel te spreken, doch zich tevreden te stellen met de voldoening, welke het auteur-zijn van eigen werk hun zal verschaffen.

Reeds de apostel Paulus wees op de verscheidenheid der gaven, die den menschen zijn toebedeeld. Is het iemand niet gegeven, de auteur te zijn van wat als zijn werk geldt, zoo zal het hem meer tot eer en voldoening strekken, daarvoor rond uit te komen, dan zich met vreemde vederen te tooien.

MEENINGEN OMTRENT HET ONTSTAAN EN VOORKOMEN VAN GEBREKEN EN VAN BOUWVALLIGHEDEN AAN KERKEN, ETC. DOOR VAN H.

NADRUK VERBODEN.

Dezer dagen nam ik kennis van het opstel „Nieuwe vondsten op het gebied van den Metselaar" met Naschrift, door Prof. J. A. van der Kloes, voorkomende in „De Bouwwereld" Nr. 6 van 11 Februari j. l.

Dit opstel is, zooals in Nr. 47 van 19 November 1913 door den heer van der Kloes werd medegedeeld, het beste antwoord op mijn stuk voorkomende in Nr. 46 van „De Bouwwereld" van 12 November 1913, door welk stuk ik het verval van de kerk te Wolvega en de toren te Steenwijk aan andere en meerdere oorzaken, dan enkel aan den verkeerden gebruikten mortel, toeschreef, terwijl tevens eenige feiten door mij werden tegengesproken.

Het Naschrift behelst eene mededeeling aangaande de reden waarom op dit stuk, alsmede op mijn beweringen over datzelfde onderwerp in „De Bouwwereld" Nr. 50 van 10 December 1913 gedaan, geen nadere zakelijke uitlegging is of zal worden gegeven.

Wat nu bovengenoemd opstel betreft, waarin de oorzaak der gebreken aan de Luthersche kerk te Purmerend worden beschreven, meen ik thans, uit den aard der zaak, mij van het uitspreken eener meening te moeten onthouden, hoewel ik niet kan nalaten te kennen te geven, dat ik mij meer met dit rapport, waar traskalkmortel gebruikt is, kan vereenigen. Tevens had ik ook hier gewenscht dat dit geval afzonderlijk behandeld ware geworden doch niet met en gelijk als die van Wolvega en Steenwijk over één kam ware geschoren, omreden elk bouwwerk door groot verschil in ouderdom, soort van gebruikte materialen, wijze van uitvoering, van samenstelling, enz. ieder op zich zelf beschouwd dient te worden.

De gebreken toch vertoonden zich bij de kerk te Wolvega zoo goed als overal, bij de toren te Steenwijk door de ontbrekende afdekking, bovenaan en bij de kerk te Purmerend onderaan; bij beide eerstgenoemden het meest en bij laatgenoemde alleen aan de Zuid-Westzijde.

Mogen wij inmiddels ook verwachten dat de uitspraak over den toestand van het Vredespaleis evenals dat over de Oldehove op overdrijving of onwaarheid berust?

Wat evenwel het Naschrift aangaat, daarop moet ik er in de eerste plaats mijn leedwezen over uitspreken dat geen nader antwoord op genoemde beweringen zal worden gegeven, daar wij dit toch naar mijne meening wel van iemand als den heer van der Kloes mogen verwachten.

Dat „men niet kan vergen", zooals de heer van der Kloes schrijft, „om elken ongenoemden, die zich, voorbereid of niet, als tegenstander opwerpt, tot in bijzonderheden te woord te staan", bestaat er m. i. toch geen reden daaraan niet te voldoen. Integendeel.

Men moge toch veronderstellen dat de rapporten

UTRECHT. OUD-KATHOLIEKE KERK MET PASTORIE AAN HET WILLEMSPLANTSOEN. – ARCH. E. G. WENTINK (UTRECHT)
BIJVOEGSEL VAN „DE BOUWW." VAN 29 APRIL 1914 NR. 17

den toets eener gezonde critiek kunnen doorstaan. De ondervinding leert toch ook dat het voeren van openlijke discussie vooral over onderwerpen, zooals hier, waarover de meeningen nog ver van onverdeeld zijn, meestijds tot de beste resultaten leidt. Ook zullen de meeste belangstellenden eerder in de gelegenheid zijn zich met een en ander door middel van vakbladen op de hoogte te houden, (met welke bedoeling de heer VAN DER KLOES dit toch ook daarin doet publiceeren) dan zoo nu en dan eens een reisje naar Delft te maken.

Dat ik mijn naam niet genoemd heb, acht ik voor de zaak zelve ook niet noodig en dat ik mij, voorbereid of niet, als tegenstander opwerp, wordt evenmin door den heer VAN DER KLOES weerlegt.

Uit mijn beweringen blijkt dit ook geenszins en lag dat ook geheel niet in mijne bedoeling, integendeel stel ik het streven van den geachten Hoogleeraar op hoogen prijs.

Doch wel ben ik opgekomen tegen de naar mijne overtuiging eenzijdige en daardoor onvolledig gegeven rapporten. Het is toch immers moeilijk aan te nemen dat indien de kerk te Wolvega met zijn slap soort steen en onvoldoende afdekkingen, in den mortel volgens de voorschriften van den heer v. d. KLOES ware opgetrokken geweest, ook al zou er volgewerkt zijn, na 50 jaar nog in goeden staat verkeeren. Zij zou evenmin, met de toren van Steenwijk, die de eeuwen heeft getrotseerd, op één lijn kunnen worden gesteld.

Verder wordt als reden van het niet beantwoorden van mijn schrijven opgegeven: „daarin een geregelden gedachtengang te missen", doch ook alweder zonder dit nader aan te toonen. Ik laat dit gezegde vanzelf voor rekening van den heer v. d. KLOES, doch zal trachten het tegendeel hieronder nog eens uitvoeriger, door het noemen van meerdere feiten, te weerleggen, welke tevens tot een anderen gedachtengang leiden.

Inmiddels wordt mij verwezen naar „Handleiding voor den Metselaar" (5den druk), waarin op bladz. 9 voorkomt dat: „In het woord verweering zijn een aantal begrippen samengevat. In den meest algemeenen zin verstaan wij eronder het langzaam vergaan van den steen onder den invloed van water en lucht." Echter zoude ik ook „vorst" hieraan willen toevoegen, alsook „het langzamer en spoediger vergaan van het metselwerk, naar gelang de meer of minder goede kwaliteit der gebruikte materialen".

In den 5den druk wordt evenwel „verweering" enkel met betrekking tot verschillende natuursteensoorten beschreven doch niet tot baksteenmetselwerk. „Uitslag" en „osmose" worden in de „Natuur- en Scheikundige aanteekeningen" afzonderlijk behandeld. Onder „osmose" wordt zelfs vermeld „dat de vorst er niets mede uit te staan heeft". In genoemd Naschrift voegt de heer v. d. KLOES „osmose" enz. thans onder „verweering", een „vorm van verweering", hetgeen nu ook meer met mijne gezegden overeenkomt.

Intusschen dien ik de heer v. d. KLOES mede te deelen dat ik met de „Handleiding voor den Metselaar" geen onbekende ben. De 1e druk is sedert het verschijnen (1900) in mijn bezit, alsmede de 3de (1905), terwijl ik mij ook den 5den druk heb aangeschaft. Van het bijgewerkte in den laatsten had ik reeds grootendeels in „De Bouwwereld" en andere vakbladen kennis genomen. Bovendien bezit ik sedert 1894 (het jaar van uitgifte) de „A. V." van den schrijver, opgesteld voor en mede door „Architectura et Amicitia", volgens welke „A. V." ik menig bouwwerk, doch geen kerk of toren, heb uitgevoerd, ook met toepassing van de daarin vermelde mortelsoorten — en wel met goede resultaten. Echter werden door mij ook vele bouwwerken uitgevoerd, waarbij de „A. V." van den Rijkswaterstaat golden, doch ook met geen minder goede gevolgen.

In den 3en druk komt op bladz. 52/53 voor dat: „bij gebruik van kalkmortel van enkel kalk en zand zich het verschijnsel, van muuruitslag, niet voor doet, doordien kalk (kalkhydraat) op zichzelf weinig oplosbaar is in water en versteende kalk (koolzure kalk) nog veel minder". En toch was de kerk te Wolvega en is de toren van Steenwijk niet anders dan in kalkmortel gemetseld. Hoe rijmt men dit nu samen?

Dat muuruitslag, etc. bovendien niet altijd in een verkeerden mortel moet worden gezocht — wat ik ook volgens „Handl. v. d. Metselaar" (5den druk, bladz. 7) eens ben — zij als bewijs dat mij een blok huizen bekend is, waarvan van drie de gevels een anderen steensoort hebben. Het geheele blok is gelijktijdig en met denzelfden soort mortel (cementkalkmortel) opgetrokken. De gevels staan op de noordzijde. Sedert de voltooiing, ongeveer twee jaar geleden, vertoonen alleen de drie genoemden, voortdurend een hevigen uitslag. Aan de anderen is zoo goed als niets te bespeuren. Hierbij dient tevens vermeld dat de steen, alleen voor de drie gebruikt, afkomstig is uit de omgeving van Deventer en niet op eene ophooging van sintels heeft gestaan.

Kan nu de steensoort bij de kerk te Wolvega ook niet mede de oorzaak van haar spoedig verval zijn geweest?

(Slot volgt.)

GEMENGDE BERICHTEN

De losse plaat bij dit nummer stelt voor de Oud-Katholieke Kerk met pastorie aan het Willemsplantsoen te Utrecht, gebouwd volgens ontwerp van den architect E. G. WENTINK aldaar.

De kloostergang te Utrecht. Nog niet te laat? Men schrijft ons: In de Kloostergang te Utrecht is een begin gemaakt met 't wegbreken der stovenhokken, consistoriekamer en hierna zal de restauratie van de Domkerk, waarvoor door 't Rijk, de Provincie en de Gem. Utrecht ieder f 4000 subsidie gegeven is, begonnen worden.

Onder wiens leiding geschiedt deze zeer belangrijken bouw? De restauratie der St. Janskerk te Utrecht kan als eene waarschuwing dienen.

Directe krachtdadige actie, maar dan ook terstond, kan wellicht nog tot iets goeds leiden, of zullen de bouwkundige vereenigingen stilzwijgend toekijken, afwachtend tot het te laat is en dan hunne verontwaardiging te kennen geven?

Utrecht's vermaard bouwwerk eischt directe belangstelling!

Het conflict der schoonheidscommissie en de nieuwe instructie. Verschenen is het stenografisch verslag der Raadszitting van 25 Maart l. l., met de behandeling der interpelatie-Gulden. Het blijkt nu dat uit de dagbladverslagen terecht de ook door ons (zie blz. 102) gemaakte konklusie mocht worden getrokken, dat de Raad met verbijsterende goedgeloovigheid, onverschilligheid of onkunde zich door de „officieele" mededeelingen liet tevreden stellen. In het bijzonder is volkomen onbegrijpelijk hoe de interpelant tot de slotsom kon komen dat de houding der schoonheidscommissie niet kan worden gebillijkt. De wethouder verdronk de interpelatie in lange betoogen. Op den keper beschouwd blijkt daaruit echter dat feitelijk B. & W. de schoonheidscommissie maar lieten praten, niets liever willende dan het ontwerp voor het Koloniaal Instituut goed te keuren, en dat de verzekering hunner waardeering voor den arbeid der commissie van geene praktische beteekenis te achten is.

Het verluidt dat eene concept-instructie is opgemaakt waarbij de commissie door den Raad zou worden ingesteld en de leden door B. & W. worden benoemd uit drietallen welke door de vereenigingen werden ingediend.

De bevoegdheid der commissie zou worden uitgebreid tot het geven, ook ongevraagd, van advies in alle aesthetische zaken. Niet zonder bedenking voor de positie der commissie en haar prestige lijkt ons echter het bij geruchte vernomen denkbeeld aan de leden voortaan presentie- of vacatiegeld toe te kennen. Eene dergelijke commissie behoort o.i. „eershalve" te arbeiden en wij hopen dat, als het gerucht waarheid bevat, de commissie honoris causa zal blijven werken, vooral in dit stadium der zaak en in verband met hetgeen er onmiddellijk aan vooraf is gegaan. Men heeft immers de commissie reeds aangewreven dat zij tot honorarium-kwesties aanleiding gaf en zij moet allen schijn in die richting vermijden. Zij dient o.i. hare volkomen onafhankelijkheid te handhaven en zal dan bij eventueel volgende moeilijkheden veel sterker staan.

AMSTERDAM. De herstelling van het Koninklijk Paleis. Het „Alg. Hbl." bevatte een bericht volgens hetwelk de commissie van advies inzake de verweering van het beeldhouwwerk in de gevelvelden niet tot eenstemmigheid kwam. Er zou een meerderheid en eene minderheid geweest zijn waarvan de eene geheele vernieuwing, de andere restauratie bepleitte. Zekerheid daaromtrent was echter niet te verkrijgen. Een officieel rapport werd niet gepubliceerd.

De beslissing over deze werkzaamheden hangt volgens het „Hbl." samen met die over de Paleis-Raadhuiskwestie, daar de gelden voor belangrijke onderhoudswerken (die niet uit het voor de koninklijke paleizen bestemde onderhoudsbedrag van f 50.000 kunnen worden bekostigd) bij de Wet moeten worden toegestaan. Bij zoodanige aanvrage zou de Volksvertegenwoordiging incidenteel gesteld worden voor de vraag aan wie het Paleis te Amsterdam in eigendom toebehoort.

De bouw van rijksgebouwen. In de 8 April l.l gehouden vergadering van het Gen. „Architectura et Amicitia" werd als konklusie der voordracht „Officieele kunst" eene door den spreker, R. N. Roland Holst, gestelde motie aangenomen, waarin werd uitgesproken dat de aanwezigen een referendum in eigen kring den besten weg achtten om te geraken tot de keuze van den meest representatieven partikulieren bouwmeester, die aan de Regeering zou worden aanbevolen voor de uitvoering der regeeringsgebouwen op het Binnenhof te 's Gravenhage.

Een groot gedeelte van de voordracht had tot strekking het uitschrijven van prijsvragen te bestrijden.

De motie werd bij acclamatie aangenomen, met dien verstande evenwel dat door de voorzitter uitdrukkelijk werd vastgesteld dat de wensch van het referendum slechts als een wenk zou worden beschouwd en voor het overige het Genootschap door de uitspraak in geenerlei opzicht werd gebonden.

De besturen der bouwkundige vereenigingen hebben zich echter volgens mededeeling in de 22 April gehouden vergadering van het Genootschap eenstemmig uitgesproken voor het denkbeeld van een ideeën-prijsvraag, waaraan de voorkeur werd gegeven boven het voorgestelde referendum.

De motie is dus, vooral ook in verband met de voordracht waarvan zij als 't ware de resumptie was, feitelijk geheel verloochend en de bouwkundige vereenigingen hebben het prijsvraag-idee gehandhaafd tegenover de aanvallen die de heer Roland Holst, onder verwijzing ook naar een overeenkomstig betoog van den heer Jan Veth, ertegen richtte. Het vereenigt trouwens bij juiste toepassing voor alle betrokken partijen te vele voordeelen in iedere richting om door de architekten te worden prijsgegeven.

DORDRECHT. Een nieuw Raadhuis, hetwelk door de uitbreiding van den dienst noodig zou zijn, zal volgens de toelichting tot een voorstel van B. & W. voorloopig nog niet behoeven te worden gesticht, wanneer een nieuw archiefgebouw wordt gesticht zoodat de tegenwoordige archiefruimte bij de secretarie kan worden aangetrokken.

'S-GRAVENHAGE. Het Paleis-Raadhuisvraagstuk. Naar de „N. R. Ct." verneemt heeft de naamlooze vennootschap Maatschappij Het Park Zorgvliet, zich tot de regeering gewend met een aanbieding, om een oplossing van het Haagsche Paleis-Raadhuisvraagstuk te bevorderen.

De tentoonstelling-Muthesius in het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem blijft tot 10 Mei a.s. geopend. Zij bestaat grootendeels uit foto's van landhuizen. Muthesius is een der voornaamste bouwmeesters op dit gebied in Duitschland. De groote foto's bevestigen het oordeel over zijn werk, dat in „De Bouww." werd geschreven bij gelegenheid van het verschijnen van het werk „Landhäuser von Hermann Muthesius" (1912 blz. 415): „Muthesius' landhuizen toonen doorgaans eene groote korrektheid, een bewust streven naar precieuze vormen en kleuren, maar zij zijn tevens uitermate koel, niet zelden nuchter. Men voelt niet zelden een zekere pretentie, eene zekere gemaaktheid. Er gaat geen weldadige warmte, geen indruk van huiselijkheid van uit. Zij mogen uit- en inwendig kunstig wezen, gezellig zijn zij niet. Zij vertoonen vaak te veel opzet, te weinig natuurlijkheid, verraden dan te uitsluitend de hand van den, zijn publiek imponeerenden ontwerper en laten te weinig speelruimte aan de persoonlijkheid van den bewoner."

Interessant, wijl het talent van Muthesius op ander gebied toonend, zijn ook de afbeeldingen van de zijdeweverij Michels & Co. te Nowawes bij Potsdam en van het winkelgebouw te Berlijn, hoek Leipzigerstrasse—Charlottenstrasse.

Muthesius'hoofdwerk ligt echter op het gebied van den landhuisbouw.

De tentoonstelling te Haarlem geeft een uitstekend denkbeeld van zijn werkzaamheid op dat gebied, maar het lijkt ons zeer de vraag of het koele, korrekte, afgemeten karakter van zijn werk over het afgemeen ten onzent instemming zal vinden, daar over het algemeen onze opvatting meer neigt naar het van warmer intimiteit doordrongen engelsche woonhuis-type.

De uitbreiding van 's Hertogenbosch heeft aan het Bestuur van Heemschut aanleiding gegeven tot een adres aan den Gemeenteraad waarin verzocht wordt om de terreinen ten Oosten van den weg naar Vucht niet voor bouwterrein te bestemmen, en zulks met het oog op het fraaie gezicht op de stad, het dorp Vucht, het kasteel Maurik en de schilderachtig kronkelende rivier de Dommel. Voor het geval de Raad toch tot het verkoopen van bouwterrein mocht besluiten, wordt verzocht uit de bestaande plannen dàt te kiezen waarbij in het midden een groote open ruimte overblijft, zoodat althans ten deele het schoone gezicht behouden blijft.

MAASTRICHT. Het 18e eeuwsche gebouwtje bij de O. L. V. Kerk waarvan de slooping door het parochiebestuur aan den Raad was gevraagd (zie blz. 126) blijft behouden. De wethouder Schaepkens wist mede te deelen dat het typische gebouwtje onoogelijk en zonder architektonische waarde was, maar de verschillende pogingen om het te doen behouden — van Dr. Kuypers, Dr. Jan Kalf, den Minister van Binnenl-Zaken, Heemschut, den Ned. Oudh. Bond, Jhr. De Stuers — hebben succes gehad. De Raad besloot op voorstel van B. & W. het gebouwtje te restaureeren, waarvan Jhr. De Stuers de kosten tot een bedrag van f 1700.— wilde bestrijden.

De Raadhuisbouw te Rotterdam. Het in het vorig nummer op blz. 126 medegedeeld adres heeft een contra-adres aan den Raad uitgelokt. Adressanten geven daarin te kennen dat zij niet instemmen met de plotselinge beweging den Raad te doen terugkomen op zijn met groote meerderheid genomen besluit, dat het boekje „De voorgeschiedenis van den Rotterdamschen Stadhuisbouw" niet bevat eene objectief bijeengebrachte verzameling beoordeelingen en dat er geen enkele reden bestaat om den onberaden stap, waartoe een aantal niet-verantwoordelijke personen den Raad uitnoodigt, in overweging te nemen en voor Rotterdam te scheppen een Raadhuiskwestie, waarvan het tot nu toe gelukkig bevrijd is gebleven.

Beide adressen zijn in de Raadszitting van 23 April l.l. in behandeling gekomen.

B. en W. hadden voorgesteld het adres waarin de raad werd uitgenoodigd terug te komen op de genomen besluiten, ter visie te leggen. De voorzitter (Wethouder D. A. Havelaar bij ongesteldheid van den Burgemeester) merkte aanstonds op dat B. en W. vast bleven staan naast hun bouwmeester.

Nadat een voorstel om de behandeling te verdagen met 32 tegen 9 stemmen was verworpen, werd op voorstel van het raadslid Visser, die meende dat ter visie ligging te veel eer zou zijn, met 33 tegen 9 besloten het adres (dat door de heeren Spiekman en Nolst Trinité in bescherming werd genomen) voor notificatie aan te nemen.

Het contra-adres werd na deze stemming eveneens voor kennisgeving aangenomen.

Officieele kunst en de Rotterdamsche Raadhuiskwestie. Wij ontvingen een lang artikel van een ongenoemde en verzoeken dezen zich bij de Redactie te willen bekendmaken, opdat opname van zijn artikel kan worden overwogen.

Openbare gebouwen te Rotterdam. De Ver. „Bouwkunst en Vriendschap" heeft een tweetal adressen gericht tot B. & W.

In het eene wordt medegedeeld dat de ledenvergadering, gehoord het advies der aesthetische commissie, voor den bouw van belangrijke gemeentegebouwen zich voor de navolgende stelsels in volgorde van preferentie uitsprak: 1°. opdracht aan partikuliere bouwmeesters, conform het denkbeeld van den heer Burgemeester, uitgesproken in de Raadszitting van 20 December 1912, 2°. het uitschrijven van een openbare nationale schetsprijsvraag met een definitieve prijsvraag onder de besten der inzenders, waarbij het aanbeveling zou verdienen enkele juryleden door de inzenders te doen aanwijzen en de benoeming van enkele buitenlanders mogelijk te maken.

Adressanten verzoeken bij voorkomende gelegenheid, als den bouw van een nieuw museum, overeenkomstig hun advies te besluiten.

In het tweede adres verzoekt de Vereeniging om in den vervolge af te wijken van het stelsel de gemeentescholen op binnenterreinen te bouwen. De schoolgebouwen, die vooral in arbeiderswijken de eenige monumentale gebouwen plegen te zijn, konden architektonische middelpunten zijn, die thans in de uniforme bebouwing dezer wijken noode worden gemist. Wanneer zij aan woonstraten of achter een tuin of speelterrein zijn gelegen, is voldoende rust voor het onderwijs gewaarborgd, terwijl bovendien van een ook uiterlijk aesthetisch verzorgd schoolgebouw opvoedkundige en aantrekkelijke kracht voor de schooljeugd kan uitgaan.

Commissie voor plaatselijk schoon te Voorburg. De Vereeniging tot Bevordering van de belangen der gemeente Voorburg heeft in een Zaterdagavond 25 April gehouden vergadering tot het instellen van een commissie voor plaatselijk schoon besloten.

Door den gemeenteraad werd in de laatst gehouden vergadering op het verzoek tot instellen dier commissie afwijzend beschikt, doch men vertrouwt op de medewerking van het gemeentebestuur alsnog wel te kunnen rekenen. „N.R.C."

Over brandvrije deurkonstrukties en brandvrij glas bevat de „Technische Rundschau" van 21 Januari l. l. een artikel. Tot voor enkele jaren geleden werden de openingen in brandmuren gesloten met deuren van gegolfd ijzer of van dun plaatijzer. Deze werden door de overheid toegelaten omdat er niets beters bestond. In de praktijk hadden deze deuren echter niet veel meer effekt dan gewone houten deuren. Bij de hitte van een brand trokken zij zeer spoedig krom, en lieten zij dus rook en vlammen door.

Bovendien waren zulke verbogen deuren een hindernis voor de brandweer dat slechts met groot tijdsverlies kon worden opgeruimd. Om dit bezwaar te ontgaan werd nu voorgesteld om in plaats van zulke ijzeren deuren te gebruiken deuren van hardhout die aan weerszijden beslagen waren met ijzer van minstens 1 mM. dikte. Dit ijzeren beslag moet worden bevestigd met doorgaande ijzeren klinkbouten met zoo groot mogelijke koppen, opdat het ijzer bij de hitte niet kan lostrekken. Ook de hengsels moeten niet opgespijkerd maar opgeklonken worden, omdat spijkers bij het kromtrekken van de hengsels uit het hout zouden worden getrokken of los zouden laten wanneer het hout verkoold is. De deur zou dan uit het kozijn vallen.

Het spreekt van zelf dat dergelijke deuren niet in houten sponningen mogen sluiten, daar deze reeds bij geringe hitte verkolen en dan hitte en rook doorlaten. Sponningen en dorpels moeten uit onbrandbaar materiaal bestaan. De aanslag moet minstens 5 cM. bedragen. Zulke deuren golden gedurende langen tijd als voldoende veilig, hoewel ook zij niet tegen hooge temperaturen bestand zijn. De houten vulling verkoolt als het ijzeren beslag gloeiend wordt. Er heeft droge distellatie van het hout plaats en ten slotte blijft van de deur niets over dan het ijzeren beslag, 'twelk dan bij verhitting krom trekt.

De techniek heeft zich verder ontwikkeld en beantwoordt thans ook aan de hoogere eischen, zooals de berlijnsche bouwpolitie die stelt voor warenhuizen en schouwburgen. Volgens deze moeten de deuren bestaan uit onverbrandbaar, niet verwoestend op elkander inwerkende materialen. Zij moeten automatisch dichtvallen, in sponningen van onbrandbaar materiaal met 5 cM. aanslag sluiten; de weerstand tegen brand moet door het kon. proefstation van bouwmaterialen te Berlijn-Lichterfelde tengenoege van de bouwpolitie zijn aangetoond. Bij dit onderzoek worden de deuren gedurende een half uur blootgesteld aan eene hitte van minstens 1000° C. Zij mogen na de proefneming geene wezenlijke beschadigingen of veranderingen vertoonen ook dan niet wanneer zij onmiddellijk na de proef met water bespoten worden. Als vulling voor deze deuren worden asbestplaten, asbest- en kiezelgoer mengsels of dergelijke onbrandbare en isoleerende stoffen gebruikt. Als dekmateriaal wordt ijzeren plaat, door en door geklonken en zoo noodig nog verstijfd, toegepast.

Tot nog toe zijn de deuren der navolgende firma's toegelaten door de berlijnsche bouwpolitie: Berner (Neurenberg), König & Kücken (Berlijn), A. Schwarze (Brackwiese), Gruhle (Dresden), Panzer-Aktiengesellschaft (Berlijn).

Voor brandvrij glas worden twee hoofdsoorten onderscheiden: draadglas en het electro- of galvanoglas.

Het draadglas, ook genaamd Siemens-glas, naar de firma Siemens (Dresden) die het uitvond, bestaat uit glas van ongeveer 0,5 cM. dikte. Dit glas wordt volgens een bijzondere werkwijze gehard. Terwijl het glas nog week is, wordt er een draadweefsel ingeperst, waaraan het glas niet alleen zijn weerstand tegen vuur dankt, maar ook die tegen trillingen en stooten. Wanneer het glas bij bijzonder hooge hitte begint te smelten aan den kant welke aan het vuur is blootgesteld, houdt het draadweefsel den anderen kant nog eenigen tijd in zijn verband.

Door de glasfabriek van Salomonis (Berlijn) wordt een soort draadglas gemaakt dat boven het Siemens-glas het voordeel heeft van beter doorzichtig te zijn omdat het geslepen en gepolijst is. Bij het plaatsen van draadglas moet gerekend worden op eenige speelruimte zoodat het zich kan uitzetten. Het mag dan ook niet met stopverf worden vastgezet.

Het electroglas dat door de Luxferprismen-Gesellschaft (Berlin-Weissensee) vervaardigd wordt, bestaat uit ruitjes van 10 cM. in het vierkant en dik 3—6 mM. De ruitjes passen in koperen roeden, die op de kruispunten gesoldeerd zijn. Na het in elkaar zetten van de ruiten worden zij geplaatst in een koperbad, waardoor een elektrische stroom geleid wordt (vandaar de naam electro-glas). Hierdoor ontstaat niet alleen op de gesoldeerde plaatsen, maar overal op de roeden, een neerslag van koper.

Bij een ander vuurvast glas, dat gemaakt wordt door de Allgemeine Sternprismen Gesellschaft, onder den naam Solvag-Galvano-Glas, worden de kanten van de afzonderlijke ruitjes door metalen klauwen vastgegrepen. De metalen roeden worden hiertusschen ingeschoven, in stukken ter lengte van telkens een ruitje. Het vak wordt door een metalen rand in T- of U-vorm ingevat. Alle kruispunten der roeden worden vervolgens gesoldeerd en het geheel geplaatst in een galvanisch koperbad, hetwelk eventueele ondichtheden sluit, de gesoldeerde plaatsen bedekt, aan het geheel een beter aanzien geeft en het metaal tegen weersinvloeden beschermt.

Het betere aanzien en de doorzichtigheid zijn redenen dat het electroglas zich sneller inburgerde dan het draadglas, hoewel het eerder breekt. Bovendien is een nadeel van het electroglas dat als één ruitje breekt, het geheele vlak naar de fabriek moet. Bij toepassing van ornamentale omsluitingen en metalen versieringen is de indruk van draadglas in vele gevallen echter bijna dezelfde als die van gewoon glas.

Oude symboliek in den huisbouw wordt door Ph. Stauff in een werk „Runenhäuser" (verschenen bij K. G. Th. Scheffer te Berlijn—Steglitz) aan den dag gebracht.

Hij verklaart daarin de symbolische beteekenis die, thans in het vergeetboek geraakt, eertijds voor een ieder duidelijk sprak uit de verschillende vakwerkverdeelingen. Die verdeelingen waren noch willekeurig-dekoratief, noch zuiver konstruktief. Elk patroon vertolkte een begrip, dat den ingewijde in die oude symbolische vormentaal duidelijk was. Zij was eene nawerking van het oude germaansche runen-schrift.

Hiervoor wordt verwezen naar het werk van Guido von List „Bilderschrift der Ariogermanen". De lijnen van het vakwerk zijn feitelijk runen en wie de beteekenis daarvan kent, weet wat de bouwer of de bewoner heeft willen zeggen. In Thuringen en de Beiersche Opperpalts noemen de timmerlieden die vakwerkfiguren nog steeds „Runna", zonder echter de beteekenis te kennen.

Dit runenschrift werd, als herinnering aan het heidendom, in den christelijken tijd verboden. (In den Eifel mocht men zelfs geene vakwerkhuizen bouwen). Maar het werd niet uitgeroeid en bleef bestendigd, bijv. onder andere namen. Zoo is de in de gotiek veelvuldig voorkomende cirkelvulling met vier „vischblazen" feitelijk het oeroude heilige stamwapen van het Arische ras, het hakenkruis of de Swastika, dat wij, van Spanje tot China, overal terugvinden waar Ario-germanen woonden.

Hoe lang deze uit den germaanschen voortijd afkomstige symboliek nog doorwerkte, blijkt uit een omstreeks 1800 gebouwd huis in Westpruisen, in de buurt van Mariënburg. Het is echter de vraag of dit huis door een ingewijde gebouwd, of na een oud voorbeeld gevolgd werd.

„Ueber Land und Meer" 1914, nr. 11, bevat eene artikel van den schrijver van het boek „Runenhäuser" over deze symboliek waarin, door afbeeldingen toegelicht, verschillende voorbeelden uitvoerig worden beschreven.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Morks Beroepsbibliotheek onder Redactie van Dr. A. S. van Oven. Nr. 21. De bouwmeester door J. H. W. Leliman B.-I. — L. Morks Cz. Dordrecht 1914. (Prijs 50 cent.)

In de reeks deeltjes van Morks Beroeps-Bibliotheek, welke ten doel hebben leiding en voorlichting bij de beroepskeuze te geven, is thans ook de architekt vertegenwoordigd. Na eene inleiding van algemeenen aard worden achtereenvolgens behandeld de werkkring, de vooruitzichten en eischen, de opleiding.

De inleiding is gesteld onder een aan Prof. Otto Wagner ontleende uitspraak. „Als die Krone des modernen Menschen in seiner glücklichen Vereinigung von Idealismus und Realismus wurde der Architekt gepriesen". eene lofspraak die echter getemperd wordt door de er onmiddellijk op volgende waarschuwing: „Leider empfindet nurer selbst, während die Mitwelt, wenig theilnehmend, abseits steht, das Wahre dieses Ausspruches". Die en andere waarschuwingen hebben ten doel eene aansporing te zijn om bij de beroepskeuze niet lichtvaardig te werk te gaan en zonder nauwgezet den bestaanden aanleg te hebben getoetst aan alle den bouwmeester te stellen eischen.

In het hoofdstuk over de werkkring is de eere-code van het beroep omschreven, aan welke moreele verplichtingen de architect heeft te voldoen bij de uitoefening van zijn beroep en welke plaats hij in de samenleving heeft in te nemen.

Uiteengezet wordt hoe de bouwmeester zich door de meest volstrekte betrouwbaarheid en door met pijnlijke nauwgezetheid zich te houden aan overeengekomen bouwsommen en bouwtijden het in hem gestelde vertrouwen moet waardig maken, en hoe hem bij de behartiging der zaken van zijn lastgever geene andere overwegingen dan diens belang en het betrachten van recht en billijkheid ook jegens derden voor oogen mag staan.

De architekt — gedachtig niet voor zichzelf te bouwen — moet zich geheel in de verlangens en de persoon van zijn lastgever indenken en, al geschiedt het ten koste van zijn aanvankelijk ideaal, met onverminderde toewijding blijven arbeiden wanneer gegronde practische en finantiëele bezwaren tot wijziging der plannen nopen. De positie van den bouwmeester berust geheel op het vertrouwen dat de leek, zijn lastgever, stelt in hem, den deskundige. Dat vertrouwen moet hem vrijwillig worden geschonken, wil hij het moreele gezag bezitten om met de vereischte mate van zelfstandigheid op te kunnen treden. Wie niet nauwgezet is, worde geen bouwmeester. Hij zou niet alleen zijne principalen doch niet minder zichzelf, zoowel als het aanzien van zijn vak en dat zijner vakgenooten schaden.

In het hoofdstuk over de vooruitzichten en eischen wordt op den voorgrond gesteld dat den beoefenaar der architectuur geene schitterende materiëele toekomst wacht. Hij heeft in innerlijke bevrediging het grootste deel zijner belooning te zoeken. Het zijn bovendien dikwijls slechts ingewijden die den arbeid van een bouwmeester kunnen waardeeren. Over het algemeen vindt het werk van den bouwmeester weinig publieke belangstelling en wanneer dit al het geval is, wordt het oordeel maar al te vaak uitgesproken door niet of door niet ten volle bevoegden, die zonder juist inzicht van de veelzijdige moeilijkheden van het bouwvak, neiging hebben hun waardeering van bouwkundigen arbeid uitsluitend af te meten naar aesthetische eischen, met terzijdestelling van de meer technische verdiensten. Bouwmeesters alleen te waardeeren op grond van het aesthetisch effect hunner werken is, schoon bijkans regel, veelal onbillijk. Omdat het onder de bestaande omstandigheden veel voorkomt, wordt echter, zeer ten onrechte, artistieke aanleg alleen reeds voldoende geacht om bouwmeester te worden. Betoogd wordt dat dit onjuist is en dat onafscheidelijk van den kunstenaar de practicus moet zijn, dat de kunstenaar zonder meer niet langer is opgewassen tegen de moeilijkheden van het hedendaagsche bouwen en dat hij van de architectuur slechts ééne kant zal willen zien: de artistieke. Het wetenschappelijk gedeelte van het vak is voortdurend toenemend en het aangeleerde in zijne kennis neemt steeds belangrijker plaats in.

Er wordt op gewezen dat het feit dat het werk steeds gejaagder wordt en de op het spel staande belangen zwaarder wegen, voor den architect het bezit eener goede constitutie vereischt. Maar bovendien is van niet minder belang geduld, een onverstoorbaar goed humeur, en eene blijmoedige levensbeschouwing, die den bouwmeester het goede van zijn werkkring doen genieten en hem over teleurstellingen heenzetten.

In het hoofdstuk over de opleiding worden eenige wijzen geschetst waarop men zich de voor de beoefening der bouwkunst noodzakelijke kennis kan eigen maken. Terwijl voor beroepen voor welker beoefening, bijv. door staats-examens, een welomschreven norm van ontwikkeling en kennis is vastgesteld — zooals voor doktoren, advocaten — ook een vaste opleidingsweg is uitgebakend die door alle aspiranten bijna zonder uitzondering wordt gevolgd, is zulks bij het vak van den bouwmeester niet het geval, met uitzondering van hen die zich het diploma van bouwkundig-ingenieur aan de T. H. ten doel stellen. Ieder kan voor zichzelf en op grond zijner bijzondere omstandigheden zijne opleidingsmethode kiezen. Die vrijheid van opleiding mag echter in geen geval aanleiding geven om het peil der ontwikkeling te verlagen en de eischen te verminderen of te vergemakkelijken. Er wordt op gewezen hoe de kundigheden waarover de bouwmeester moet beschikken in twee hoofdgroepen zijn te splitsen, die men eenerzijds als de practische en constructieve, anderszijds als de theoretische en artistieke zou kunnen onderscheiden. Beide zijn echter van even groot belang. Wie zich in de praktijk begint te vormen. dient doordrongen te zijn van het groote belang der wetenschappelijke zijde van het bouwvak en omgekeerd moet aan hem, die op een school zijne dan uiteraard meer theoretische opleiding geniet, worden ingeprent dat zijn hooger wetenschappelijk peil eerst na practische ervaring tot zijn recht kan komen.

In deze beschouwing over den bouwmeester is dus op den voorgrond gesteld dat hij vooral niet, als velen aannemen, uitsluitend de architectuur als kunstenaar mag betrachten, maar dat voor de volledige beoefening van het bouwvak de zuiver practische kant, en ook steeds meer de wetenschappelijke, in aanmerking moet worden genomen.

Nederlandsche Kasteelen en hun historie door E. W. Moes en K. Sluyterman. Amsterdam. Uitgevers-Maatschappij „Elsevier". — Afl. XIII.

Na de in de vorige aflevering begonnen beschrijving van het slot te Helmond voltooid te hebben, maakt deze afl. een begin met die van het weinig bekende kasteel Hernen in de Betuwe, een karakteristiek en schilderachtig bouwwerk uit de 16e eeuw, dat echter in verwaarloosden staat verkeert. Het is een der weinige kasteelen die in de Betuwe zijn overgebleven.

Architektonische Rundschau. Op een aantal platen wordt tot in onderdeelen het door den architekt A. Rudeloff ontworpen huis-Emil Finke te Bremen behandeld, voorts als belangrijkste bijdrage, een landhuis te Lanke bij Berlijn door Hans Bernouilli (Bazel), een openbare school te Weiden door den stadsarchitekt Wallenreuter aldaar en een tweetal landhuizen te Hamburg uit het begin der vorige eeuw.

Der Baumeister afl. 13 brengt drie bouwwerken van ongewoon belang door de wijze waarop zij moderne utiliteitswerken in architektonischen vorm kleedden: het nieuwe warenhuis Wertheim aan de Moritzplatz te Berlijn door Eugen G. Schmohl, het winkelgebouw der firma Hahn in de Landsbergerstrasse te Berlijn door Walter Schilbach en de zijweverij te Nowawes bij Berlijn door Hermann Muthesius.

Met name het eerstgenoemde bouwwerk is eene schepping van den eersten rang, dat niet alleen den architekt maar ook de firma eert, die hare traditie getrouw, geen kosten spaarde om haar winkelgebouw een kunstwerk te doen worden.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

NATIONALE STUDIEPRIJSVRAAG VOOR HET ONTWERP VAN EEN TUINSTADWIJK

uitgeschreven door de Sociaal-Technische Vereeniging van Demokratische Ingenieurs en Architecten.

De Jury van de Prijsvraag Tuinstad-wijk heeft geen der ingekomen ontwerpen kunnen bekronen.

Krachtens art. 3 van het programma heeft zij voorgesteld — en het bestuur van de Sociaal-Technische Vereeniging van Democratische Ingenieurs en Architecten heeft zich met het voorstel van de Jury vereenigd — de beschikbare som als volgt onder de vier beste ontwerpen te verdeelen:

Huis en tuin	f 250.—
Sol Lucit Omnibus en Licht en lucht elk	f 100.—
Travail	f 50.—

Het bestuur der vereeniging wenscht, indien de ontwerpers van de ingezonden ontwerpen hun toestemming daartoe verleenen, de bovengenoemde ontwerpen, alsmede de ontwerpen Phereklos en In Solidum, te publiceeren.

De expositie der ontwerpen heeft plaats in de Oostelijke Vergaderzaal van het Beursgebouw te Amsterdam (ingang Damrak onder den toren) op Zaterdag 9 Mei 1914, 2—5 uur n.m., Zondag 10 Mei en Maandag 11 Mei van 10 uur v.m. tot 5 uur n.m.

Het Jury-rapport zal eerlang worden gepubliceerd.

Namens de Jury,
KEPPLER, Secretaris.

XIIIE JAARGANG No. 18 6 MEI 1914

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

DR. W. B. PETERI. C.-I. HET NATUURLIJKE ELEMENT IN DEN STEDEBOUW

NADRUK VERBODEN.

Nadat de Woningwet van 1901 den gemeenteraden het recht gegeven heeft plannen van uitbreiding vast te stellen, is hiervan door vele gemeenten gebruik gemaakt en werden de directeuren van Openbare Werken in verschillende steden voor de taak gesteld, plannen van uitbreiding te vervaardigen. Dit was voor hen een geheel nieuw werk en aan ieder stonden de handen eenigszins vreemd. Voor velen was het niet anders, dan een projecteeren van bebouwbare bouwblokken, welke in onderling verband stonden; volgens de woorden van een genie-officier, nu ambtenaar bij openbare werken, was het een naast elkaar plaatsen van lucifersdoosjes. Een ander gaf blijk van een zoo groote minachting voor het nieuwe werk, dat hij het project aan een zijner opzichters opdroeg. Was het wonder, dat onder zulke ongunstige omstandigheden, de plannen van uitleg ons niet veel moois gebracht hebben?

Naderhand zag men in, dat een dusdanige aaneenschakeling van eentonigheden, als het gevolg was van een reeks naast elkaar gelegen rechthoekige bouwblokken, er niet toe leidde, een aangenaam bewoonbare stad te scheppen. De daarop volgende „uitvinding" der diagonaalstraten schiep tal van wigvormige bouwblokken, die met hun spitse punten de door windhoozen geteisterde open ruimte van zoogenaamde pleinen bedreigden, waarvan de wanden nergens te ontdekken waren.

Er werden toen specialiteiten bijgehaald, die op het gebied van stedebouw nog geen specialiteit waren, en die mooie geometrische figuren uitdachten, om den plattegrond van een nieuw stadsgedeelte te vormen.

Het N. O. aanhangsel van het Haagsche plan, waarbij in de duinen een keurige vlakversieringachtige wijk zou ontstaan, waarvoor alle heuvels geslecht en alle dalen gedicht zouden moeten worden, was wel het culminatiepunt van deze opvatting.

Een nieuw verschijnsel was dit echter niet. Zoowel het bloksysteem, als het vlakversieringssysteem waren reeds honderden jaren geleden toegepast. In de Grieksche oudheid werd het eerste veel aangewend (b.v. PRIENE in Klein-Azië, Alexandrië, 1e en 2e eeuw voor CHR.); de Romeinen volgden het bijna uitsluitend; bij ons te lande is Elburg, dat in 1397 gesticht werd, daarvan een voorbeeld, terwijl bij grootere uitbreidingen, b.v. te Leiden in 1406, de overheid het bloksysteem huldigde. Plannen uit latere tijden, b.v. Utrecht 1675, toonden dezelfde opvatting, evenals de plattegronden van nieuwe steden, door ons in de koloniën aangelegd, b.v. Batavia. Van het andere systeem zijn Koevorden (1597—1607) en ongeveer tegelijkertijd in het buitenland het door de Venetianen gestichtte Palma Nova, dat nog meer dan Koevorden, het vlakornament doet overheerschen, vertegenwoordigers.

Er is alzoo ook op dit gebied niets nieuws onder de zon.

In Duitschland, waar in de laatste helft der vorige eeuw vele steden tot grooten bloei geraakten, kwam de oude neiging weer boven en BAUMEISTER en STÜBBEN waren groote voorstanders ervan.

Onder den invloed van het werk van SITTE was HENRICI in Duitschland de eerste, die een anderen kant uitwilde, en die, zijn aanvankelijk project verscheurend, 14 dagen na het verschijnen van SITTE's werk, de eerste toepassing van SITTE's beginselen leverde, in zijn ontwerp voor de uitbreiding der stad Dessau. Hij maakte school voor een nieuw systeem, zich aansluitend bij de natuurlijke bodemgesteldheid, en leverde schitterend werk, waarvan vooral bekend is het ontwerp uitbreidingsplan voor München. Zijn leerling SCHMIDT in Essen heeft zijn ideeën nog verder ontwikkeld en heeft door de toepassing daarvan Essen tot een modelstad gemaakt.

Toch is het pleit nog niet door hem gewonnen en onder aanvoering van BRINCKMANN, die ook hier te lande veel bewonderaars telt, steekt de reactie het hoofd op, die onder den naam van vooruitgang het bloksysteem, gepaard met „einheitliche" en monumentale bebouwing, aanprijst.

Daar dit laatste principe hier te lande in de bouwkundige wereld zooveel aanhangers telt, is het mijn doel, door de uitwerking van een project volgens het natuurlijke systeem, propaganda voor dit laatste te maken. Tot nadere verklaring wensch ik er bij te voegen, dat ik, ofschoon ik mij tot de vereerders van HENRICI reken, niet door hem tot dit systeem gekomen ben. Een studie over de historie van den stedebouw bracht mij onafhankelijk van SITTE en HENRICI tot dat resultaat. Maar gaarne erken ik, na den dag, waarop Prof. VALCKENIER KIPS mij gewezen had, op de overeenstemming tusschen mijne conclusies en de beginselen van HENRICI, veel geleerd te hebben, zoowel uit de werken van HENRICI, als uit de woorden van dezen meester.

Het ontwerp, zooals het hier ligt, is een studieplan voor de uitbreiding van een gemeente, in hoofdzaak bestaande uit hetgeen in wit is aangegeven, terwijl

aan de overzijde van het breede kanaal nog eenige huizen, een paar scheepswerven, houtzagerijen, leerlooierijen en dergelijke worden aangetroffen. Dit kanaal is een groote hindernis voor uitbreiding naar het noorden, zoodat de eerste uitzetting der stad heeft plaats gehad naar het noord-westen, waar een verdere uitbreiding door de spoorbaan belemmerd wordt. In het zuid-westen ligt een groot plantsoen met opgaande boomen, hetwelk eindigt langs den grooten straatweg, die naar het zuiden voert. Dadelijk zuidwaarts van de stadsgracht begint langs dezen straatweg een huizenrij, die zich voortzet tot de breede oost-westlaan van het plantsoen. Het terrein oostelijk van den straatweg is al in exploitatie en voor een goed deel met huizen bezet, zich uitstrekkend tot aan de westelijkste gracht. Voor het verdere, in zwart aangegeven gedeelte bestaat een plan van uitleg, dat ongeveer de grootte heeft van het hier aangegevene. Daar in dit terrein de natuurlijke gesteldheid nog ongerept is gebleven, ontwierp ik voor dat gedeelte een uitbreidingsplan volgens het natuurlijke systeem.

Omdat ik niets anders bedoelde dan een studieprojekt, achtte ik mij gerechtigd, de hiervoren bedoelde en in de laatste tientallen jaren gebouwde huizen weg te denken, omdat het anders geen zuiver type werd. Wat de grootte van het nieuwe terrein betreft, meende ik mij veilig te mogen verlaten op den omvang, daarvoor door den directeur van gemeentewerken na zorgvuldige overwegingen daarvoor aangegeven. Persoonlijk ben ik vast overtuigd, dat voor de bewuste plaats, dank zij haar gunstige ligging, bij een doelmatig gemeentelijk grondbedrijf, dat niet beoogt een groote winst te maken, maar ten doel heeft een goed aangelegd stadsdeel te scheppen, waarvan de aanlegkosten ongeveer overeenkomen met de grondopbrengst, het aangewezen deel in een vijftig jaar zal volgebouwd zijn. Te meer hel ik naar deze meening over, daar de loonen in de groote steden steeds stijgen en deze mijns inziens spoedig het oogenblik zullen zien aanbreken, dat de bezwaren van de groote stad de voordeelen ervan voor de industrie zullen overtreffen. Men zal dan zien een exodus naar de kleinere steden, waarvan nu de eerste symptomen reeds te bemerken zijn. Ik denk hierbij aan mattevlechterijen (die lage loonen moeten uitbetalen en dus het eerst aan de beurt zijn) die uit Amsterdam wegtrekken, om zich aan het Merwedekanaal onder Vleuten te vestigen, aan metaalfabrieken, die naar de Zaanstreek en naar Hoorn overgebracht werden, enz. De kleine stad, met gunstige ligging, die nù reeds daarvan partij trekt door tijdig fabrieksterrein in orde te brengen en door den grond tegen lagen prijs te verkoopen, zal er zeker in slagen, den stroom naar haarzelf af te leiden en zich aldus op te werken tot middelbare stad. —

Het station, dat nu reeds niet meer voldoet en moeilijk en langs onaanzienlijke wegen te bereiken is, is volgens het bestaande plan overgebracht naar een zuidelijker punt van de spoorbaan. Deze zelfde plaats is in dit projekt aangehouden. Omdat de toegang tot het station een cardinale questie is, heb ik, voor zoover dat nog ging, aangegeven, welke toeleidingswegen men nog behoeft. In de oude stad zijn die verbeteringen aangeduid, die òf reeds in staat van wording zijn, òf die noodzakelijk worden door den nieuwen aanleg. Samen moeten zij dienen om een organisch verband tusschen het oude en het nieuwe te vlechten.

Op elk terrein, voor een stedeuitbreiding bestemd, komen natuurlijke eigenaardigheden voor. Het eene heeft typische vaarten en slooten, het andere typische landwegen, het derde typische boomgroepen, enz. Elk terrein heeft iets karakteristieks en nu moet ons streven zijn, uit de aanwezige motieven een schoone en doelmatige stadsuitbreiding te vormen. Dusdoende krijgt elk ontwerp den stempel van het natuurlijke en daardoor zijn eigen bekoorlijkheid. Handhaving dier motieven behoedt voor dorheid en geeft den stedebouwer de voldoening, voor elk bepaald geval andere vraagstukken tot oplossing te moeten brengen. Hij krijgt de schoone taak, natuur en kunst en doelmatigheid tot een harmonieus geheel te moeten verwerken, waar de natuur de speling geeft, de kunst het architectonisch schoon, en waar bij dat alles de utiliteit hoogtij viert. De strakke lijn op het teekenbord wordt verzacht door de zachte vloeiing der natuur en de te dartele speling van het leven wordt in toom gehouden door de eischen van doelmatigheid en van bouwkunst.

De motieven beperken zich in ons vlakke waterland veelal tot vaarten, dijken en wegen. Over hoogteverschillen beschikken wij in het grootste deel van ons land niet. Uit het tintelende water en het sappige groen en de warme kleur onzer baksteen moeten wij ons stedeschoon samenstellen. Het water, vooral ook het water, moet ons helpen, om onze taak te volvoeren, het moet zijn echt Hollandschen stempel drukken op onze projekten. De onvergelijkelijke Hollandsche grachten moeten herleven, tot onzen trots en tot bewondering van den vreemdeling! Kan dat? Hebben niet de onfrischriekende grachten in vele steden bewezen, dat zij in onzen hygiënischen tijd niet geduld kunnen worden? Neen! Door doelmatige toepassing der grachten, worden zij niet alleen heerlijke stedeschoon-motieven, maar bevorderen zij de gezondheid en bezuinigen zij den stadsaanleg. Door de grachten te benutten als open regenriolen, kan men de rioleeringsleidingen op de afmetingen van menagewaterriolen terugbrengen en aldus veel op de aanlegkosten besparen. In vele gevallen zal alleen door de toepassing van het gescheiden systeem het rioleeringsvraagstuk financiëel oplosbaar zijn.[1]) Behalve dat biedt het behoud van bestaande vaarten groote voordeelen, daar het omleggingen van polder- en boezemwateren onnoodig maakt, en de mogelijkheid biedt, een in den polder gelegen terrein geleidelijk te bebouwen. Evenzoo verschaft het voordeel, dijken en landwegen te laten voortbestaan, en aldus gedurende

[1]) Zie hiervoor: PETERI, „Stedebouw", blz. 281 en volgende.

RENVOOI

I. Zuiderstraat.
II. Sportweg.
III. Parkweg.
IV. Koloniehoofdweg.
V. Koloniedwarsweg.
VI. Victoriestraat.
VII. Stationsstraat.
VIII. Heiloërweg.
IX. Heiloërdijk.
X. Oostergracht.
XI. Bleekersloot.
XII. Oosterplein.
a. Kerk. b. Markthal. c. Bijz. school. d. Openb. school. e. Ziekenhuis. f. Vereenigingsgebouw.
XIII. Victorieplein.
a. Restaurant. b. Fontein. c. Kandalaber.
XIV. Groote Markt.
a. Kerk. b. Schouwburg. c. Ambtswoning. d. Postkantoor.
XV. Schoolstraat.
XVI. Schoolplein.
XVII. Industriestraat.
XVIII. Hoofdlaan.
XIX. Kolonie B.
XX. Square.
XXI. Stationsplein.
XXII. Hoofdstraat.

de expansieperiode het nog niet ter bebouwing noodige gebied in zijn verband te laten.

Natuurlijk kan het voorkomen, dat bestaande wateren of landwegen of dijken zich zoodanig tegen een doelmatige of architectonische bebouwing verzetten, dat zij opgeofferd moeten worden, 'tzij reeds dadelijk, 'tzij tegen den tijd, dat het plan zijn voltooiing nadert. Bij dit laatste moeten wij vooral denken om uitwateringsvaarten, die moeilijk gemist kunnen worden, zoolang het geheele terrein nog niet ontpolderd is, maar die hun reden van bestaan verliezen, zoodra alles op peil gebracht is. Zoodanige vaarten blijven dus in het project niet voortbestaan, maar geven toch de richting en strekking van straten, die er later nà demping uit groeien zullen.

Treden wij na deze beknopte uiteenzetting in nadere beschouwing van het hierbij gevoegde plan.

(Slot volgt.)

MEENINGEN OMTRENT HET ONTSTAAN EN VOORKOMEN VAN GEBREKEN EN VAN BOUWVALLIGHEDEN AAN KERKEN, ETC. DOOR VAN H.

NADRUK VERBODEN.

(Vervolg en slot.)

Dat het ontstaan van gebreken en het verdwijnen van bouwvalligheden, vooral aan oude bouwwerken, zooals o.a. de toren van Steenwijk er een stille getuige van was, zeer verschillende en ernstige oorzaken hebben, meen ik goed te doen dit uit na te noemen feiten eens nader te verklaren.

Allereerst zij medegedeeld dat bij de Grondwet van

ONTVANGKAMER. NAAR AANLEIDING VAN EENE STUDIE IN HET STEDELIJK MUSEUM TE AMSTERDAM ONTWORPEN DOOR A. F. VAN DER WEIJ. AQUAREL DOOR W. JANSEN

UIT HET JAARVERSLAG 1913 DER KUNSTNIJVERHEIDSSCHOOL „QUELLINUS TE AMSTERDAM. (ZIE BLZ. 143)

1798 van deze bouwwerken de torens het eigendom aan de betrokken Burgerlijke gemeenten en de kerken aan die der kerkgenootschappen zijn toegewezen.

(Volgens het zesde addit. artikel der Grondwet van 1798 werden de kerkgebouwen, als zij niet uit eigen penningen door kerkelijke gemeenten waren gebouwd, overgelaten aan het plaatselijk bewind om schikkingen te treffen tusschen bestaande kerkgenootschappen naar het aantal hunner zielen. Torens, „aan de kerkgebouwen gehegt", m.a.w. daaraan verbonden, dus ook indien zij op de kerk zijn gebouwd, zijn en blijven eigendom van de burgerlijke gemeente, en deze heeft dus recht van beheer en verplichting tot onderhoud. De gemeentebesturen gingen soms verder en namen alle kerktorens in bezit, ook die bijzonder eigendom waren; in 1799 besliste het vertegenwoordigend lichaam des Bataafschen Volks dat de bepaling alleen de kerktorens betrof van kerkgebouwen van de voormalige heerschende kerk; ook toen onderscheidde men niet of de torens op dan wel bij de kerken stonden. Zie Mr. H. A. Neeb in Rechtsgel. Bijbl. 1871 bl. 149 en volg.)

Dat het onderhouden van een en ander veelal steeds ten halve, soms geheel niet geschied, ligt voor de hand als men weet dat er in vele plattelandsgemeenten geen architect of eenig bouwkundige van beteekenis is aan wie de zorgen voor het onderhoudswerk kunnen worden toevertronwd. Zelfs door een inwonend timmerman geschied dit meestijds niet of althans op een zeer gebrekkige en onoordeelkundige wijze, daar zoo iemand tevens het werk van een metselaar, loodgieter, leidekker, enz. heeft te verrichten.

Bij de bestuurslieden van gemeente of kerk is er over 't algemeen niemand die over 't een of ander een deskunnig oordeel heeft om voorzieningen te laten uitvoeren indien deze noodig zijn. Ook komt daarbij nog het feit dat zulke bouwwerken het jaren kunnen

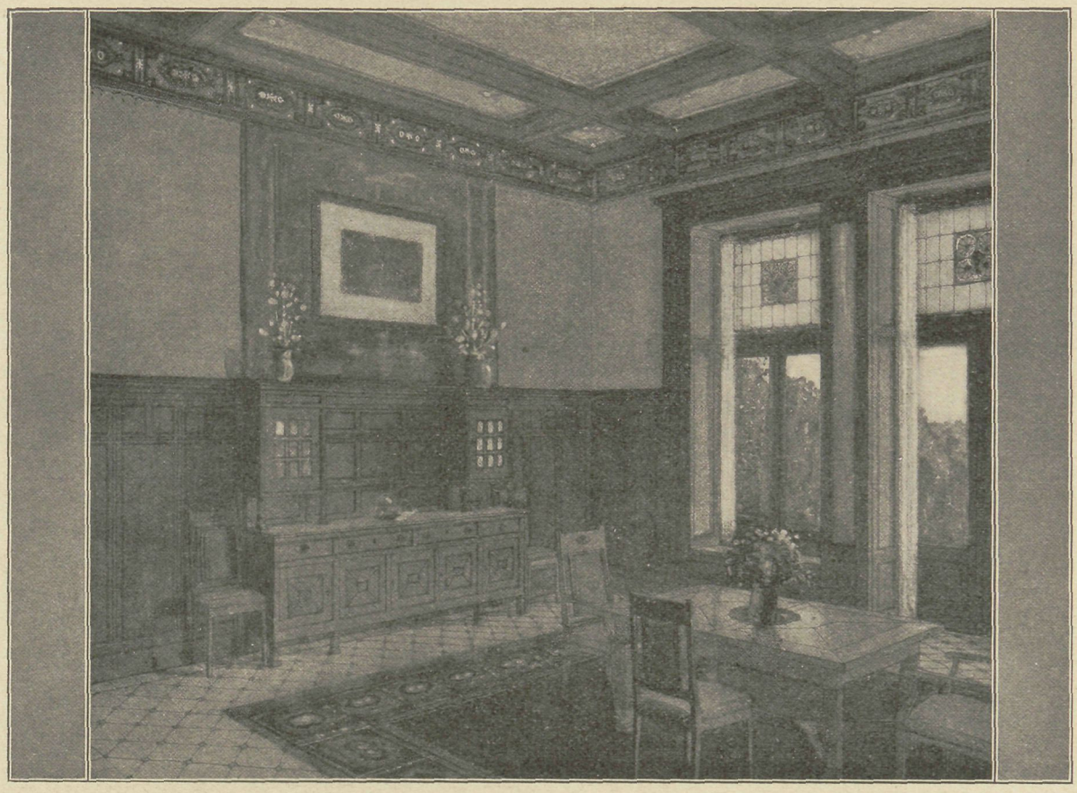

EETKAMER. ONTWORPEN DOOR J. A. SNELLEBRAND. AQUAREL DOOR J. WURMS
UIT HET JAARVERSLAG 1913 DER „QUELLINUS"-SCHOOL TE AMSTERDAM. (ZIE BLZ. 143)

uithouden, vóór dat het opvalt dat ingrijpen noodig blijkt, met het gevolg dat de kwaal soms zoover gevorderd is dat deze niet anders meer dan met groote moeite en kosten te verhelpen is; zoover zelfs dat de timmerman, toch meestal geen klimmer, in jaren tijds niet meer in het gewone onderhoud kon voorzien, wegens den vergevordenden staat van verrotting der dakbebording, vanwege de loszittende of reeds verdwenen klimhaken, enz. zoodat het verval dan met den dag toeneemt, het metselwerk zoodanig inwatert en stuk vriest dat niet anders dan door groote kostbare herstelling of algeheele restauratie zoo'n bouwwerk weer in een behoorlijken staat kan worden teruggebracht.

Het toezicht geschiedt somtijds vanwege het Rijk, doch meestijds wordt daarvoor een architect of ander bouwkundige uit een naburige stad daarmede belast. Zooals gezegd bevinden zich onder de bestuurslieden geen deskundigen, en hoewel daarbij wel eens iemand is die iets voor de instandhouding van zoo'n monument gevoelt, kan hij toch geen controle over de uitvoering daarvan nakomen, zoodat deze dan aan de goede zorgen van degene die met het toezicht belast is, moet worden overgelaten. Dat dit dikwijls ook op een zonderlinge, onoordeelkundige wijze geschied, moge tevens uit navolgende voorvallen blijken.

Van een dorpstoren dreigde de haan omlaag te komen; vele leien ontbraken, de dakbeschieting was grootendeels vergaan, zoodat voorziening overnoodig was. Een architect werd aangesteld en het herstellingswerk aan een Duitscher, die zich voor leidekker uitgaf, en naar ik hoorde toevallig in de buurt aanwezig, opgedragen. De spits werd zoo goed het ging hersteld; de architect, geen held in 't klimmen, deed zoo nu en dan zijn werk per verrekijker op den beganen grond af. De makelaar, die voor een groot gedeelte door inwatering verteerd was, werd niet vernieuwd, doch het boveneinde ter lengte van ± 1 M. eenvoudig afgezaagd en de haan daarop weder geplaatst. Men kan zich de toestand dezer haan op zoo'n vernederend voetstuk voorstellen. Eenige jaren later werd de kerk onder leiding van een anderen architect hersteld.

Van een ander kerkgebouw afkomstig uit het Romaansche tijdperk, werd voor ongeveer twintig jaar de toren vanwege het Rijk, althans onder Rijkstoezicht geheel gerestaureerd. Eenige jaren later werd de kerk vanwege het kerkgenootschap onder leiding van een particulier architect hersteld. Had een en ander niet tegelijkertijd en door één hand moeten geschieden? De beide topgevels der toren werden voor eenigen tijd door een dorps-bouwkundige reeds weder opnieuw afgedekt en wel met ons tegenwoordig materiaal n.l. platen van beton.

Een bijzondere manier van restaureeren of liever gezegd van vernieuwen had ongeveer 25 jaar geleden plaats bij een kerk welke, in reuzenmoppen opgetrokken, herstelling behoefde, waarmede een onzer grootste bouwmeesters belast werd.

Deze kwam op het eigenaardige idée n.b. door een rok bestaande uit nieuwe waalsteen rondom tegen de kerk aan te metselen, om zoodoende het oude, gedeeltelijk verweerde metselwerk geheel aan het oog te doen onttrekken.

Hierdoor kwamen de goten, welke natuurlijk met zink bekleed werden, boven óp de muren te liggen.

(De opzichter was er op gesteld dagelijks de Godsdienstoefeningen bij te wonen, waartoe niet anders dan een paar uur afstand van het werk gelegenheid bestond. De aannemer verschafte hem daarvoor een paard met wagen.)

De gevolgen van een en ander bleven niet uit. Voor eenige jaren moest de kerk reeds weder geheel hersteld worden. Enkele kerkvoogden gaven de schuld aan de aannemer wegens de slechte uitvoering. Hoe het zij, de goten bleken zoo dicht als een mandje, waardoor het water bij stroomen in de kunstmating loodrecht gemaakte scheidingsvoeg naar binnen liep. De tegenaangemetselde rok scheurde, barste en buikte uit, niet door osmotischen druk, daar er zoo goed als geen mortel in de scheidingsvoeg aanwezig was, doch enkel door de invloed van water en vorst.

De oude Luthersche kerk op het Spui te Amsterdam werd destijds met eenzelfde pakje vernieuwd (spreek uit: vernield).

Deze manier van restaureeren of zoo men het noemen wil heeft, zoover mij bekend, later geen navolging gevonden; ten opzichte daarvan leven wij gelukkig in een verlichte tijd en meen ik met alle reden te mogen verwijzen naar de onlangs herstelde kerk te Egmond aan den Hoef, waarover de heer WEISSMAN in het „Bouwk. Weekblad" van 17 Jan. j.l. (waarvan de afbeeldingen in Nr. 6 van 7 Febr. voorkomen), zoo'n aanbevelenswaardig voorbeeld schreef. Ook in Nr. 5 van „Architectura" van 31 Jan. 1914 komt daarover een artikel voor.

Van een ander kerkgebouw, in de Romaansche periode gebouwd, werd de toren eveneens een 25-tal jaren geleden gerestaureerd. Dit geschiedde onder Rijkstoezicht. Deze toren bestond uit een binnen- en buitenwand van metselwerk. De buitenwand bestond grootendeels uit tufsteen. De ruimte tusschen beide wanden was opgevuld met veldkeiën, waarvan de holten volgegoten waren met schelpkalk. Waar hier toch wel de gelegenheid toe bestond, was van een loodrechte splijting niets te bespeuren. De toren moest enkel gerestaureerd worden wegens ouderdom of wel vanwege verval door verweering.

Voor een paar jaar zag ik een toren welke naar 't mij voorkwam bijna even oud was als de vorige. Van den grond af bleek hij, zoover zichtbaar, nog in een goeden staat te verkeeren. De laatste jaren bleek hij echter slecht onderhouden te zijn want zooals ik onlangs vernam was de oude kap reeds lang verdwenen, en wellicht door hem niet geheel aan het bederf, aan de immer wederkeerende elementen, ten prooi te geven, had men hem door een noodkap afgedekt. Deze bleek echter niet bestand en in korten tijd grootendeels verrot te zijn. Wel trachtte men nog het metselwerk, door het bovenop te teeren, tegen verder inwateren te beschermen, het baatte echter niet meer. De kwaal had reeds te diepen wortel geschoten. Er bestonden geen geneesmiddelen meer voor. Alleen door kostbare vernieuwing is hier weder goed te maken wat door nalatigheid en gebrek aan belangstelling zoo snood bedorven is. Het onderzoek heeft uitgewezen dat „de afdekrollaag erg is gescheurd, en dat het metselwerk zoodanig is ingewaterd, dat het bovendeel (zooals vanzelf spreekt) aan de noord- en oostzijde over 1.25 M. en aan de zuid- en westzijde over 4 M. hoogte geheel vernieuwd moet worden."

Het is de toren van Steenwijk.

De heer VAN DER KLOES schrijft de oorzaak uitsluitend aan osmotischen druk toe.

Nog veel meer ergerlijke toestanden zou ik kunnen noemen, doch meen hiermede voorloopig te kunnen volstaan.

Is het dan nog te verwonderen wanneer men door zulke rapporten eens weer opnieuw aan zoo'n treurigen zaak wordt herinnerd en tot de ontdekking komt dat in dezen toestand nog maar steeds geen verandering is gekomen, eindelijk eens een beroep op de bemiddeling van „Heemschut", den „Oudheidkundigen Bond" e.a. doet om daaraan eens een einde te maken?

Een antwoord: „Ik wist niet, dat er zooveel torens in ons land waren!" vertrouwen wij van den huidigen Minister niet te ontvangen.

Laat ons dan hopen dat deze Regeering ook deze aangelegenheid weet te waardeeren door daaraan dien beschermende hand te geven, die haar toekomt. Terecht zoude hiermede een groot werk ten algemeene nutte tot stand komen.

Moge ook de heer VAN DER KLOES in zijn waardeerbaar pogen tot het bekomen van goede metselspecie's eens blijk geven tot medewerking, in den meest algemeenen zin, in het trachten te voorkomen van ernstige gebreken of van bouwvalligheden tot het instandhouden van onze monumenten, mijn schrijven zoude daarmede voldoende beantwoord zijn.

EEN HEUGLIJK BERICHT

Het uiterlijk van een gebouw, met al wat daartoe behoort, hekken, muren en dergelijke, moet zoodanig zijn dat het noch op zich zelf, noch in verband met de omgeving uit een oogpunt van welstand aanstoot kan geven.

Burg. en Weth. zijn bevoegd te dien aanzien nadere eischen te stellen.

Art. 12 bis der gewijzigde bouwverordening van Leeuwarden. Vastgesteld in de Raadszitting van 28 April 1914.

Zonder aanhef en zonder dat er veel over gesproken werd — op de juiste manier dus — is dezer dagen te Leeuwarden tot stand gekomen de zeer belangrijke regeling in het belang van het stadsschoon, welke belichaamd is in het hierboven afgedrukte artikel dat aan de bouwverordening werd toegevoegd. Aan B. & W., zoowel als aan den Raad komt een woord van oprechte hulde toe voor den ruimen blik die zij toonden bij

het voorstellen, resp. aannemen der regeling. Maar zeker niet minder aan onzen kollega, den heer H. H. KRAMER, die, naar B. & W. verklaren, als lid eener commissie, welke hen voorlichtte over de eischen aan bouwwerken krachtens de bouwverordening te stellen, hunne aandacht opnieuw vestigde op de voortgaande ontsiering der stad door leelijken nieuwbouw en die als middel daartegen de instelling eener schoonheidscommissie in overweging gaf.

B. & W. schrijven nu in de toelichting tot hun voorstel dat van de wenken eener zoodanige commissie alleen resultaat is te wachten voor bouwwerken op gemeentegrond of op grond ten aanzien waarvan de gemeente zich in het algemeen de goedkeuring der bouwplannen voorbehield. Het resultaat daarvan zou echter zijn dat het bloote feit dat men bij het bouwen op gemeentegrond — en niet elders — met de commissie te maken had en afhankelijk was van de eischen van welstand, wellicht zou afschrikken van het bouwen op gemeentegrond, m. a. w. de prijs daarvan zou gedrukt worden. Op ander, vrij terrein zou zich de werkzaamheid der eigenbouwers concentreeren, zoodat de goede bedoelingen zonder nut te stichten, praktisch slechts tot schade voor de gemeente zouden leiden. B. & W. van Leeuwarden hebben nu om dit laatste te voorkomen en met het oog op de groote beteekenis die zij aan behoud van het stadsschoon hechten, niet geaarzeld de veel algemeener regeling voor te stellen volgens welke de goedkeuring van elke bouwaanvrage zonder onderscheid afhankelijk zal worden van het voldoen aan door hen te stellen nadere welstandseischen. Zij merken op dat dit denkbeeld nog slechts in ééne gemeente in ons land is verwezenlijkt n.l. te Laren. Schijnt de wettigheid der verordening hen buiten twijfel, toch verheelen B. & W. zich niet dat er moeilijkheden en bezwaren kunnen rijzen. Die echter mogen niet overwegen. Zij stellen zich voor dat zij van hunne bevoegdheid geen gebruik zullen maken in het algemeen in stadsgedeelten waar niets meer te redden is of die weinig in het oog vallen. Waar echter een nieuwe wijk wordt aangelegd, op in het oogvallende punten en vooral waar het geldt iets moois te behouden, zullen B. & W. nadere eischen stellen, waarbij beroep bij den Raad is opengesteld. Zij zullen zich daarbij door eene „schoonheidscommissie" doen voorlichten.

Het voorstel van B. & W. is in de Raadsvergadering van 28 April l.l. na eene korte, edoch niet van principiëele bezwaren getuigende discussie zonder hoofdelijke stemming aangenomen

Men mag nu hopen dat het doelwit bereikt en een betere toekomst voorbereid wordt.

„De nieuwere stadsgedeelten zijn eene ernstige bedreiging voor den roep van het stadsschoon, die Leeuwarden aan de gezichten in de binnnenstad, zijne oude gevels, zijn fraaie buitengrachten, zijn Oldehove, nog altijd is verschuldigd". Deze klacht van B. & W. — in den aanhef tot de toelichting van hun voorstel — moge binnenkort onder vigeur der nieuwe verordening haar reden van bestaan verliezen om integendeel voor uitingen van voldoening en tevredenheid plaats te maken! Inmiddels kan en zal het goede voorbeeld van Leeuwarden verder doorwerken en meerdere gemeenten ervan helpen overtuigen dat de zorg voor haar uiterlijk aanzien opnieuw eene verplichting is geworden, wier verwaarloozing ons door het nageslacht zwaar zou worden aangerekend, nu wij immers over de middelen beschikken zulke verwaarloozing te voorkomen.

GEMENGDE BERICHTEN

De Kunstnijverheidsschool „Quellinus" te Amsterdam in 1913. De laatste jaarverslagen der Quellinus-school te Amsterdam onderscheiden zich, behalve door de uitstekend verzorgde uitvoering, door de beschouwingen die, na afloop van het meer zakelijk gedeelte, door den directeur, de heer C. W. NIJHOFF, worden gewijd aan eene der onderwijsafdeelingen. Daarin worden breedvoerig uiteengezet de gang en organisatie van die afdeeling alsmede de samenhang met en de verhouding tot verwante afdeelingen. Wij worden op de hoogte gebracht van het doel dat zij zich stelt en van de middelen om het geleidelijk aan te benaderen. Daaraan danken de jaarverslagen een blijvende beteekenis niet alleen voor de kennis der Quellinus-school zelve, maar ten gevolge van de doordachte en serieuze behandeling, hebben zij tevens algemeen belang voor de organisatie van het kunstonderwijs. Reeds werden eenige afdeelingen behandeld als het bouwkundig teekenen en de lithografie. De reeks is echter nog niet volledig. Ditmaal wordt nader ingegaan op het onderwijs in het decoratief schilderen in verband met dat in het interieurteekenen. Wij kunnen deze beschouwingen niet op den voet volgen terwijl bij beknopte samenvatting allicht onmisbare schakels zouden verloren gaan. Wij vertrouwen echter dat voor belangstellenden nog wel een jaarverslag beschikbaar zal blijken te zijn.

Van de afbeeldingen naar werk der leerlingen, die in het verslag zijn opgenomen — en op die resultaten van het onderwijs komt het aan — kunnen wij een tweetal hier overnemen: het ontwerp eener eetkamer en de samenstelling eener ontvangkamer, werkstukken resp. uit het 3e en 4e studiejaar der afdeeling Interieurteekenen en, wat de eerste betreft, ook van de afdeeling Decoratief schilderen. Het eerste is een oorspronkelijk ontwerp, het andere is ontstaan in verband met de bestudeering der oude interieurs in het Gemeentelijk Museum te Amsterdam.

Het 50-jarig bestaan der industrieschool van de Mij. voor den Werkenden Stand heeft aanleiding gegeven behalve tot eene tentoonstelling van het werk der leerlingen, tot het verzamelen door het bestuurslid H. DE KRUYFF van „Eenige mededeelingen en opmerkingen omtrent de afdeeling Industrieschool van de Maatschappij voor den Werkenden Siand bij haar 50-jarig bestaan in den jare 1913." (De herdenking van het jubileum is n.l. wegens het overlijden van den voorzitter, de heer W. HAMER, van October 1913 tot het voorjaar 1914 uitgesteld.) Dit gedenkboek geeft een belangwekkend overzicht op de lotgevallen der school, vooral ook op hare stichting.

De school is gesticht als „Teeken- en Ambachtschool voor zonen en pleegzonen van Leden" en zij bleef dat tot in 1873 op voorstel van den heer J. H. LELIMAN besloten werd haar voor ieder open te stellen.

Veel animo bestond er aanvankelijk niet, maar de school kwam tot stand. Zij heeft in de tusschenliggende jaren up- en down's gekend. Zij werd, toen de Mij. voor den Werkenden Stand in finantiëele moeilijkheden verkeerde en aan hare finantiëele verplichtingen niet voldeed — destijds vloeiden nog niet de ruime subsidies van overheidswege — in stand gehouden door offervaardigheid der leeraren die 40 % van hun traktement ter beschikking stelden. Maar de laatste 25 jaar hebben een voortdurend toename in bloei en leerlingental gezien sinds de school in 1888 gesteld werd onder directie van den heer B. W. WIERINK. Zij werd toen gereorganiseerd en sedert door voortdurende maatregelen, aanvullingen van het onderwijsprogramma, uitbreiding met nieuwe vakken, op de hoogte des tijds gehouden. De Industrieschool — een eenigszins zonderlinge naam, die niet juist den aard der school uitdrukt — heeft zich als een der best en gunstigst bekende instellingen gehandhaafd en zij blijkt — men houde ons de gemeenplaats

ten goede — steeds meer te beantwoorden aan eene behoefte, vooral op het gebied der bouwkunde.

Uit een overzicht in het Gedenkboek waarin de Directeur de wijzigingen van het leerplan sinds zijn optreden in 1888 bespreekt, blijkt in welke mate deze school tegemoet komt in de behoefte aan middelbaar technisch onderwijs op bouwkundig gebied. Het zou te ver voeren dat hier over te nemen.

Het leerlingental steeg daarbij van 70 in 1888 tot 220 nu, het budget van f 2378.70⁵ in 1870 tot f 17.172.35 in 1912, d. i. van f 34.— per leerling in 1870 tot f 81.— per leerling in 1912. Ook die cijfers spreken.

De ontwikkeling dezer school is evenwel nog geenszins afgesloten. Plannen zijn in voorbereiding tot stichting van een eigen gebouw, waarin beter en ruimer dan in de thans gebruikte lokalen aan de behoeften der school zal kunnen worden voorzien en voorgoed een einde komt aan het getob met tekort aan ruimte waarover sinds de stichting der school voortdurend geklaagd werd. Totstandkoming van die plannen zou ongetwijfeld een krachtigen stoot geven aan verderen bloei en aldus de beste en blijvende herinnering aan het jubeljaar der school kunnen worden.

— Op Zaterdag 9 Mei heeft in het gebouw der Mij. ter herdenking van het 50-jarig bestaan een gezellige bijeenkomst van leerlingen en oud-leerlingen plaats.

Er zijn voor oud-leerlingen een paar honderd plaatsen disponibel. De oud-leerlingen die aan genoemden feestavond wenschen deel te nemen, kunnen daarvan schriftelijk kennis geven met opgave van adres vóór 7 Mei aan den Directeur 2e Wetering Plantsoen 1.

Komen er te veel aanvragen, dan zal door loting worden uitgemaakt, aan wie een toegangskaart zal worden toegezonden.

Middelbaar Technisch onderwijs. De „Alg. Ned. Opz. en Tech. Bond" richtte zich met een adres tot den Minister van Binnenl. Zaken betreffende de organisatie van het M. T. O.

Adressanten verklaren zeer erkentelijk te zijn dat de regeering blijkens de laatste begrootingen de regeling van het M. T. O. ter hand neemt, maar zij betreuren 1° dat dit geschiedt in de richting eener schoolsche, niet voldoende met de praktijk verband houdende opleiding. 2°. dat het M. T. O. te gecentraliseerd blijft en daardoor buiten veler bereik is, wijl met de stichting van enkele grootsche en kostbare scholen slechts gebaat zijn de a.s. technici, welke in de naaste omgeving wonen. Zij geven te kennen dat aldus het M. T. O. niet aan het beoogde doel kan beantwoorden en verzoeken derhalve om de stichting van goede, doch bescheiden en niet kostbare inrichtingen te subsidieeren en eene commissie te benoemen, samengesteld uit vertegenwoordigers van de vereenigingen van den kundigen en belanghebbenden om de voorwaarden te ontwerpen waaraan het gesubsideerde M. T. O. moet voldoen.

Het adres gaat vergezeld van eene breedvoerige Memorie van Toelichting. Daarin wordt allereerst gewezen op den misstand dat duizenden in de lande die thans niet in de gelegenheid zijn een M. T. S. te volgen, aangewezen zijn op particuliere instituten opgericht met het doel „zaken" te doen. Aan deze inrichtingen, en met name op een dat te Arnhem gevestigd is, wordt strenge kritiek geoefend.

Vervolgens wordt op grond der Staatsbegrooting voor 1914 aangetoond dat voor hooger en lager techn. onderwijs elk f 1.000.000 en voor middelbaar techn. onderwijs slechts f 275.000 is uitgetrokken, en hieruit afgeleid dat aan de opleiding van opzichters en teekenaars nog te weinig aandacht wordt geschonken. Bovendien zet adressant uiteen dat die opleiding niet in de juiste richting wordt geleid, n.l. in te weinig verband met de praktijk en te veel centraliseerend.

Dit laatste leidt in hoofdzaak tot finantieële bezwaren, voor de leerlingen, die nu, om de enkele bestaande scholen te kunnen bezoeken, zich groote uitgaven voor kamerhuur en tevens onderhoud moeten getroosten, welke voor velen een overwegend beletsel zijn. Inplaats van ééne school als de M. T. S. te Dordrecht, zouden er drie kunnen worden gesticht als het genootschap „Kunstoefening" er een te Arnhem wilde stichten. Daarvoor zoude met inbegrip van de salarissen van het geheele personeel slechts f 19.000 per jaar noodig zijn.

INGEZONDEN

De Kloostergang te Utrecht.

Naar aanleiding van de mededeelingen, voorkomende in Nr. 17 van 29 April j.l. betreffende „de Kloostergang te Utrecht", zou ik gaarne enkele opmerkingen maken.

Blijkbaar is de schrijver van bedoeld artikel, slecht op de hoogte. Waar het Rijk, de Provincie en Gemeente ieder f 4000 subsidie geven, staat het vast, dat vooraf waarborg moet worden gegeven voor eene kundige uitvoering van dergelijke werken.

De Gemeente en bouwkundige vereenigingen kunnen gerust zijn, het is mij beslist bekend, dat die waarborg verzekerd is. Omtrent het gezegde over de St. Janskerk zou ik willen vragen. „Is hier werkelijk gerestaureerd". Of zijn hier slechts hoog noodzakelijke herstellingen aan muurwerken, daken, enz. uitgevoerd? Restaureeren is toch iets anders?

Tevens is mij bekend dat de werkzaamheden aan de St. Janskerk zijn uitgevoerd, na vooraf gehoord te hebben een erkend Rijksadviseur.

Toen bovenstaande door mij aan de Redactie van een der Utr. dagbladen was toegezonden, las ik de volgende dag het Raadsverslag der Gem. Utrecht: Een der Raadsleden stelde naar aanleiding van het artikel overgenomen uit „De Bouwwereld" aan B. en W. de vraag, „welke regeling is getroffen „ten aanzien van de restauratie en hoe de leiding er van is."

„De voorzitter antwoordt, dat de restauratie aan de hoogste „aesthetische eischen zal voldoen, en de leiding ervan berust „in zeer deskundige handen n.l. in die van den heer A. Mulder, „rijksarchitect inzake de Monumenten. De heer Hooft Graafland „als secretaris van het College van Kerkvoogden, voegt hier aan „toe, dat tevens aan den heer Mulder is opgedragen de plannen „te ontwerpen. Wat aangaat de herstelling van de Janskerk „(aldus de heer Hooft Graafland) was louter een reparatie „en bedoelde in 't geheel geen restauratie. De heer „Mulder heeft er in hoogst eigen persoon zijn „tevredenheid over te kennen gegeven."

Het deed mij genoegen, dat bovenstaande mededeelingen in het openbaar geschiedde.

Het wil mij voorkomen, dat de schrijver van bedoeld artikel, zich niet de moeite heeft getroost, zich vooraf te overtuigen, of er werkelijk voor hem reden was te schrijven, zooals door hem is gedaan.

Critiek is nuttig en goed, mits zij opbouwend is. „Men" moet niet veroordeelen zonder zich voldoende op de hoogte te hebben gesteld.

Jan Kuiler Mzn.
Zeist. Architect-Leeraar M. O.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

EERE-PRIJSVRAAG 1914 VAN HET GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA".

MUSEUM VOOR INDISCHE KUNSTEN.

Blijkens het rapport der Jury (H. P. Berlage, M. J. Rien Hack, W. Kromhout Czn., J. E. van der Pek, W. A. E. van der Pluym) zijn ingekomen 8 ontwerpen. De Jury stelt voor de eerste prijs toe te kennen aan het ontwerp „Ars longa, Vita brevis" (inzender Jan Pauw te Damme bij Brugge). De 2e en 3e prijs werden echter niet toegekend, daar volgens de Jury voor een eereprijs meer verwacht kan worden dan het werk dat geleverd wordt door de overige ontwerpers. Zij stelt echter voor om als erkenning van den arbeid welke gepresteerd werd twee aanmoedigingsprijzen te geven en wel aan de ontwerpen „Fancy" inzender J. M. Vink (Berlijn) en „Boro-Boedoer", inzender Piet Lijdsman (Amsterdam).

PERSONALIA

Dr. P. H. EYKMAN. †

Te Bad Nauheim is overleden Dr. P. H. Eykman, de vader van het plan tot stichting van een wereldcentrum bij 's Gravenhage, waar zich de gebouwen der internationale instituten en inrichtingen zouden groepeeren rond het op den Musschenberg te bouwen Vredespaleis.

Zijn idealisme en zijn enthousiasme hebben schipbreuk geleden. Zijn denkbeeld werd niet begrepen en inplaats dat men zich althans de moeite gaf er zich in te denken, om het mogelijk fantastische en te groote er van tot het wèl bereikbare terug te brengen, werd het denkbeeld doorgaans terzijde geschoven als eene lachwekkende utopie. Stel u voor 'n wereldstad! Zelfs het denkbeeld het Vredespaleis op eene domineerende plaats op den Musschenberg te plaatsen vond geen ingang en het gebouw werd ergens aan een straat op een voor duur geld gekocht terrein gezet. Het heette ter verdediging van die plaats o.a. dat daar de restauraties dichter in de buurt waren. Dat motief verraadt den geest waarop Eykman's denkbeelden stuitten. Het door De Bazel ontworpen plan voor het wereldcentrum is voor goed opgeborgen. De internationale instituten, voor zoover zij dan nog in Den Haag komen, waarvoor nu eene aanleiding en aantrekking te minder is, zullen worden verspreid en vormen geene imposante uiting van het veldwinnend geestelijk internationalisme op het gebied van kunst, wetenschap en recht. Aan Den Haag eindelijk is de kans benomen van een grootsch opgezet nieuw centrum, zooals bijv. Brussel het zich in den grootschen aanleg om het Palais du Cinquentenaire schiep, een aanleg die nog over eeuwen van grooten zin zal getuigen.

Voor de architekten blijft Dr. Eykman de man die voor hunne kunst een schoon verschiet had willen openen.

XIIIE JAARGANG No. 19 13 MEI 1914

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

DR. W. B. PETERI. C.-I. HET NATUURLIJKE ELEMENT IN DEN STEDEBOUW

NADRUK VERBODEN.

(Vervolg en slot.)

Natuurlijke vingerwijzingen op het terrein waren: 1°. Bleekersloot (boezemwater), 2°. Oostergracht (2 polderwater), 3°. Victoriestraat (polderwater), 4°. stationsstraat (molentocht), 5°. Heilo'erstraatweg, 6°. Heilo'erdijk. Uit deze gegevens volgden de volgende conclusies: Bleekersloot en Oostergracht kunnen benut worden als regenriolen. Terwille van de bebouwbaarheid moeten zij eenigszins genormaliseerd worden. Voor de Bleekersloot is het voldoende, al te scherpe bochten wat af te ronden. Zij kan op het zelfde peil blijven. De Oostergracht moet van polderwater boezemwater worden. Zoo spoedig het terrein opgehoogd is, is hiertegen geen bezwaar meer. De twee slooten, waaruit zij heden bestaat, en die ieder voor zich nu naar den watermolen voeren, moeten daartoe worden vereenigd. Ook hier moeten grillige kronkelingen worden afgegraven. De Oostergracht, die dan van geheel andere beteekenis is geworden, moet met het open kanaalwater in verband worden gebracht. Om geen gelegenheid te geven, dat zich in een doodloopend einde drijvend vuil ophoopt, moeten Bleekersloot en Oostergracht worden verbonden. Dit geschiedt hier door een vijveraanleg in het Zuiden. Onder de straten brengen hier duikers de verbinding tot stand. Aldus heeft men doorloopend open grachten systeem.

Midden tusschen de grachten loopt de hoofdleiding van het vuilwateriool. Deze loopt eerst Noordelijk, daarna Oostelijk om naar het terrein van de gemeentereiniging te voeren, waar het water na oppomping en na bezinking in het kanaal gevoerd kan worden, of waar het na oppomping biologisch gereinigd wordt. Dit grachtensysteem en deze hoofdleiding voorzien in de rioleeringsbehoefte van het geheele terrein tusschen de grachten en van Nieuwpoort.

Het Zuid-Oostelijk terrein kan in de Oostergracht zijn regenwater loozen, terwijl in den vuilwaterafvoer kan voorzien worden door een zelfstandige leiding, die door Zuiderstraat, Sportweg, Parkweg en door Kolonie-hoofd- en dwarslaan gaande, aan de Oostzijde der gracht op de hoofdleiding aansluit.

Het regenwater van het Westerlijke terrein vloeit in de Bleekersloot. Het vuilwater gaat door de middenstraat via den Stationsweg naar de hoofdleiding.

De molentocht en een polderwater, die voor het rioleeringsstelsel niet noodig zijn, slechts duikers zouden noodig maken en het verkeer belemmeren, zijn als wateren verdwenen. Volgens hun strekking loopen nu evenwel de Stationsstraat (voor het deel tot aan de Bleekersloot) en de Victoriestraat. Utiliteitsgronden gedurende het tijdperk van aanbouw wettigen het bestaan van deze strekkingen. Het punt van samenvloeiing der hoofdpolderslooten dient zoolang intact gelaten te worden. Daarom heeft het reden, daar ter plaatse terrein voor een plein beschikbaar te houden. Dit ligt dan tevens in het hart van het nieuwe uitbreidingsplan en heeft natuurlijke verbindingen met alle wijken. Aan weerszijden van dit plein zijn binnenparken ontworpen, ieder dienende voor een stadswijk. Twee onregelmatige stukken zijn daarvoor gekozen.

In het Oosten zijn aan het kanaal industrieterreinen in gereedheid gebracht. Een goede waterverbinding hebben deze dus, hetgeen wel de hoofdvereischte voor hun bestaan is; voor de verbinding met het station is gezorgd door een lang gestrekten weg, welke zelfstandig tot het station doorloopt. De stoomtramweg, die nu eindigt even oostelijk van het noordeinde van den Heilo'erstraatweg, kan ook doorgetrokken worden tot het industrieterrein en dáár zijn remise verkrijgen. Uit de ligging van de industriewijk volgt logisch de ligging van een arbeiderswijk, zoowel aan de Noord- als aan de Zuidzijde der Hoofdstraat. Noordelijk is een arbeiderskolonie gedacht met een speelplaats voor de geheele wijk. De middenmoot heeft een marktplein met markthal ten behoeve der arbeiders. Het gedeelte Zuidelijk van de gracht heeft voor het Oostelijk deel gesloten bebouwing met voortuintjes aan de zonzijde, terwijl het Westelijk deel open bebouwing huldigt, 't zij als rijen-, 't zij als groepen-, als dubbel- of als enkelbouw. Dit deel is dan bestemd voor opzichters, voorwerkers, enz., dus voor een categorie arbeiders, die wat meer verwonen kunnen. Het Westelijk deel is hiervoor uitgezocht, omdat dit beter beschut ligt tegen de Oostenwinden, die nu gekeerd worden door den aaneengesloten bouw. Ook krijgt men zóó een beteren overgang naar de betere deelen der stad. Zuidelijk van de arbeiderswijk ligs een sportterrein en een park. Dit laatste is hoofdzakelijk voor de bewoners van het Oostelijk deel der stad. Die van het Westelijk deel zullen veelal de binnenparken of het nu reeds bestaande groote park, den Hout, verkiezen. Het park ligt Oostelijk en het sportterrein Westelijk, omdat aldus het dichte geboomte en struikgewas dekking geeft tegen Oosten-, de huizenblokken tegen de andere winden.

Noordelijk van de Stationstraat ligt een villapark,

gunstig gelegen bij den overgang van oude en nieuwe stad gunstig bij het centrum, bij het station en het groote park, doorsneden door een schoone gracht en door een gesloten huizenblok van de roezemoezerige fabrieksstraat afgescheiden.

Een onregelmatig terrein ten Zuiden van de villawijk is voor randbebouwing ingericht en heeft een square gekregen. Dit over de algemeene indeeling en het plan.

Nu over het algemeen beloop der hoofd- en zijstraten, hare breedten en de diepten der bouwblokken.

Wil een bouwblok bewoonbaar zijn, dan moet het voldoen aan de vereischten, dat het op alle plaatsen minstens de diepte van twee bouwperceelen heeft, en dat alle hoeken recht zijn. Is de diepte op sommige plaatsen grooter, dan sluit dit geen goede bebouwing uit, maar leidt tot groote achtertuinen, die wel is waar zeer geriefelijk kunnen zijn, maar toch den prijs van het bouwterrein per M². drukken. Stompe hoeken zijn nog vrij goed met bewoonbare woningen te bebouwen en kunnen een goed architectonisch aanzien krijgen. Scherpe hoeken zijn steeds leelijk, als men er niet speciale hoekgebouwen voor ontwerpt, die dan nog slechts met veel moeite dragelijke oplossingen kunnen geven. In een stad als hier, waar de huizen over het algemeen één-gezinshuizen zijn en de architectuur opgedragen is aan voor het meerendeel niet geschoolde architecten, kan men zeker verwachten, dat er schreeuwend leelijke scherpe hoekoplossingen zullen komen, al of niet vervangen door een driehoekig plantsoentje. Daarom is hier met de uiterste zorg getracht, elken scherpen hoek te vermijden, hetzij door de rooilijn te laten buigen, hetzij door haaksch af te schuinen. (De kleine schaal van deze teekening en de vervormingen bij een fotografische 10 malige verkleining waarvan weer een verkleind cliché gemaakt is, geeft van dit alles niet overal een juist beeld). De hoekbebouwing kon niet op deze schaal overal juist aangegeven worden. Zij bedoelt hoekhuizen te scheppen en een doorgaand huizenfront te geven in beide straten, wanneer die straten hoofdstraten zijn. Natuurlijk zal daarbij de achterrooilijn veelal anders moeten zijn dan in deze overzichtsteekening is aangegeven. Waar ongelijkwaardige straten elkaar kruisen, heeft de hoofdstraat de doorgaande gevelrij, terwijl de zijstraat met een tuinmuur of een tuinhek begint. Er zijn zelfs ondergeschikte straten, die geen huisgevels hebben. Het zijn dan meer poortwegen, om de achtertuinen van de loodrecht erop gerichte straten te approviandeeren. Afschuwelijk leelijk behoeven deze achterwegen echter in het geheel niet te zijn. Wanneer men de Hollanders er slechts toe kon krijgen, hunne tuinen niet door muren of schuttingen, maar door houten of ijzeren hekwerken af te sluiten, dan zou men juist van uit zoo'n achterweg mooie inkijkjes krijgen in de achtertuinen van een geheel huizenblok. Ik heb in Essen fraaie voorbeelden daarvan gezien, en het is verblijdend op te merken, hoeveel juist de openheid der achtertuinen daar zelfs in de mindere wijken er toe bijdraagt, om er aardige bloemtuinen van te maken en geen wildernissen, vuilnishoopen en konijnenbergplaatsen, zooals de achtertuinen in ónze arbeiderswijken. Kon men er dan hier te lande toe komen, om evenals te Essen, achtergevels te eischen, die dezelfde qualiteiten als voorgevels bezitten, dan werd zoo'n achterweg niet alleen dragelijk, maar zelfs fraai. Deze, aan slechts drie zijden bebouwde blokken, in Duitschland zoo zeer gewild, zijn hier slechts spaarzaam toegepast, omdat het nieuwe er nog niet zoo gauw in wil. Regel is echter, dat de bouwblokken twee openingen hebben, liefst door hekken afgesloten, opdat de frissche lucht door het binnenste der bouwblokken kan heen strijken. Tevens ontstaan daardoor op verschillende plaatsen aardige doorkijkjes.

Dit streven naar bouwblokken met rechte hoeken gaf aanleiding tot veel gekromde straten. Ook de normale grachtovergangen, welke met het oog op eenvoudige brugconstructies gekozen werden, leidden tot gebogen straten. Nergens is met opzet een kromming gekozen. Integendeel werd de rechte straatlijn genomen, waar dit mogelijk was, maar daar, waar de omstandigheden het eischten, is men niet voor een kromming teruggeschrikt. Maar zelfs bij die gebogen straten bleef een slank beloop voor doorgaande verkeerslijnen een eerste vereischte, waarop streng gelet is.

De straatbreedten zijn uit deze teekening niet voldoende na te gaan. Zij bedragen voor de hoofdstraten 19 M., de hoofdstraten van lageren rang, 14.50 M., de grachten 10 M. aan weerszijden, de grootere woonstraten in de betere wijken 10 M., de kleinere straten in de goedkoopere wijken 7 M., hetgeen plaatselijk voldoende is. Lange, nauwe straten hebben in haar midden aan de zonzijde een terugsprong. Hier is in de rooilijn een rij boomen geplant. Aldus wordt het bezwaar der terugsprongen ontgaan, terwijl men toch in het midden der straat eenige verademing schept en niet het gevoel heeft, opgesloten te zijn. Kromme straten hebben steeds verwijdingen doordat of de holle zijde uitgehold, of de bolle zijde afgevlakt is. De trottoirbanden houden het vloeiende beloop, en de verwijding komt slechts aan de trottoirs ten goede. De trottoirbandlijn is een lijn, die wij steeds voor ons zien, en wier vloeiend beloop ons in den waan brengt, dat de straat zich vloeiend kromt; die verruiming van het trottoir komt het perspectivisch gezicht ten goede en schept tevens „bevorzügte Stellen", zoowel voor woonhuizen als voor winkels en schept dus waarden.

Een blik op de kaart wijst dadelijk de straten aan, die voor tramverkeer geschikt zijn en het is niet moeilijk een tramnet samen te stellen, waarbij de verschillende lijnen, ieder voor zich een gesloten circuit vormend, op het voorplein van het station eindigen. De grachten worden daarbij liefst van trams vrijgehouden, om ze rustig te doen blijven. Met opzet is de richting der hoofdlanen in de binnenparken zoodanig gekozen, dat men een mooie wandeling heeft: Oostergracht, Zuiderpark, Marktplein, Noorderpark en ook Bleekersloot, Villapark, Schoolstraat, Hoofdstraat, Noorderpark, Marktplein, Zuiderpark.

Bezien wij ten slotte nog eenige details:

1. Oostplein.

Dit pleintje is bestemd, het middelpunt der arbeiderswijk te worden. In overeenstemming daarmee, zijn hier ontworpen een kerk (b), een openbare school (d), een bijzondere school (c), een ziekenhuis (e), een markthal (a) en een vereenigingsgebouw (f).

Terwille van de ritueele richting moest de kerk scheef op het plein geplaatst worden. Dit zou voornamelijk drukken op den noordelijken pleinwand, tusschen welken en de kerk een trechtervormige ruimte zou overblijven. Om dit bezwaar weg te nemen, werd voor de school een voorplein geprojecteerd. Ook werd de oosterdoorgang niet vrij gehouden. Hier werd ontworpen een overdekte zuilengang, welke zoowel de school als de daarnaast gelegen pastorie met de kerk verbindt. Aldus gaf de behoefte, om bij elke weergesteldheid van uit pastorie en school de kerk te bereiken, een architectonisch bevredigende oplossing. Het verschil in karakter tusschen ziekenhuis en de daarnaast komende winkels werd uitgedrukt, door het ziekenhuis achteruit te doen springen, Aldus ontstond er een koorpleintje, dat door de bijeengroepeering van koor, pastorie, zuilengang en R.-K. ziekenhuis goed in stijl te krijgen was. Van uit deze oosterlijke toegangsstraat heeft men, naar het zuiden gaande, hier een mooi hoekje. De markhal houdt school en marktplein uit elkaar. Het eigenlijke marktpleintje wordt door een vluchtheuvel van de groote straat gescheiden.

De openbare school aan de westzijde heeft een segmentvormigen voorsprong bij den hoofdingang, welke den ingang van de westelijke straat voor een goed deel dekt, zonder verkeersstoornissen te veroorzaken. Zuidelijk van de school is een vereenigingsgebouw, dat architectonisch den westhoek kan verheffen. Recht op den toren aan voert een hoofdstraat van uit het zuiden. De toren vormt voor deze straat een zeer goede afsluiting van het beeld, terwijl omgekeerd de straat den toren meer tot zijn recht doet komen. Zoo is hier uit een grond met een scheef daaropstaande kerk een samenhangend complex van drie pleintjes gevormd, die ieder op zich zelf en ook met zijn drieën als één geheel goede gesloten beelden geven.

2. Victorieplein.

Uit de kruising van Hoofdstraat, Schoolstraat en Victoriestraat, welke drie straten een driehoekje zouden insluiten, als hun tracé's doorliepen, moest een architectonisch pleintje gevormd worden. Het verkeer eischte dit, maar ook het beloop van de Hoofdstraat. Het flauwe beloop daarvan zou de menschen in den waan brengen, dat de straat naar het noorden voert, terwijl zij naar het oosten ombuigt. Het was dus noodig, het punt, waar de buiging begon, te markeeren en zoodoende de vreemdelingen te helpen, om op hun hoede te zijn. Het was logisch, het achterliggende villapark te doen spreken, en het niet te verbergen achter een aaneengesloten huizenrij. Om nu toch de noodige geslotenheid van den pleinwand te verkrijgen, was men gedwongen zijn toevlucht te nemen tot boomen. Er niet op vertrouwend, dat elk der villa's voldoende groote boomen in haar tuin zou plaatsen, is achter deze villa's een achterweg ontworpen, die met een dubbele rij boomen beplant is.

Van het oosten komend, moest het sterk divergeerende worden verminderd. Daartoe dient de hoekafschuining aan den noordkant en de terugsprong aan de zuidzijde. Nu moest er nog een dekking gezocht worden voor den westwand. Er was dus een gebouw noodig dat mee hielp, een oostelijk voorplein te vormen. Voor dit gebouw is gekozen een restaurant, met een achthoekig hoofdgebouw en kleinere oostelijke en westelijke zalen, welke verbonden zijn door serres. Het geheel is omgeven door een tuin. De gunstige ligging van dit pleintje, en de behoefte aan een zitje, dat niet alleen in den vollen zomer, maar ook in de lente en voorjaar dienst kan doen, wettigt m.i. deze keuze. Het ooster voorpleintje wordt versierd door een grooten kandalaber, omgeven door bloemperk en vluchtheuvel. Het zuidelijk deel heeft een fontein, zoodanig opgesteld, dat zij buiten de verkeerslijnen ligt.

Het plein draagt geheel en al het karakter van den overgang van dichte bebouwing naar villabouw.

3. Het Stadsplein (de Groote Markt).

De Groote Markt levert een voorbeeld, hoe een oorspronkelijk project, op utiliteitsgronden gebaseerd, zich kan vervormen door de eischen eener architectonische bebouwing. Gaf de utiliteit den eisch, op het punt van samenkomst van polderwater en molentocht een open ruimte te laten, en was dus de plaats en de ligging van het hoofdplein daardoor bepaald, de vorm en de afmetingen waren daardoor nog niet gegeven.

Het zou het stille karakter der Oostergracht bederven, wanneer men deze voor een deel langs de Groote Markt voerde; tevens zou die gracht het verkeer belemmeren. Haar over de geheele pleinlengte te overkluizen zou niet economisch zijn en zou de frischheid van het water niet bevorderen. Daarom moest er een bouwblok noordelijk van de gracht gebracht worden. Het groote bouwblok aan de noordzijde van het plein was oorspronkelijk bestemd, om een kerkplein als binnenplein te hebben. Een gewone kruiskerk, ritueel georienteerd was daar niet wel te plaatsen, omdat de toren dan steeds asymmetrisch boven den pleinwand uitstak. Het beste, wat men kon verkrijgen, was een centraalkerk, waarvan het middelpunt zóó gekozen kon worden, dat de toren de straatbeeldafsluiting vormde voor Stationstraat en Victoriestraat, en zich midden boven den noorderpleinwand verhief. Voor de kerk was een ligging binnen in de bouwblok gewenscht, om haar afgescheiden te krijgen van het bedrijvige leven. Toch moest er gezorgd worden voor breede toegangswegen, om in sommige gevallen files van rijtuigen door te laten. Maar deze ingangen moesten zóó gelegen zijn, dat zij niet geschikt waren, om doorgaand verkeer tot zich te trekken. Wilde de toren dienst doen als symbool om het midden der stad te accentueeren, dan moest

hij boven de huizen uitsteken, om zoo in alle stadsdeelen als wegwijzer dienst te doen. Maar dan zou het niet logisch zijn, de kerkarchitectuur geheel weg te werken achter de noordelijke pleinwandbebouwing. Deze moest dus noodzakelijk zoo laag gehouden worden, dat de kerk in hoofdzaak zichtbaar werd. De vraag werd dus, een lagen pleinwand te scheppen, die het plein zijn gesloten karakter deed behouden, die ook dienst deed om het kerkplein van het marktplein af te scheiden, en die toch de kerkarchitectuur zooveel mogelijk tot haar recht deed komen. Dit werd het best bereikt door een open markthal, als een één-verdiepinghooge kolonnade, die in het midden een gemarkeerden doorgang had, welke uitzicht gaf op het hoofdportaal der kerk. Het eigenlijke kerkplein, dat geen voorgevels van huizen kreeg, werd rondom met boomen bezet, die met de heesters van de achtertuinen der huizen een stil en rustig karakter aan dit pleintje verleenden. Het was wenschelijk, voor de omliggende huizen te bepalen, dat ook de achtergevels behoorlijke kwaliteiten hebben; want al zal in den grootsten tijd van het jaar de bladertooi deze gevels aan het oog onttrekken, men moet er ook oprekenen, dat gedurende den wintertijd het stadsbeeld daar goed blijft.

Het was nu wenschelijk den zuiderpleinwand in harmonie met den noorderwand te brengen. De voorgenomen plaatsing van den schouwburg aan het stadsplein vergemakkelijkte dit zeer. Op het zuidelijke bouwblok werd dus in het midden een schouwburg, rondom vrijstaande met grooten tuin, ontworpen. Bij het gebouw sluiten rechts en links overdekte ingangen naar den schouwburgtuin aan, waarop lage galerijwinkeltjes volgen, die geflankeerd worden door twee groote hoekgebouwen, het eene b.v. een hôtelrestaurant, het andere een societeit met vergader- en muziekzalen. Deze hooge gebouwen vormen dan een waardig tegenwicht tegen de groote winkels, die aan den noorderpleinwand zullen verrijzen. De schouwburgtuin is van de zuidzijde ook over een brug te bereiken. Alle nooduitgangen kunnen op dezen tuin uitloopen. In geval van brand heeft men het water in de nabijheid, wat de veiligheid verhoogt. De hooge koepelvormig bekroonde tooneelruimte geeft ook een pendant voor de koepel der kerk. Aan de oostzijde heeft een ambtswoning van den burgemeester plaats gevonden, terwijl aan de westzijde het postkantoor verrijst. Dit laatste gebouw bevat een binnenplaats, welke in een achterstraat uitmondt. Zoodoende is het verkeer met postwagens en postkarren van het plein afgevoerd.

Door het aanbrengen van het zuiderbouwblok zijn oostelijk en westelijk daarvan 2 voorpleintjes ontstaan. Op het oostelijke mondt een straat uit, die naar het oostelijk binnenpark voert. Om daar de aandacht op te vestigen, is deze korte toegangsweg wat breed ontworpen en met een dubbele boomrij bezet. Beide pleintjes hebben op het eind der gracht een rondgaande bank, welke dienst doet als monumentale grachtafsluiting, en tevens een heerlijk zitje biedt, om het stadsschoon te bewonderen.

4. Het Schoolplein.

Op de kruising van Bleekersloot, Industriestraat en Schoolstraat ligt het Schoolplein. Een nieuw H. B. S.-gebouw is het hoofdmotief van deze omgeving. Het is gedacht als een gebouw met twee loodrecht op elkaar staande vleugels, terwijl in het midden boven den ingang een toren oprijst.

5. Het Villapark.

Het bestaat uit twee deelen, oostelijk en westelijk van de gracht. Beide hebben in het inwendige een plantsoen, om de villawijk als parkwijk meer aantrekkelijk te maken, en tevens om de omtrekslijn te verlengen. In oost-west-richting voert door het park een middenlaan met groenaanleg in het midden. In het oostelijk deel bleef aan den achterweg een terreintje open, dat nog wel een paar huizen kon bergen. Maar de aanleg van een daartoe benoodigde straat zou zooveel meer kosten dan van een eenvoudige, desnoods begrinten achterweg, dat het beter was, hier een tennisveld te projecteeren.

De bebouwing is hoofdzakelijk enkele en dubbele villabouw, soms groepenbouw. Het westelijk deel had behoefte aan een straatvertakking. De breede middenlaan moest zoowel gemeenschap geven met de oude stad, als met het station, als met de zuidelijke straat door het bouwblok met square-aanleg. Zoo ontstond er aan de westzijde van het plantsoen een puntig bouwblok, waarvoor de oplossing gevonden werd in een grootere villa, die geplaatst is voor een scherm van boomen, dat moet medehelpen, om het plantsoen in te lijsten. Het noordelijk deel van dit villapark is met een rij huizen bebouwd, omdat de doorgaande Industriestraat zich slecht leende tot een openbebouwde villastraat.

6. De binnenparken.

Het oosterpark heeft een monumentalen ingang in het Z.-W., gevormd door een sierlijk hekwerk, dat aansluit bij twee gebouwtjes, één als parkwachterswoning en één als politiepost. Het heeft eenige met boomen omzoomde paden, die de verschillende uitgangen onderling verbinden en hun knooppunt vinden in een elliptisch middenperk met bloemversiering en fonteinen.

In het noorden is aan den oostkant een kinderspeelplaats, aan de westzijde een tennisveldje.

Het westerpark heeft een breede hoofdlaan, die door zijlanen met de zijtoegangen in verbinding staat. De grens van het terrein wordt omzoomd door boomen en heesters, die de achtergevels der huizen bedekken. Misschien ware het een wijze maatregel, de omringende huizen toe te staan, uitgangen naar het park te geven, indien zij hun achtertuinen in bloemtuinen wilden omzetten en de achtergevels in behoorlijken stijl op trekken. De groote vakken van het park zijn gras- of grintvlakken, de laatste dienende als speelterrein voor de jeugd.

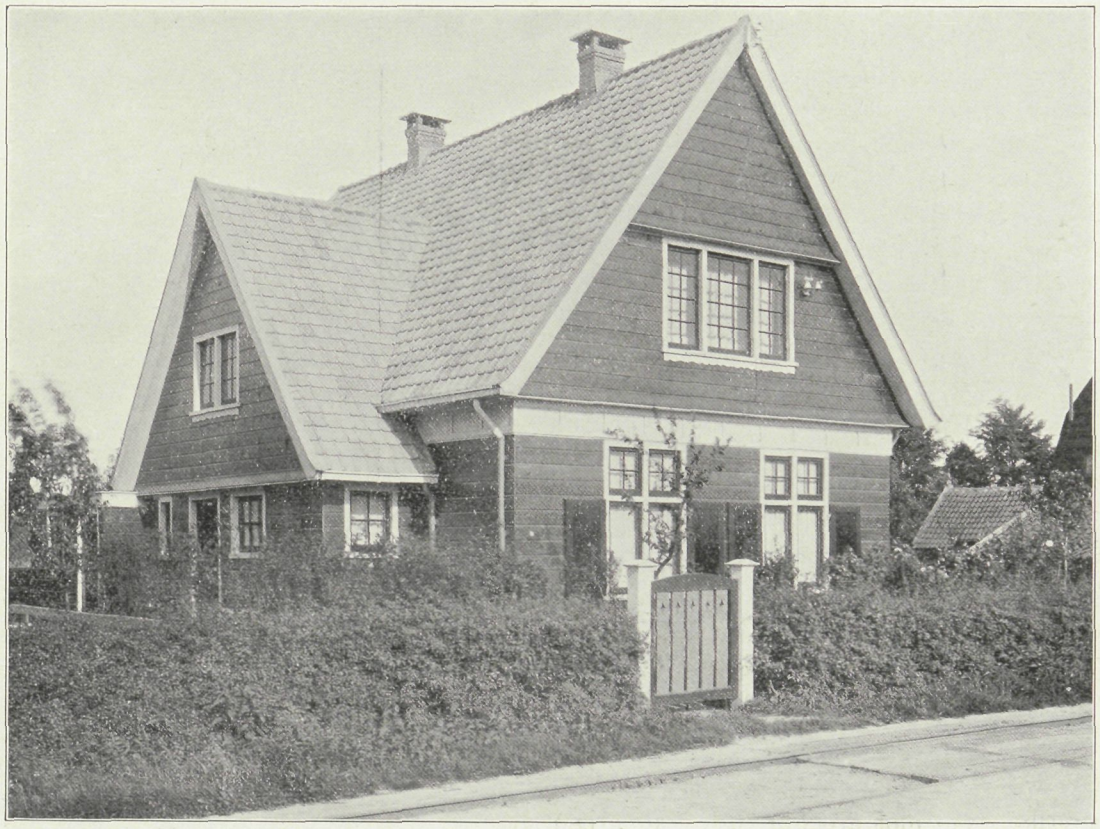

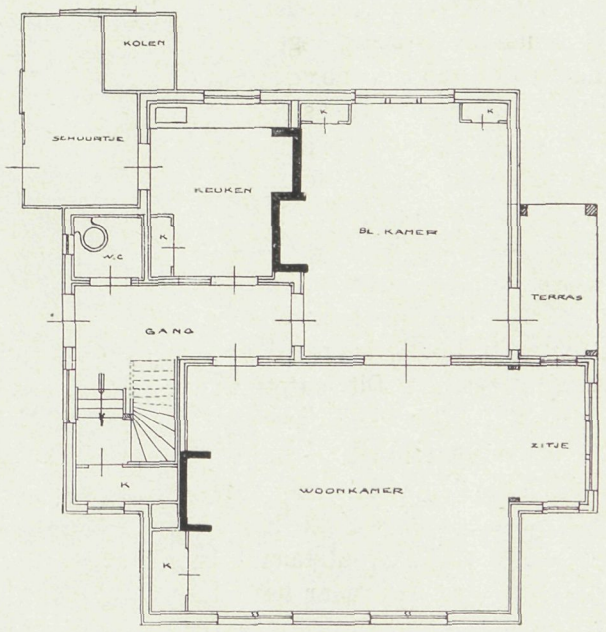

NAARDEN. LANDHUISJE AAN DEN BUSSUMMERWEG
ARCHITEKT HERM. EVERTS
BIJV. VAN „DE BOUWW." VAN 13 MEI 1914. NR. 19

7. De Kolonie. A.

Het gebogen beloop van de gracht gaf aanleiding tot kromlijnig begrensde bouwblokken. De straten zijn er smal gehouden, daar er toch geen verkeer is. Voor luchtigheid wordt hier gezorgd niet door de straatbreedte, maar door de voortuintjns.

Hier is het niet langer de rooilijn, die het aanzien beheerscht, maar het schoon wordt hoofdzakelijk gevormd door de onderlinge groepeering der huisjes. Daarom zijn de gevels niet loodrecht op de rooilijn gesteld, maar zijn zij hoofdzakelijk in twee onderling loodrechte richtingen genomen. De behoefte om naar de Koloniehoofdlaan te komen, die naar het industrieterrein voert, leidde tot het aanbrengen van twee diagonaalstraten, de eene gebogen, de andere gebroken van tracé. Bij het afbuigingspunt van de eerste is een drinkfontein ontworpen met banken erom heen, zoodoende een centrum voor het noordelijk gedeelte vormend. Het zuidelijk gedeelte heeft als centrum een klein pleintje, ook met banken rondom bezet, als een rust- en samenkomstplaats.

Terwille van de goedkoopte zijn tusschen de enkele en dubbele woonhuizen ook veel rijenhuizen gebezigd.

8. De kolonie. B.

De kolonie is naast het industrieterrein gelegen, noordelijk van de Industriestraat. Om het karakter van deze straat niet te bederven zijn de huizen daar zonder voortuinen. Maar dadelijk achter de open plaatsjes dier huizen beginnen de voortuintjes der koloniestraatjes. Om de groote binnenplaats zijn verder vele huisjes gegroepeerd. Rondom die plaats loopt een met boomen beplant (linde- als leiboomen) voetpaadje. Voor de verbinding met het noorden zorgt een noordwestelijke uitgang, met opzet zoo gelegd, dat doorgaand verkeer met voertuigen door het hofje bezwaarlijk wordt. Gras met bloemen vindt men voor elken pleinwand. In het midden is een overdekte speelplaats voor regenachtig weer. Daar achter ligt een speelplaats met schommels en wippen en zandbakken, daar voor een grintveld en een meisjesspeelplaats. Het geheel is bestemd als speelterrein voor dit arbeiderskwartier.

Het sportterrein.

Op den hoek van de gracht is de hoofdingang van het voetbalveld. Een vriendelijk clubgebouwtje met bloemperken er voor kan het tnsschen de zware boomen, met hun rand van kreupelhout, goed doen. Het terrein is tweemaal zoo groot als een voetbalveld zijn moet. Zoodoende kan, terwijl op het hoofdveld de wedstrijden gespeeld worden, of de elftallen zich oefenen, op het andere veld door de jongere leden gespeeld worden. In den zomertijd kunnen beide velden vereenigd als cricketveld dienst doen. Het nevenveld heeft een ingang aan de zuidelijke laan. Het middenterrein is bestemd voor tennisvelden, twee aan elke zijde van de dwarslaan. Zij bieden ruimte voor een tennisbaan, een clublokaal en eenigen bloemaanleg. Geheel in het zuiden ligt een voetbalveld, dat de stad kosteloos voor mindergegoeden beschikbaar stelt. De velden zijn alle met boomen, waartusschen heesters en kreupelhout, omzoomd, eensdeels als windvang, andersdeels ter wering van onbescheiden blikken van geen entree betalende toeschouwers. Voor een beschutte ligging wordt verder gezorgd door

10. Het Stadspark.

In het noordwesten ligt in een open plek in het bosch een zomerrestaurant met concerttuin. Het gebouw kan tevens dienst doen bij de veel voorkomende landbouwtentoonstellingen en andere feesten. In zulke gevallen wordt het nabijgelegen voetbalterrein als tentoonstellingsterrein gebezigd. Het middendeel heeft een paar vijvers, waarop de hoofdlaan het uitzicht geeft en die een achtergrond vinden in boomgroepen met struikgewas.

Het zuidelijk gedeelte heeft tusschen de boomomzoomde paden groote grasvelden met bloemperken.

Het oosten van het park wordt voorloopig geheel met boomen beplant. Als deze later tot ontwikkeling gekomen zijn, kan men er kronkelpaden doorkappen, daarbij de mooiste exemplaren sparende. Ook kan het dienst doen als kweekerij voor de jonge boomen, die in de nieuwe stadswijk met het vele groen wel jaarlijks in grooten getale zullen noodig zijn.

Hiermee wil ik deze schets besluiten. Waar men het projekt ook bestudeert, men vindt overal dezelfde principes terug: het innig verbinden van natuur en kunst, van nut en schoonheid.

Alkmaar, 10 Maart 1914.

AFSCHEIDSREDE VAN NAATJE EENDRACHT

NADRUK VERBODEN.

Burgerij van Amsterdam!

Toen gij voor ongeveer 50 jaren, de kern van het Nederlandsche volksbestaan willende concentreeren op een enkel punt, het middelpunt van het belangrijkste plein in uwe stad, mij uitnoodigde, om met mijn maagdelijke as dat punt op den Dam te markeeren, gevoelde ik weinig, ja in 't geheel niet, dat mijn met blijdschap gegeven toestemmend antwoord zou leiden tot de desillusie welke ik thans ervoer. Dat, wat ik toenmaals voor ondenkbaar hield, absurd achtte, dat ongedachte geschiedde: de tijd kwam, waarop ik goed moest vinden, waarop ik verzocht zelfs, weggeleid te worden van de plaats, welke ik eenmaal zoo vol vreugde besteeg.

Er zijn redenen, belangrijke redenen, welke mij tot heengaan nopen. Gaarne zou ik nog jaren op mijn

post gebleven zijn, naar het meesterwerk van VAN CAMPEN starende, JULIAANTJE ziende opgroeien tot een JULIAAN, zien trouwen en het kleine WILHELMIENTJE met blijde ernst begroeten. Tallooze speldenprikken maken mij het blijven onmogelijk.

Toen ik mijn voetstuk besteeg, lenig gelijk een maagd alleen kan zijn en ik rondzag in de omgeving waarin ik mijn concentratieprogram zou hebben uit te voeren, bevond ik mij in goed gezelschap. Tegenover mij het oude raadhuis, rechts de Nieuwe Kerk, links 'n behoorlijke club of ander behoorlijk gebouw, Zeemanshoop; draaide ik het hoofd — dat kon toen nog — dan rechts naast me de oude Bisschop, ZOCHERS Beurs zaliger, 't Kommandantshuis R. I. P., kortom, 't mochten niet allen voorname gewrochten zijn, in elk geval waren zij behoorlijk. Weer en wind verstarde mijn nek welke tenslotte, hoewel fier, stijf was en bleef. 'k Was aangewezen op wat ik voor mij zag en door oogverdraaiing in mijn gezichtsveld betrekken kon. 't Was niet veel maar bij dat weinige was veel goeds.

Totdat de tijd kwam waarop men meende mijn oude vriendin, de Nieuwe Kerk, van een nieuw portaal te moeten voorzien en haar geheel de huid eens te moeten schoonvegen. Toen voelde ik dat daartegen moest gewaarschuwd worden, waarschuwende wilde ik mijn vinger opsteken. Mijn verstijfde spieren weigerden haren dienst en bij een al te forsche poging brak helaas mijn arm en verbrijzelde op straat. Met een stijven nek, met één arm en het gezicht op de geschmikte Nieuwe Kerk moest ik verder leven.

Totdat plots VAN CAMPEN's meesterwerk mijn voorbeeld scheen te volgen en van het frontispies een stuk naar beneden viel, gelukkig een soldaat niet treffende. Evenmin als mijn arm werd het frontispies hersteld. Er werd een steiger geplaatst en een commissie benoemd.

Daarna zag ik de Groote Club afbreken en plaats maken voor een nog grootere.

Nu is Zeemanshoop gevonnisd met wat daaraan vast zit en, Amsterdammers, kunt ge het mij euvel duiden, dat ik den moed mis het resultaat ook van dezen bouw af te wachten?

Spot en hoon heb ik moeten verduren. Beschimpt is mijn voetstuk, beschimpt zijn mijn vormen. O, gij Amsterdammers, welke zoo trotsch op uw verleden zijt, denkt ge ook weleens om de toekomst? Wanneer gij nu meent, dat ge mijn voetstuk om zijn vormen kunt verguizen, bedenkt gij dan wel, dat het toch ook een uiting van een bepaalde cultuur was al strookt die uiting niet met uwe inzichten? Vreest gij niet later het verwijt te moeten aanhooren dat ge een schakel vernietigdet in de vormenspraak van uw kunst?

Ik kende den tijd waarop een enkel omnibusje langs den Dam naar het oude Station zeulde. Ik zag het trambedrijf tot ontwikkeling komen, ik zag de electrische tractie invoeren.

Burgers van Amsterdam, ik neem afscheid van u. 'k Roep u niet een tot weêrziens maar een vaartwel toe. Wel heeft men mij trachten te paaien met het beloven van een nieuwe plaats in 't plan-Zuid, maar niet voor niets zag ik 50 jaar mijn Amsterdammers aan. Een éénarmige maagd op mijn leeftijd heeft afgedaan. In een hofje ga ik mijn dood afwachten.

Ik groet u allen zéér. C. V.

GEMENGDE BERICHTEN

De losse plaat bij dit nummer stelt voor een landhuisje aan de Bussummerweg te Naarden, gebouwd volgens ontwerp van den architekt HERM. EVERTS.

De A.V, de Ned. Aannemersbond en de architekten. In „De Aannemer" van 28 April komt * terug op ons bericht van blz. 110. Hij schrijft zich te kunnen voorstellen dat wij zijne uitingen „merkwaardig (vonden) als uiting van de tevredenheid die in aannemerskringen over het eigen optreden bestaat" en vervolgt: „In architektenkringen is men aan zulke uitingen niet gewoon. Tevreden is men daar nooit. Geen kring waarin men zoo ontevreden is over het werk van elkander. Geen kring waarin zooveel wordt „afgebroken" als daar. Bij ons is dit ietwat anders en daarmede in overeenstemming moest de toon van ons schrijven in alle bescheidenheid toch immers zijn?" Dat komt hierop neer: Terwijl de architekten kibbelen handelen de aannemers; terwijl de architekten van elkander vervreemden, wordt in den aannemerskring waardeering verspreid èn voor het werken van de organisatie èn voor de personen die haar leiden; terwijl de architekten zich bij voorkeur vermoeien in de beschouwing van onoplosbare aesthetische-theoretische vragen, slaan de aannemers spijkers met koppen, waarop zij met voldoening wijzen.

De kritiek op het verzwakkend geharrewar der architekten is volkomen juist, maar aan den anderen kant rijst bij den getrouwen lezer van „De Aannemer" de vraag of de zelfingenomenheid er toch niet ook weleens een weinig te sterk is, gelijk bijv. in het artikel van * uit „De Aann." van 31 Maart, dat ons bezig hield. De apodictische vorm waarin * nu zegt te blijven bij zijn oordeel dat onze praemisse onjuist was als zou de nieuwe A.V. voor tal van particuliere architekten principieele bezwaren bevatten, terwijl de aannemers waren tevredengesteld, maakt geen indruk op ons. Dat de aannemers nòg niet tevreden zijn, maar de nieuwe A.V. slechts aanvaarden als een compromis en uit deferentie voor den arbeid der commissie, nemen wij natuurlijk van hem aan, maar wat de bezwaren der architekten aanbelangt, meenen wij beter te weten. Er zijn wel degelijk vele particuliere architekten die tegen de voorgestelde wijziging der A.V. overwegende bezwaren hebben. Trouwens, als * ons tegenwerpt dat wij niet kunnen oordeelen over de moeilijkheden die aannemers ondervinden, zouden wij hem met het gelijke argument kunnen beantwoorden ten aanzien van architektenbezwaren. Die zullen de architekten wel niet met hem bespreken.

Het zou ons te ver voeren na te gaan waarom die bezwaren doorgaans niet tot uiting komen in vereeniging of vakblad. Dat trouwens is een vraag die met het geheele karakter van het vereenigingsleven der architekten verband houdt. Intusschen dient acte te worden genomen van de verklaring van * dat, wanneer aan al de wenschen der aannemers voldaan ware, de nieuwe A.V. er nog anders zou hebben uitgezien. Dat stelt waarschijnlijk verdere actie in het vooruitzicht!

Wij ontkenden dan dat de aannemers nog dagelijks de nadeelen en schaden der tegenwoordige A.V. ondervinden. * zegt niet te hebben overdreven, maar toont aanstonds aan dat dit wèl het geval was, door zijne uitspraak aldus aanmerkelijk te beperken en te vervagen: „Niet in de groote steden, maar daarbuiten wordt bij herhaling een meer dan schandelijke toepassing der A.V. aangetroffen".

* heeft inderdaad de neiging zich te spoedig verongelijkt en te kort gedaan te gevoelen. Als wij uit zijne woorden de konklusie trokken dat z i. blijkbaar de N. A. B. het monopolie van recht en billijkheid bezat, is dit niet op grond van een onvolledig citaat, gelijk hij zoo welwillend is ons aan te wrijven. Wij hebben er zijn artikel uit „De Aann." van 31 Maart nog eens op nagslagen en meenen dat wij de zinsnede die voorafging aan de door ons op blz. 111 5e alinea v. b. geciteerde zin, tusschen () volkomen juist samenvatten. Dat * er niet over denkt zich een monopolie van recht en billijkheid toe te kennen, is zeker verblijdend. Zijne kritiek in „De Aann." van 31 Maart op de houding der architekten was echter o. i. wel degelijk in staat eene tegenovergestelde opvatting uit te lokken.

DE SCHEEVE TOREN (CAMPANILE) TE PISA (ZIE BLZ. 152)

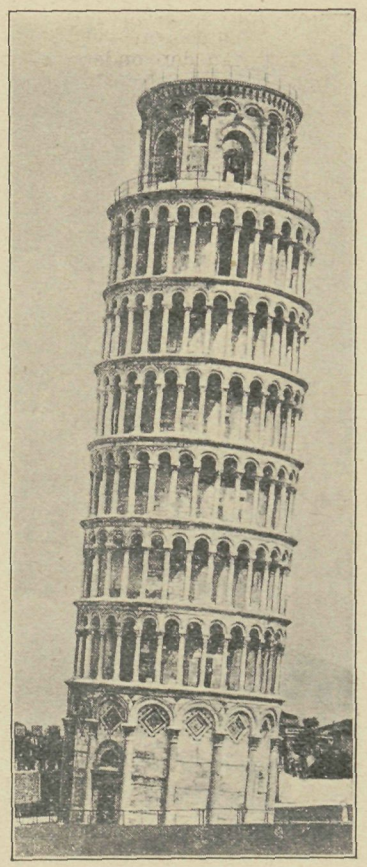

FIG. 1

PLATTEGROND

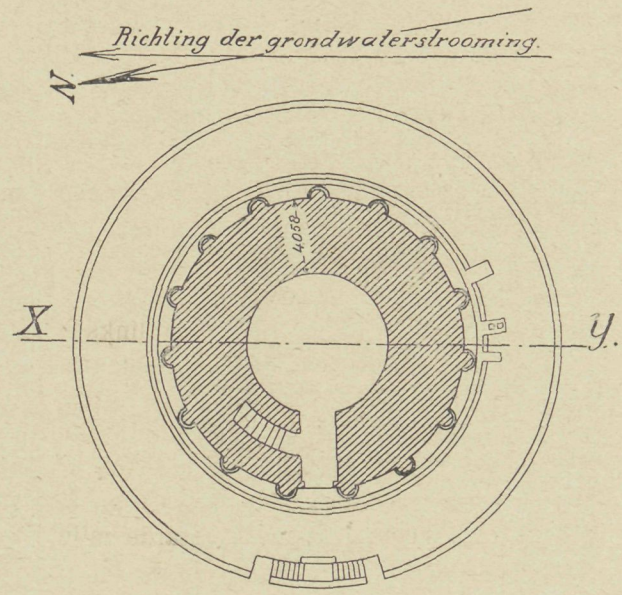

FIG. 2

DOORSNEDE OVER X IJ

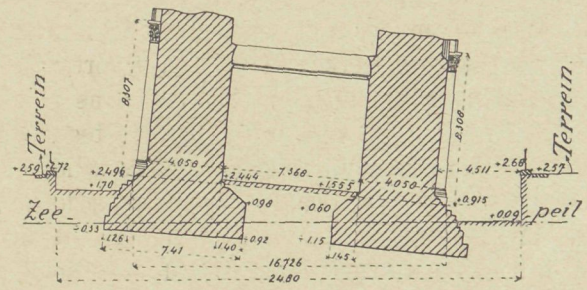

FIG. 3

SCHAAL I A 400

Ten slotte herinnert * ons aan een destijds door ons uitgesproken verwachting dat in de toekomst de in eigen beheer werkende architect den aanbestedenden architekt zoude vervangen. En hij ziet principiëel geen verschil tusschen die voorspelling en de zijne, dat de aannemer de bouwmeester der toekomst zou zijn. Hoe nu? Beide oplossingen staan in beginsel diametraal tegenover elkander en wij zijn overtuigd dat ook * dit bij rustige herlezing zal inzien. Bij de eene is de architekt, bij de andere de aannemer als leidend element overgebleven.

Wij hebben destijds ook gewezen op de mogelijkheid van coöperatieve combinaties van architekten tot het uitvoeren van van werken. * ziet daarin echter geen heil wijl z.i. in zulke combinaties geringe ontwikkelingskracht schuilt en als wij over de voordeelen van partieele aanbesteding zouden willen spreken zou hij het waarschijnlijk eerst recht niet met ons eens zijn! Naar aanleiding onzer opmerking, dat de beste waarborg tegen botsingen over de nieuwe A.V. zou zijn wanneer de partikuliere architekten bijtijds op afweer bedacht waren voor die gevallen waarin de N. A. B. hen in de toekomst eens het „mes op de keel" wilde zetten vraagt * — blijkbaar niet zonder satisfactie —: „Eilieve wat blijft er dan tot afweer over?" Dat dient hier niet ter zake, maar de vraag reeds is teekenend voor de hulpeloosheid en zwakte die bij de particuliere architekten ondersteld wordt tegenover den drang die de N. A. B. met zijne bindende besluiten op hen zou kunnen uitoefenen.

Wat blijft hen ter afweer?

De examens der Mij. tot Bev. der Bouwk. In het verslag over 1913 van de Bouwk. Vakgroep van den Bond van Technici wordt gezegd dat de bekende brochure „tengevolge heeft gehad dat het bestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst eenige wijzigingen en verbeteringen in de regeling der vanwege die Maatschappij afgenomen examens heeft aangebracht." Wij meenen dat die voorstelling van zaken niet juist is. De aangebrachte veranderingen in de examenregeling waren reeds in de examencommissie overwogen vóór de brochure verscheen en deze heeft niet de verdienste op het totstandkomen dier wijzigingen eenigen invloed te hebben uitgeoefend.

HAARLEM. De amsterdamsche poort. In de gemeenteraadszitting van 6 Mei l.l. is na langdurige bespreking, die echter geene nieuwe gezichtspunten opende, het op blz. 125 hiervoren medegedeelde voorstel van B. & W. aangenomen, nadat eerst verworpen was een amendement om de brug vóór de poort, althans voorloopig, te laten vervallen.

Een schouwburg te Haarlem. Door een onbekend gever is een bedrag van f 250.000 aan de gemeente aangeboden voor den bouw volgens het ontwerp van den heer J. A. G. VAN DER STEUR Bwk.-Ing., van een schouwburg voor circa 800 plaatsen op het Wilsonplein.

Aan de schenking zijn de voorwaarden verbonden dat de gemeente het terrein geeft, de inrichting en de meubileering betaalt en dat er loges beschikbaar worden gesteld voor den Commissaris der Koningin, den Burgemeester en het dagelijksch bestuur der gemeente.

De „Opr. Haarl. Cour." van 7 Mei geeft eene zeer onduidelijk gereproduceerde perspektiefteekening van het ontwerp, met eene klaarblijkelijk niet begrepen teekening in het front.

De kerk te Streefkerk, dagteekenende uit het laatst der 16e eeuw (na den brand der vroegere Kath. kerk in 1572) is 7 Mei l.l., waarschijnlijk door onvoorzichtigheid bij de uitvoering van loodgieterswerkzaamheden, afgebrand.

De kerk bevatte volgens mededeeling der „N R. C." kostelijke eikenhouten betimmeringen, waarbij een gesneden preekstoel uit 1754, vier antieke koperen kronen, mooie oude grafsteenen en een gedenkraam 1813—1913.

De toren, die nog gedeeltelijk van den vorigen bouw stamde, was bekroond door een fraaie lantaarn.

Het geheel wordt genoemd „een der schoonste sieraden van de schilderachtige oevers der Lek". Wordt het bericht over de oorzaak dezer ramp bevestigd, dan is het een nieuwe aansporing om krachtige en afdoende maatregelen te nemen tegen de onvoorzichtigheid waarmede klaarblijkelijk bij herstellingswerken nog steeds wordt opgetreden.

Een bouwadvies-bureau. Wij maken met groote instemming melding van het volgende bericht uit de N. R. C.:

Met het oog op het feit, dat in kleinere gemeenten uitbreidingsplannen meestal geheel ontbreken, en dat de ontsiering ten plattelande door onoordeelkundig en niet met schoonheids-

eischen rekening houdend bouwen steeds grooter wordt, heeft de Vereeniging van Nederlandsche gemeenten in onderzoek gekomen de mogelijkheid der oprichting van een bouw-adviesbureau voor kleinere gemeenten.

De scheeve toren van Pisa. In de levensbeschrijving welke, in „De Ingenieur" van 2 Mei l.l., de heer R. A. VAN SANDICK wijdt aan den italiaanschen ingenieur Dr. G. CUPPARI, worden diens onderzoekingen over de oorzaak der verzakking van de Campanile van Pisa gememoreerd.

„De laatste jaren van zijn leven passioneerde hij zich voor den scheeven toren, den Campanile of klokkentoren van Pisa (fig. 1—3), het bekende bouwwerk, in de 12de eeuw geconstrueerd door BONANNO.

„In 1907 was door den Minister van Onderwijs een commissie benoemd, waarvan CUPPARI lid was, tot onderzoek van den evenwichtstoestand van de Campanile. Zij bracht in 1910 een voorloopig rapport uit. Intusschen was nog altijd de vraag 1°. of de toren met opzet scheef gebouwd dan wel scheef gezakt is en 2°. of de oorzaak in het laatste geval zou liggen in verschil in specifieken weerstand of ongelijke zetting van den grond, dan wel in iets anders.

„In 1896 was in de „Architectural Record" een opstel verschenen van den Amerikaanschen architect GOODYEAR (toevalligerwijze is die naam de woordelijke Engelsche vertaling van het Italiaansche BONANNO, den naam van den bouwmeester), die met een zekere hartstocht de hypothese van de scheefzakking verwerpt. Zijn hoofdargument is dat het onaannemelijk is dat het „quick sand" onbewegelijk zou zijn gebleven na de 12de eeuw, dat wil zeggen na den bouw. En toch heeft men inderdaad geen of nagenoeg geen beweging in den toren in dien eerbiedwaardigen tijd geconstateerd.

„CUPPARI kwam op het denkbeeld, dat de voorwaarden van evenwicht van den Campanile werden bepaald door het grondwater. Daarop werd de zaak door den Minister opnieuw commissoriaal gemaakt. Aan „de Technische Commissie voor het onderzoek van den tegenwoordigen toestand der Campanile van Pisa" opnieuw werd opgedragen om het geheele vraagstuk der stabiliteit te onderzoeken. CUPPARI ontwierp het werkplan en hij nam de taak op zich om speciaal de grondwaterstroomen in richting en grootte waar te nemen en om het zand op te vangen en te onderzoeken, dat met het uitstroomende water wordt meegesleurd.

„In 1884 verzocht een Amerikaansch architect BLACKALL vergunning om voor de fundeeringen van den toren ontgravingen te doen. Hij kreeg aanvankelijk toestemming, die hem echter schier onmiddelijk daarna weer werd ontnomen. CUPPARI gezamenlijk met den directeur van publieke werken te Pisa BERNIERI deden in 1910 zeer voorzichtig grondboringen, waaruit al vast bleek, dat het fundeeringsvlak (fig. 3) evenmin horizontaal is, doch de vertandingen dezelfde helling vertoonen als de bovengrondsche rondgangen.

„Volgens CUPPARI zou de helling niet gewild zijn door den bouwmeester. Zij zou het gevolg zijn van de werking der droogmaking en de drooghouding van den fundeeringsput, gedurende de fundeeringswerken, die een jaar hebben geduurd.

„Een onderzoek leerde dat de richting van deze grondwaterstroom (Noordwaarts iets afwijkende naar het Oosten, zie fig. 2) ongeveer tegengesteld is aan de helling van den toren, die Noord-Zuid is. Verder ontdekte CUPPARI dat de fundeering ringvormig, dus van binnen leeg is.

„Men constateerde dit door grondboringen in het midden, die men met groote voorzichtigheid verricht heeft tot een diepte van 12 M. onder het maaiveld.

„Hoewel de grondlagen onder den Campanile samendrukbaar bleken bij groote belasting, en hieraan dan ook ten deele de verzakking is te wijten, is toch aan de werking der grondwaterstroomen tijdens den fundeeringaanleg de schuine stand van den toren toe te schrijven.

„Het uiterst fijne zand in de lagen vlak onder de fundeering is namelijk in hooge mate doorsneden door wateraderen, waarin het grondwater zich zeer gemakkelijk en met groote snelheid voortbeweegt. Dit bleek CUPPARI uit kleuringsproeven. Nu zal, volgens hem, de fundeeringsput bemalen zijn van uit het midden der ringvormige ruimte. Niet alleen wijst hierop het ontbreken van metselwerk in het midden, maar het was toen ter tijd vanwege de gebrekkige opmalingsmiddelen, tonmolen of trommelrad, waarover men beschikte, van veel belang in dit zeer waterrijke terrein de wateropbrengst zoo klein mogelijk te houden, en dit kon het beste door bemaling van uit het midden.

„Doch dit had zeer noodlottige, en niet voorziene gevolgen. Aangezien de grondwaterstroom zich beweegt van het Zuiden naar het Noorden, werd het meeste water, dat werd opgepompt, aangevoerd van onder den zuidrand der fundeering.

„Met dit water werd het zeer fijne zand medegevoerd, en zoodoende de bodem onder de zuidzijde van den toren van lieverlede uitgehold. Naarmate de toren hooger werd opgemetseld, en dus de druk van het metselwerk toenam, werden die holten weer dichtgeperst, en helde dus het gevaarte meer en meer zuidwaarts. Toen de opmetseling voor goed gestaakt werd (men weet dat de toren niet geheel voltooid is), eindigde ook de schuine zakking, welke telkens toenam als men — zij het ook met geruime tusschenpoozen — den opbouw weder opnam.

„Dat de waterrijkdom van den ondergrond het fundeeringswerk zeer bemoeilijkt moet hebben, bleek uit hetgeen in 1838 voorviel. Toen ging men er uit redenen van welstand toe over om de onderste verdieping van den toren weder bloot te leggen. Daartoe was aan den kant van de grootste helling niet minder dan 1½ meter grond weg te graven. Het grondvlak rondom den toren werd daardoor verlaagd tot 0.09 M. boven zeepeil. Zeer sterke wellen traden te voorschijn, en nog grooter werd het waterbezwaar, toen men op dieper peil een vergaarbak aanlegde, met het doel om daarin het regenwater te verzamelen. Deze wellen zijn slechts ten deele bedwongen, en voeren behalve water, nog steeds zand aan, zij het ook in geringe mate. Het was deze zandaanvoer, welke CUPPARI deed besluiten den loop van het grondwater nader te onderzoeken, en ongetwijfeld zullen hem de indertijd in Nederland geziene wellen op de gedachte gebracht hebben, in die richting de oplossing te zoeken van het vraagstuk. Zijn Nederlandsche herinneringen zullen hem denkelijk ook gebracht hebben tot zijn vermoeden, dat niet willekeurig in vroeger eeuwen de onderverdieping bij het verzakken aangeaard was tot ongeveer het hoogste peil van het grondwater; iets wat men blijkbaar in 1838 vergeten was, toen men deze ging blootleggen, met groot gevaar voor nieuwe verzakking. Integendeel, zal die hooge aanaarding, welke van boven bevloerd werd, geschied zijn om de werking der wellen tegen te gaan.

„Ik heb hierboven weergegeven wat CUPPARI mij op den 18den November 1912 bij den Campanile uitlegde.

„In de „Annali" van 16 Augustus en van 1 September 1912 vinden wij rapporten van zijn hand, waarin hieromtrent meer wetenschappelijke mededeelingen werden gedaan.

„In de vergadering van de Campanile-Commissie, door hem zelf gepresideerd, op 1 Februari 1914, legde hij aan zijn medeleden een nieuw opstel voor betreffende supplementaire waarnemingen en proeven over de onderaardsche waterbeweging. De Vergadering vereenigde zich met een door hem voorgesteld opvullingssysteem, bestaande uit volspuiting met cement onder druk.

„Nog geen twee weken later was hij niet meer.

„Twee maanden na CUPPARI's dood, in April 1914, zag het lijvig eindrapport der commissie het licht, getiteld: „Relazioni compilate dalla commissione tecnica per lo studio della condizioni presente del Campanile di Pisa", waarvan het résumé en twee hoofdstukken van zijn hand zijn."

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

PRIJSVRAAG-TUINSTADWIJK.

Verbetering van het bericht op blz. 136.

De expositie van de ontwerpen zal plaats hebben in het Beursgebouw te Amsterdam (ingang Damrak onder den toren): Uitsluitend voor genoodigden op Zaterdag 16 Mei Mei, 2 uur nam. en voor belangstellenden op:

Zondag 17 Mei van 10 uur v.m. tot 5 uur nam.
Maandag 18 „ „ 10 „ „ „ 5 „ „
Dinsdag 19 „ „ 10 „ „ „ 5 „ „

De Secretaris van de Jury, A. KEPPLER.

INGEZONDEN

De St. Janskerk te Utrecht.

In verband met 't stukje van „De Kloostergang te Utrecht", voorkomende in Nr. 18, zou ik de architect-leeraar M. O. de heer JAN KUILER wel willen vragen of hij ook 't adres van den Bond van Ned. Architecten, betrekking hebbende op de restauratie van de St. Janskerk, hetwelk aan de Ned. Herv. Gem. toegezonden is, gelezen heeft.

Zoo niet, zoo raad ik hem aan daarvoor eens moeite te doen. Wellicht geeft het hem aanleiding nog eens, of niet meer, naar de pen te grijpen.

C. J. DE HAAS.

PERSONALIA

Tot Ingenieur van de Gouvernementsgebouwen in Ned.-Indië in benoemd de heer F. J. KUBATZ, B.-I.

Tot Directeur der Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen te Rotterdam, is benoemd de heer T. BODENHAUSEN, Hoofd van Onderwijs in de geniewetenschappen aan de Kon. Mil. Academie te Breda.

GRAFMONUMENT TE DORDRECHT. ARCH. H. A. REUS
(MUSCHELKALKSTEEN EN DONKERGROEN BRONS)

XIIIE JAARGANG No. 20 — 20 MEI 1914

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

EENE DREIGENDE ONTSIERING VAN AMSTERDAM

Das eben ist der Fluch der bösen That,
Dass sie fortzeugend immer Böses muss gebären.

Aan Amsterdam dreigt, zijn wij wel ingelicht, een groote aanslag op het stadsschoon, wanneer de demping van een gedeelte Oosterdok ten behoeve van het emplacement van het Centraal Station tot stand komt volgens het bij het ingediende onteigeningsontwerp behoorende plan. Het monumentale watervlak dat ieder verrast — en het verlies van den ouden toestand met het open IJ van vóór den ongelukkigen spooraanleg nog eenigermate kompenseert — zal daarbij door de demping van een, met de punt westwaarts gericht sectorvormig gedeelte naast den bestaanden spoordijk, tot een vormelooze, wanstaltige kom worden teruggebracht. Botter, plomper, mal-gracieuzer was het vraagstuk niet op te lossen. Het is de gemakkelijkste manier, maar ook de armste en meest geestlooze, de leelijkste en de ordinairste.

De beide groote steden van ons land zijn niet gelukkig geweest met haar spooraanleg. Rotterdam is hopeloos verknoeid door het viaduct dat de stad doorsnijdt en te Amsterdam blijkt meer en meer hoe noodlottig en totaal „verfehlt" de spooraanleg is, die van rijkswege aan de hoofdstad, ondanks haar verzet, werd opgedrongen. De aanleg van het Centraal Station aan het IJ, vóór de stad in plaats van aan

de zuidzijde, waar zich een nieuwe stad er vrijelijk omheen had kunnen ontwikkelen, is de direkte oorzaak van de groote omvormingen die de binnenstad met groote kosten en met verlies van een groot deel van haar karakteristieke schoonheid en aantrekkelijkheid, nolens-volens zal moeten blijven ondergaan.

Ook die wijken der oude binnenstad welke zich na verbeteringen uitstekend hadden geleend voor woonstad, worden niet in haar voordeel hoe langer hoe meer aan dat doel onttrokken. Zij worden ten behoeve van het zaken- en bedrijfsleven omgevormd, terwijl eene nieuwe woonstad ontstaat die in menig opzicht bij de oude achterstaat. Voor de noodige moderne groote gebouwen blijkt het daarbij moeilijk om de noodige ruimte te vinden en het verkeersvraagstuk werpt schier onoverkomelijke moeilijkheden op.

De verwording van Amsterdam is een der overtuigendste voorbeelden die men zich denken kan voor de stelling van Prof. Gurlitt dat men bij de vervorming van oude steden erop moet bedacht zijn om het moderne leven om de oude stadsgedeelten en niet er door te leiden.

Intusschen zit Amsterdam met de gebakken peren. De fundamenteele fout is begaan en zij kan niet meer hersteld worden. Maar wel is het zaak de gevolgen dier fout zooveel te beperken als nog mogelijk is.

Het is noodzakelijk dat het emplacement van het Centraal Station wordt uitgebreid. Met zoodanige uitbreiding is blijkbaar niet intijds gerekend en nu is het voornemen ruimte te scheppen door demping van gedeelten van het Wester- en Oosterdok. Bij het Westerdok kunnen daartegen geene overwegende bezwaren uit schoonheidsoogpunt bestaan. Dit dok is eerstens geen integreerend deel van het stadsbeeld en tweedens leidt de voorgenomen demping van een strook niet tot een bepaalden misstand.

Wat de demping van het Oosterdok betreft, is het echter onbegrijpelijk dat een zóó gevoelloos, zóó brutaal ingrijpend ontwerp kon worden ingediend. Het is erger dan leelijk, het is ordinair. Het is de meest banale uiting van eenzijdige utiliteits-overwegingen. Wij zouden ons al zeer vergissen wanneer dit plan niet op de teekenplank was ontstaan, zonder eenige rekening te houden met de werkelijkheid. Het is dan ook niet meer een plan van dezen tijd, die ook voor zuivere utiliteitswerken het schoonheidsmotief erkent en die bovendien zich bewust is van zijne verantwoordelijkheid jegens het nageslacht, in de overtuiging dat in de toekomst dat schoonheidsmotief steeds zwaarder zal gaan wegen en het de beoordeeling onzer daden zal gaan overheerschen.

Heeft Amsterdam — in aesthetisch opzicht: de stad der verzuimde mogelijkheden — nog steeds geen leergeld genoeg betaald?

Wij mogen er ons zeker van overtuigd houden dat het gemeentebestuur zich reeds tegen dit dempingsplan met nadruk verzette, gedachtig hoe het onlangs tegen de demping van een stukje Kloveniersburgwal ten behoeve van de gewenschte uitbreiding der marktruimte op de Nieuwmarkt, gronden van stadsschoon aanvoerdde en daarmede veler bijval oogstte.

Wat thans met het Oosterdok staat te gebeuren, is echter veel en veel ingrijpender. Het is een kaakslag aan het pogen om de schoonheid en het karakter van Amsterdam voorzoover het nog bestaat te bewaren en voor den totaal-indruk der stad van meer beteekenis dan het verdwijnen van menige gracht of van een reeks oude gevels zou zijn. Een der mooiste stadsgezichten, het statige open watervlak, de indrukwekkende ruimte voor de Prins Hendrikkade waar men zich nog eenigszins de oude ligging van Amsterdam kan voorstellen, wordt vernietigd.

De ongewenschte gevolgen van dit dempingsplan hebben, voorzoover ons bekend is, nog niet de publieke aandacht getrokken. Wij hopen dat dit alsnog het geval zal zijn vóór de onteigeningswet in behandeling komt en dat er zal worden aangedrongen op een oplossing waarbij het vraagstuk op eene veelzijdiger wijze is bekeken.

De nu dreigende ontsiering moet tot hoogen — zelfs zeer hoogen — prijs verhoed worden. Wij zijn overtuigd dat mits het op het spel staande belang wordt begrepen en tevens de goede wil tot verbetering aanwezig is, een veel aannemelijker oplossing — desnoods met eenig taktvol geven en nemen — zal mogelijk blijken, eene oplossing die tegemoet komt aan de eischen van het spoorwegbedrijf zonder zóó tegen de schoonheid te botsen. Veler samenwerking zal hier ongetwijfeld remedie kunnen brengen.

Zou het al bedenkelijk wezen indien een overheid een zoo krasse inbreuk door anderen toeliet, wanneer zij deze zelf voorstelt en ten uitvoer brengt, mist zij bovendien moraliter het recht anderen voor vaak heel wat oppervlakkiger vergrijpen op de vingers te tikken.

PAARDEN, DIE OOK HAVER VERDIENEN

NADRUK VERBODEN.

Ieder, welke met den ambachtsman van thans in aanraking komt, heeft uit hunne mond wel eens de uitdrukking opgevangen: „'k heb liever een leelijken rijksdaalder dan een mooi stuk werk". Een uitdrukking, stuitend voor hen, welke het mooie stuk werk dus kleineeren hooren, typeerend voor hem, welke het soms zijns ondanks maakte. Zoo wordt thans de werkman door den economischen kant van het leven ingenomen, dat allengs het begrip „geld" het allesoverheerschende is geworden.

Men kan daarover zuchten en den werkman smalen,

iets wat dan ook als regel wordt gedaan. Men neemt het den man onverdeeld kwalijk, dat hij niet meer als voorheen, althans gedeeltelijk, pour l'amour de la chose vakman is. Beter is het evenwel na te gaan, vanwaar die mindere waardeering voor eigen arbeid kwam, welke de oorzaken zijn, die de loonkwestie zoo absoluut op den voorgrond drongen.

O. i. zijn er twee hoofdoorzaken en wel:

a. de vakactie, en

b. het gemis van waardeering voor het gemaakte werk.

De vakactie moge nuttig zijn en aan het loon zeker zijn ten goede gekomen, voor het ambacht is zij, althans in den huidigen vorm, verderfelijk. Leest verslagen zooveel ge kunt, hoor redevoeringen zooveel ge wilt, steeds domineert op de vergaderingen van vakbonden de bespreking van het loon, nimmer wordt daar tegenover gesteld de contra-prestatie van het „kunnen".

Wanneer is iemand ambachtsman? Wanneer moet hij „het volle loon" verdienen? De vakbond bindt het volslagen ambachtsman-zijn alleen aan leeftijd, nimmer aan bekwaamheid. Door het geheele wezen van den vakbond dringt de idee naar voren, dat niet het loon evenredig moet zijn aan het gepresteerde kunnen, maar dat het loon is de vergoeding voor eenigen tijd arbeids in een bepaald vak. De alleen tot het voortbrengen van het grovere arbeidsproduct in staat zijnde werkman, wordt door den patroon aan een aan zijn kunnen geëvenredigd werk gesteld, de knappere, de betere, de fijnere werkman krijgt te maken wat evenredig is aan zijn grootere vaardigheid, maar..... beider loon blijft gelijk.

Zou een hooger loon dan aan den werkman meer liefde tot zijn werk bijbrengen? hoor ik vragen. Niet direct. Wel werkt het op zijn naijver waaruit, door uiterste krachtsinspanning, een grooter kunnen voortkomt. De meer begaafde werklieden zouden een catagorie gaan vormen, waartoe het een eer zoude zijn te behooren.

Vindt het werk van den knappen ambachtsman van boven af wel steeds die waardeering, waarop het recht heeft? Geeft ge niet toe, gij architect, welke het plan ontwierpt, gij teekenaar, welke het meer in details uitwerkte, dat het toch de werkman is, welke Uw papieren vorm in werkelijkheid moet omzetten? Dat hij daardoor een groot, een zeer groot aandeel heeft verkregen in het werk waarvoor gij naderhand de lof inoogst? Voelt ge U niet totaal afhankelijk van de geoefendheid van zijn hand? De hand, welke alleen in staat is om wat gij dacht te realiseeren.

Hoe vaak niet ziet ge ze staan in hunne eenvoudige kleedij, het sloofje voor, zoekende op hunne teekening waarop, ook al niet altijd even duidelijk, des architecten bedoeling is uitgedrukt. 't Is aan hun om de schuinten te zoeken en de verschillende zweien, aan hun de gedachte constructie inderdaad in elkaar te werken.

Jan bedenkt het, Piet volbrengt het. Geef Jan voor zijn schepping (wanneer die het waard is) de meeste eer, maar vergeet Piet niet zoo totaal.

't Waren boven neergeschreven gedachten, welke mij voor den geest kwamen toen ik mij nog weer eens stond te verlustigen in het metselwerk van de Muiderpoort hier ter stede. Kent ge dat, lezer? Zaagt ge reeds dat keurig kogelgewelf, merktet gij reeds op hoe vernuftig daarin de voegen zijn verdreven? Beschouwdet gij reeds de kruisgewelven, de strekken, ja het geheele complex? Werp me niet tegen, dat ge niet van dat precieserige metselwerk houdt, daar gaat het niet om. Om 't kunnen gaat het. Om het kunnen van dezen achttiende-eeuwschen metselaar. Na twee eeuwen zij hem nog het eeresaluut gebracht.

Komt, Maatschappij, welke met alle U ten dienste staande middelen de Bouwkunst tracht te bevorderen, komt Architectura, komt alle andere bouwkundige lichamen, beperkt het uitreiken van medailles en diploma's niet enkel tot Uwe leden alleen. Gedenkt den werkman, welke volbracht wat gij ontwierp. Stel een „orde" in voor den knappen werkman. Decoreer hem of verleen hem „honoris causa" den titel van gezel of van meester. In alle gevallen, waardeer hem meer, dan ge hem tot nu toe deedt.

C. V.

GEH. REGIERUNGSRAT PROF. DR. ING. H. RIETSCHEL. † KRITISCHE BESCHOUWINGEN OVER DEN STAND DER VERWARMINGS- EN VENTILATIETECHNIEK [1])

(VOORDRACHT GEHOUDEN OP HET IXDE KONGRES VOOR VERWARMING EN VENTILATIE. KEULEN 26 JUNI 1913. MET TOESTEMMING VAN DEN SCHRIJVER OVERGENOMEN UIT HET KONGRESVERSLAG)

De op kongressen gehouden voordrachten hebben ten doel eene uitwisseling van ervaringen der vakgenooten te bewerken, nieuwe opwekkingen te geven en te ontvangen, ook openhartig te spreken over bestaande zwakheden en fouten welke nog eene gezonde verdere ontwikkeling van het vak belemmeren, en zoo heb ik gemeend dat het voor ons vak van nut en dienst zou zijn eens in zijn hoeken bij te lichten en ongerechtigheden, die men daarbij ontdekt, aan het daglicht te brengen.

[1]) Deze voordracht, die met toestemming van den schrijver uit het verslag van het IXe kongres voor verwarming en ventilatie vertaald werd, heeft in hooge mate de aandacht getrokken. Zij was een der laatste uitingen van, den 18 Februari l. l. na lange ziekte op 67-jarigen leeftijd overleden „Altmeister" der wetenschappelijke beoefening van het vak van verwarming en ventilatie. Rietschel stichtte in 1872 met den ingenieur Henneberg de firma Rietschel & Henneberg te Berlijn. Na daarin aan

Ik ben niet blind voor de moeilijkheden die zich bij zulk eene bespreking voordoen, want ik wil door haar ons vak slechts bevorderen, niet het schaden en wanneer ik dus steeds spreek van hetgeen nog moet worden nagestreefd, kon het licht den schijn wekken, als bevond het vak zich nog in den aanvang zijner ontwikkeling. Dat zulks niet het geval is, weet ieder die ernstige aandacht aan ons gebied wijdt.

Het staat mij tegen op de groote trom te slaan en de resultaten te loven die wij bereikten, maar zooveel moet ik — om aan mijn voordracht de juiste opvatting te verzekeren — op den voorgrond stellen, dat wij met voldoening op de ontwikkeling van ons arbeidsveld kunnen terugzien. Voor 30 à 40 jaren waren de praktische ervaringen der afzonderlijke firma's, ik zou willen zeggen in receptenvorm, nog bijna de eenige grondslagen voor verwarmings- en ventilatie-installaties. Thans is kleine geheimdoenerij verdwenen en bij alle onze leidende firma's voert de vereeniging van wetenschap en praktijk tot prachtige resultaten.

Des te meer is het onze plicht de oogen te openen en te trachten alle tegenstand en oneenigheid die den verderen vooruitgang nog tegenhouden, te overwinnen.

Om deze tegenstand en oneenigheid te kenschetsen is de meest geschikte weg op kritische wijze het ontstaan eener verwarmings- en ventilatie-installatie te volgen. Ik deel dus mijne bespreking in:

1. Keus van het stelsel.
2. Aanvrage en onderzoek der aanbiedingen.
3. Uitvoering der installatie.

Indien ik bij de bespreking hier of daar iets te openhartig mocht zijn, verzoek ik bij voorbaat om verontschuldiging — in zulke gevallen zijn de aanwezigen steeds buiten beschouwing gehouden. Ik wil er echter aan toevoegen, dat mijne mededeelingen zich deels op eigen waarneming, deels op aan mij medegedeelde feiten berusten en dat zij niet aan de verbeeldingskracht ontsproten.

1. Keuze van het stelsel.

Op dit gebied heerscht nog eene opvallende onzekerheid en onduidelijkheid, niet slechts in de leekenwereld maar ook veelvuldig bij de architekten en zelfs bij de vervaardigers van installaties.

In de eerste plaats draagt de lieve konkurrentie de schuld van deze onzekerheid. Het spreekt vanzelf dat iedere firma haar eigen gebied moet hooghouden en het is begrijpelijk dat zij van de stelsels die zij vertegenwoordigt slechts de voordeelen, van de andere slechts de nadeelen op den voorgrond stelt. Hoe dikwijls vindt men echter in de bekendmakingen van enkele firma's — hetzij in hygiënisch, technisch-wetenschappelijk of praktisch opzicht, maar ook in opvallende, bijzondere namen der vertegenwoordigende stelsels — grovelijk valsche en misleidende opgaven, die deels betreurenswaardige onkunde, deels opzettelijk bedrog verraden. Natuurlijk ontstaat tengevolge van de hierdoor in het leven geroepen verwarring van het juiste en het verkeerde, alsmede door de bedrogen verwachtingen bij uitgevoerde installaties gevoelige schade voor de verwarmingstechniek.

Betreft het vraagstuk de verwarming van afzonderlijke gebouwen, in het bijzonder woonhuizen, villa's enz., dan komen in aanmerking locale of centrale verwarming, en bij de eerste gemetselde of ijzeren kachels. Onder locale verwarming moet ook verstaan worden gasverwarming en electrische verwarming. Wanneer ik echter in den vervolge op deze beide niet verder inga, dan moge dit verontschuldigd worden door den beknopten tijd en door de omstandigheid dat deze beide verwarmingsstelsels op het oogenblik slechts in bepaalde uitzonderingsgevallen in aanmerking komen en zij noch aan de kachelverwarming, noch aan de centrale verwarming zware konkurrentie aandoen, meestal zelfs voor beide zijn te beschouwen als welkome aanvulling.

Het kan niet mijne taak zijn de voor- en nadeelen der locale- en der centrale verwarming hier te bespreken. Slechts wil ik opmerken dat het een fout der kachelindustrie is wanneer zij, zonder alle in een bijzonder geval bestaande omstandigheden en wenschen te kennen, alleen de locale verwarming wil erkennen en een fout der centrale verwarmingsindustrie wanneer zij de uitvoering eener installatie op zich neemt, voor wier voortreffelijken aanleg de noodige middelen niet ter beschikking staan.

De strijd tusschen de vertegenwoordigers deze beide groepen is thans eene zeer verbitterde en volkomen overbodige. M. i. is de keuze tusschen een kachel- of eene centrale verwarming in hoofdzaak eene questie van smaak bij den besteller. Wie een vriend is van de locale verwarming, en wie kachels, welke hij op grond harer uiterlijke gedaante vrij kan kiezen, beschouwt als eene begeerlijke versiering zijner vertrekken, wie zich met het dagelijks aanleggen en opstoken, het kolen- en aschvervoer vereenigt en uit spaarzaamheid of gemak in den regel slechts enkele kamers van normale afmetingen verwarmt, kan rustig eene locale verwarming kiezen.

Wie echter van het bedrijf der verwarming zijner kamers niets wil merken, wie steeds alle ruimten en alle nissen, hoeken en vensterbanken op de aangewezen temperatuur wil houden, zich bovendien ook niet laat afschrikken door de hoogere kosten van

---

een reeks belangrijke installaties te hebben medegewerkt, legde hij zich later uitsluitend toe op de wetenschappelijke zijde van het vraagstuk. Als Hoogleeraar aan de T. H. te Berlijn, als toonaangevend figuur in de vereenigingen en kongressen, als adviseur bijv. bij de verwarming van het Rijksdaggebouw en bij het Fernheizwerk te Dresden, maar vooral als schrijver van den „Leitfaden zum Berechnen und Entwerfen von Lüftungs- und Zentralheizungsanlagen" (dat onlangs in 5den druk verscheen) heeft Rietschel de ontwikkeling van het verwarmings- en ventilatievak in velerlei hoedanigheid beïnvloed, zoowel door opbouw der theorie als door praktische toepassing.

aanleg, moet eene centrale verwarming kiezen. Beide stelsels van verwarming kunnen bij juiste uitvoering en behandeling aan de hygiënische eischen voldoen.

Weliswaar mist de lokale verwarming op het oogenblik nog de uitkomst van streng wetenschappelijke proefnemingen, waarover de centrale verwarming reeds in aanzienlijk getal beschikt en aldus wordt bij de keuze der kachels — vooral die der gemetselde kachels — meer gelet op de uitwendige gedaante dan op de konstruktie. Proeven worden binnenkort in het proefstation der Koninklijke Technische Hoogeschool te Berlijn genomen en eerst door deze wordt eene juiste vergelijking van centrale en lokale verwarming, vooral in hygiënisch en economisch opzicht, mogelijk en kan aan ieder stelsel van verwarming hare juiste toepassing worden aangewezen.

Totnogtoe heb ik slechts van de konkurrentie tusschen de kachelindustrie en de centrale verwarmingsindustrie gesproken. De laatste wordt echter — daar zij beschikt over een aantal systemen met verschillende eigenschappen — door de konkurrentie harer eigen vertegenwoordigers, eveneens dikwijls zeer benadeeld, vooral wanneer die vertegenwoordigers zich aan één bepaald systeem hebben gebonden. Een onjuist gekozen stelsel van verwarming of ventilatie zal zelfs bij de beste uitvoering van den aanleg nooit geheel kunnen voldoen.

Van bijzonder schadelijken invloed voor de verwarmingstechniek is het echter wanneer personen, die haar verre staan, wier oordeel echter door hun stand of positie door het publiek als gezaghebbend wordt beschouwd, op grond van enkele ongunstige waarnemingen over de centrale verwarming vonnis spreken, zonder zich rekenschap te kunnen geven of aan die ongunstige waarnemingen de centrale verwarming als zoodanig, dan wel de foutieve uitvoering of gebruik der betrokken installaties schuld dragen.

Zoo is bijv. — om ter toelichting een geval te noemen — ongeveer $^3/_4$ jaar geleden door een dokter in het Duitsche Geneeskundig Weekblad een artikel geschreven over „Voor de gezondheid schadelijke invloeden der centrale verwarming uit geneeskundig oogpunt beschouwd" dat — naast eenige in ieder leerboek opgenomen waarheden — opvallende onjuistheden bevat.

Daar de verwarmingstechniek in de eerste plaats moet trachten aan de hygiënische eischen te beantwoorden, zijn waarnemingen van doktoren van groote waarde en zij zullen dankbaar worden aanvaard door alle ernstige vertegenwoordigers der techniek. Wanneer echter schadelijke invloeden der centrale verwarming voor de gezondheid moeten worden in het licht gesteld, dan moeten in de plaats van vermoedens bewijzen komen en de kritikus moet een helder begrip hebben van hetgeen de techniek wil en kan, niet echter van eenige misschien minderwaardige installaties, en mag hij niet uit hun ongunstig bedrijf algemeene, het vak benadeelende gevolgen trekken.

Wanneer de schrijver van het bedoelde artikel tot de slotsom komt dat warmwaterverwarming zich beter dan lagedruk stoomverwarming voor woonkamers leent, dan zegt hij iets dat reeds lang bekend is en door mij steeds in woord en schrift is verdedigd. De keuze eener verwarmingsinstallatie ligt echter niet steeds in de hand der uitvoerende firma; voor haar is veelal slechts de goedkoopte van belang. Zeker zullen nauwgezette firma's — en slechts in deze richting treft de techniek een verwijt — in zulke gevallen liever de opdracht weigeren dan een aanleg te maken die door gebrekkige uitvoering niet aan billijke eischen kan voldoen.

2. Aanvrage en onderzoek der aanbiedingen.

Het spreekt van zelf dat aanbiedingen die aan de uitvoering ten grondslag zullen dienen, voor den aanvang van den bouw moeten worden opgevraagd en zij kunnen slechts na zorgvuldige berekening, dus op grond van een doorwerkt ontwerp, worden ingediend.

De juiste berekening geeft echter ook bij eene juiste keuze van het te gebruiken stelsel voor eene tevredenstellende werking niet alleen den doorslag, evenmin als de gezelligheid en doelmatigheid van een vertrek niet alleen afhangen van den soliditeit van den bouw en van de juiste maatverhoudingen, maar ook van de inrichting.

De eischen waaraan eene verwarmings- en ventilatie-installatie moet beantwoorden, moeten daarom in ieder afzonderlijk geval worden nagegaan en zij moeten telkens in den vorm van een schriftelijk programma worden vastgelegd.

Bij den partikulieren bouw vindt dit in den regel niet plaats. De architekten bepalen zich meestal tot persoonlijk overleg met de vertegenwoordigers der firma's. Het resultaat is dan meestal het inkomen van zeer afwijkende aanbiedingen. Wanneer niet de opdracht tot uitvoering in goed vertrouwen geschiedt, is het resultaat dat — niet tot voordeel der techniek — de goedkoopte den doorslag geeft of wel de overredingskunst de eene of andere firma aan de overwinning helpt.

Iedere aanbieding op grond van een uitgewerkt ontwerp is een geestelijke arbeid die — ook volgens de wettelijke bepalingen — het eigendom blijft van den vervaardiger, zoolang hij niet door schadeloosstelling of door opdracht tot uitvoering overgaat in het bezit van den lastgever. Soms wordt echter met dezen eigendom op onverantwoordelijke wijze omgesprongen door gewetenlooze lastgevers die de verschillende aanbiedingen tegen elkander uitspelen ten einde de goedkoopste installatie te krijgen. Het beste

ontwerp wordt aan de andere firma's getoond of wel worden in het geheim nog andere aanbiedingen gevraagd of zelfs wordt onder willekeurige opheffing van de eerste mededinging eene tweede uitgeschreven met gebruikmaking van de beste gegevens uit de eerste.

Zulke gevallen moesten met volle vermelding van de namen der lastgevers openlijk gebrandmerkt worden.

Bij de gemeenten was vroeger het aanbesteden op grond van een vastgesteld ontwerp bijna algemeen gebruikelijk, thans gelukkig slechts in verminderde mate. Bij groote en ongewone installaties is meestal een beperkte mededinging gebruikelijk geworden.

Tegen het aanbesteden en zijne nadeelen voor ons vak is reeds zooveel gezegd en geschreven, dat ik er bij den beperkten tijd van kan afzien, hierop nader in te gaan — slechts wil ik herhalen dat eene verwarmings- en ventilatie-aanleg geen leveringskwestie is als van baksteen en dat bij het voorschrijven van een ontwerp de ervaringen der uitvoerende firma's worden uitgeschakeld. Voorstellen tot verandering worden daarbij, daar zij immers toch door den vervaardiger van het ontwerp worden onderzocht, meestal ongaarne ontvangen en ook door de firma ongaarne ingediend om niet in ongenade te vallen. De ingenieurs moesten deze vrees laten varen. Gelukkig wordt thans door vele op den voorgrond staande lichamen gewerkt aan de opheffing der nadeelen van het aanbesteden, maar ook moest ieder voor zich daaraan medewerken.

Bij zich steeds herhalende gebouwen als bijv. scholen, waarvoor een bepaald stelsel van aanleg is ontstaan, kan het aanbesteden toelaatbaar schijnen, mits firma's, die voor hun geestelijken en economischen arbeid geen vertrouwen verdienen, niet in aanmerking komen, dat een aanbesteding van den aanleg in zijn geheel uitgesloten blijft maar de betaling overeenkomstig opmeting geschiedt, en dat niet in beginsel de goedkoopste aanbieding wordt aanvaard.

Bij zulke voorwaarden zullen de mededingende firma's zich weliswaar vergenoegen met eene geringe verdienste, maar geen zal belachelijk lage prijzen opgeven, welke voor geene partij tot een gunstig resultaat leiden.

Wat de beperkte mededinging bij openbare werken betreft, waarbij de uitgenoodigde firma's ook het ontwerp moeten maken, is het opstellen van een zorgvuldig overdacht programma van de grootste beteekenis voor het welslagen der installatie.

Voor zulk een programma wordt natuurlijk van den opsteller vereischt dat hij niet alleen de hygiënische eischen voor het betrokken geval kent, maar ook dat hij een goed begrip heeft van de techniek en harer nieuwste vindingen. In het programma moet het te kiezen verwarmings- en ventilatiestelsel precies zijn voorgeschreven, geene facultatieve oplossingen mogen zijn toegelaten, alle eischen moeten juist zijn vastgesteld zonder dat echter de mededingers zijn belemmerd in de vrije ontwikkeling hunner ervaringen. Ook moet den mededingers steeds zijn toegestaan om voorstellen tot verbetering der installatie in te dienen. Bij het mededingend ontwerp moet weliswaar uitsluitend het programma van kracht zijn, omdat alleen op die voorwaarde eene rechtvaardige en onpartijdige beoordeeling mogelijk is.

Helaas wordt dikwijls te weinig waarde gehecht aan een zorgvuldig doorgewerkt programma dat het fundament der geheele installatie vormt. Op een onvoldoend fundament kan nooit een secuur gebouw worden gesticht.

De mededingers moeten zorgvuldig worden uitgekozen. Niet de grootte, maar het kunnen en de economische positie eener firma moeten de beslissing beheerschen. Geene firma mag, alleen wijl zij er om verzocht of wijl zij door een vriend of door een gemeenteraadslid uit lokaal-patriotisme wordt aanbevolen, worden toegelaten, wanneer niet de architekt van den bouw overtuigd is dat zij theoretisch en praktisch zal opgewassen zijn tegen de opdracht. Zulk eene firma zou door uitnoodiging een groot onrecht ondervinden, omdat zij door de leiding van den bouw toch niet zou worden aanvaard en zij voor hare kosten en moeiten zelfs door eene schadeloosstelling niet zou worden gedekt. Den architekt zou daarentegen een groote moeilijkheid wachten, daar de toegelaten firma bij indiening van een dragelijk ontwerp — zelfs als dit met vreemde hulp gemaakt was — en bij een billijke prijs aanspraak op erkenning kan doen gelden. Een goed ontwerp en eene solide en deskundige uitvoering zijn echter twee dingen die niet behoeven samen te gaan.

(Wordt vervolgd.)

GEMENGDE BERICHTEN

Vleiend! In de 4 April l. l. te Amsterdam gehouden vergadering van de „Bouwkundige Vakgroep van den Bond van Technici" (aanwezig 5 leden, blijkens het verslag in het „Techn. Weekbl." van 8 Mei l. l.) „ontspon zich eene discussie over de salarissen van de opzichters en teekenaars, werkzaam bij particuliere architecten en meer in 't bijzonder over minder oirbare practijken, waaraan particuliere architecten zich schuldig maken." Er werd op gewezen dat het meermalen voorkomt 1°. dat een opzichter, die voor meer dan één bouwwerk wordt aangesteld aan elk der respectieve principalen ten volle wordt in rekening gebracht, 2°. dat aan de principalen meer salaris in rekening wordt gebracht dan het personeel ontvangt.

Er werd op aangedrongen aan dergelijke immoreele handelingen een einde te maken door het uitreiken van aanstellingen, die de onderteekeningen van den architect, den werknemer en den bouwheer dragen waardoor fraude wordt belet.

't Is vleiend dat H.H. architekten door hun personeel op het rechte pad moeten worden gehouden!

De Tuinstad-prijsvraag der Sociaal-Technische Vereeniging. In deze prijsvraag, waarin geen 1e prijs is toegekend, zijn de onderscheidingen toegekend aan de ontwerpen der heeren J. F. Repko Rz. (Amsterdam), P. Kuiper Jr. (Haarlem), Anton Pet (Utrecht), G. Bosman (Haarlem). Bovendien komen nog twee ontwerpen, die der heeren Ph. J. Hamers (Watergraafsmeer) en D. A. Vermeer (Rotterdam) van reproductie in aanmerking.

Wij komen op deze prijsvraag nader terug. Ons oordeel vatten wij voorloopig samen in de wensch dat de tentoonstelling

nog elders zal worden gehouden opdat het resultaat in den ruimsten kring bekend worden.

Prijsvraag gebouw-Tweede Kamer. Door de Mij. tot Bev. der Bouwkunst, Architectura et Amicitia, Bouwkunst en Vriendschap en den B. N. A. is een gezamentlijk adres gericht aan den Minister van Waterstaat, bevattende een pleidooi voor het uitschrijven van een prijsvraag (een openbare ideeënprijsvraag, gevolgd door een engeren definitieven wedstrijd tusschen een zeker aantal gekozenen uit den vóór-wedstrijd) voor het nieuwe gebouw der Tweede Kamer. Adressanten zijn van oordeel dat voor dat gebouw, als een der meest representatieve bouwwerken, waarvan het tot stand brengen door het Rijk zal worden ondernomen, alle Nederlandsche architecten in de gelegenheid moeten worden gesteld, in vrijen wedstrijd hun beste krachten te geven.

De Kruiskerk te 's Bosch. Men schrijft ons uit Den Bosch: Naar verluidt, bestaat het plan om de Kruiskerk te 's Hertogenbosch, die door het bouwen eener nieuwe parochiekerk, aan den R.-K. kerkdienst wordt onttrokken, van regeeringswege te doen restaureeren. Tevens is de heer GUSTAAF VAN KALCKEN te Haarlem in onderhandeling over dit gebouw, ten einde het te bestemmen tot museum voor kerkelijke kunst.

De St. Catharina- of Kruiskerk werd vroeger Kruisheerenkerk geheeten en in 1533 door de orde der Kruisheeren gebouwd. Het prachtig koor in laat-gotischen stijl is een unicum in de Nederlandsche bouwkunst. Het rust gedeeltelijk op een tongewelf, dat over de daaronder vlietende rivier de Dieze is geslagen. Daar de kerk te klein bleek, werd in 1601 aan haar gotisch koor een schip gebouwd, waarvan een gedenksteen met het volgend opschrift getuigt:

„Als men schreef sestien honderd en een
„Leijde den Heer VAN GROBBENDONCK,
Gueverneur deser stat,
„Aan desen Piler den eersten steen."

Dit schip was een hoog gebouw, hetgeen men aan de oorspronkelijke, thans dichtgemetselde vensters nog kan zien. Later werd aan dit schip nog een noorderpand opgetrokken. Naast de kerk werd in 1619 een pastorie gebouwd, waarvan de gevel, hoewel bedekt met een cementlaag, zeer belangrijk is. In 1650 namen de hervormden de kerk in bezit, doch moesten die in 1794 aan de Fransche troepen afstaan, die er een garnizoensbakkerij vestigden.

De kerk bevat merkwaardige schilderstukken van THEODORUS VAN THULDEN en PETRUS JOSEPHUS VERHAGHEN, waarvan o. a. „De aanbidding der herders" en „De aanbidding der H. Driekoningen" uitmunten door frisch coloriet. Zes dezer doeken waren bestemd voor de eetzaal der kloosterlingen van de abdij van Averbode in België en drie daarvan voor de zaal van den prelaat dezer abdij. „Hbl."

Middelbaar Technisch Onderwijs. Het adres van den Alg. Ned. Opz. en Teek. Bond, vermeld op blz. 144, geeft aan de directie van het daarin bedoelde „Polytechnisch Bureau „Nederland"" te Arnhem aanleiding het navolgende te verklaren:

„1°. Wij zijn het niet, die openbaarmaking van zaken betreffende ons onderwijs schuwen. Dit moge ook daaruit blijken, dat wij aan het Hoofdbestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst voorstelden een commissie van Toezicht op ons onderwijs te benoemen. Deze commissie zou dus het recht gehad hebben het onderwijs in haar geheel te controleeren.

„2°. Dat dit jaar van onze inrichting slaagde 100 % der candidaten examen opzichter Rijks Waterstaat, waarvan een met Nr. 1, die met ingang van 1 Juni bij den vasten dienst is aangesteld, 80 % der candidaten examen bouwk opzichter.

„3°. Dat wij den Minister van Binnenlandsche Zaken verzochten, naar aanleiding der memorie van toelichting ter gelegener tijd een onderzoek in te stellen naar het onderwijs, door particuliere inrichtingen gegeven en in 't bijzonder naar dat van het Polytechnisch bureau „Nederland"".

De beveiliging van gebouwen door bliksemafleiders. In „De Ingenieur" Nr. 19 geeft Prof. Dr. E. VAN EVERDINGEN, Hoofd-directeur van het Kon. Ned. Meteorologisch Instituut, een overzicht van de verspreiding en het effekt van bliksemafleiders hier te lande aan de hand der statistieken over onweer en trefgevallen. Hij konstateert dat eene aanmerkelijke vooruitgang is waar te nemen in het aantal bliksemafleiders. In de laatste 10 jaar is die vermeerdering voor een aanmerkelijk deel te danken aan de maatschappij „St. Donatus" welke op haar kosten bijna alle bij haar verzekerde gebouwen van bliksemafleiders voorziet en die in deze een uitmuntend voorbeeld geeft aan hare zuster-maatschappijen. Schrijver is van oordeel dat de assuradeuren door de uitgave der „Voorschriften voor het aanleggen van bliksemafleiders" (zie „Bouww." 1913, blz. 215) een stap in de goede richting deden, „maar hoeveel grooter zou de uitwerking zijn, indien de maatschappijen nu ook de logische gevolgtrekking aanvaardden en òf de premie voor van afleiders voorziene gebouwen verlaagden, òf zelf bij den aanleg van afleiders financiëelen steun aanboden. Zoolang dit niet geschiedt, zal menig verzekerde de bescherming door den afleider verleend, in twijfel blijven trekken of meenen dat de maatschappij op zijn kosten haar risico wenscht te verminderen."

In de laatste jaren neemt vooral het aantal afleiders toe op gebouwen die niet tot de rubriek „kerken, torens en molens" behooren. Het gevaar voor brand bij blikseminslag bij gebouwen zonder afleider is vooral groot bij gebouwen met rieten of strooien dak, zes maal grooter dan bij gebouwen met pannen daken. De gebreken van de vroegere afleiders op rieten daken (er werden niet voldoende maatregelen genomen tegen afslaan op naburig metaal, als bijv. ijzerdraad in het riet, en de afleiders liepen te dicht bij het brandbare dak) hadden zelfs ten gevolge dat toenmaals een beschermd huis met rieten dak nog aan meer gevaar bloot stond dan een onbeschermd. Hierin is echter blijkens de statistiek over 1903—13 verbetering gekomen.

Bij beschermde gebouwen met harde dekking is de kans op brand bij blikseminslag gedaald tot 1:48 en zulks in weerwil van het feit dat nog een aantal oudere en nieuwere afleiders van eenigszins bedenkelijke inrichting voorkomen. „Maar terwijl weinigen er thans nog aan twijfelen, dat een alle eischen voldoende afleider eene groote beveiliging geeft, is de meening, dat een eenigszins gebrekkige afleider het gevaar vergroot, dat daarom een dikwijls herhaald en kostbaar onderzoek van de afleiders noodzakelijk is, veel bedenkelijker voor de algemeene toepassing van bliksemafleiders."

De schade door bliksem in ons land veroorzaakt werd in 1884 door Dr. SNELLEN geschat op een half miljoen gulden 's jaars. Op grond van de statistische gegevens konkludeert de schrijver tot eene belangrijke vermindering van de gemiddelde schade, die hij gedeeltelijk toeschrijft aan de betrekkelijke afneming van de zachte dekking, gedeeltelijk aan de uitbreiding van het aantal afleiders.

„Men mag verwachten, dat de geleidelijke toepassing van nieuwere inzichten bij de verbetering van bestaande afleiders de schadecijfers nog belangrijk zal verminderen. Waar, afgezien van het ééne boven besproken geval, d. i. de R. K. Kerk te Haren bij Oisterwijk, die in 1911 in brand geraakte wijl de in aanleg zijnde gasleiding nog niet was aangesloten bij het afleidersysteem) de gemiddelde schade bij hard gedekte gebouwen met afleiders belangrijk beneden f 100 blijft, wijzen dus ook deze cijfers op een toenemende besparing van kapitaal, die aan de afleiders is te danken. In diezelfde mate vermindert de niet onder cijfers te brengen schade, die door bedrijfsstoring kan worden geleden; reeds thans is de beveiliging van het leven der bewoners in een door afleiders beschermd huis bijna volkomen te achten.

„Op grond van de verschillende gegevens meenen wij te mogen zeggen, dat in de laatste 10 jaren door de vervanging der zachte bedekking door harde en de bescherming der kostbaarste gebouwen door afleiders te zamen een bedrag van omstreeks f 2.000.000 méér is bespaard."

Alles samenvattende trekt Prof. VAN EVERDINGEN de navolgende slotsom:

„1. Dat nog steeds hier te lande van de aan blikseminslag het meest blootgestelde gebouwen slechts de minderheid door afleiders is beschermd, maar dat een duidelijke vermeerdering van het percentage beschermde gebouwen, en een uitbreiding inzonderheid ook bij woonhuizen, kan worden vastgesteld.

„2. Dat vooral in de cijfers voor brandgevaar een aanmerkelijke verbetering in de bescherming door afleiders is te bespeuren, zoodat bij hard gedekte gebouwen de kans op brand tot 1:49 is verminderd, terwijl er voldoende grond is voor het vertrouwen, dat ook de nieuwere afleiders voor gebouwen met rieten of strooien daken een voldoende beveiliging tegen brand opleveren.

„3. Dat de vermindering der schade bij blikseminslag in de laatste jaren opnieuw bevestigt, dat, zelfs afgezien van de beveiliging tegen levensgevaar, de plaatsing van aan moderne eischen voldoende afleiders op alleenstaande gebouwen een goede geldbelegging is."

De schrijver verwijst bijzonder naar de studie „Nieuwere inzichten omtrent de wijze van beveiligen der gebouwen tegen bliksemschade" (Nat. Verh. v. d. Holl. Mij. van Wetenschappen 1905) door DR. D. VAN GULIK, die ook meermalen in „De Bouwwereld" over dit onderwerp schreef.

PARIJS. Eene gallo-romeinsche tempel — d.w.z. zijn grondslag — is op den Montmartre-heuvel ontdekt bij gelegenheid van den aanleg eener nieuwe straat. Het is de Mercuriustempel wiens bestaan uit oude geschriften bekend is en waaraan de heuvel zijn naam zou hebben te danken. Van dit monument zouden voorts de vier mooie marmeren kolommen afkomstig zijn, die thans nog aanwezig zijn in de oude basiliek Saint-Pierre de Montmartre welke in 1147 gesticht werd.

De prijsvragen voor een Koninklijk Paleis een Paleis van Justitie en een Bibliotheek-Museum te Sofia, die door de oorlogen herhaaldelijk waren uitgesteld, hebben tot

resultaat gehad dat een groot deel der bekroningen werden toegekend aan fransche architekten.

In de prijsvraag voor het Koninklijk Paleis waren 60 ontwerpen ingezonden. De 1e prijs werd niet toegekend. Twee 2e prijzen werden behaald door de architekten A. Drouet (Parijs) en O. Francotte (Brussel), de 3de prijs door den bulgaarschen architect Iwan Lazaroff (Sofia), de 4de prijs door de architekten A. Novello, O. Gabrielli & P. Valenti (Milaan) Aangekocht werden de ontwerpen van George Chedanne, J. Bernard, Demaury & Lambert (Parijs) en van Giovanni Greppi & d'Aronco (Milaan).

Voor het Paleis van Justitie waren 40 ontwerpen ingekomen. Den 1sten prijs verwierf de architect Lazaroff, den 2den Edm. Robert Thoumy (Parijs), den 3den J. Naville & H. Chauquet (Parijs), den 4den G. Chedanne & J. Bernard (Parijs). Aangekocht werden de ontwerpen van Alfred Lec erc (Parijs), van J. Bréasson & A. Drouet (Parijs) en van C. Mazzocchi (Milaan).

Voor Bibliotheek en Museum werden bekroond de weensche architecten Kilian Köhler & Karl Ernstberger, den 2den prijs verwierf C. M. Kattner (eveneens te Weenen), den 3den N. Anselmi (Nizza). Aangekocht werden de ontwerpen van Jean Bréasson & A Drouet (Parijs) en Iwan Lazaroff (Sofia).

Een nieuw model baksteen is, naar wij in het „Zentralblatt der Bauverwaltung" lezen, door Jules Doms te Brussel uitgedacht en door patenten beschermd. Deze steen heeft den vorm van twee gewone steenen die met een halve lengte verschil naast elkander zijn gelegd. De totale breedte van den steen bedraagt de som der breedte van de afzonderlijke steenen vermeerderd met de dikte van een voeg.

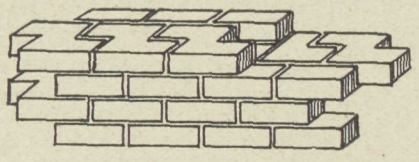

Als voordeel van dezen steenvorm wordt aangegeven dat hij leidt tot tijdsbesparing bij het metselen, tot vermindering van de hoeveelheid mortel en dat hij een zeer hecht verband geeft. Deze steenen kunnen met steenen van gewoon model dooreen verwerkt worden gelijk men op de bovenstaande afbeelding ziet.

Descartes op het Newton-plein. Waarom zet Descartes op zijn standbeeld te 's Gravenhage zulk een bedenkelijk gezicht? Omdat de wijsgeer voorzag vanaf 1914 te moeten kijken op de architectuur rond het Newton-plein.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Het Leerlingwezen. Rapport der commissie benoemd door de Ver. tot Bev. van de Vakopl. voor Handwerksl. in Nederland. 1914. Uitg. van bovengenoemde Vereeniging. (Prijs f0.50; verkrijgbaar bij het Secretariaat der commissie, den Haag, Huyghenspark 39).

De ineenschakelingscommissie had in haar verslag het vraagstuk van het leerlingwezen niet aangeroerd. Het bovengenoemde rapport had tot taak in die leemte te voorzien. Van het leerlingwezen in engeren zin verneemt men echter niet veel meer in het rapport. En dat is o.i. jammer, want van dien vorm van vakopleiding ware meer te maken dan thans geschiedt.

Het rapport heeft zich eene meeromvattende opgave gesteld om tot de algemeene slotsom te komen dat het vakonderwijs in al zijne geledingen zoowel voor jongens als meisjes wettelijke regeling vraagt. „Die regeling zal dan moeten omvatten zoowel de dag- en avondvakscholen als het leerlingwezen en dient te worden neergelegd in een afzonderlijke Wet op de Vakopleiding, waarbij het vakonderwijs, niet als tot dusverre vrijwel algemeen wordt overgelaten aan het particulier initiatief, maar waarbij het van overheidswege wordt verstrekt." De commissie vertrouwt dat daarbij ook een einde zal worden gemaakt aan de verwarring, die door het gemis eener leidende gedachte bij de stichting der talrijke scholen, in ons vakonderwijs is ontstaan. Eenheid en centralisatie zullen orde moeten brengen.

Er wordt nu een heel stelsel ontwikkeld hoe dit bereikbaar is en hoe de commissie meent, die centralisatie te kunnen bevorderen, met velerlei nieuwe rubrieken ambtenaren, commissies, reglementen. Het voornaamste daarvan is het „Centrum voor Vakopleiding" dat in elke groote stad de spil van het vakonderwijs moet worden.

De commissie wil bovendien aansturen op verplicht onderwijs voor alle jongens en meisjes van 13—16 jaar. Schoolopleiding wordt daarbij als de meest verkieselijke beschouwd. Zoo ziet men dat het begrip „Leerlingwezen" door de commissie wel zéér ruim is opgevat en dat zij komt tot eene algemeene en vrij samengestelde organisatie van het geheele ambachtsonderwijs die wij echter in afzienbaren tijd nog niet bij de Wet zien vastgelegd.

Nederlandsche Kasteelen en hun historie door E. W. Moes en K. Sluyterman. Amsterdam. Uitgevers-Maatschappij „Elsevier".

Afl. 14 brengt de beschrijving van het weinig bekende betuwsche kasteel Hernen ten einde: eene forsch en tegelijk schilderachtig slot van middeleeuwsche allure. Weinig kasteelen in Nederland bezitten in die mate als Hernen een romantisch karakter. Het is te hopen dat deze publicatie die de aandacht op het slot vestigt, tot resultaat mag hebben dat een einde wordt gemaakt aan de blijkbaar geregeld toenemende verwaarloozing. Vervolgens wordt een aanvang gemaakt met de beschrijving van het oude slot Emerick, met het in de 17de eeuw daarvoor gebouwde kasteel Heeze bij Eindhoven, sinds eeuwen in het bezit der familie van Tuyl van Serooskerken. Dit boek blijkt met iedere aflevering een hoogst interessant overzicht te worden van de Nederlandsche kasteelen en hunner lotgevallen, en ook van die hunner eigenaars, waarin zich een groot deel van de geschiedenis des vaderlands afspiegelt.

Der Baumeister. De April-aflevering nr. 14, is gewijd aan noord-duitsche bouwkunst: landhuizen, scholen, winkel- en kantoorgebouwen in en bij Bremen. werk der aldaar gevestigde architekten Abbehausen & Blendermann, Eeg & Runge, Fritz Schumacher, R. Donandt, Karl Krahn, Rudolf Jacobs, Behrens & Neumark.

Der Industriebau afl. 4 is in hoofdzaak van technisch en konstruktief en niet van aesthetisch belang. Als voorbeeld van ook in bouwkunstig opzicht interessanten utiliteitsbouw in deze aflevering kan slechts gelden de machinefabriek Göbel te Feuerbach (arch. Gebhardt & Eberhardt, Stuttgart). De hallen voor vliegmachines en de werkplaatsen der borduurfabriek te Arbon in Zwitserland, verdienen alleen in technisch opzicht de aandacht.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Examens voor Bouwk.-Opzichter, Bouwk.-Teekenaar en Onderbaas 1914, ingesteld door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

In verband met bet behaalde rangnummer hebben de volgende Heeren het diploma behaald voor:

Bouwkundig Opzichter. Nr. 1. J. B. van de Haar; 2. A. D. Imberg; 3. A. Langbroek; 4. C. de Lange; 5. H. Bosman; 6. N. J. Morijn; 7. Th. A. Wajer; 8. J. Vreenegoor; 9. E. J. van 't Ende; 10. J. H. C. van de Bol; 11. K. F. Eikenberg; 12. G. van den Leest; 13. G. J. Kluitenberg; 14. J. Kamminga; 15. S. Kamstra; 16. J. W. Onstenk; 17. C. van Dam; 18. A. G. Gebing; 19. Jn. Baldu; 20. F. H. Holtes; 21. B. van de Velde; 22. W. Broekema; 23. C. Dijk; 24. L. J. J. Hillen; 25. N. C. H. M. v. d. Drift; 26. L. Slagveld; 27. W. P. J. Gestman; 28. B. Th. M. Wessendorp; 29. A. Dirkse. 30. T. J. Venstra Ozn.; 31. K. A. van Doorn Jr.; 32. J. Klomp; 33. J. Teunissen van Manen; 34. N. de Waard; 35. G. van Essen; 36. A. J. van Dijk; 37. P. J. van der List; 38. P. H. Warreman; 39. W. I. Hes; 40. J. Degenhardt; 41. L. J. Luiten; 42. A. J. J. Verspoor; 43. H. J. v. d. Poelje; 44. C. R. Bos; 45. C. de Graaf; 46. J. Bijlaard; 47. G. W Boomsma; 48. J. W. Sirag; 49. H. M. de Bremer; 50. A. Besse; 51. H. Vrijhof; 52. H. T. Friederichs; 53. J. Bakker; 54. J. J. Palm; 55. F. Stoffels; 56. G. A. Schralekamp; 57. H. J. Rijnhart; 58. J. Cornelissen; 59. G. I. Loogman; 60. J. M. den Breeje; 61. P. Drop; 62. J. M. van Buuren; 63. H. Fledderus: 64. W. Anema; 65. J. H. v. d. Veen R. Jz.; 66. F. J. Rampart; 67. J. A. Tjaden; 68. C. Wallenburg Jr.; 69. G. Andriessen; 70. G W. Eijsker; 71. W. van de Ven; 72. A. A. Hoogzand; 73. M. Kamerling; 74. J. A. Krom; 75. N. P. A. M. van Hassel; 76. W. M. Th. Wissink; 77. T. de Winter Mzn.; 78. A. van Westreenen.

Bouwkundig Teekenaar. 1. G Feenstra; 2. N. C. H. M. v. d. Drift; 3. H. B. van Broekhuijzen; 4. H. J. van de Haar; 5. P. C. Rijkse.

Uitvoerder van Burgerlijke Bouwwerken. 1. H. Haanschoten; 2. J. Delver; 3. F. Th. van Voorst.

XIIIE JAARGANG No. 21 27 MEI 1914

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

DE TUINSTAD-PRIJSVRAAG DER SOCIAAL-TECHNISCHE VEREENIGING

NADRUK VERBODEN.

Van de vele denkbeelden om de woningtoestanden in hygiënisch, economisch, sociaal en aesthetisch opzicht te ontwikkelen is dat der tuinstad wel het meest ingrijpende en afdoende. In het begrip „tuinstad" is een geheel maatschappelijk programma besloten.

De eigenlijke tuinstadbeweging is uit Engeland gekomen. Zij dagteekent daar van 1898 toen het werk van EBENEZAR HOWARD „Garden cities of to-morrow", verscheen. Dit maakte een reusachtigen opgang. De grondgedachte was weliswaar reeds drie jaar te voren uitgesproken door THEODOR FRITSCH in „Die Stadt der Zukunft". Zij sloeg echter eerst in toen zij, in populairpakkenden vorm nader uitgewerkt, uit Engeland terugkeerde.

Het programma dat HOWARD voor een tuinstad ontwikkelde, is slechts bij zeer hooge uitzondering in den vollen omvang uitvoerbaar. De eenige tuinstad in dien zin is Letchworth bij Londen. Een zoodanige tuinstad, alsmede de beteekenis die zij voor ons kan hebben, is uitstekend gekarakteriseerd in het vijftal stellingen dat Prof. Dr. FUCHS in 1907 te Bremen ter vergadering van het „Deutsche Verein für öffentliche Gesundheitspflege" ontwikkelde.

1. De tuinstadbeweging is als praktisch werkzame beweging voor het eerst in Engeland ontstaan. Zij wortelt hier in de eigenaardige toestanden van de bewoning van het land en in de agrarische toestanden, de verdeeling van de bevolking over stad en land en de ontvolking van het platteland. Behalve door deze agrarische- en bewoningstoestanden wordt zij opgewekt door de vorming van „city"'s en de daarmede samenhangende, karakteristiek Engelsche woonwijze met de scheiding van de plaatsen waar men woont, van die waar men werkt. Dit is voornamelijk voor den „skilled labourer", tot wien die gewoonte zich uitstrekt, reeds veelal te ver doorgevoerd.

2. De tuinstadbeweging bestrijdt in Engeland eenerzijds de overbevolking der steden, anderzijds de ontvolking van het platteland en zulks door decentralisatie der stedelijke bevolking en harer arbeidsgelegenheid, in het bijzonder de industrie. Zij beoogt de stichting van nieuwe, kleine industrie- en woonplaatsen van 30.000 inwoners, welke een eigenlijke stadskern met handel en nijverheid zullen hebben, om welke zich de in tuinen verspreide woonwijken groepeeren, terwijl het grootste deel van het grondgebied door kleine landbouwbedrijven wordt ingenomen. Er zullen dus daardoor ter dekking van de behoefte dezer nieuwe steden aan landbouwproducten aanstonds kleine bedrijven worden in het leven geroepen, die eene nauwe verbinding van landbouw en nijverheid, van stad en land doen ontstaan. Als noodzakelijk voor de bereiking van dit doel wordt daarbij beschouwd dat de stad alle grond binnen haar gebied bezit. De eerste proef van zulk eene stichting is genomen met de tuinstad Letchworth, noordelijk van Londen.

3. Van deze tuinsteden in den eigenlijken zin moet onderscheiden worden de tuinmatige aanleg van voorsteden in de nabijheid van groote steden, d. z. uitsluitend woonplaatsen, inzonderheid voor arbeiders, zoowel als de economische en voornamelijk aesthetische hervorming der „suburbs", waarin in Engeland thans reeds de meerderheid der bevolking woont. Daarbij gaat het om tuin-voorsteden, niet om tuinsteden in engeren zin. Model-voorbeelden daarvan zijn in Engeland: Port Sunlight bij Liverpool en Bournville bij Birmingham.

4. In Duitschland bestaat tengevolge van de geheel afwijkende agrarische en bewoningstoestanden noch dezelfde behoefte aan, noch dezelfde mogelijkheid van tuinsteden in engeren zin. Hier kan de tuinstadbeweging in hoofdzaak slechts tuin-voorsteden betreffen.

De stichting van zulke tuin-voorsteden is echter van groote beteekenis om ons te bevrijden van de huurkazerne in de buitenwijken onzer steden en tevens voor de stichting van gezonde en op hooger peil staande woontoestanden voor onze midden- en arbeidersklasse.

5. Willen zij zich inburgeren dan is noodzakelijk, behalve passende bebouwingsplannen en bouwverordeningen (vóór alles onderscheid van woon- en verkeersstraten, benevens verzachting der eischen voor kleine woonhuizen), een uitgebreide toepassing van erfpacht door het rijk en de steden, evenals eene ontwikkeling van het verkeerswezen. —

Sinds dit geschreven werd, hebben zich op den grondslag der 4e en 5e stelling in Duitschland meerdere, laat ons zeggen, beperkte tuinsteden gevormd. Voor ons land gelden in misschien nog sterkere mate dan voor Duitschland de beperkingen van HOWARD's volledig tuinstad-schema.

De tuinstad-prijsvraag waarmede de „Sociaal-Techn. Vereeniging" op zoo geslaagde wijze de algemeene belangstelling voor het vraagstuk inriep, en waardoor zij, onder vooropstelling van zekere algemeene voorwaarden de mogelijkheid van uitvoering wilde aantoonen, beoogt dan ook niet meer dan een tuinvoorstad, dan een met ruimte, licht en lucht, hygiënisch ontworpen en aan moderne bewoningsvoorwaarden, met open en lagen bouw beantwoordende buitenwijk eener groote stad. Aan die prijsvraag waren dus geene utopistische plannen ten grondslag gelegd maar zij stelde zich geheel op den bodem der werkelijkheid en geeft aanknoopingspunten voor de praktijk.

Hoewel de Jury in haar rapport tot de slotsom moest komen dat niet één der twaalf ingediende ontwerpen eene „in alle opzichten geheel geslaagde oplossing" geeft — eilieve, in welke prijsvraag of, algemeener nog, wanneer ooit, wordt aan zóó hoog gestelden eisch voldaan? — bood de tentoonstelling der ontwerpen niettemin belangrijk werk. Behalve dat zijn er echter ook oplossingen ingekomen, waarbij het vraagstuk in meerdere of mindere mate niet juist begrepen was.

Een algemeene eigenaardigheid was dat de bebouwing als een zelfstandig, in zich afgerond geheel was gedacht. Op ééne uitzondering na (ontwerp „Licht en Lucht", Ant. Pet) was zelfs geene directe ruime verbinding gezocht met den bestaanden hoofdweg, die blijkens de gegeven situatie uit het centrum der oude stad direct naar de tuinstad leidt.

Dat gemis eener goede verbinding is ongetwijfeld een fout van belang in eene wijk wier bevolking zich voor een groot gedeelte dagelijks eenige malen verplaatst. Het valt ook op dat geen enkel der ontwerpers gebruik maakte van de bevoegdheid, die het programma gaf, om in de omringende, reeds ontworpen maar nog niet aangelegde stadswijken wijzigingen voor te stellen in verband met de tuinstad. Door dit verzuim zal deze eene oase in de woestijn blijven en blijft zij los, zonder verband, door een saai, onaangenaam stratennet ingesloten.

Ook de ligging der parken en open ruimten scheen doorgaans berekend op diezelfde gedachte dat de tuinstad was een afgeronde buurt — een stad in de stad — en niet een onderdeel van een groot geheel, tot welks verbetering het moest bijdragen. Wij zouden het bijv. rationeel gevonden hebben als de open ruimten zooveel mogelijk naar den omtrek der tuinstad waren gebracht, opdat ook de bewoners der omliggende, toch reeds minder bevoorrechte stadswijken er gemakkelijker van konden medegenieten. Op het papier, als architektonisch ontwerp beoordeeld, zou dat weliswaar minder, maar in de praktijk zou het waarschijnlijk meer voldaan hebben.

Aan de symmetrie is over het algemeen zeer sterk geofferd. Soms zelfs meer dan misschien wenschelijk was. Ook dat maakt in teekening een goeden indruk maar in de werkelijkheid wordt die symmetrie tot in onderdeelen niet opgemerkt. Integendeel, wanneer in de hoofdlijnen en hoofdpartijen van het ontwerp rust en evenwicht verzekerd zijn, kan speling en afwisseling in de detailoplossingen aan den indruk van het geheel slechts ten goede komen door de aandacht van den beschouwer gespannen te houden.

Intusschen is het overwegen van den architektonisch strengen, symmetrischen aanleg zelfs bij een opgave die zóózeer als een tuinstad eene natuurlijke, ongedwongen aanleg schijnt te willen uitlokken, zeer kenmerkend voor de richting die de stedenbouw in den laatsten tijd insloeg. Eenige jaren geleden nog zouden ontwerpen, als nu tot de bestgeslaagde worden gerekend, waarschijnlijk weinig genade hebben gevonden en de kritiek zou smalend van de lineaal en de teekenplank hebben gesproken. Vooral de studie der 17de en 18de eeuwsche steden welke „aus einem Stück" door vorsten werden gesticht, heeft bijgedragen een ommekeer in de opvattingen te doen ontstaan, die, van Duitschland uitgegaan, elders navolging vond.

Bij verschillende ontwerpen is echter over het hoofd gezien dat eene dergelijke regelmatige aanleg, vooral in het onderhavige geval met zijn lage, uiteraard gelijkmatige bebouwing, enkele beheerschende punten als „point-de-vue", vraagt. Daarvoor zijn de openbare gebouwen aangewezen. De samentrekking der voornaamste gebouwen in het middelpunt van den aanleg, gelijk het ontwerp „Huis en Tuin" (J. F. Repko Jr.) die toont, kan daar ongetwijfeld een interessante groep in het leven roepen, maar voor het effekt der tuinwijk in haar geheel, ware verspreiding dier gebouwen o. i. wenschelijker geweest. De afsluiting voor het oog van enkele hoofdwegen — die nu door middel van een irrationeele kronkeling in den weg welke in de eerste plaats als verkeershindernis opvalt — tot stand komt door kleine woningen, ware o.i. beter door vereenigingsgebouw, kerk, feestgebouw en dergelijke verzekerd. Zóó groot zijn de afstanden in deze wijk niet, dat centralisatie dier gebouwen in het middelpunt bepaald geboden was.

Minder sympatiek is echter dat bij verschillende ontwerpen door te hooge bebouwing, door plattegronden van min geslaagde indeeling (bijv. wonderlijke groepen van vier aaneengebouwde huizen in kruisvorm) ja, zelfs door het voorkomen van blinde woningen, ten aanzien van meer dan één ontwerp moet gekonkludeerd worden dat de inzender van het woningvraagstuk niet geheel op de hoogte is. Dat is eene opmerking die hier zeker geen reden van bestaan had mogen hebben. Trouwens, enkele inzenders hebben zich blijkbaar onvoldoende rekenschap gegeven van de eigenschappen die eene tuinwijk dienen te kenmerken. Terwijl de één „villa's" ontwerpt en geen arbeiderswoningen (de in het programma aangegeven eenheidsprijs van f 9.— per M³. maande toch tot zuinigheid!), moet een ander zijn overmatig groote open middenruimte koopen door lange rijen van nauw aaneengesloten bouw, die bij de bewoners de vreugde in een tuinstad te wonen vrijwel zou neutraliseeren, en houdt een derde in zijne landelijke architectuur geene

rekening met het feit dat hij een groote stad van 200.000 inwoners als onmiddellijke nabuur heeft.

Dergelijke opmerkingen verdwijnen echter tegenover de groote verdienste die aan de prijsvraag in haar geheel genomen moet worden toegekend. Zelfs het opmerken en aanwijzen der tekortkomingen kan niet anders dan den goeden invloed hebben dat de beschouwer zich beter gaat rekenschap geven van het wezen van een tuinstadmatigen aanleg van nieuwe wijken en der daaraan verbonden voordeelen. Wij herhalen dan ook den wensch dien wij in de voorloopige bespreking der tentoonstelling reeds uitten, dat het resultaat in den ruimsten kring zal bekend worden.

DE PALEIS-RAADHUIS-KWESTIE TE 'S GRAVENHAGE

NADRUK VERBODEN.

De hofstad tobt niet minder dan de hoofdstad met eene paleis-raadhuis-kwestie. Deze is reeds jaren aanhangig, maar de oplossing schijnt nog verre. Tal van plannen zijn geopperd, tal van denkbeelden geventileerd, maar daarbij is het gebleven. De autoriteiten kunnen tot geen besluit komen. En toch moet iets gebeuren. De tegenwoordige toestand van het koninklijk paleis kan — daarover schijnt men het eens te zijn — niet worden bestendigd en de gemeente snakt naar een nieuw raadhuis. Maar nog hangt de vraag of en hoe het paleis zal worden verbouwd (waarvoor naar verluidt een ontwerp-VAN DER STEUR gereed ligt), dan wel een nieuw zal worden gesticht; nog heeft de gemeente geen definitief bouwplan, ondanks zij reeds aan voorbereidingen groote kosten maakte.

De maatschappij „Het Park Zorgvliet" heeft van die onzekerheid gebruik gemaakt om — het was in Februari — bij de betrokken autoriteiten een voorstel in te dienen betreffende den afstand van grond voor een koninklijk paleis, op de terreinen van Mr. A. E. H. GOEDKOOP in het „Park Zorgvliet", en zulks tegen ruiling met de kon.-paleisterreinen aan het Noordeinde.

Het voorstel was ingegeven door den indruk dien de gedachtenwisseling tusschen de Regeering en het Haagsche gemeentebestuur over eventueele verplaatsing van het paleis achterliet. Daaruit meende de maatschappij te mogen afleiden dat de Regeering het denkbeeld om het koninklijk verblijf naar Zorgvliet te verplaatsen niet beslist verwerpelijk achtte en dat zij wellicht bereid zou zijn in overweging te nemen eene aannemelijker voorstel dan de gemeente 's Gravenhage destijds deed.

De Mij. meent zoodanige aanbieding te kunnen doen. Zij biedt aan het Rijk de beschikking over ruim 16 H.A. grond op Zorgvliet voor den bouw van een nieuw paleis met huisarchief tegen f 1.650.000. Maar daarentegen neemt de Mij. het bestaande paleis aan het Noordeinde met de aangrenzende gronden der Kroon, ter grootte van circa 4,5 H. A., over tegen f 2.150.000.

Het Rijk zou dus een half miljoen meer ontvangen dan het betaalt. Brengt men dit bedrag, alsmede de op f 1.150.000 geraamde verbouwing van het bestaande paleis in mindering der op 4 miljoen geraamde bouwsom voor een nieuw paleis, dan zou dit laatste aan het Rijk slechts op f 2.350.000 meer te staan komen dan indien eenvoudig tot verbouwing van het tegenwoordig paleis werd besloten. (Bij deze becijferingen is aangenomen dat de koninklijke stallen aan den Hoogen Wal onveranderd in gebruik blijven.)

De bezwaren dat het paleis niet meer in het centrum der oude stad zou liggen en dat het publiek niet voldoende gelegenheid zou hebben de koningin te zien, worden in het voorstel weerlegd. Het eerste, met een beroep op de veel schooner en geschikter omgeving in een „nieuw centrum van deftig en aangenaam verkeer"; het tweede door verwijzing naar de ruime voorpleinen en den breeden verkeersweg langs het paleis.

Ten einde aan het paleis een waardige omgeving te verzekeren is de maatschappij bovendien bereid aan de gemeente door verkoop of ruiling te verschaffen twee terreinen, samen groot ± 3.6 H.A., ten behoeve van de stichting van monumentale gebouwen voor het houden van kongressen en voor eene academie voor Internationaal Recht. Deze denkbeelden zijn op het hierbij overgenomen plan ten papiere gebracht.

Voor de terreinen aan het Noordeinde heeft de Maatschappij geene vaststaande bestemming. Zij voegt drie oplossingen bij haar voorstel. Bij de eerste, waartoe zij slechts noode zou overgaan, in geval de voor plan B en C noodige medewerking van Rijk en gemeente niet zou worden verkregen, wordt het paleis afgebroken en de grond, na aftrek van een straat, voor particuliere bebouwing bestemd, evenals het oppervlak van den tegenwoordigen paleistuin.

Aan de plannen B en C — waarvan het laatstbedoelde hierbij is afgebeeld — is de gedachte ten grondslag gelegd dat het paleis voor een openbaar doel, 't zij raadhuis, 't zij museum, wordt bestemd. Terwijl bij plan B overigens het terrein in verschillende bouwblokken is verdeeld, is bij plan C meer in het bijzonder gedacht aan enkele groote openbare gebouwen. De maatschappij stelt gebouwen en grond tegen den kostenden prijs ter beschikking van de gemeente en is ten aanzien van de stichting van een gebouw voor Kunst reeds door een kapitaalkrachtig lichaam in staat gesteld op voor de gemeente aannemelijke voorwaarden voorstellen te doen om tot den bouw daarvan te kunnen geraken.

In de toelichting tot het plan zegt de maatschappij dat het direct behalen van winst haar doel niet is,

ONTWERP VOOR EEN KONINKLIJK PALEIS IN HET PARK ZORGVLIET. 'S GRAVENHAGE

„al erkent (zij) natuurlijk gaarne dat de verhooging van de aantrekkelijkheid van haar villapark, door den bouw van het Koninklijk Paleis en van de genoemde Congres- en Academie-gebouwen haar ook financieel niet onverschillig is."

Het kan der „Bouwwereld" bij de beoordeeling der plannen onverschillig zijn met welk doel de maatschappij haar voorstel deed en welke voordeelen zij er voor zich zelf in ziet ter vergemakkelijking en, door den verkoop in eens van een aanmerkelijk stuk, tevens ter bespoediging harer exploitatie. Dat een dergelijk plan echter veel kans heeft als het uit den koker van een grond-exploitant komt, gelooven wij nauwelijks. Dat wekt vertrouwen. En toch schijnt het de eenige kans om — aangenomen dat in beginsel de bouw van een nieuw paleis gewenscht wordt — daartoe te geraken. Het plan biedt in verschillende opzichten ongetwijfeld groote voordeelen. De afstand tot de stad zou o.i. nauwelijks als een bezwaar kunnen gelden. De rustige ligging bij een grooten tuin in het gezondste stuk der stad, is zeker aanlokkelijk. Maar het plan zal o.i. in dien zin moeten worden herzien dat een monumentaler en domineerender ligging wordt verkregen zooals bij het hoofdverblijf eener koningin in hare residentie past. Gelijk het gebouw nu gesitueerd is, heeft het het type van een tweede „Huis ten Bosch", en niet van een representatief paleis, gelijk in dit geval toch verlangd mag worden. Het ligt op het terrein te veel achteraf.

De groepeering in verband met het congresgebouw en de academie belooft een goeden indruk te maken, maar het geheel dient meer naar voren te worden gebracht aan de hoofdroute die dit stadskwartier met 's Gravenhage verbindt, de Oude Scheveningsche weg. Of dat intusschen nog mogelijk zou blijken?

Steeds meer blijkt hoe kortzichtig de Haagsche gemeenteraad destijds handelde toen hij den koop van Zorgvliet afstemde. Kortzichtig èn in finantiëel opzicht èn met het oog op de stadsuitbreiding. Was dit terrein openbaar bezit geweest, dan zou hier de schoonste gelegenheid hebben bestaan om door royale groepeering van eenige monumentale bouwwerken, in een prachtig park, een indrukwekkend nieuw stads-

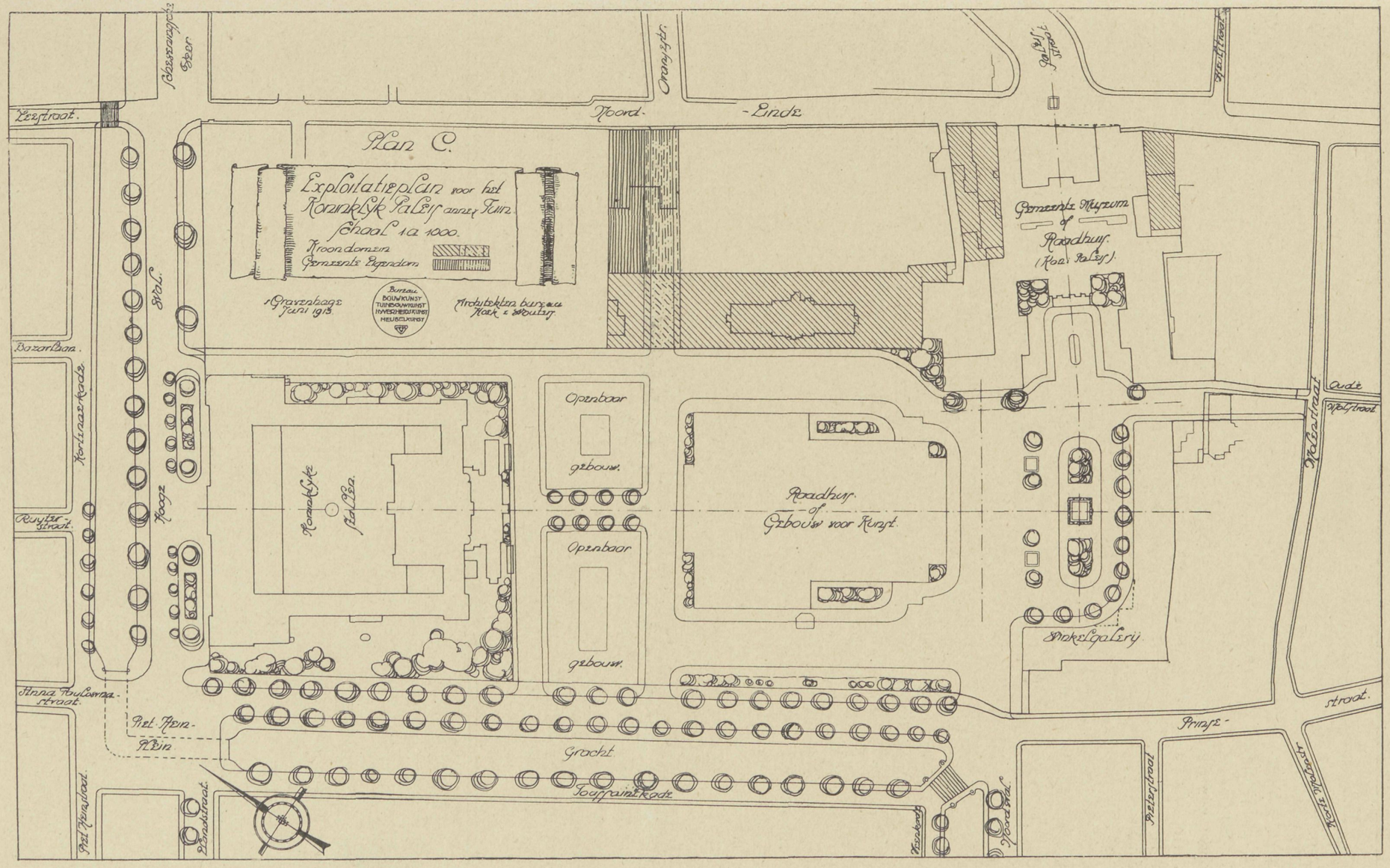

BEBOUWINGSPLAN VOOR HET TERREIN VAN HET KONINKLIJK PALEIS AAN HET NOORDEINDE TE 'S GRAVENHAGE

centrum te scheppen, zoo schoon, als slechts weinige steden hadden kunnen aanwijzen, een pendant van den Vijverberg. Maar die kans is nu verkeken. Het is nog mooi dat een particuliere maatschappij eigener beweging een aanbod doet en de overheid de hand reikt om een schromelijk verzuim te herstellen. Een groote opzet kan echter in het plan niet meer gelegd worden. Het blijft een villapark en binnen de lijnen daarvan is voor een waardig koninklijk paleis niet meer gemakkelijk de passende entourage te scheppen. Men mag niet meer in eenzelfde fout vervallen als met het Vredespaleis is begaan. De kortzichtigheid der autoriteiten wreekt zich nu.

De plannen met het terrein aan het Noordeinde geven weinig aanleiding tot bespreking. Hier hangt alles nog volkomen in de lucht en voor geen enkel der gebouwen kan met zekerheid de bestemming worden aangewezen. Elk bebouwingsplan zoowel A, B als C is dus niet meer dan een allereerste schets, die al naar gelang de eventueele behoefte waarschijnlijk geheel zou moeten worden omgewerkt. Afbraak van het tegenwoordige paleis volgens plan-A, zou in een enkel opzicht misschien jammer zijn, maar van de bouwkundige schoonheid van het oude paleis van Frederik Hendrik is te weinig overgebleven, dan dat niet een nieuwbouw voor haar verlies zou kunnen troosten.

Dat intusschen eene bebouwing met enkele openbare gebouwen als op het hierbij afgebeelde plan C de voorkeur verdient, behoeft geen betoog. De moeielijkheid blijft echter om, met behoud van het paleis, een goede verbinding te scheppen van die gebouwen naar het Noordeinde. Een dergelijke verbinding zou men immers gaarne op het plein vóór het Raadhuis of Gebouw voor Kunst zien uitmonden.

Blijft het paleis volgens plan C bestaan, dan zouden wij het eene gelukkige oplossing vinden indien in aansluiting bij de zijvleugels aan de achterzijde van het paleis een monumentale binnenhof werd ontworpen, welke zoowel uit de Molenstraat als de Prinsenstraat, direct bereikbaar kon zijn. Om deze binnenplaats kan dan de groote massa der raadhuisbureaux worden gebouwd, die waarschijnlijk geen of slecht onderkomen zouden vinden in het bestaande gebouw. Dit zou dan meer voor representatieve doeleinden, ontvang- en trouwkamers, voor ontvangsten, voor kongressen enz. enz. kunnen dienen.

Het Gebouw voor Kunst zou dan ter zijde van deze raadhuisbouw, met den voorgevel naar den Prinsessewal gekeerd, achter een ruim voorplein kunnen verrijzen. Wij meenen dat op die wijze een eenvoudiger plan met minder verlies aan straatoppervlak zou ontstaan, waarbij bovendien de lastige doorbraak naar het Noordeinde misschien zelfs wel kon achterwege blijven. Maar gelijk reeds gezegd, hangt elk plan geheel in de lucht en zijn alle beschouwingen voorloopig zeer theoretisch wijl het geheele plan o.i. weinig kans van slagen bezit. De medewerking der autoriteiten is niet verkregen en de maatschappij is nu voornemens zich opnieuw tot de Regeering te wenden, thans in hoofdzaak met een voorstel om 16 H.A. Zorgvliet-terrein aan te koopen.

Al zijn de plannen nog slechts in een eerste stadium en zouden wij zelfs enkele hoofdpunten ter nadere overweging willen aanbevelen, toch mag gezegd worden dat alles er op wijst dat de mogelijkheid eener architektonisch-goede oplossing zoowel van het Paleis- als van het Raadhuis-vraagstuk door de voorstellen der Mij. „Het Park Zorgvliet" wordt geboden.

Is door de omstandigheden de volmaking mogelijk uitgesloten, de voorstellen hebben althans zooveel aantrekkelijks — o.a. dat beide kwesties in onderling verband tegelijk worden geregeld — dat ernstige studie er van volkomen wettigt.

PRIJSVRAAG—TUINSTADWIJK

JURY-RAPPORT.

Aan de Nationale Studieprijsvraag voor het ontwerp van een Tuinstadwijk, uitgeschreven door de Sociaal-Technische Vereeniging van demokratische Ingenieurs en Architecten, werd deelgenomen door twaalf inzenders. Bovendien werd door de Jury eene inzending „buiten mededinging" onder motto „Verkaveling" in ontvangst genomen.

De ontwerpen zijn onder de volgende motti ingezonden:

„Huis en Tuin"; „Licht en Lucht"; „Sol lucet Omnibus"; „Travail"; „Phereklos"; „In Solidum"; „B"; „Drie cirkels"; „Eenvoud en Regelmaat"; „Sapienti Sat"; „Suum Cuique"; „Sweet Home".

Het programma met de gestelde vragen en bijbehoorende antwoorden zijn als bijlage 1 hierbij opgenomen.[1])

[1]) Zie „Bouwwereld" 1913 en 1914 en derhalve hier niet overgenomen.

Alle ontwerpen werden voor het verstrijken van den in het programma gestelden termijn bij den Secretaris der Jury ingeleverd. De anonimiteit werd vóór de uitspraak der Jury door geen der inzenders verbroken.

De Jury kon geen der ingekomen ontwerpen voor bekroning in aanmerking doen komen en wel om de volgende redenen:

1°. Slechts enkele ontwerpen voldoen geheel aan de eischen gesteld in het programma.

Omtrent één eisch van het programma, heeft de Jury gemeend, het oordeel van de Permanente-Prijsvraagcommissie te moeten inwinnen. De correspondentie met deze Commissie is in bijlage 2 opgenomen. De Jury heeft met de uitspraak van de Permanente-Prijsvraagcommissie bij het beoordeelen der plannen rekening gehouden.

2°. Onder de ontwerpen is er — naar het oordeel

der Jury — niet een, welke een in alle opzichten geheel geslaagde oplossing van het gevraagde geeft.

Op eene enkele uitzondering na, hebben de ontwerpers geene rekening gehouden met het bepaalde in art. 1 laatste gedeelte van het programma, waarbij vrijheid is toegestaan om de met stippellijnen ontworpen bouwplannen (zie situatieteekening) te wijzigen. De vrijheid gelaten in de laatste zinsnede van art. 1 waarbij de wegen rondom het terrein voor zoover niet aan reeds bebouwde blokken gelegen, konden worden omgelegd, is door geen der ontwerpers gebruikt.

Slechts de ontwerper van het plan „Licht en Lucht" heeft den bestaanden diagonaalweg verbonden met het park. Een oplossing in dezen geest, welke zeker voor de hand lag, is door geen der andere ontwerpers gegeven.

Bij de bestudeering van de ontwerpen is het de Jury gebleken, dat enkele inzenders ernstige vóórstudie in deze richting hebben gemaakt. Al mogen de inzendingen niet geheel aan de verwachtingen van de Jury hebben voldaan, eenstemmig was de Jury van meening, dat enkele ontwerpen boven tal van uitgevoerde bebouwingsplannen staan, en dat bij uitvoering van die plannen en bebouwingen de alsdan ontstane stadswijk het zou winnen van vele stadsuitbreidingen die tot nu toe hebben plaats gehad of ontworpen zijn.

De Jury heeft met waardeering gezien, dat de meeste inzenders hebben getracht conscientieus de gevraagde berekeningen te vervaardigen. Niet allen zijn geslaagd deze goed te leveren. In bijlage 3 zijn verschillende cijfers, behoorende bij de ontwerpen, welke hierbij gereproduceerd zijn, verzameld.

De Jury heeft om reeds genoemde redenen geen der ingekomen ontwerpen voor bekroning in aanmerking kunnen doen komen. Echter heeft de Jury voorgesteld — en het bestuur van de Sociaal-Technische Vereeniging van Demokratische Ingenieurs en Architecten heeft zich daarmee vereenigd — de voor de prijzen beschikbare som te verdeelen op de volgende wijze onder de hier vermelde ontwerpen.

„Huis en Tuin". Ontwerper J. F. Repko Rzn., Amsterdam, f 250.—

„Licht en Lucht". Ontwerper Ant. Pet, Utrecht, f 100.—

„Sol lucet Omnibus". Ontwerper P. Kuiper Jr., Heemstede-Haarlem, f 100.—

„Travail". Ontwerper G. Bosma, den Haag, f 50.—

Bovendien heeft het bestuur der Soc. Techn. Ver. de ontwerpen „Phereklos", ontwerper Philippus J. Hamers en „In Solidum", ontwerpers Melch. Vermeer en D. A. Vermeer Jr., voor reproductie aangekocht.

Het oordeel der Jury omtrent elk ontwerp afzonderlijk volgt hieronder:

De volgorde van de beoordeeling der eerste zes ontwerpen behoeft geene toelichting. Wat de volgorde der overige ontwerpen betreft, meende de Jury de alphabetische volgorde te moeten volgen.

1. „Huis en Tuin". Ontwerper J. F. Repko Rzn., Amsterdam.

Het plan is, wat de algemeene indeeling betreft, rationeel opgezet. Het centrum, waaraan de openbare gebouwen zijn geplaatst, is goed geprojecteerd. Van dit centrum zal een groote bekoring uitgaan, al is het niet te ontkennen, dat de opzet wat „breed" is voor eene eenvoudige stadswijk.

De waterpartijen vormen een aardige onderbreking, helaas zijn de kosten niet in de begrooting opgenomen. Het opnemen van bleekvelden in een moderne tuinstadwijk moet op eene vergissing berusten. De groepeering van de bebouwing is goed. De hoogere randbebouwing en de lagere binnenbebouwing zijn geslaagd. Jammer is het dat de aangrenzing van het Park slechts gedeeltelijk in het oog is gehouden. Dat de omliggende stratenplannen niet de aandacht van den ontwerper hebben getrokken, is eveneens te betreuren.

De breedte der wegen, (15, 12 en 8 M.) lijkt de Jury goed gekozen. Het aanbrengen van knikken aan de uiteinden van de diagonaalwegen is niet goed te verklaren.

De verhouding tusschen bebouwd en onbebouwd terrein is voordeelig. De open bebouwing is op juiste wijze doorgevoerd. Het onder één dak brengen van ten hoogste vijf woningen acht de Jury geen bezwaar. De afstand tusschen de perceelen onderling — welke hier en daar slechts 5 M. bedraagt — is te gering. De afstand tusschen voor- en achtergevels is voldoende. De voorgevels liggen van 14 tot 22 Meter uit elkaar, de achtergevels van 20 tot 24 Meter. Het aanbrengen van voortuinen, vrijwel over het geheele plan, is te verdedigen. De architectuur is eenvoudig en smaakvol en is passend voor een moderne arbeiderswijk. De plattegronden der woningen zijn niet zonder verdienste. Het geheele plan is vlot geteekend. De overzichtsteekening is zeer smaakvol uitgevoerd.

IIa. „Licht en Lucht". Ontwerper Ant. Pet, Utrecht.

Als stratenplan, is dit ontwerp, behoudens eenige minder geslaagde deelen, goed. De verbinding tusschen het Park en het centrum van de stad is goed ontworpen, evenzoo de breede middenweg. Het plan bevat echter geen „hoofdpartij" hetgeen te betreuren is. Het oostelijk deel is te veel verbrokkeld, waardoor te veel ongunstige bouwblokken ontstaan zijn. Het plan geeft echter in andere deelen goed geslaagde afsluitingen. Gunstig zijn te noemen, de verdeeling van de plantsoenen en de speelplaatsen. De plaatsing van de openbare gebouwen verspreid over het geheele plan biedt zeer zeker voordeelen aan. De aangrenzende bebouwing is in verband gebracht met het plan, de ontwerper heeft hier de bedoeling van de prijsvraag begrepen. De breedte der wegen is goed gekozen. Voor den hoofdweg 18 Meter en voor de bijwegen 9 a 11 Meter. De voortuinen zijn op juist wijze aan de Noordzijde der straten geprojecteerd.

Het geheele plan heeft minder het karakter van een

tuinstadswijk, doordat de bebouwing overwegend „gesloten" is. Daar waar „open" bebouwing is geprojecteerd, zijn de afstanden tusschen de huizengroepen niet meer dan 2 Meter, hetgeen te weinig is. De onderlinge afstand tusschen de achtergevels, 16 tot 21 Meter, is daarentegen voldoende.

De plattegronden en de architectuur geven de Jury geen aanleiding tot het maken van opmerkingen. Het projecteeren van uitsluitend eensgezinswoningen is wederom toe te juichen.

De berekeningen, behoorende bij dit ontwerp, zijn zorgvuldig samengesteld.

IIb. „Sol lucet Omnibus". Ontwerper P. Kuiper Jr., Haarlem.

De verdiensten van het plan „Sol lucet Omnibus" zijn zeer zeker gelegen in den tuinstadachtigen opzet. De ontwerper is er in geslaagd het tuinstad-denkbeeld in zijn plan te verwezenlijken. Het ontwerp bevat een klein wegenoppervlak en veel plantsoen. Uit een oogpunt van aangename bewoning bevat het ontwerp zeer goede oplossingen.

De woonhoven zijn geslaagd, echter zijn de toegangen te smal (doorgangen van $2^1/_2$ Meter zijn ongeschikt voor rijverkeer) bovendien zijn er te veel voetpaden.

De bebouwing is ruim ontworpen, afstanden van 18 tot 30 Meter tusschen de achterzijden der perceelen komen voor.

Het ontworpen net van hoofdwegen is naar de meening der Jury onoordeelkundig ontworpen, terwijl in dit plan de symmetrie overdreven is.

De ontwerper heeft met de omgeving te weinig rekening gehouden. De architectuur is te gewild „landelijk" en past niet voor eene uitbreiding van een stad van 200.000 inwoners. Het ontwerpen van uitsluitend ééngezinswoningen juicht de Jury toe. De exploitatierekening is weinig overzichtelijk en de berekeningen zijn niet geheel juist (o.a. zijn de bedragen betreffende de wegen onjuist uitgetrokken).

III. „Travail". Ontwerper G. Bosma, den Haag.

De goede eigenschappen van dit ontwerp zijn naar de meening van de Jury gelegen in de gunstige verhouding en verdeeling van bebouwd en onbebouwd terrein en de op verschillende punten aardige groepeering der huizen.

De afsluitingen der wegen zijn veelal goed en ongekunsteld. De traceering van het stratennet laat overigens te wenschen over. Een soort Ceintuurbaan heeft aan het plan veel schade gedaan. De symmetrie en de halfcirkelvormige wegen hebben mede hunne schadelijke invloeden op het geheel doen gelden. De breedte der straten is wederom goed gekozen; het projecteeren van straten van $7^1/_4$ Meter en 8 Meter heeft onder de gegeven omstandigheden geen bezwaar. De afstand der achtergevels is in dit ontwerp inderdaad zeer ruim (45 à 55 Meter). De architectuur is niet zonder verdienste. Het teekenwerk is verzorgd. Het ontwerp bevat deels tweegezinswoningen en deels eengezinswoningen, hiertegen bestaat ook voor een tuinstadwijk geen overwegend bezwaar.

De berekeningen, vervaardigd door dezen ontwerper zijn zeer duidelijk en geven blijk van ernstige uitwerking van het geheel.

„Phereklos". Ontwerper Philippus J. Hamers.

Dit ontwerp biedt een ruim bebouwingsplan aan. De groepeering van de openbare gebouwen is geslaagd. Sommige details van het plan zijn goed te noemen. Jammer is het dat het bouwterrein te veel verbrokkeld is. De bebouwing is ten deele te hoog, voor een tuinstadwijk. Er komen immers perceelen voor, bestaande uit drie verdiepingen. De plattegronden der woningen zijn niet altoos geslaagd te noemen: de architectuur geeft enkele aardige oplossingen. Het projecteeren van blinde woningen en van woningen toegankelijk over een zelfde trap acht de Jury niet goed te verdedigen. De blinde woningen kunnen niet geacht worden aan hooge hygiënische eischen te voldoen.

„In Solidum". Ontwerpers Melchior Vermeer en D. A. Vermeer Jr.

In dit plan is, behoudens enkele hoofdwegen, het wegenverloop ongunstig. De hoofdweg, afgesloten door de twee nevencentra met openbare gebouwen, heeft daarentegen vele verdiensten.

De twee, als „Rozenhoven" gedachte pleintjes met de daarop uitkomende straten geven goede partijen.

De veelal gesloten bebouwing acht de Jury in verband met de zeer ruime binnentuinen geen bezwaar. Daar, waar open bebouwing is toegepast, staan de huizen te dicht naast elkaar.

De architectuur der vrije huisjes heeft te veel een villakarakter: er is niet getracht arbeiderswoningen te ontwerpen.

„Ontwerp B". De Jury is van meening, dat dit ontwerp geen tuinstadkarakter draagt. Als stadsplan is het niet zonder verdienste. De straataanleg met terugliggende huizen acht de Jury minder geslaagd. De plattegronden bevredigen. Ook de bedoeling om een eenvoudige architectuur in het geheele plan door te voeren is toe te juichen. Het plan en de toelichting verraden studie op het gebied van den stedenbouw.

„Drie Cirkels". Dit ontwerp biedt weinig verschil met de monotone stratenplannen van de 2de helft der 19e eeuw. Ook door het zonder noodzaak ontwerpen van vier blinde woningen onder één dak bewijst de ontwerper mede van het woningvraagstuk niet geheel op de hoogte te zijn.

„Eenvoud en Regelmaat". Dit ontwerp biedt te groote straatoppervlakte. Hierdoor ontstaan te kleine en te smalle bouwblokken en bouwblokken van ongunstigen

vorm. De symmetrie is ook hier weer hinderlijk. De architectuur heeft weinig bekoring.

„Sapienti Sat". De ontwerper heeft volgens zijne Memorie van toelichting een stelselmatig plan opgebouwd en toont zich afkeerig van kunstmatig aangelegde tuindorpen. Hij heeft getracht de wijk een eigen moderne schoonheid te geven.

Het plan bevat drie hoofdwegen en een ceintuurweg. Deze laatste is niet gemakkelijk te vinden. De verdeeling in zes bebouwingsblokken lijkt de Jury verdedigbaar. De breedten der wegen, wisselende naar de behoefte van 20 tot 3 Meter, zijn goed gekozen. Het geheel doet zien, dat de ontwerper studie van het vraagstuk heeft gemaakt.

De Jury heeft echter ernstige bedenkingen tegen de verhoudingen. Zoo is er ontworpen een open ruimte van 290 bij 300 Meter, waarin enkele openbare gebouwen, terwijl in sommige bebouwingsblokken de rijen huizen op een afstand tusschen de achtergevels van 5 à 6 Meter zijn geplaatst. Ook de hofjeswoningen kunnen de Jury niet bekoren. De openbebouwing aan de Z.W.-zijde is ruim, doch de afstanden tusschen de perceelen is te gering. De wijze, waarop de rooilijn der woningen daar ter plaatse aan den Ceintuurweg verspringt, werkt onrustig.

De verdiensten van architectuur en van de plattegronden erkent de Jury gaarne.

De toelichting is goed doorwerkt.

„Suum Cuique". De gezochte symmetrische oplossing, waarbij zelden behoorlijke stadsbeelden gevormd worden, bevredigt niet. Het systematisch doorvoeren van gebogen wegen op groote schaal maakt het plan zeer onrustig en uit stedenbouwkundig oogpunt ongewenscht. De bebouwing heeft geen tuinstadkarakter. De hooge bebouwing kan de Jury niet bekoren.

„Sweet Home". Dit plan is zonderling en mist alle eigenschappen, die men in het ontwerp voor een tuinstadwijk zou wenschen aan te treffen. De ontwerper heeft een allerzonderlingst huizentype streng doorgevoerd. De kruisvorm der perceelen lijkt de Jury niet voor uitvoering vatbaar.

Namens de Jury,

H. P. Berlage Nz., Voorzitter.

A. Keppler, Secretaris.

Bijlage 1.

(Zie de noot bij den aanhef van het Jury-rapport).

Bijlage 2.

Amsterdam, 22 Maart 1914.

Aan de Permanente Prijsvraag-Commissie.

WelEd. Heeren.

In het programma van de prijsvraag Tuinstadwijk, waarvan een exemplaar hierbij gaat, wordt onder art. 2 vermeld:

„De sub a. t/m. c. bedoelde teekeningen moeten worden gegeven in zwarten inkt op wit papier; de sub d. bedoelde evenzoo of wel in potlood op wit papier.

„De inzender kan voorts zoodanige schetsteekeningen, gekleurd of ongekleurd toevoegen, als hij voor de voor de beoordeeling van het ontwerp wenschelijk zal oordeelen."

Gaarne vernam de Jury v. d. Prijsvraag Tuinstadwijk uwe meening of deze bepaling uitsluit het met kleuren opwerken van de teekeningen, of dat deze bepaling als een minimum-eisch moet of mag worden beschouwd?

Namens de Jury,
(w.g.) A. Keppler, Secretaris.

Amsterdam, 26 Maart 1914.

Aan de Sociaal-Technische Vereeniging van Democratische Ingenieurs en Architecten te Amsterdam.

WelEd. Geb. Heeren.

In antwoord op uw schrijven van 22 dezer in zake het programma v. d. Prijsvraag Tuinstadwijk heeft de Permanente Prijsvraag-Commissie de eer U te berichten, dat naar hare meening de omschrijving van de wijze van bewerking der teekeningen, als z o o d a n i g moet opgevat worden en niet als een minimum-eisch en dit te eerder omdat als tegenstelling voor eventueel vrijwillig bij te voegen teekeningen de bewerking wordt vrijgelaten.

Hoogachtend Uw dwd.

(get.) H. G. Jansen, Voorzitter.

(get.) C. N. van Goor, Secretaris.

Bijlage 3.

Van de zes eerste ontwerpen, zijn enkele cijfers verzameld in de vier volgende staten.

Staat A geeft een vergelijking van de oppervlakten.

Staat B geeft de verschillende percentages dier oppervlakten.

Staat C geeft enkele bijzonderheden omtrent het aantal woningen en de huurprijzen.

Staat D bevat de verschillen kostenbegrootingen.

A Oppervlakten.	Huis en Tuin.	Licht en Lucht.	Sol lucet Omnibus.	Travail.	Phereklos.	In Solidum.
	M².	M².	M².	M².	M².	M².
Bebouwd oppervlak der woningen	65.272	89.000	51.800	59.630	210.970	77.500
Tuinen en Voortuinen .	197.668	149.000	229.500	257.270		173.390
Openbare gebouwen . .	9.500	19.000	10.400	7.500 [1]	32.000	50.940 [3]
Plantsoenen	26.000	11.400	62.600	15.600 [1]	47.000 [2]	30.400
Speelplaatsen	13.000	9.560	12.600	10.000	15.500	
Straten.	88.560	122.040	33.500	50.000	94.530	67.770
B	pCt.	pCt.	pCt.	pCt.	pCt.	pCt.
Bouwterrein (inclusief tuinen en voortuinen).	65.7⁵	59.5	70.3	79.2⁵	52.7⁵	62.7⁵ [3]
Openbare gebouwen . .	2.3⁵	4.7⁵	2.6	1.8⁵ [1]	8	12.7⁵
Plantsoenen	6.5	2.8⁵	15.7	3.9 [1]	11.7⁵ [2]	7.6⁵
Speelplaatsen	3.2⁵	2.4	3.—	2.5	3.9	
Straten.	22.1⁵	30.5	8.4	12.5	23.6	16.8⁵
	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %
C						
Aantal woningen . . .	1804	2276	1120	1399	2205	1646
Hiervan beneden f 3,50 huur.	909	1075	560	551	1379	823
Hiervan boven f 3,51 huur	895	1085	560	788	826	823
Aantal woningen per H.A.	44	55	27	32	53	40
Totale jaarhuur. . . .	f 336.414	f 458.786	f 233.740	f 284.016	f 434151.50	f 335.088
Gemiddelde huurprijs per woning per week . .	f 3,58⁵	f 3,87⁵	f 4,01	f 4,07	f 3,78	f 3,91
D Kostenbegrooting.						
Terrein	f 1.600.000	f 1.524.000	f 1.558.400	f 1.540.000	f 1.472.000	f 1.396.240
Bestrating.	„ 442.800	„ 610.200	„ 91.500	„ 225.000	„ 472.650	„ 338.850
Plantsoen	„ 39.000	„ 17.100	„ 33.700	„ 23.000	„ 93.750	„ 45.600
te zamen . . .	f 2.081.800	f 2.151.300	f 1.683.600	f 1.788.000	f 2.038.400	f 1.780.690
Bouwkosten (inclusief honorarium enz.) . . .	„ 3.576 781	„ 5.066.200	„ 1.969.000	„ 2.750.000	„ 4.503.275	„ 3.504.699
Totaal.	f 5.658.581	f 7.217.500	f 3.652.600	f 4.538.000	f 6.541.675	f 5.285.389

[1]) Enkele openbare gebouwen staan in plantsoenen. [2]) Waaronder plantsoenachtige straataanleg.
[3]) Waaronder moestuin en sportparken.

GEMENGDE BERICHTEN

Het vervolgstuk „Over den stand der verwarmings- en ventilatietechniek" moet wegens plaatsgebrek tot het volgend nummer worden uitgesteld.

Bestrijding van ontsierende reclame van Rijks- of Provincie wege? De A. N. W. B. heeft verleden jaar aan de Provinciale Staten der verschillende provinciën adressen gezonden met verzoek maatregelen te nemen tegen ontsierende reclame. Eenig succes heeft die poging evenwel niet opgeleverd. Nu eens vond men dat het euvel nog niet zoodanigen omvang had aangenomen om maatregelen te wettigen. (En de ervaring leert dat, wanneer zulks wèl het geval is geworden, het uitvaardigen van maatregelen wordt bestreden met een beroep op verkregen „rechten" of op de onbillijkheid de inkomsten uit die reclame aan de verhuurders van muurvlakten of terrein te ontnemen!) In eene andere overwegend landelijke provincie

maakte men zich van de vraag af door het advies in te winnen van de gemeentebesturen, bij wie al zeer weinig begrip van de kwestie kan worden verwacht. Een derde argument om de adressanten uit wandelen te sturen was de opmerking dat deze aangelegenheid van Rijkswege moet worden behandeld. Dit laatste argument kan voortaan echter niet meer dienen om onverschilligheid of kwaden wil te ontzenuwen, sedert gelijk wij reeds mededeelden op blz. 117, minister CORT VAN DER LINDEN in de Memorie van Antwoord zich als volgt uitliet:

„De Minister wilde zich gaarne scharen onder diegenen, die het betreuren, dat stad en land zoo menigmaal op ergerlijke wijze door reclames ontsierd worden, maar hij meende, dat het hier vooralsnog geen onderwerp betreft, waar wettelijke voorziening van Rijks wege noodzakelijk is. Hij geloofde veeleer, dat het hier eene aangelegenheid geldt, die, wanneer wettelijke voorziening noodig is, aan de provinciale- of gemeentebesturen kan worden overgelaten. Er is te dezen reeds iets tot stand gebracht door de verordeningen in de Provinciale Staten van Zuid-Holland, Noord-Holland en Zeeland en er is zeker alle kans dat ook andere provincies of gemeenten het goede voorbeeld zullen volgen".

De Minister heeft voor het optimisme waarvan zijne laatste zinsnede getuigt ongetwijfeld goede redenen die voor buitenstaanders verborgen zijn. Deze zien over het algemeen — enkele zeer gewaardeerde uitzonderingen daargelaten — weinig succes van de pogingen die zij tot nog toe aanwendden om de ontsiering te stuiten. Wij hebben niet uiteen te zetten dat eene Rijkswet in menig opzet de voorkeur verdiend had. Nu deze echter blijkbaar niet te verwachten is, dient overeenkomstig den wenk van den Minister bij de provinciale en gemeentelijke autoriteiten opnieuw om gehoor te worden aangeklopt. Dit heeft bovendien het voordeel dat men daar nog eerder kans heeft om met wenschen door te dringen dan bij de Rijks-autoriteiten, waar een een nog veel ingewikkelder mechaniek in beweging moet worden gebracht.

Die pogingen dienen systematisch te worden ondernomen en voortgezet en zulks niet alleen met het oog op het platteland maar ook in de groote steden.

Het „Utrechtsch Kunstverbond" heeft een zevental Utrechtsche vereenigingen, benevens Heemschut en den A. N. W. B. uitgenoodigd tot een gezamenlijk optreden bij de Prov. Staten van Utrecht. Het behoeft zeker geen betoog dat, nu het Rijk de bestrijding der ontsierende reclame aan de provinciale wetgeving overlaat, de Utrechtsche Staten moeten verlaten het destijds door hen, tegenover een verzoek van gelijke strekking, ingenomen standpunt dat de Rijks wetgeving moet ingrijpen.

Wij vertrouwen dat, met het voorbeeld van drie andere provinciën voor oogen, de Provinciale Staten van Utrecht nu gehoor zullen geven aan een overtuigend gemotiveerd adres. En helaas! ook de provincie Utrecht vertoont reeds voorbeelden te over dat maatregelen tegen ontsierende reclame dringend noodig zijn.

De schoonheid van het land is een algemeen belang, waarvoor enkele, uitsluitend finantiëele, partikuliere belangen moeten wijken. Hoe eerder dat vastgelegd wordt, hoe minder zal er over geklaagd worden. In drie provinciën is dat beginsel reeds erkend en zonder bezwaren in praktijk gebracht. Andere zullen moeten volgen en als het initiatief dat door het „Utrechtsch Kunstverbond" voor Utrecht is genomen, elders navolging vindt — waartoe de leiding van Heemschut kan uitgaan — is eene algemeene beweging te verwachten welke aanstonds of op den duur resultaat moet afwerpen.

De fuzie van den Bond van Ned. Arch. en de Maatschappij tot Bevordering der Bouwk. is, naar wij vernemen, in de Vrijdag l.l. gehouden vergadering van den B. N. A. na langdurige bespreking met groote meerderheid verworpen.

Nadat indertijd op grond van het voorloopig rapport der fuziecommissie door beide lichamen in beginsel tot fuzie was besloten, zijn door de Fuzie-Commissie de regelingen nader uitgewerkt en werd thans het alternatief gesteld: aanvaarden of verwerpen en-bloc, zonder gelegenheid alsnog wijzigingen aan te brengen in de artikels.

In de Mij. tot Bev. der Bouwk. zou het voorstel als hoofdpunt der alg. vergadering van 11 Juni a s. aan de orde worden gesteld.

Stadsschoon te Middelburg. „Nehalennia" verzocht den Raad om 1°. in de bouwverordening op te nemen een artikel krachtens 't welk B. en W. op aesthetische gronden eene bouwvergunning kunnen weigeren, 2°. eene schoonheidscommissie in te stellen. Op die wijze zou paal en perk kunnen worden gesteld althans aan de ergste ontsieringen der stad, die in haar geheel genomen steeds minder interessant en mooi wordt.

Naar de „N. R. Ct." bericht, stellen B. & W. voor afwijzend te beschikken. „Zij meenen dat de vereeniging eerder haar doel moet trachten te bereiken door volksopvoeding, door overreding en niet door dwang, welke de zaak, ook bij bescheiden eischen, de sympathie der burgerij zou doen derven." Dit bekende — schijnbaar sympatieke maar inderdaad van onverschilligheid getuigende — standpunt wordt elders gelukkig meer en meer verlaten.

Het eene middel sluit het andere niet uit. Men ziet in, dat als bij de aesthetische volksopvoeding aan de overreding (die vooral moet uitgaan van het goede voorbeeld van overheidswege!), de voorlichting en de steun niet een weinig kracht wordt bijgezet, nog jaren lang — tot het te laat is — hopeloos geknoeid en bedorven zal worden. Het woord „dwang" dat B. & W. gebruiken mag geen boeman zijn. De gemeente Middelburg zal hare burgerij in het openbare belang van veiligheid en orde nog wel wat anders „dwingen"!

De algeheele vrijheid van ieder om geheel naar zijn eigen inzichten door leelijke bouwsels de steden te ontsieren, mag gerust ter wille van een algemeen belang van hooger orde worden ingeperkt, even goed als dat reeds lang geschiedt met de vrijheid om brandgevaarlijk of in strijd met hygiënische eischen te bouwen. Als daarvan na eenige jaren de goede resultaten blijken, zal de sympnthie van een groote meerderheid der burgerij ruimschoots opwegen tegen de mogelijke ontevredenheid van enkele onbevoegde, als „ontwerpers" zich miskend achtende bouwers, die nu, ten onrechte, vreezen dat goed bouwen neerkomt op duur bouwen.

In Leeuwarden hebben B. & W. en de Raad, gelijk de lezers zich uit Nr. 18 herinneren, onlangs een „schoonheidsartikel" van algemeene en verre strekking in de bouwverordening ingelascht. Wij hopen dat men te Middelburg dat goede voorbeeld zal volgen in het belang niet alleen van de schoonheid, maar ook in een welbegrepen eigenbelang dat gediend is bij het behoud der reputatie als mooie en interessante stad.

Mocht echter het afwijzend voorstel door den Raad worden aangenomen, dan zal „Nehalennia" ongetwijfeld het advies van B. & W. beschouwen als een wenk, dat gerekend mag worden op den steun der gemeente — bijv. in den vorm eener subsidie voor een adviesbureau — bij de pogingen om de door het college voorgestane „volksopvoeding" te bevorderen.

NIJMEGEN. Het Waalbrugplan ter hoogte van de Belvédère dat voor de schoonheid der stad zoo noodlottig zou zijn, ondervindt volgens de „Maasbode" bij belanghebbenden bij de Waalvaart heftige oppositie. Hopen wij dat deze van dien aard is, dat inderdaad van het plan nog moet worden afgezien.

BERLIJN. Hoffmann's ontwerp voor het nieuwe koninklijke operagebouw zal, alvorens het Huis van Afgevaardigden het geld toestaat, nog eens worden onderworpen aan het oordeel der Akademie des Bauwesens De Kamer zoekt zich aldus blijkbaar te vergewissen over het al dan niet gegronde van de bezwaren die, zoowel uit technisch als aesthetisch oogpunt, tegen het ontwerp zijn ingebracht.

Dekvloeren van gips. Dit onderwerp is behandeld in de vergadering van de „Zementwaren-Fabrikanten-Verein Deutschlands." Men onderscheidt twee manieren van werken:

1°. Het gieten.

Hierbij wordt de bak, waarin de specie aangemaakt zal worden half met water gevuld; in de bak wordt nu gips gestrooid, tot dit boven het water uitkomt. Wanneer het gips vol water gezogen is, wordt het flink omgeroerd, en daarna op den ondervloer uitgegoten in een 3—5 cM. dikke laag. Deze ondervloer moet vooraf goed nat gemaakt worden, zoodat het water niet uit de specie wordt gezogen. De gipsvloer wordt nu onder de rij afgestreken, en blijft zoolang verharden tot men met den vinger slechts een lichte indrukking kan maken.

Nu wordt de vloer gestampt, tot er water aan de oppervlakte komt, en daarna direct opgeschuurd en met de stalen plekspaan afgestreken. Hierna moet de vloer geruimen tijd verharden, en moet liefst nu en dan vochtig gehouden worden.

Uit een zuinigheidsoogpunt kan men $^1/_3$ deel zand toevoegen.

2°. Het stampen. De mortel bestaat hier uit 1 deel gips en 1 tot 2 deelen zand, en bevat veel minder water dan de sub 1 genoemde specie. Na het opbrengen der specie in een 3 à 4 cM. dikke laag wordt deze direct gestampt tot zich water aan de oppervlakte vertoont. Deze vloer wordt met een gipsstrooilaag afgewerkt.

Deze methode heeft het voordeel, dat in het gebouw minder water uitdruipt en dat de vloer eerder begaanbaar is.

Deze gipsvloeren, waartoe gebruikt moet worden vloergips (zie „Gewapend Beton" 2de Jaargang bladz. 209) kunnen zoowel op beton, als op houten vloeren worden aangebracht.

Een houten vloer moet echter vooraf met asfaltpapier of met een 3 cM. dikke laag zand worden afgedekt.

Gipsvloeren bieden een goede onderlaag voor linoleum, de gipsvloer moet echter 4 à 8 weken oud zijn, voor men er het linoleum op kan plakken, zoodat al het water gebonden of verdampt is. Men kan den gipsvloer ook zonder linoleumafdekking gebruiken, hij moet dan met lijnolie worden behandeld of met olieverf geschilderd. In dit geval moet de vloer volgens de sub 1 gegeven methode worden vervaardigd, en zonder bijvoeging van zand.

(„Gewapend Beton". Ontl. aan „Ton Ind. Zeitung" Nr. 33)

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Nederlandsche kasteelen en hun historie door E. W. Moes en K. Sluyterman. Amsterdam, Uitgevers-Maatschappij „Elsevier".

Afl. XV brengt twee scherpe kontrasten: de kasteelen Heeze bij Eindhoven en Doornenburg in de Betuwe in de gemeente Bemmel, dicht bij de splitsing van Waal en Rijn. Het eene het keurig in stand gehouden en bewoonde kasteel der familie Tuyl van Serooskerken, een type van statigen 17den eeuwschen aanleg, het andere dat ten gevolge van ergerlijke verwaarloozing tot een onherstelbaar verval gedoemd schijnt, is het treurig overschot van een middeleeuwsche burcht, maar als zoodanig nog een der merkwaardigste in ons land.

In een halve eeuw is dit slot zoo hopeloos vervallen. Alex. Ver Huell teekende nog de wandtapijten in de groote zaal, thans is die zaal een koetshuis, waar het fraaie stuc-plafond dreigt naar beneden te komen. Het houtwerk verrot, de muren storten in. Een interessant monument onzer oude bouwkunst zieltoogt.

Dekorative Kunst. De Mei-aflevering bevat als bouwkundige bijdrage eene met tal van afbeeldingen toegelichte uitvoerige beschrijving van de villa „Blumeneck" te Bremen, een voornaam woonhuis, ontworpen door de architekten Carl Eeg Ed. Runge, met een tuin van Christ. Roselius Interessant als bewijs eener aesthetisch hoog ontwikkelde woningkultuur is dit bouwwerk ongetwijfeld, maar gezellig doet het huis en zijn interieurs niet aan.

Overigens bevat de aflevering bijdragen over artistieke bloemversiering, borduurwerken, boheemsch glaswerk, boekbanden, losse meubels en een eetkamer-interieur door Else Löwenthal (München).

Deutsche Kunst und Dekoration. In afl. 8 is voor den bouwkundigen lezer van speciaal belang de uitvoerige behandeling van het door Prof. Peter Behrens ontworpen woonhuis van Dr. Wiegand te Dahlem bij Berlijn en de tuinaanleg van het landhuis v. Sieglin bij Stuttgart, door Prof. H. Henes ontworpen, die met zijne een vijver insluitende terrassen, zijn op het hoogste punt gelegen theekoepel, zijn trappen en pergola's, zijn tuinzaal de herinnering verlevendigt aan de vorstelijke italiaansche villa's. Interessant zijn een heerenkamer en eenige meubels door Prof. Jos. Hoffmann die de nieuwste weener kunstopvatting toonen.

Verder bevat de aflevering talrijke afbeeldingen van kunstnijverheid — tinwerk, zilverwerk, borduursels en keramiek — en schilderkunst-plastiek (o.a. het ontwerp van een Keizer Wilhelm-standbeeld te Standal door Prof. Hosaeus, dat geheel opgevat in den trant der Renaissanse ruiterstandbeelden, zeer de aandacht heeft getrokken in de uitgeschreven prijsvraag waarin het een 3de prijs verwierf.

In de tekst — die in dergelijke uitgaven licht in de verdrukking komt — eene lezenswaardige beschouwing van Wilhelm Michel over de overwinning van het materiaal in de kunst.

VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN

Bond Heemschut. Jaarvergadering 23 Mei Amsterdam.

Na opening door den voorzitter Prof. Dr. H. Brugmans wordt door den 1sten secretaris de heer A. W. Weissman het verslag over 1913 uitgebracht (waaraan wij in het volgend nummer eenige bijzonderheden zullen ontleenen). Bij monde van Dr. Singels brengt de commissie van onderzoek rapport uit over de rekening en verantwoording van den penningmeester, welke worden goedgekeurd.

Vervolgens moet worden voorzien in de bestuursvacature, ontstaan door het bedanken, wegens vertrek naar elders, van Mr. Hazelhoff Roelfzema. De voorzitter herinnert met waardeering aan diens arbeid, vooral waar het den strijd tegen de ontsierende reclame gold. Het bestuur meent mr. Hazelhoff's richting te vervolgen door voor te stellen tot zijn opvolger te benoemen den heer H. C. Vegtel, lid van Ged. Staten van Zuid-Holland. De vergadering vereenigt zich met algemeene stemmen met dit voorstel.

Bij de rondvraag wees de heer Singels op Utrecht, waar een winkelhuis van de firma Gerzon gebouwd wordt. De Oude Gracht zal worden ontsierd door een tijdelijke barak, die gedurende twee jaren dat gebouw vervangen zal. In verband met dien langen tijd zal het bestuur deze ontsiering tot een minimum trachten te beperken.

Namens de Mij. t. B d. B. wordt door den heer De Clercq gewezen op een huisje naast de romaansche O. L. V. kerk te Maastricht, naar aanleiding waarvan de heer Jan Kalf eenige opmerkingen gepubliceerd heeft. De Mij. betreurt dat bij het sparen van dit huisje geen advies bij de bouwkundige commissie van Heemschut is ingewonnen. De heeren Gratama en Stuyt hebben een excursie naar het bedreigde punt gemaakt en geconstateerd, dat het behoud van dit bouwvallige en zeer verknoeide huisje geen noodzakelijkheid is. Een dergelijk geval doet zich voor bij een Louis-XV-aanbouw van de gothische Dominicanen-kerk te Maastricht.

In een bestuursvergadering heeft Dr. Jan Kalf de zaak bepleit; het Bondsbestuur meende toen dat dit als poging tot ontmanteling van de kerk af te keuren was.

De bouwkundige vereenigingen meenen echter dat, hoewel op die plaats een monumentje of gebouw behoort te staan, het advies der bouwkundige commissie in dergelijke gevallen moet worden ingewonnen. Dat verzuim wordt door de bouwkundige vereenigingen als een opzettelijk passeeren gevoeld, zoodat op den duur zal moeten worden overwogen, of men nog wel in den Bond zal kunnen blijven.

De voorzitter betoogt, dat dikwijls tijdgebrek deze moeilijkheden in de wereld brengt; een snelle beslissing maakte het onmogelijk de bouwkundige commissie bijeen te roepen. Een bond is geen vereeniging, en waar hier zoo vele verschillende vereenigingen aangesloten zijn, is het moeilijk, met allen in den pas te blijven. Het bondsbestuur kan niet in alle opzichten alle vereenigingen voldoen, en nadrukkelijke aanwijzingen als deze van den heer De Clercq, zouden den Bond tot ontbinding kunnen voeren. De bouwkundige commissie doet zeer nuttig werk; zij is thans bezig aan de voorbereiding van een uitgave van goede en goedkoope woningen.

De heer Weissman verwijst ten slotte naar het verslag. Het gold hier geen aesthetische quaestie wat het huisje betreft; ook Dr. Kalf heeft over de schoonheid van het gebouw niets gezegd bij het Bondsbestuur; het betrof alleen het behoud van een huis daar ter plaatse; een goed modern gebouwtje zou daar evenzeer voldoen. Het gemeentebestuur van Maastricht heeft zelfs haar sympathie met den Bond betoogd.

De heer De Clercq acht zich voorloopig voldaan; hij constateert echter, dat hij geen ultimatum heeft willen geven, maar alleen waarschuwen.

De heer D. Fockema acht het gewenscht de hulp van amateurfotografen in te roepen, ten einde de ontsierende reclame onder ieders oogen te brengen, te meer waar de autoriteiten verklaren te willen wachten tot de zaak nog erger wordt.

Naar aanleiding van een vraag van den heer Croockewit deelt de secretaris mede, dat het aantal der buitengewone lidmaatschappen zich uitbreidt.

De heer Bastiaanse brengt een dreigend geval van ontsiering onder de oogen van het Bestuur: de weg tusschen Hilversum en 's-Graveland heeft drie rijen boomen, waarvan er minstens één zal vallen bij den aanleg van de electrische tram. De Bond zal trachten hier in te grijpen, en het bestuur dankt den heer Bastiaanse voor zijn wenk in dezen.

PERSONALIA

W. E. HOEKSTRA. †

Men schrijft ons uit Leeuwarden:

Hoewel hij sedert geruimen tijd ongesteld was, overleed 19 Mei toch nog onverwacht de heer W. E. Hoekstra, architect te Leeuwarden, in den leeftijd van 39 jaar. Hij was een mensch, met grooten kunstzin en ruimen blik, wat hij als lid van de vereeniging „de Friesche Bouwkring" herhaaldelijk heeft getoond.

Het was een van de medeleden op wien men mocht rekenen, als de bouwkunst en de belangen harer beoefenaars gevaar liepen ten achter te worden gesteld.

De hoofdzaak van zijn werkzaamheden lag op het gebied van het onderwijs; als particulier leeraar heeft hij vele leerlingen na afloop der ambachtschool voorbereid voor de praktijk van 't bouwkundig leven.

Vroeger werkte hij onder De Bazel aan den bouw van de hofstede „Oud Bussum".

Te Leeuwarden heeft hij slechts weinige bewijzen van zijn scheppingsvermogen achtergelaten. Een enkel woonhuis door hem gebouwd, deed ons echter capaciteiten vermoeden, die hem ver boven het meerendeel der architecten hier ter plaatse deed uitkomen.

Zijn geheele leven hier heeft hij gegeven, om, tegen de kleine bezwaren van velen, de nieuwere denkbeelden tot verwezenlijking te brengen. Door zijne medewerking gaat hier een frissche geest, ten slotte, na heel wat tegenstand, toch doorbreken.

Hoewel hij, door te weinig gelegenheid, ons geen producten heeft nagelaten waarin hij zijn talenten ten volle had kunnen ontplooien, zullen toch zijn ideeën, vooral bij de jongeren, nog lang in 't geheugen blijven.

Zijn gemis zal een leegte achterlaten.

XIIIE JAARGANG No. 22 3 JUNI 1914

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

DE FUZIE MISLUKT

Dat de Bond van Nederl. Architekten de voorgestelde fuzie met de Mij. t. Bev. der Bouwkunst verwierp, zal velen eene verrassing en eene teleurstelling zijn geweest. Begrijpelijk was dat het beginsel evenmin als de nadere regeling algemeen zou bevredigen. Daartegenover stond de verwachting dat het doel „eenheid te bereiken in wezen, uiting en vorm van het architektenvakvereenigingsleven" aantrekkelijk genoeg zou zijn om tot geven en nemen te bewegen. Wel verre dat dit doel bereikt of benaderd werd, zijn bij slot van rekening de tegenstellingen vergroot. Dat effect mag niet worden onderschat. Had de fuzie, vooral wanneer zij was tot stand gekomen met opofferingen over en weer, gewerkt als een uiting van het samenhoorigheidsgevoel der professie, hare mislukking verwijdt de klove. Wij vreezen dan ook dat 22 Mei als „dies ater" zal worden opgeteekend.

Het kan voor de voorstanders der fuzie slechts schrale troost zijn dat het elders in de architektenwereld al weinig beter gesteld schijnt, noch in Engeland (waar de fuzie van het Royal Institute met de Society of Architects afsprong), noch in Duitschland (waar, naast de B. D. A., waarover allerlei rare noten werden gekraakt, de Freie deutsche Architektenschaft werd gesticht). Maar terwijl in die groote landen ook fracties nog beteekenis hebben, dienen in onze kleine samenleving alle krachten te worden saamgetrokken om nog iets tot stand te brengen.

En de tijd daartoe dringt.

Nadat op grond van een voorloopig rapport de beide vereenigingen in beginsel de wenschelijkheid en mogelijkheid van fuzie aanvaardden, nadat vervolgens de wederzijdsche vertrouwenspersonen na lang beraad, onderling en met de wederzijdsche besturen, op grond van hun voorloopig rapport gekomen waren tot een h. i. voor beide partijen aanneemlijk kompromis, had men redelijkerwijze mogen verwachten dat hun voorstel tot wet was geworden.

De verwerping is voor de fuzie-commissie een gevoelig echec, vooral voor hen die de Mij. t. B. d. B. vertegenwoordigden en, hoewel in hun eigen kring zeker van krachtige oppositie, tot de uiterste tegemoetkoming bereid waren. Desondanks lokten zij slechts uit eene afwijzing en de verklaring dat de Mij. toch niet „zuiver" genoeg als vakvereeniging zou worden.

Hoewel de boog tot scheurens toe gespannen was, bereikte de pijl het doelwit niet. Zullen zich nu de verwijten tot de schutters keeren?

Eenheid in de vakorganisatie is door velen beschouwd als een algemeen belang, waaronder bijzondere belangen der vereenigingen hadden te wijken. Zij die het fuzie-voorstel verwierpen, waren zich ongetwijfeld bewust eene zware verantwoordelijkheid te dragen. Men mag dan ook aannemen dat niet zoo pieterige bezwaren, als over de naamkwestie eertijds zijn gerezen, noch de kwestie of de eene vereeniging de andere zou opslokken, maar dat alleen hooge motieven — en zonder starre „Prinzipienreiterei" — de stemming bepaalden.

De beteekenis der fuzieplannen draagt verder dan de grenzen der betrokken vereenigingen. In die overweging moge de B. N. A. ditmaal afwijken van zijne gebruikelijke geheimzinnigheid en publiceeren op welk standpunt hij zich bij de behandeling van het fuzievraagstuk heeft gesteld.

Het vermoeden ligt voor de hand dat de ontworpen oplossing nog niet „zuiver" genoeg geacht werd voor architekten-vakvereeniging.

Vertegenwoordiging der vakbelangen in ééne corporatie die, zij 't dan ook mogelijk niet met op de spits gedreven „zuiverheid" het grootst mogelijke getal bona-fide beoefenaren omvat, lijkt ons echter van veel grooter belang. Zij zou de meeste waarborgen bieden om naar buiten gezag te kunnen uitoefenen en tevens zooveel mogelijk vakgenooten te binden.

Het gehalte zou daardoor o. i. verbeteren met meer zekerheid dan wanneer velen door zéér straffe bepalingen, als 't ware buiten de architektengemeenschap worden gesteld en aan hun eigen lot overgelaten. Het is daarbij o. i. eene illusie te verwachten dat in afzienbaren tijd aan de leden van eenige vereeniging als 't ware het monopolie van „architect" zou worden toegekend. Waartoe zoo groote zuiverheid in de praktijk dient, is den buitenstaander niet duidelijk geworden door hetgeen in de vijf jaren van zijn bestaan de B. N. A. tot stand bracht. Is daarbij iets wat niet evenzeer door de Mij. t. B. d. B. in hare tegenwoordige organisatie of door de ontworpen fuzie had kunnen geschieden?

De fuzie is dus van de baan en men kan zich afvragen welke gevolgen dat hebben zal voor de algemeenheid der architekten. Op het effekt dat de bevestiging der verdeeldheid zal hebben, is reeds

gewezen; maar in dat opzicht is hunne reputatie toch al de denkbaar slechtste!

Met betrekking tot den B. N. A. is niets veranderd. De Mij. t. B. d. B. echter staat voor verschillende mogelijkheden. De eerste, een terugkeer tot den oorspronkelijken toestand van algemeen bouwkundig lichaam met ongedaanmaking van de evolutie der laatste jaren is, praktisch gesproken, nauwelijks uitvoerbaar, ja denkbaar. De Mij. t. B. d. B. zal niet haar eigen doodvonnis vellen. De heroprichting van een dergelijk hybridisch lichaam — want daarop zou het neerkomen nu de Mij. haar historisch karakter prijs gaf om vakvereeniging te worden — zou immers in dezen tijd van spezialiseering en samentrekking van gelijke krachten weinig levensvatbaarheid beloven.

In dat nauwelijks denkbare geval zou de B. N. A. de eenige vakvereeniging in ons land zijn. Evenwel slechts voor eenigen tijd, aangezien de velen die door zijne exclusieve opvatting worden buitengesloten, zich waarschijnlijk weldra zouden vereenigen tot een nieuwe architecten-organisatie. (Wij verwijzen in dit verband naar het artikel „Fuzie? Aanteekeningen door een architect uit de provincie" in „Bouwwereld" 1912, blz. 179.)

Tot hetzelfde geval leidt de tweede mogelijkheid: dat de Mij. t. B. d. B., hoewel de fuzie verworpen is, niettemin de grondslagen waarop zij tot deze wilde medewerken, in hare statuten vastlegt, d.w.z. in de richting van den B. N. A. hare organisatie verscherpt.

In hoever dat beleidvol zou zijn nu daartegenover tòch niet staat het bij fuzie verkregen voordeel van eenheid in de vertegenwoordiging der vakbelangen, hebben wij niet te overwegen. In aanmerking moet zeker worden genomen dat als de Mij. exclusiever wordt, zij meerderen zou uitsluiten of van zich vervreemden, zonder tegelijkertijd anderen te winnen.

Of de beroering eener nieuwe reorganisatie op dit oogenblik gewettigd is, nu waarschijnlijk door die leden van den B. N. A. welke tevens lid der Mij. zijn, de reeds opgeworpen vraag onder oogen zal worden gezien of het lidmaatschap van twee vakorganisaties — waarvan de een de ander niet als „vol" erkent — vereenigbaar is? Hun uittreden uit de Mij. kan daarbij allicht die ultra's meesleepen, wien zelfs de fuzie-regeling niet ver genoeg ging en die alleen heil zien in den strafferen geest van den B. N. A.

De Mij. zal zeker overwegen dat voorzichtigheid raadzaam is. In haar kring heerscht geenszins onverdeelde instemming met den gang van zaken, noch bij de ouderen, noch bij de jongeren, eene niet onaanzienlijke categorie leden voelt dat zij als 't ware op den schopstoel is gezeten; de sympathie van velen, die in de vroegere dagen tot de getrouwste leden behoorden, is verbeurd, zonder dat daartegenover de trouwe genegenheid van andere groepen is gekweekt.

De bodem is ondermijnd door de kritiek en telkenmale blijkt het gemis aan gezaghebbende personen, wier woord inderdaad invloed en gezag bezit, en die in moeilijke omstandigheden leiding en richting kunnen geven.

Ook bleef niet onopgemerkt dat van de 9 bestuursleden der Mij., er tusschentijds 2 bedankten (een om bestuurslid van den B. N. A. te worden) en dat van de beide aftredenden de een zich niet-herkiesbaar stelde, de andere daartoe moest worden gepersuadeerd, terwijl na de verkiezing, door het bedanken van kandidaten, nog twee vacatures openbleven, terwijl bovendien ook de algemeen-secretaris zijn post binnenkort verlaat. Dat in moeilijke tijden de leidslieden aftreden, wijst voor den buitenstaander niet op een stemming van „rozengeur en maneschijn" en men heeft reden huiverig te zijn om door nieuwe reorganisatie opnieuw een strijd uit te lokken.

Rest de derde en meest voor de hand liggende mogelijkheid: de Mij. t. B. d. B. blijft wat zij thans is: eene vereeniging voor allen die het bouwvak van directiezijde beoefenen; zij tracht, zonder verdere reorganisatie, zonder verdere verscherping zich allereerst te consolideeren en te toonen dat zij, al zijn mogelijk de statuaire bepalingen theoretisch niet zoo streng, praktisch voor de belangen van het vak haar man staat. Slaagt zij daarin dan kan de Mij., door hare poorten wijd te openen, een krachtig bolwerk blijven.

Alleen eene krachtige, koele en doelbewuste leiding zal haar kunnen handhaven in hare tegenwoordige positie, haar vertrouwen en invloed verzekeren tegenover de te verwachten voorstelling dat zij niet als eene vakorganisatie maar als gemengd lichaam moet worden beschouwd.

Wie der beide lichamen zal voortaan als de vakvertegenwoordiging gelden en — ook die nuchtere vraag moet gesteld — wie zal over de daartoe noodige middelen beschikken?

Zoolang de B. N. A. slechts een zoo kleine kring omvat, is het niet te verwachten dat hij zal worden beschouwd als de vakvertegenwoordiging bij uitstek en uitnemendheid.

De Mij. t. B. d. B. is het grootste lichaam op bouwkundig gebied en het eenige dat op het oogenblik over eenigszins ruime hulpbronnen beschikt. Zij zal echter, naar te voorzien is, worden bestookt met het verwijt niet zuiver te zijn. Dat is eene bekende klank uit vroeger dagen toen het niet ongewoon was haar te disqualificeeren als eene vereeniging van Jan en alleman, zoodra zij zich in niet-gewenschten zin uitte. Maar thans — na de laatste reorganisatie — zal dat verwijt wel niet meer inslaan.

De Mij. t. B. d. B. placht bij alle gelegenheden waar de bouwkunst gerepresenteerd werd, het leeuwendeel te betalen, overeenkomstig het aantal harer „architect-leden". Op hare publicaties werd menig beroep gedaan, hare organisatie en administratie werden te werk gesteld voor gezamentlijke belangen. Dat alles zou onbegrijpelijk zijn wanneer het niet tevens de stilzwijgende erkenning der Mij. inhoudt als een volkomen gelijkwaardig lichaam.

Het zou niemand verwonderen indien de Mij. met de fuzie-ervaring voor oogen zich in den vervolge door grooter zelfstandigheid en zelfbewustzijn (egoïsme zoo men wil) ging onderscheiden, aldus brekend met de in de laatste jaren gevolgde handelwijze om haar macht en kracht althans ten deele uit handen te geven en zich aan anderen te binden. De jongste uiting daarvan is het denkbeeld om het tijdschrift „Bouwkunst" prijs te geven aan een kombinatie met „Architectura et Amicitia" en de „Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst".

Bovendien zou samenwerking tusschen B. N. A. en Mij. in vele gevallen moeten afstuiten op dezelfde bezwaren die nu de fuzie beletten. Als definitief is uitgesproken dat alleen de eerste „zuiver" is, kan hij in sommige gevallen moeilijk voor de vakbelangen samengaan met de „onzuivere" Mij. en van deze mag men omgekeerd niet verwachten dat zij er voor te vinden zou zijn, nu eens wel, dan weer niet te mogen mededoen.

Het kan niet uitblijven of twee vereenigingen, op eenzelfde beperkt terrein werkzaam, moeten elkander zware konkurrentie aandoen. De lichtzijde daarvan is de kans op levendige actie, mits daarbij — hetgeen menschelijk zoude zijn — niet de belangen der vereeniging zwaarder wegen dan die van de zaak. Maar ook als dit laatste niet het geval is, zal de gelijktijdige behandeling derzelfde kwesties onvermijdelijk krachts- en geldverspilling uitlokken.

De ervaring leert dat in den strijd om den voorrang dan licht het eene woord het andere uitlokt en — te meer daar de Mij. strijdbaarder is dan vroeger — de vakvertegenwoordigingen met elkander plukharen, ten aanschouwe van hen die van zoodanige oneenigheid de vruchten plukken.

GEH. REGIERUNGSRAT PROF. DR. ING. H. RIETSCHEL. † KRITISCHE BESCHOUWINGEN OVER DEN STAND DER VERWARMINGS- EN VENTILATIETECHNIEK

(VOORDRACHT GEHOUDEN OP HET IXDE KONGRES VOOR VERWARMING EN VENTILATIE. KEULEN 26 JUNI 1913. MET TOESTEMMING VAN DEN SCHRIJVER OVERGENOMEN UIT HET KONGRESVERSLAG)

NADRUK VERBODEN.

(Vervolg uit Nr. 20)

In den laatsten tijd heeft zich ook — gelukkig slechts in enkele gevallen, maar toch belangrijk genoeg om de aandacht te verdienen — bij firma's die alleen enkele onderdeelen voor verwarmingsinstallaties vervaardigen en leveren, de praktijk gevestigd dat zij ook ontwerpen maken en deze — ook met kredietverleening — ter beschikking stellen van kleine installateurs, smeden enz., onder voorwaarde dat deze van hen de onderdeelen betrekken. Dat is voor het aanzien en de ontwikkeling der verwarmingstechniek — op dezelfde wijze als de kwakzalverij in de geneeskunde — een slag in het aangezicht, die met alle middelen moet worden tegengegaan.

Het bestuur eener groote stad handelt m. i. verstandig, wanneer het bij het doen van opdrachten in de eerste plaats denkt aan de belastingbetalers en, voorzoover het beschikt over een voldoend aantal vertrouwbare firma's, slechts deze ter mededinging uitnoodigt. Het handelt echter onjuist en onrechtvaardig wanneer het vreemde firma's voor mededinging uitnoodigt, maar deze anders bejegent dan de inheemsche, d.w.z. haar niet zonder meer de opdracht gunt, wanneer zij het beste werk leverden.

In het algemeen moet echter met dank erkend worden dat de opvattingen van stadsbesturen vergeleken bij vroeger zeer ten gunste der verwarmingstechniek gewijzigd zijn, dat steeds meer het streven ontstaat om verwarmingsingenieurs van wetenschappelijke en praktische opleiding onder hunne ambtenaren op te nemen en dezen eene positie te geven welke overeenkomt met hunne wetenschap en kunde, dat steeds meer erkend wordt dat ontwerp en uitvoering van groote installaties een moeilijk en opmerkelijk technisch werk is.

Men mag met vertrouwen aannemen dat mettertijd alle besturen het maken en de behandeling van onze installaties, ook bij besloten mededinging de schadeloosstelling der mededingers, naar het voorbeeld der pruisische regeering zullen behandelen. Het besluit der ministers voor openbare werken en landbouw, domeinen en bosschen van 31 Augustus 1908 en het besluit van den minister voor openbare werken van 4 September 1912, zijn een verblijdende uiting van de waardeering voor technischen arbeid. Zij moesten overal ingang en navolging vinden, waar de arbeidskracht van den ingenieur voor verantwoordelijke opgaven wordt gesteld.

Wat nu betreft het onderzoek van de aanbiedingen, gaat deze uit van de onderstelling dat, evenzeer als bij het opstellen van het programma, omvattende kennis en ervaring op het gebied aanwezig is. Iedere aanleg — ook de kleinste — moet door de firma, door den architekt en door den beoordeelaar individueel behandeld worden, wanneer zij aan haar doel ten volle zal beantwoorden.

Bij het onderzoek heeft natuurlijk de voldoening aan het programma en het zeker bereiken van het geëischte effekt als richtsnoer te dienen en de installatie en konstruktie moet worden beoordeeld van hygiënisch, technisch en economisch standpunt, met het oog op de overzichtelijkheid, de eenvoud en de veiligheid van bedrijf.

(Vervolg op blz. 177).

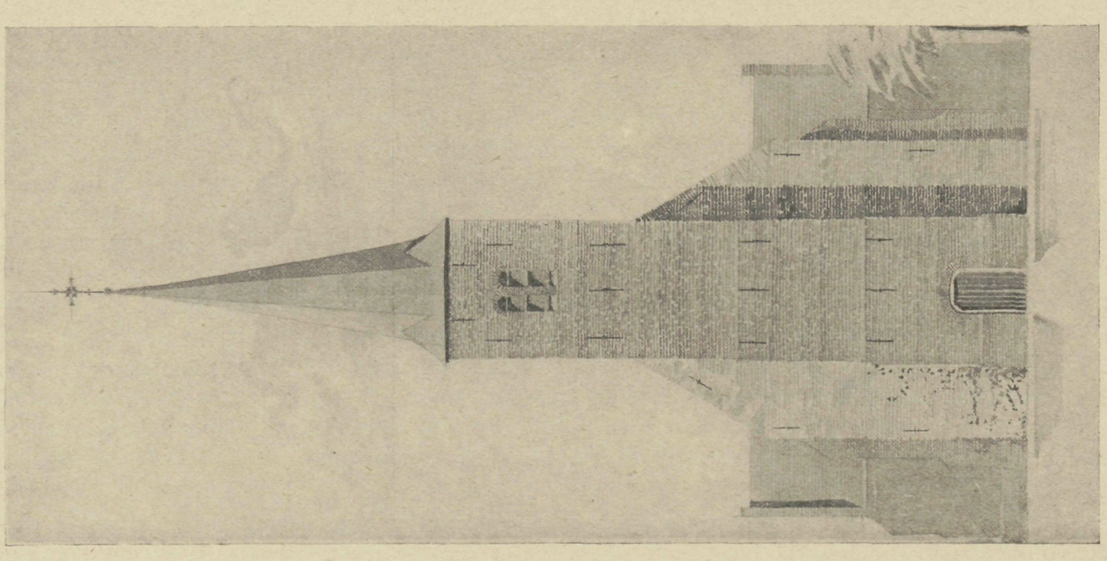

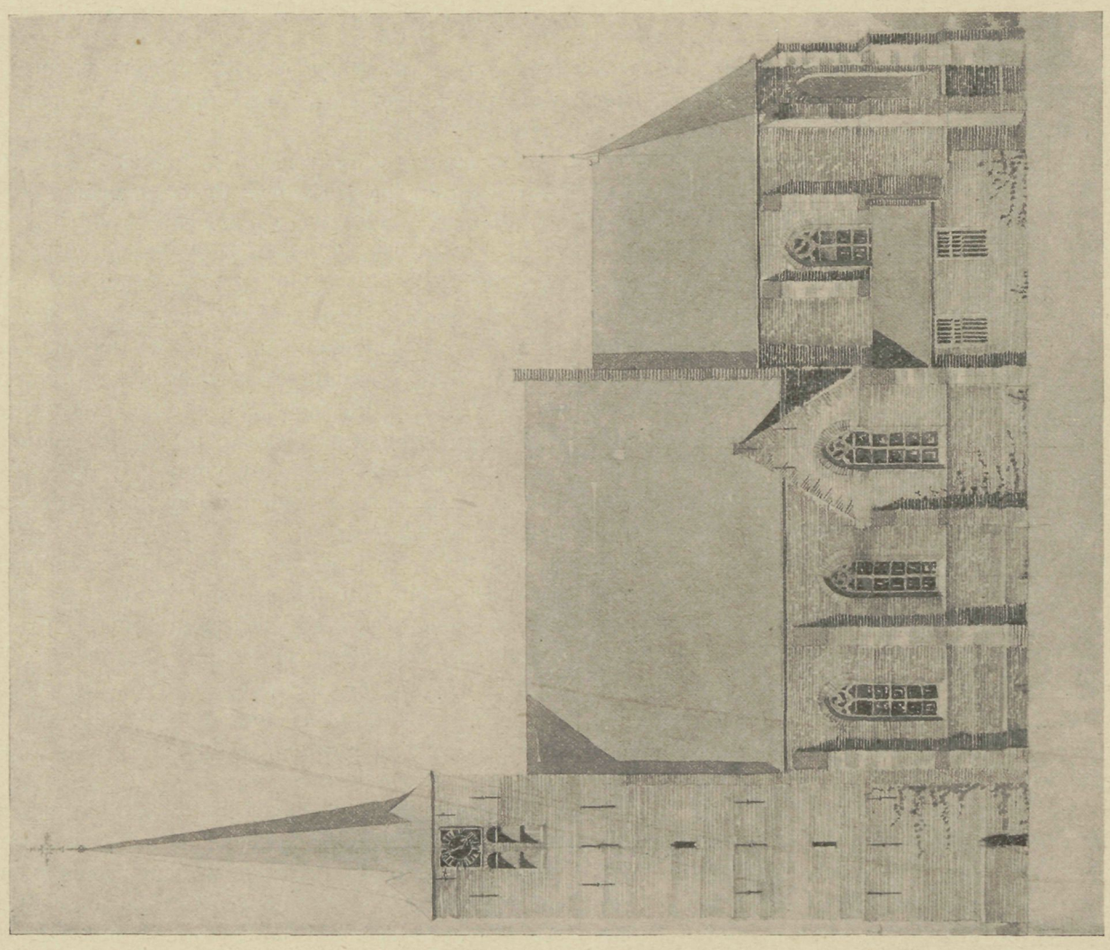

DE GESLOOPTE KERK TE MAARHEEZE (LIMBURG). OPNAME VAN PH. PHILIPPI

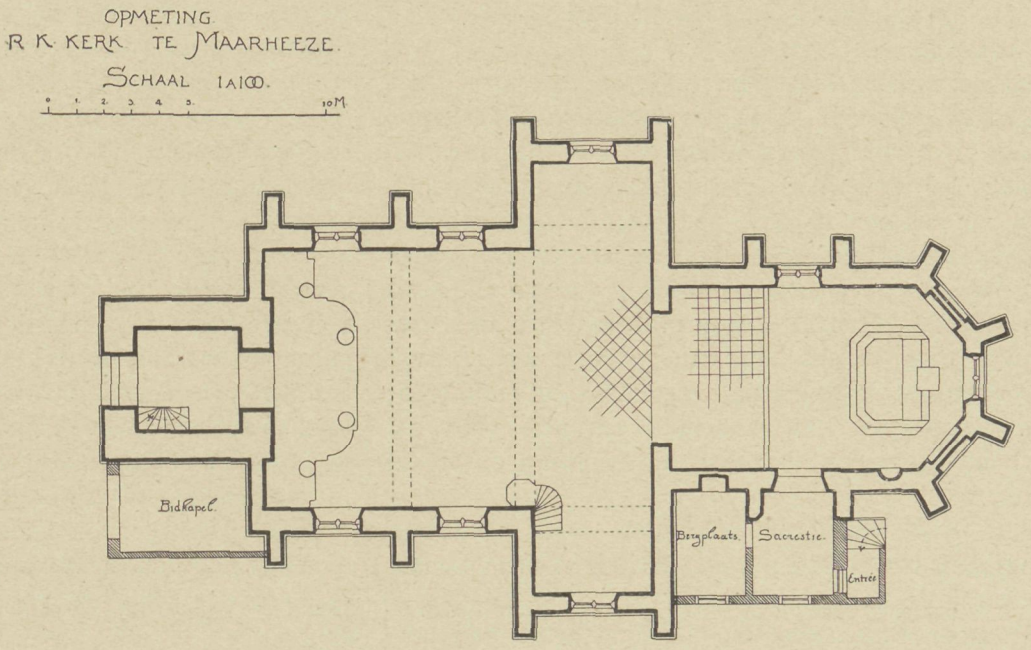

Deze eenbeukige dorpskerk in baksteen van mooie kleur, gunstig gelegen op een verhoogd kerkhof, is, daar zij te klein werd, helaas niet vergroot, maar door eene nieuwe vervangen.

De opmetingen, door den heer PH. PHILIPPI in 1910 gemaakt, zijn ons door den heer JOS. TH. J. CUYPERS c.-b.-i. afgestaan.

Dit is niet steeds een gemakkelijk werk. Het eischt dat de beoordeelaar in voortdurende voeling is gebleven met de nieuwste vindingen van de wetenschap en de praktijk der techniek. Ik vat zijn taak zoo op, dat hij niet alleen moet zeggen welke aanbieding de meeste aanbeveling verdient, maar ook welke wijzigingen en aanvullingen er bij de uitvoering in moeten worden aangebracht.

Voor zoover bij eene mededinging voor eene verwarmings- of ventilatie-installatie de architekt niet beschikt over de noodige ervaring en zakenkennis, die vereischt worden voor de juiste keuze van het stelsel, het opmaken van het programma en het onderzoek der aanbiedingen, moet hem steeds het raadplegen van een deskundige worden aanbevolen.

Ook aan gemeenten is bij nieuwe en omvangrijke installaties, ook ter vermindering van de verantwoordelijkheid van haar eigen verwarmingsingenieur, aan te raden, dat zij nog een buiten de industrie staand deskundige raadplegen.

Voor het uitvoeren van een installatie houd ik, mits het onderzoek der ontwerpen zorgvuldig geschiede en alle vragen, bijvoegingen en aanvullingen zijn afgedaan en de firma voorts behoort tot de erkend degelijke en solide zaken, het raadplegen van een deskundige noch voor noodig, noch voor gewenscht. In dit opzicht zijn de ervaringen eener 1e klas-firma tengevolge van haar veelsoortig werk, meestal grooter dan die van een, buiten de industrie staand ingenieur terwijl buitendien de firma alleen de noodige waarborgen voor het welslagen van het werk moet geven. Wel kan bij de oplevering der installatie de voorlichting van een deskundige worden ingeroepen.

De deskundige moet natuurlijk ook deskundig zijn. Als zoodanig beschouw ik iemand, die in de praktijk voldoende thuis is, die zelfstandig gelijkwaardige installaties uitvoerde, die objectiviteit en oordeel bezit, die wetenschappelijk gevormd is, zijne meeningen en voorstellen in ieder opzicht overtuigend kan verdedigen, die de belangen van het werk stelt boven alle andere belangen en in het algemeen een volkomen gave persoonlijkheid is.

Voorzichtigheid is derhalve dringend geboden bij de keuze van den deskundige, niet ieder die zich als „raadgevend ingenieur" vestigt, is daarom als deskundige te beschouwen. Het kan niemand belet worden om, wanneer hij in zijne betrekking bij erkende firma's niet voldeed, zijn toekomst als „raadgevend ingenieur" te zoeken.

Reeds dikwijls is de meening verkondigd dat men trachten moet om — op de wijze als zulks in de Vereenigde Staten gebruikelijk is — het maken van ontwerpen te scheiden van de uitvoering en het eerste aan raadgevende ingenieurs, het laatste aan speciale firma's op te dragen.

Niets zou verkeerder zijn, niets de positie van de techniek in Duitschland zwaarder treffen en haar dieper vernederen, dan zulk een maatregel. Ons vak heeft zijn eerbiedwaardige hoogte bereikt, juist doordat het ontwerpen niet berustte in de handen van enkele civiel-ingenieurs, wijl iedere firma hare rijke ervaringen kan benutten en wijl eene in juiste banen zich bewegende konkurrentie als het beste middel ter bevordering van een vakgebied kan worden aangezien. Mij is menigmaal de vraag gesteld of ik, inplaats van als deskundige bij een mededinging op te treden, niet liever zelf een ontwerp zou willen maken. Steeds heb ik dit van de hand gewezen omdat ik de geestelijke

arbeid en de ervaringen, die bij een mededinging aan den dag treden, steeds veel hooger schat dan die van een enkeling.

Om deze reden is het m. i. ook onjuist, d.w.z. niet doelmatig, wanneer stedelijke ingenieurs ontwerpen maken voor ongewone gevallen om die door de mededinging der firma's als grondslag te doen gebruiken.

In den laatsten tijd schijnen jongere ingenieurs het amerikaansche beginsel op zeer bedenkelijke wijze in de verwarmingstechniek te willen toepassen. Ik bezit verschillende circulaires waarin ingenieurs zich aanbevelen voor het maken van ontwerpen enz.; prijs der ontwerpen naar gelang van het aantal radiatoren; eene toezegging van zakelijke garantie voor het resultaat bij uitvoering van het ontwerp ontbreekt echter.

Zelfs stelt een groot warenhuis reeds etage-verwarmingen ten toon en treedt het op als bemiddelaar van vraag en aanbod.

Wanneer eene firma niet in staat is om zelf hare ontwerpen te maken en zij zich met vreemde veeren tooit, dan is slechts te wenschen dat zij ten spoedigste van het tooneel verdwijnt. En wanneer het streven om onbekwame firma's in het geheim van ontwerpen te voorzien veld mocht winnen, dan kan men slechts aanbevelen om bij iedere mededinging de te beëedigen verklaring te vragen dat het ingediende ontwerp ook het geestelijk eigendom is van de betrokken firma.

3. Uitvoering der installaties.

De verwarmings- en ventilatietechniek heeft op het oogenblik geene gemakkelijke positie. Voor de uitvoering van minderwaardige installaties zijn slechts geringe kennis en middelen noodig. De konkurrentie is enorm toegenomen en, in verhouding tot het bedrag dat jaarlijks in Duitschland op ons gebied wordt omgezet, veel te groot.

Wie zich een begrip wil vormen van den omvang der konkurrentie, neme eens een kijkje in het bedrijf van een groote zaak en late zich het percentage mededeelen van de aanbiedingen dat zich ontwikkelt tot bestellingen. Het percentage is zeer klein.

De arbeidslast en de onkosten waarvoor de verwarmingsindustrie staat, zijn derhalve zeer belangrijk en zij vormen, samen met de omstandigheid dat de aanbiedingen meestal in betrekkelijk korten tijd moeten worden ingediend, eene zekere verontschuldiging dat in de ontwerpen — ook in die van 1e klas-firma's — nu en dan oplossingen en konstrukties voorkomen die niet beantwoorden aan den stand der techniek of wel dat slechts de allernoodzakelijkste gedeelten voor de uitvoering zijn bekeken, terwijl de eigenlijke „Ausbau" en daarmede de individueele behandeling verwaarloosd is.

Natuurlijk speelt de prijs eene belangrijke rol bij de opdracht der uitvoering aan eene firma en wanneer een gebrekkig programma voor de aanbieding heeft gediend of wanneer de onderzoeker der aanbieding geene voldoende kennis van zaken bezat, dan beslist meestal niet de hoedanigheid van het werk, maar alleen de prijs over de opdracht.

Bij de meeste firma's bestaat nog te weinig zelfstandig onderzoek in den vooruitgang der techniek en der hygiëne en in de wetten der physica, daarentegen te veel schablone en gedachtenlooze navolging.

Eenige voorbeelden daarvan. Toen kapitein Reck met zijn ongetwijfeld belangrijk stelsel der snelstroomverwarming optrad, trachtte iedere firma hem na te volgen, hem zoo mogelijk te overtreffen. Tallooze patenten werden aangevraagd en verleend en zulke installaties aangeprezen als de verwarmingen der toekomst. Thans worden zulke snelstroomverwarmingen in Duitschland bijna niet meer uitgevoerd wijl zij slechts in zeer bijzondere gevallen aangewezen zijn.

Sinds den tijd, dat bij eenige ventilatie-installaties de beweging der lucht van boven naar beneden noodig of doelmatig gebleken was, is deze wijze van ventilatie mode geworden. Afgezien van het feit dat het bedrijf van die installaties — doordien zij de natuurlijke beweging der lucht tegengaan — het duurste is, is het bij haar het moeilijkst, ja soms onmogelijk om te voldoen aan den eisch om volle zalen zonder tochtverschijnselen op eene passende temperatuur te verwarmen.

Bij afstandsverwarmingen wordt tegenwoordig, wanneer de aan te sluiten gebouwen met warmwater moeten verwarmd worden, meestal en terecht eene warmwaterinstallatie met pompen toegepast. De goede werking van dezen aanleg heeft ertoe geleid om ook voor afzonderlijke, niet zeer omvangrijke gebouwen, waarvoor eene gewone warmwaterverwarming — dus eene verwarming zonder mechanische hulp — volkomen voldoende is, een bedrijf met pompen voor te stellen, wijl de aanleg daarvan iets goedkooper is. Ik noem dat „Unfug".

Men begint tegenwoordig ook om water van meer dan 100° bij afstandsverwarmingen toe te passen. In gevallen waarin anders het volle gebruik van beschikbare warmte tengevolge van te groote horizontale afmetingen van de installatie niet mogelijk is, kan zulk een stelsel aangewezen zijn, Wanneer echter dergelijke installaties mode mochten worden, zou ik dit als een fout aanduiden.

Deze enkele voorbeelden kunnen aantoonen hoe belangrijk het is, weliswaar van alle nieuwe zaken kennis te nemen, maar om tevens kritiek uit te oefenen, geene mode te volgen, maar het nut en de grenzen der toepassing nauwkeurig te overleggen, want iedere onverstandige toepassing oefent eene nadeelige werking uit op de verwarmingsindustrie.

Ik legde er den nadruk op dat de „Ausbau" der installaties dikwijls te veel verwaarloosd wordt. Ik versta onder „Ausbau" alles wat er toe dient de installatie te maken tot eene vriendin van den eigenaar en over welke hij zich nooit heeft te ergeren.

Voor den bezitter eener installatie is behalve de

zekerheid ook de economie van het bedrijf van groote beteekenis.

Men treft daar uit redenen van goedkoopte ketels met klein verwarmend oppervlak, minderwaardig isolatie-materiaal ter omkleeding van vrijliggende buizen, bijna nooit ook slechts de eenvoudigste en weinig kosten veroorzakende inrichting voor signalen naar de stookplaats voor het aangeven van te hooge of te lage temperaturen in de vertrekken. De stoker mag niet in de vertrekken komen, meestal heeft hij ook slechts weinig verstand van het bedrijf; is hij ook met ander werk overladen. Wie kan de installatie zonder signaalinrichting juist bedienen? Komen klachten in over onvoldoende verwarming dan bekommert hij er zich niet om of hij vervalt tot oververhitting en de bewoners openen dan meestal de vensters.

Ook ontbreken vaak deskundige instructies voor het stoken. Bij onze gewone gebouwen treden meestal de portiers — dus volslagen leeken — op als stokers. Hoe noodig instructies zijn blijkt uit de volgende mededeeling.

Eene warmwaterverwarming had twee ketels. Bij lage buitentemperatuur kwamen luide klachten over onvoldoende verwarming. De firma werd gealarmeerd en vond dat de stoker wel de beide ketels in bedrijf had, maar ze op slechts 40° stookte. „Waarom stookt ge bij die koude niet op 80°?" „Dat doe ik toch, 2 × 40 is toch 80." (Slot volgt.)

GEMENGDE BERICHTEN

De paleis-raadhuis-kwestie te 's Gravenhage. Op blz. 164 heeft door het wegvallen van het woordje „geen" der zin „Dat wekt geen vertrouwen" (linksche kolom 8e regel v. o.) juist de tegenovergestelde bedoeling verkregen. In verband met de voorafgaande en volgende zinsneden, zal de oplettende lezer deze fout reeds hebben hersteld.

De Olieslagerij te Jutfaas die op den eersten Pinksterdag uitbrandde, verrijst op een prachtig punt in de bocht van den Vaartschen Rijn, ter plaatse waar de Hollandsche IJsel afbuigt.

De oude fabriek stond daar „anspruchslos". Hopen wij dat de directie er op bedacht is ook bij den herbouw het landschapsbeeld te sparen door de stichting van een eenvoudig kloek fabrieksgebouw overeenkomstig de aesthetische eischen van smaakvollen utiliteitsbouw. Juist een fabriek van deze bestemming leent zich daarvoor uitstekend. Het zou — vooral omdat het zoo goed te vermijden is en finantieel geene offers kost — doodjammer zijn indien dat prachtige punt bijv. door een smakeloozen dobbelsteen werd ontsierd.

LEIDEN. De schoonheidscommissie, wier instelling door de plaatselijke vereeniging tot Bevordering der Bouwkunst in een adres aan den Raad was bepleit („Bouww." 1913, blz. 115) is in de Raadsvergadering van 28 Mei l.l. geketst. Volgens het verslag in het „Alg. Hbl." werd evenwel besloten „dat de ingenieur der gemeente en de inspecteur van het Bouw- en Woningtoezicht beschikbaar gesteld zullen worden om bij den bouw van bouwwerken met betrekking tot den gevel desgevraagd advies te geven."

De bedoeling van dit besluit waardeerende en overtuigd dat de aangewezen functionarissen menig gebrekkig ontwerp aanmerkelijk zullen weten te verbeteren, meenen wij toch dat de gemeenteraad een totaal verkeerd besluit nam. In de eerste plaats lijkt, om vele redenen, een ambtelijke bemoeiing ons in deze minder verkiezelijk dan eene kollegiale, gelijk eene schoonheidscommissie die biedt. Of — de toevallige capaciteiten der personen buiten beschouwing latende — een aesthetisch gezag aan de aangewezen functionarissen qualitate qua mag worden toegekend, lijkt ons betwijfelbaar. Zij immers worden met het oog op geheel andere kundigheden benoemd. Het getuigt o. i. niet van juiste waardeering en van juist inzicht in de bouwkunst dat door de Raad geen bouwkundigen zijn aangewezen.

Dat bovendien het advies slechts „desgevraagd" zal worden gegeven, maakt het geheele besluit waardeloos. Juist de onbevoegde ontwerpers immers plegen zich over het algemeen zulke kunstenaars te wanen, dat zij, ook voor hunne leelijkste en ordinair-burgerlijkste projecten, niet licht nader advies zullen inroepen.

Het Raadslid Prof. Carpentier Alting had een breeder en juister kijk op hetgeen voor het steeds meer onttakelde stadsschoon noodig is, n.l. door — te vergeefs — aan te dringen op eene bepaling, krachtens welke elk bouwplan ook ten opzichte van het uiterlijk de goedkeuring van B. en W. zou behoeven.

Onze gemeentebesturen zijn blijkbaar geene getrouwe lezers der reeks artikelen „Sloopend herboren Nederland" in „Buiten".

Wanneer zij daaruit kennis namen hoe thans de aesthetische onverschilligheid en ongevoeligheid hunner voorgangers wordt aan de kaak gesteld, zouden zij waarschijnlijk de pogingen om het stadsschoon te bevorderen met meer welwillendheid daadwerkelijk steunen.

Nehalennia in 1913. Het jaarverslag wijst er op volgens een uittreksel in de „N. R. C." dat bij het publiek inzake Heemschut zonderlinge dwaalbegrippen bestaan, welke de ontwikkeling der Vereeniging belemmeren.

De in 1912 door de vereeniging gevoerde actie voor de versiering van de huizen met bloemen heeft blijkbaar vruchten gedragen. Door een subsidie steunde de vereeniging de restauratie van een pakhuis naast het stadhuis te Veere. Betreurd wordt dat de vereenigingen tot bevordering van het vreemdelingenverkeer er nog zoo weinig van overtuigd zijn, dat natuur- en stadsschoon het fundament zijn van alle vreemdelingenverkeer, en dat het voor deze vereenigingen in haar eigen belang gewenscht zou zijn. een vereeniging als Nehalennia op onbekrompen wijze te steunen.

Meer finantieele steun zou de vereeniging in staat stellen meer tot stand te brengen. Zij breidt zich echter uit; in 1913 nam het ledental met 50 toe.

Besloten werd f 50 beschikbaar te stellen voor photo's en teekeningen van goede en slechte architectuur, en in Juli eene tentoonstelling daarvan te houden te Domburg.

Het VIIe kongres van de Internationale vereeniging voor het onderzoek van technische materialen vindt 12—17 Augustus 1915 te St. Petersburg plaats onder protektoraat van den Keizer van Rusland.

Vier zittingsdagen zijn uitsluitend bestemd voor de behandeling der belangrijkste aktueele vraagstukken. Na afloop van het kongres worden groote excursies in het russische binnenland ondernomen.

Een koninklijk bouwmeester in de middeleeuwen. Karel V de Wijze van Frankrijk. In het artikel van G. Knuttel „Naar aanleiding van het werk van Claus Cluter" (Elsevier's Maandschrift" Mei 1914) wordt aan een geschrift van Christine de Pisan „Le livre des faits et bonnes moeurs de Charles V", die aan het hof van den Franschen Koning Karel V de Wijze leefde, ontleend dat de koning was: sage artiste, vray architecteur, deviseur certain en prudent ordeneur, van iemand van wien dit wordt getuigt mag, volgens den schrijver worden ondersteld dat hij zelf medewerkte aan de ontwerpen der bouwwerken die hij stichtte. Daarvan wordt gezegd dat het waren „notables édifices beaulx et nobles, tant d'églises comme de chasteaues et autres bastiments." (belangrijke gebouwen, schoon en edel, zoowel kerken als kasteelen en andere bouwwerken).

Christine de Pisan getuigt trouwens dat de koning de zeven vrije wetenschappen beheerschte, grammaire, rhétorique, logique, arismétique, géometrie, musique en astrologie, en zij wijst er uitdrukkelijk op dat hij speciaal voor zijne bouwwerken nut had van de arismetique en de geometrie.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Katalog des Wandermuseums für Städtebau, Siedelungswesen, Wohnwesen. — Verlag von E. A. Seemann. Leipzig. 1914. (Prijs 2.50 Mark.)

Duitschland, het land der organisatie! Terwijl elders nog wordt overwogen — of gekibbeld — pleegt daar een stelselmatig optreden tot in onderdeelen te zijn vastgesteld. Er is geld, er zijn krachten, steun en werkdadige belangstelling — ook van overheidswege — en daarmede wordt veel bereikt met een spoed die ons benijdenswaard toeschijnt. Zoo ging het zoodra de noodzaak ervan werd ingezien en begrepen met Heimatschutz,

zoo gaat het met de geheele beweging die de verheffing van het artistieke peil beoogt. Een der uitingen daarvan — de jongste — is het reizend museum voor stedenbouw.

Dit is een blijvend resultaat van de wetenschappelijke afdeeling, groep III der Baufach-Ausstellung, Leipzig 1913. Het daar nagestreefde doel was een totaal overzicht te geven van de nieuwe wetenschap van den stedenbouw, wetenschappelijke gegevens betreffende den stedenbouw in onderlingen samenhang te bewerken, artistieke detailvragen door bijeenbrenging van een schat materiaal toe te lichten en voorts om de toepassingen in de praktijk te toonen. Met ruime middelen en veler medewerking werd onder leiding van Reg. Baum. LANGEN A. D. aldus een uiterst belangwekkende verzameling bijeengebracht, die, naar aller oordeel, ook bijeen moest blijven in een museum. De daartoe aangewende pogingen hadden volledig succes. De inzendingen werden ter beschikking gesteld van de commissie en subsidies werden door staten en steden voor de oprichtingskosten geschonken. Het museum gaat nu zijn rondgang ondernemen door verschillende streken in Duitschland. Het ware te wenschen dat ook getracht werd het binnen onze grenzen tentoon te stellen, maar dan vermeerderd met eene speciaal onze toestanden betreffende afdeeling.

(Het secretariaat is gevestigd te Berlin-Grunewald, Trabenerstrasze 21).

Doorgaans is eene katalogus een dorre opsomming, een serie nummers, die op zichzelf beschouwd weinig opwekkend of leerzaam is. De katalogus van het „Wandermuseum" maakt eene uitzondering op dien regel. Zij is eene handleiding door het behandelde gebied en geeft, zoowel door de gesystematiseerde indeeling der stof als door de inleidingen tot de verschillende afdeelingen en door de korte aanteekeningen en toelichtingen een overzicht van de betrokken belangen. Het is eene handleiding voor wie iets dergelijks voor ons land zou willen ondernemen en daarmede groot nut stichten. Wel wordt opgemerkt dat de katalogus evenals het museum zelf nog onvoltooid is en midden in zijne ontwikkeling staat. Zijn verschillende afdeelingen reeds uitvoerig behandeld, andere daarentegen geven nog slechts een aanwijzing van de bedoeling.

Reeds is eene overweldigende hoeveelheid gegevens in dit museum bijeengebracht betreffende vele onderdeelen. Zoowel de stedenbouw, de dorpsaanleg en het woningwezen worden historisch bekeken als ook de stad der toekomst behandeld; de technische zaken worden naast de aesthetische niet verwaarloosd. Waarover wordt in het museum niet uitsluitsel gegeven!: over plantsoenen en Bauberatung, over de plaats van monumenten en de afsluiting van het stadsgezicht, over de rol van het water in het stadsbeeld en over bevolkingsdichtheid en verkeerswezen.

Wanneer eens een dergelijke verzameling voor ons land werd bijeengebracht zou deze, zelfs al was zij op veel bescheidener schaal opgezet, een krachtigen stoot kunnen geven om de ontwikkeling onzer steden in eene goede richting te leiden door allerwege belangstelling te wekken en tevens daarbij aanstonds op goede voorbeelden te wijzen. Tot tijd en wijle wij het zoover brengen, mogen wij het duitsche museum benijden mits wij ons tevens voornemen er zooveel mogelijk ons voordeel mede te doen.

■ VERSLAGEN VAN VERGADERINGEN ■

Bond Heemschut.

Aan het in Zaterdag 30 Mei te Amsterdam gehouden vergadering van den Bond „Heemschut" uitgebrachte verslag is het volgende ontleend:

Kon in het vorige jaarverslag worden melding gemaakt van het tot stand komen der verordeningen tot het weren van inbreuken op natuurschoon in de provincies Noord-Holland en Zeeland, met voldoening kan thans worden bericht, dat den 6en October 1913 eene dergelijke verordening ook in de provincie Zuid-Holland werd afgekondigd. Den 1en Januari 1914 was de termijn verstreken dat bestaande reclames in de provincies Noord-Holland en Zeeland in wezen mochten blijven. De reclames in die provincies zijn thans verdwenen en daarmede heeft een zeer hinderlijke ontsiering gelukkig een einde genomen. Voor Zuid-Holland is de termijn op den 1en Januari 1916 gesteld, zoodat dan ook de reclames in die provincie tot het verleden zullen behooren.

Hebben enkele provincies zich nog van het maken eener verordening onthouden, omdat zij meenden, dat deze aangelegenheid bij rijkswet zou worden geregeld, nu de minister van Binnenlandsche Zaken verklaard heeft, dat het maken van verordeningen als deze de taak is der provinciale en gemeentebesturen, bestaat er voor onthouding ten deze geen grond meer.

Tot dusver bleef de verordening tegen ontsierende reclame te Nijmegen de eenige door een Nederlandsch gemeentebestuur uitgevaardigd. Te Rotterdam en Amsterdam is men zoover nog niet! Een krachtig middel om de schoonheid van Nederland ook in de toekomst te behouden is het voorkomen van ontsiering door nieuw te maken gebouwen. Het voorbeeld van Laren is gevolgd door Leeuwarden. Te Amsterdam begon de commissie voor het stadsschoon haar werk. Er werd door den Bond van advies gediend voor de restauratie van de kerk te Egmond aan den Hoef. Heemschut steunde voorts het verzoek van Enkhuizen om rijkssteun voor de restauratie van den Dromedaristoren. De rekken voor de electrische verlichting tegen de gevels van het schilderachtig stadhuis te Naarden zijn nog altijd niet verwijderd. Wèl liet het gemeentebestuur den ouden lindeboom naast het stadhuis onlangs zonder eenige noodzakelijkheid vellen. Gesteund zijn de pogingen om het „huis met den sconen gevel" aan de Markt te Groningen onveranderd te behouden. Deze pogingen zijn echter niet met de gewenschte uitkomst bekroond.

Beter slaagde men bij het behouden van den Munttoren te Deventer, die verkocht werd. De nieuwe eigenaar zal het schilderachtig gebouw in stand houden. Door toedoen van Heemschut werden behouden de boomen langs den grooten weg van Maastricht naar Vaals, In samenwerking met de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst werden de noodige maatregelen genomen tot behoud van den bouwvalligen speeltoren der voormalige Lieve Vrouwekerk te Edam, in afwachting van eene volledige herstelling van het gedenkteeken.

Mede is door Heemschut's toedoen behouden het schilderachtige houten hoofd te Hoorn, dat men door een steiger van gewapend beton wilde doen vervangen. Heemschut kwam in de bres voor de boomen te Klundert die door het Rentambt Niervaart der Domeinen ten doode waren opgeschreven, en voor de boomen aan de Heerengracht te Middelburg, echter niet met het gewenschte gevolg. Kerkvoogden van Mantgum keurden Heemschut geen antwoord waardig toen de Bond aandrong op behoud van den fraaien, ouden toren te Schillaard. Men hoopt de demping van het Verdronken Oord te Alkmaar te voorkomen, en evenzoo schijnt het gevaar voor het Munnikeveld te Hoorn voorloopig te zijn afgewend. In samenwerking met den A. N. W. B. werd verkregen, dat de nieuwe weg tusschen Otterloo en Hoenderloo door een fraaier gedeelte van de Veluwe zal worden gelegd, dan aanvankelijk de bedoeling was.

De Bond verzette zich tegen het maken van den nieuwen verkeersweg van Spui naar Koekjesbrug te Amsterdam, en de Raad van Haarlem werd opmerkzaam gemaakt op het onwenschelijke om de vroegere commiezenhuizen aan de Groote Houtpoort af te breken. Aan den gemeenteraad van Zutphen werd een adres gezonden om op het herstellen in den ouden vorm der spits van den toren der Nieuwestadskerk aan te dringen; aan den Raad van Nijmegen werd verzocht de kastanjeboomen aan de Bisschop-Hamerlaan niet te doen vellen.

Heemschut steunde de pogingen die door de Vereeniging Nehalennia gedaan werden om van den raad der gemeenten Domburg en Veere te verkrijgen, dat het geven van vergunning tot bouwen van het voldoen aan eischen van welstand afhankelijk gesteld zou worden. Heemschut sloot zich aan bij hen die zich verzetten tegen het bouwen van een brug over de Waal oostelijk van 't Belvédère. De minister was echter niet voor het kiezen van eene andere plaats, meer stroomafwaarts, te vinden.

Heemschut waarschuwde bijtijds toen de bosschen te Zeist voor een deel als bouwterrein zouden worden geëxploiteerd. Met voldoening wordt bericht, dat het verkoopen der heerlijkheid Doorwerth voor de schoonheid dier streek geen schadelijke gevolgen zal hebben. De verwachting wordt gekoesterd, dat dit ook zoo zal zijn, als de aanstaande verkooping van Wolfhezen geschiedt.

In het jaarverslag wordt nog eens de aandacht gevestigd op de groote ontsiering welke Amsterdam dreigt, als het wetsontwerp tot onteigening voor het vergrooten van het Centraal Station onveranderd wordt aangenomen. De demping van het Ooslerdok zal den vorm van een driehoek verkrijgen, waarvan de punt zeer dicht de Prins Hendrikkade nadert. Het fraaie effect van het ruime watervlak gaat zoo geheel te loor. Daarom heeft Heemschut de Tweede Kamer verzocht dit wetsontwerp niet goed te keuren, maar de demping op andere wijze te doen geschieden.

Herinnerd wordt voorts aan de Tweede Heemschut-conferentie op 29 en 30 December 1913.

Door de statutenwijziging is het mogelijk geworden buitengewone leden aan te nemen. Er wordt thans eene oproeping aan het Nederlandsche volk verspreid om Heemschut in zijn streven te steunen.

■ PERSONALIA ■

Dr. E. HASLINGHUIS ('s Gravenhage) is definitief benoemd tot adjunct-secretaris bij de Rijkscommissie ter beschrijving der monumenten van geschiedenis en kunst.

De heer C. H. PETERS, rijksbouwmeester in het eerste district, omvattende de drie Noorderprovinciën, benevens Overijsel, Gelderland, Noord-Holland en Utrecht, is voornemens als zoodanig zijn ontslag uit 's lands dienst aan te vragen.

XIIIE JAARGANG No. 23 10 JUNI 1914

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

DE ONTWIKKELING VAN STEDENBOUW EN WONINGWEZEN IN NEDERLAND

Städtebau und Wohnungswesen in Holland von Prof. Dr. Rud. Eberstadt. Neue Studien über Städtebau und Wohnungswesen. Band II. Mit 107 Abb. im Text. Jena. Verlag von Gustav Fischer. 1914. (Prijs geb. 13 Mark.)

De jongste ontwikkeling onzer woningtoestanden trekt in het buitenland de aandacht en die aandacht leidt blijkbaar tot instemming zoowel met het gevolgde stelsel als met de uitkomsten. Het internationale woningkongres, in September 1913 te Scheveningen bijeengekomen, leverde daarvan menige uiting. Wij herinneren voorts aan het geschrift van den Magistratsbaurat Nitze (Berlin-Wilmersdorf) „Das Holländische Wohnungsgesetz", waarover hij zijn oordeel genoegzaam doet kennen in den ondertitel: Ein Beitrag zur Verbesserung des Wohnungswesens (Berlin. Carl Heymann's. Verlag 1912).

Dergelijke uitingen zijn een wapen te meer tegenover de pogingen die ten onzent worden ondernomen om de heilzame werking en de juiste beginselen onzer Woningwet af te breken. Nu heeft wederom een buitenlander een arbeid volbracht die wellicht meer eigenaardig had gelegen op den weg van een landgenoot. Prof. Dr. Rud. Eberstadt (Berlijn), een der toonaangevenden op het gebied van het woningwezen, wiens „Handbuch des Wohnungswesens" als een standaardwerk geldt, wijdde het onlangs verschenen tweede deel zijner „Neue Studien über Städtebau und Wohnungswesens" aan ons land. Hij geeft daarin een samenvattend overzicht van de ontwikkeling van onze vaderlandsche woningtoestanden sinds de middeleeuwen en van alle faktoren die daarop invloed uitoefenden.

Of het moet betreurd worden dat die taak een landgenoot uit handen is genomen? In meer dan een opzicht veeleer het tegendeel. Vooreerst zal het oordeel van iemand die staat buiten den kring der naastbetrokkenen allicht bij vele lezers den indruk van de grootste objectiviteit maken. Dat voorts dit werk nu eene algemeener verspreiding vindt dan wanneer het beperkt bleef tot den kleinen kring die onze taal verstaat, kan ons in dit geval te meer voldoening schenken, nu het oordeel van dezen gezaghebbenden schrijver zoo gunstig luidt. Een bevoegder pen dan de zijne zal bovendien niet licht zijn aan te wijzen.

„Dit werk — aldus de schrijver in zijn voorrede — is eene poging om de grond-politieke ontwikkeling van een land vanaf de middeleeuwen tot den tegenwoordigen tijd te behandelen. Voor zulk een onderzoek biedt het koninkrijk der Nederlanden eene buitengewone vereeniging van gunstige voorwaarden. Reeds voor de behandeling der oudste tijdperken vindt men in de nederlandsche steden de rijkste gegevens. De oorkonden over het middeleeuwsche bouwwezen, die ik in de eerste plaats moest bijeenbrengen en toelichten, maken het ons mogelijk de grondslagen der geschiedkundige ontwikkeling der instellingen te beschrijven. Voor de latere hoofdstukken vinden wij overvloedig stof in de zorgvuldige oude plannen en teekeningen der steden, voorts in de geschriften van gelijktijdige schrijvers en in het bijzonder in de onvergelijkelijke gedenkteekens der stedebouwkunst. Vóór alles trekken de nieuwe denkbeelden op ons gebied de aandacht tot zich. De ontwikkeling der bewoning in Nederland is des te merkwaardiger, wijl hier met eene uitgesproken inheemsche overlevering de algemeene internationale denkbeelden over stedenbouw samentroffen en eene innige verbinding sloten. De nieuwe uitbeelding van huisvormen en grondbedrijf, de maatregelen der woningpolitiek en niet voor het minst het krachtig bevorderde werk der woningwetgeving zijn onderwerpen, wier behandeling de dankbaarste taak is, te meer omdat in den laatsten tijd ingrijpende veranderingen in voorbereiding schijnen te zijn."

Het werk getuigt van een uiterst grondige bestudeering en nauwgezette voorbereiding. Verbazingwekkend is de schat aan gegevens die er voor is bijeengebracht uit eene omvangrijke literatuur en die door persoonlijk onderzoek — waarbij de schrijver zich een scherp opmerker toont — werd aangevuld en geverifiëerd. Het behandelt het gebied in zijn vollen omvang, met inbegrip van de menigvuldige faktoren welke de historische en ook de huidige ontwikkeling beheerschen of er ten nauwste mede verband houden.

Talrijke gegevens zijn hier vereenigd en verwerkt, die in hunne verspreiding voor velen mogelijk anders niet zoo gemakkelijk toegankelijk zijn of aan de belangstelling ontsnappen. Zoo komt menige zijde van het ingewikkelde woningvraagstuk hier tot haar recht, die wel eens wordt over het hoofd gezien, vooral ook door architekten, die slechts bij uitzondering aandacht schenken aan de niet-technische voorwaarden, die toch welbeschouwd hun arbeid beheerschen. Daarbij verliest het werk van Prof. Eberstadt zich echter geenszins in

bespiegelingen en beschouwingen van theoretischen aard.

„Ons werk is geschreven voor de eischen der praktijk en der toepassing: uit de wijdvertakte gebieden van recht, techniek, bestuur en staathuishoudkunde moest daarom een omvangrijke stof worden bijeengebracht. Om te komen tot een gevestigde algemeene slotsom, moest ik ieder onderdeel, ook het schijnbaar minstbeteekenende in aanmerking nemen. Met betrekking tot den stedebouw verdienen de onderdeelen die voor de grootere instellingen en werken den grondslag moeten vormen, onze diepe belangstelling; voor verleden en heden moet hier van kracht zijn het oude woord Maximus est qui minimus urgetur."

De lezer zal zich menigmaal afvragen wat meer te bewonderen: de kennis en belezenheid waarvan de terugblik op onze woningtoestanden op de ontwikkeling onzer steden en der daarbij opgetreden krachten getuigt, of wel de grondige studie onzer hedendaagsche omstandigheden waarbij ook de onderdeelen volledige aandacht vinden. Het wijzen op den samenhang van vele verschijnselen, het verband dat gelegd wordt tusschen oorzaken en gevolgen, geeft aan deze studie bijzondere beteekenis. Het zal den architekt overtuigen dat zijn arbeid slechts ééne der faktoren van het woningwezen is en dat hij onderworpen is aan den invloed van vele andere. En dit zal hem ongetwijfeld opwekken om meer dan tot nog toe het geval pleegt te zijn, zich ook op de studie dier faktoren toe te leggen. De oplossing van het woningvraagstuk immers is geen overwegend bouwkundig — en allerminst een artistiek — probleem, maar economische overwegingen spelen een hoofdrol. Die bepalen de voorwaarden voor den bouw waaronder de architekten moeten werken.

Wanneer zij dus grooter invloed wenschen op de ontwikkeling van ons woningwezen, zullen zij zich meer dienen toe te leggen op de economische zijde daarvan, zullen zij bouwverordeningen en stadsuitbreidingsplannen moeten beschouwen in hun beteekenis voor de verheffing der volkshuisvesting, zullen zij de vragen van gemeentelijke grondpolitiek, van krediet- en verkeerswezen onder oogen moeten zien en zullen zij voorts in de eerste plaats zich moeten geven aan de verdere ontwikkeling der directe en indirecte overheidsbemoeiingen met den woningbouw. De architekten kunnen alleen langs dien weg de grondslagen helpen leggen voor hun arbeid.

In zijn „Handbuch der Wohnungswesens" onderscheidt Prof. Eberstadt het woningwezen en het woningvraagstuk. „De wetenschap der woningtoestanden heeft, evenals de geneeskunde, hare physiologie en hare pathologie; zij omvat het onderzoek der normale en der abnormale toestanden; zij moet beide kennen en erkennen. Het onderzoek van den algemeen-normalen toestand is de taak van het Woningwezen; de kennis en de verklaring van den individueel-abnormalen, onbevredigenden, ziekelijken toestand is het gebied van het woningvraagstuk". Het eerste is een zaak van meer technischen, het tweede van wetenschappelijken aard. „Woningvraagstuk en woningwezen hebben uiterlijk hun gebied gemeen; maar hunne methoden, hunne middelen en oogmerken zijn verschillend. De wetenschap van het woningwezen heeft, gelijk ik zou willen omschrijven, tot taak om de beste voorwaarden voor het maken, het gebruiken en prijzen der menschelijke woning. Zij gaat noodzakelijk er van uit dat die voorwaarden kunnen worden aangegeven en verwezenlijkt; zij moet aannemen dat het economisch handelen der menschen op dit, gelijk op alle gebied voor zoover het juist geleid wordt, tot bevredigende uitkomsten voert.

„Het woningvraagstuk ziet echter in de door hem behandelde toestanden een probleem en wel een sociaal probleem, wellicht het voornaamste der huidige sociale kwestie. De beschouwingswijze gebruikt hier methoden en middelen, zooals wij ze tegenover de problemen der sociale kwestie pleegt te gebruiken. Wanneer men van het woningvraagstuk spreekt, geraakt men vaak of steeds in de behandelingswijze der sociale politiek; men stelt sociaal-politieke wenschen op voor afzonderlijke kringen der bevolking en ter opheffing van bepaalde misstanden. Het woningvraagstuk is juist een hoofdgebied der sociaal-politici, die zich hier groote verdiensten verwierven. Gaat men daarentegen uit van het begrip van het woningwezen dan komt men, met behulp van verwante studievakken, op het gebied van de leer en de techniek der administratie en tot verlangens die door algemeene instellingen worden bevredigd. Beide stelsels van behandeling hebben hun reden van bestaan en vallen dikwijls samen.

„Bij den aanvang van ons arbeidsveld zien wij dus dat wij onzen blik moeten richten op geheel verschillende dingen. Wij kunnen de vaststaande feiten in de woningtoestanden beschouwen, den toestand van enkele klassen der bevolking schetsen en tegenover eventueele misstanden sociaal-politieke maatregelen verdedigen. Wij kunnen ons echter ook eene ruimere taak stellen en vragen of onze instellingen op het gebied der woningpolitiek nog beantwoorden aan het doel, waarvoor zij moeten dienen. Bij dat stelsel zullen wij niet alleen toestanden schetsen, maar ook de oorzaken ophelderen waaruit noodzakelijkerwijs de huidige woningtoestanden volgen moesten. Slaan wij dien weg in, dan treden de afzonderlijke personen op den achtergrond en wij richten ons onderzoek op de algemeene grondslagen van het woningwezen".

Uit deze uiteenzetting blijkt genoegzaam van welke beslissende beteekenis bij de praktische behandeling van het vraagstuk der volkshuisvesting ook de wetenschappelijke beschouwingen kunnen zijn.

Hoe belangwekkend ook het historische overzicht met zijne typische bijzonderheden over de oude verordeningen op bouw of bedrijf ook is; hoe opwekkend ook werken de vele voorbeelden uit den jongsten tijd die bewijzen dat wij bij onze pogingen om het peil der volkshuisvesting te verheffen met de Woningwet ontwijfelbaar een goeden weg insloegen, toch zijn in Prof. Eberstadt's boek misschien het leerzaamst die zinsneden, welke de nalatigheden en tekortkomingen der laatste halve eeuw in het licht stellen.

Daarmede immers kunnen wij ons voordeel doen,

PROFESSOR ADELBERT NIEMEYER (MUNCHEN). WOONKAMER. BETIMMERING EN PLAFOND WIT GELAKT. MEUBELS EIKENHOUT. OVERTREKKEN EN GORDIJNEN BONT GOBELIN. SOFA EN STOELEN LEER

UIT: KOCH'S HANDB. NEUZEITL. WOHNUNGSKULTUR. IV. EMPFANGS- UND WOHNRÄUME. BIJV. VAN „DE BWW." VAN 10 JUNI 1914. NR. 23

omdat de noodlottige denkbeelden van toen, nog steeds bij velen doorwerken en verbetering belemmeren. Slechte, onhygiënische typen van nieuwbouw als resultaat ook van de bouwverordeningen uit den tijd waarin de sociale roeping dier verordeningen nog niet werd begrepen; gemis aan grondpolitiek en prijsregeling van overheidswege zoodat de speculatie vrij spel had; prijsopdrijving van bouwterrein, mede als gevolg van onjuisten stadsaanleg die hoogbouw met groote bevolkingsdichtheid bevorderde, deze verschijnselen zijn slechts eenige uit vele pijnlijke herinneringen aan het tijdperk vanaf circa 1850, dat zoo rijk is aan waarschuwingen van velerlei aard, gelijk zij ons door Prof. EBERSTADT nog eens worden voorgehouden.

Wanneer wij op grond van dit werk een enkel punt op den voorgrond mogen stellen, dan zou het zijn de aansporing om ons geheele stelsel van stadsuitleg althans voor de goedkoope woonwijken te herzien. Prof. EBERSTADT wijst er met nadruk op dat stedenbouwhygiëne en woningwezen geene begrippen van volkomen dezelfde beteekenis zijn en dat de oudere opvatting die meende door wegenbouw, waterleiding en rioleering bevredigende toestanden in de groote steden te kunnen scheppen — hoe zegenrijk zij ook gewerkt heeft — toch voor de behandeling van het moderne woningwezen niet voldoende is.

Onder dat systeem immers zijn wijken gegroeid die in bevolkingsdichtheid nauwelijks ten achter staan bij de slechtste gedeelten in de oude steden, die nu met groote kosten moeten worden opgeruimd. In betrekkelijk nieuwe stadsgedeelten zijn toestanden in het leven geroepen die na een kwarteeuw reeds tot „vervalwijken" en tot onder-normale woningen leidden.

De kortzichtigheid welke wij bij ons onmiddellijk voorgeslacht nog kunnen verontschuldigen omdat het, verrast door den plotselingen groei der steden, inderhaast voorzieningen moesten treffen en omdat de samenhang van vele faktoren als oorzaak en gevolg destijds nog niet gebleken was, zij zou ons, die beter toegerust zijn met kennis van theorie en praktijk, terecht zwaar zijn aan te rekenen. Wij moeten ons voordeel doen met de lessen die het verleden gaf. En ééne daarvan is, dat de stadsuitleg moet bepaald worden door de gedachte, hoe het best te gemoet te komen aan de bijzondere eischen van de volkshuisvesting. Dat dient de primeerende eisch in den modernen stedenbouw te zijn.

Aan de Technische Hoogeschool zou, eer dan een leerstoel in stedenbouw, een specialen en verplichten leergang voor de volkshuisvesting in haar vollen omvang en met samenhangende beschouwing van alle daarbij optredende factoren op haar plaats zijn en praktisch nut afwerpen.

Telkens weer herinnert EBERSTADT eraan hoe de samenhang tusschen het straatsysteem, de grondprijzen en het type der bebouwing niet uit het oog mag worden verloren. Door den aanleg van te diepe bouwblokken, door kostbare straten, wier breedte in geen verhouding staat tot de te verwachten verkeerseischen, is de hooge bebouwing — met groote bevolkingsdichtheid en alle daaruit voortvloeiende nadeelen — in de hand gewerkt. Daarbij komt dat wijl de bouwverordeningen ook geene gunstige uitzonderingsbepalingen voor lagen bouw plegen te bevatten, deze uitermate wordt bemoeilijkt. En in lagen bouw — „Flachbau" — voor arbeiderswoningen ziet Prof. EBERSTADT, overeenkomstig het historisch type onzer volkshuisvesting, de meest wenschelijke oplossing, in tegenstelling tot de opeenstapeling van meerdere verdiepingen en de samenvoeging van meerdere gezinnen onder één dak.

Met bijzondere waardeering uit hij zich dan ook over de pogingen om in Amsterdam zelfs onder de ongunstigste omstandigheden dat stelsel te verwezenlijken. Bij herhaling blijkt dat hem daarbij vooral troffen de blokken der vereeniging „Eigen Haard" en der „Alg. Woningbouwver." Hij verwijst daarbij vooral meermalen naar „Eigen Haard", die als eerste tot den lagen bouw overging, daarmede aantoonend de mogelijkheid van den wensch die de heer TELLEGEN in 1903 in een rapport aan den Wethouder in dezer voege formuleerde: „De gesloten bouwwijze zal te Amsterdam regel moeten blijven. Waar echter wel naar gestreefd kan en moet worden is, dat het aantal woningen boven elkaar kleiner wordt dan het thans is, terwijl in elk geval belet moet worden dat het getal grooter wordt." Dit laatste was reeds geschied door de bouwverordening van 1905.

Over het algemeen vindt de te Amsterdam ontwikkelde werkzaamheid op het gebied van woningzorg en grondpolitiek — waarbij de schrijver echter niet blind is voor de opmerkingen dat het grondbedrijf te fiskaal optreedt en zich niet wezenlijk onderscheidt van den partikulieren exploitant — bijzondere waardeering. Daarbij wordt met name de directeur van het Bouw- en Woningtoezicht, de heer J. W. C. TELLEGEN, gehuldigd en de aandacht gevestigd op den invloed die de door hem ontworpen bouwverordening had op het ontstaan van hooger staande woningtypen.

Prof. EBERSTADT besluit zijne beschouwingen over de nieuwe woningtoestanden te Amsterdam aldus: „Tegenover de ontwikkeling die voor den goedkooperen woningbouw de opeenstapeling van verdiepingen als voldongen feit aanvaardde, treedt nu voor de eerste maal de lage bouw op. Voor het type der goedkoope amsterdamsche woning, dat zich sinds tientallen van jaren vervormt en omvormt, is hiermede eene nieuwe richting aangewezen. In de verdere ontwikkeling der goedkoope woning zal het er om gaan dat die maatregelen op het gebied van bebouwingsplan en verkaveling worden genomen, welke beantwoorden aan de in sociaal en hygienisch opzicht betere bouwvormen".

Evenwel mist Prof. EBERSTADT nog een afgerond programma waarbij in de groote gemeenten het juiste verband tusschen verkaveling, grondprijs en bouwwijze ten bate der volkshuisvesting wordt gelegd en telkens treft in zijn werk een pleidooi voor de noodzakelijkheid van zoodanige maatregelen. In dit verband zij terloops aangestipt, dat de ontworpen wijziging der Woningwet zijne sympathie niet vindt en hij er in

ziet een uiting van de ook in Duitschland zoo roerige partikuliere finantiëele belangen.

Het boek bestaat uit vijf hoofdstukken die achtereenvolgens behandelen: 1. de vroege ontwikkeling der hollandsche steden; 2. de nieuwe ontwikkeling en de tegenwoordige tijd; 3. kleine steden en landelijk woningwezen; 4. kredietwezen, grond- en bouwonderneming; 5. de nederlandsche woningwet. In de „Slotbemerkingen" zijn dan de verschillende indrukken samengevat.

Hiervan zijn wel de belangrijkste die over 1°. de verhouding van de gemeente tot het partikulier grondbezit, 2°. het gemeentelijk grondbezit en 3°. de oorzaken dat niet genoeg goedkoope woningen worden aangebouwd, waarvoor de schrijver niet de Woningwet aansprakelijk stelt, maar de bestaande regeling van het krediet en de hooge grondkosten ten gevolge van verkeerde stelsels bij uitbreiding en verkaveling.

„Vragen wij ten slotte welke bouwvormen het bouwvak in de gegeven omstandigheden kan stichten, dan vinden wij thans reeds in de verschillende gedeelten des lands een groot aantal gunstige oplossingen uitgewerkt, die beantwoorden aan de gebruikelijke normale huur. De huishuren zijn in Holland ondanks de verhoogingen van den laatsten tijd doorgaans belangrijk lager dan in Duitschland. Het behoud van dezen algemeenen prijsstandaard der huren en het weren van een door on-economischen stedenbouw bewerkte stijging, is een beslissende taak. Het blijkt dat, met inachtname van de normale huur goede voorbeelden aanwezig zijn, voor de één-gezinswoning, zoowel als voor de twee-gezinswoning in den laatsten tijd voor iedere behoefte der groote stad zoowel als der kleine gemeente.

„Gebouwen als Leliman ze te Amsterdam en een reeks artistiek ontwikkelde architecten ze te Arnhem, Enkhuizen, Enschede, Sneek, Aalsmeer en voor een groot getal andere gemeenten heeft ontworpen, behooren wel tot het beste wat voor kleine woningen verlangd kan worden. Beschouwen wij de verschillende groepen der nieuwste kleine woningen, waarvan ons geschrift de bijzonderheden brengt, dan vinden wij, de eenvoudigste landelijke woning buiten beschouwing latende, in landelijke streken het ruime één-gezinshuis voor f 1350 te Woudsend, het één-gezinshuis der plattelands gemeente voor f 1550 te Aalsmeer.

„De stedelijke bouw in aaneengesloten rijen daarentegen, in doorgaans uitstekenden aanleg, komt in Enschede, Sneek, Enkhuizen op een kostprijs van f 1450.— tot f 1750.—; de gemiddelde kostprijs van het voornaamste type van het aaneengebouwde één-gezinshuis volgens onze afbeeldingen, is voor steden van middelmatigen omvang op f 1700.— te stellen. De rijkelijk afgewerkte één-gezinshuizen te Arnhem kosten f 2037.— Bij het twee-gezinshuis zijn de bouwkosten der besproken typen f 2560.— voor het huis, of f 1280.— voor een woning te Groningen, te Amsterdam f 2217.— voor eene woning, te Arnhem f 3992.— tot f 4260.— voor een huis of f 2000.— tot f 2100.— per woning. In al de genoemde gevallen gaat het niet om ontwerpen en voorstellen, maar om bouwwerken, die met voldoende winst voor de onderneming zijn gesticht. Niet alle, maar wel de meeste dezer gebouwen zijn met behulp der ten onrechte aangevallen Woningwet verwezenlijkt; de vraag naar algemeener toepassing dezer uitkomsten zal niet verstommen. Aan de bouwkosten ligt het niet wanneer de gebouwen, die in het groot gebruikt en blijvend gevraagd worden, niet in voldoend aantal worden gesticht; de belemmering moet elders gezocht worden en hier moeten diep ingewortelde fouten in het systeem worden opgeheven. De bouwnijverheid kan elk der noodzakelijke huistypen maken, wanneer economische inzichten op het gebied van bebouwingsplan, wegenbouw en kredietwezen worden gehuldigd."

Wij hebben, zonder tot uitvoerige bespreking der afzonderlijke hoofdstukken over te gaan, uit het boek van Prof. Eberstadt eenige grepen gedaan die genoegzaam doen uitkomen dat het voortaan eene onmisbare bron is voor wie de ontwikkeling onzer woningtoestanden en den grondslagen waarop zij berusten, wil kennen. Wij hebben daarbij voorts eenige konklusies op den voorgrond gesteld die de aansporing wettigen — speciaal ook van onze technici — om zich van de beschouwingen van Prof. Eberstadt ter dege op de hoogte te stellen en wij vertrouwen dat, aldus doende, velen, nieuwe en ruimere gezichtspunten zullen worden geopend. Wij meenen dat dit boek de bijzondere aandacht verdient in de overtuiging dat het woningvraagstuk in de toekomst steeds meer op den voorgrond der openbare belangstelling zal komen te staan.

BRIEVEN UIT ROTTERDAM

NADRUK VERBODEN

Een heel bizondere beteekenis heeft voor Rotterdam de Linker Maasoever: het is het gebied van de groote havens, van de werven en dokken, van de belangrijke industriën, arbeidsterrein van vele duizenden zijner burgers.

Toch zou dit alles mij geen aanleiding geven tot schrijven op deze plaats als niet dit wijd zich uitstrekkend zuidelijk deel der gemeente daarbij een zeer bizondere beteekenis had ook voor de huisvesting dier burgers, beteekenis waaraan het te danken is dat daar binnenkort — op tamelijken afstand van elkaar — een tweetal tuindorpen, of beter dorpsbuurten, zullen gevonden worden.

Die beteekenis schuilt zeker voor een deel in het echt landelijke dat wijd-uit zich voor U opdoet als ge maar even den rug keert aan het druk havengedoe, maar voor het overgroote deel is die beteekenis toch van een meer prozaïschen aard: zij komt goeddeels voort uit de gesteldheid van den bodem, hier zoo geheel anders dan in overig Rotterdam.

De Rotterdamsche Bouwpolitie, uitvoerende een

bouwverordening welke gegroeid is op den slappen bodem van oud Rotterdam — misschien verontschuldiging voor haar slapheid in sommige opzichten — eischte tot voor betrekkelijk korten tijd bijna zonder uitzondering paalfundeering; werd al een enkele maal vrijstelling verleend dan gold dit meestal geen zwaarder bouwwerken dan een tuinhuisje of een kippenhok, en niet geheel ten onrechte. Maar fundeering met palen van ± 17 M. is duur, en daarbij kwam dan nog dat de ophooging van een deel der nieuwe stad tot dijkshoogte zeer diepe fundeeringen noodig maakte, vaak 3 Meter en meer onder de straat. Voor de volkshuisvesting was het gevolg dat lage bouw, die onze voorvaderen weinig kostbaar waagden te fundeeren, nu financiëel niet meer mogelijk was en plaats maakte voor een bebouwing waarbij de kosten der duurdere fundeering zich zoo gunstig mogelijk verhielden tot de nuttige woonruimte: het smalle, diepe perceel met meerdere verdiepingen.

Aan den Linker Oever, in het bizonder in het deel dat vroeger vormde de gemeente Charlois, waren de omstandigheden heel anders; paalfundeering was er vrijwel onbekend want de kleilaag, die bijna overal een minste dikte van 3 Meter heeft, droeg zonder dat, gewillig, zelfs zware gebouwen als molens en dergelijken. Toen nu dit gebied door annexatie onder de Rotterdamsche Verordening kwam heeft men aanvankelijk ook dáár paalfundeering ingevoerd, maar in de laatste jaren is men het overbodige daarvan gaan inzien, althans voor lageren bouw, voor huizen met één of zonder verdieping.

Daardoor wordt het weer mogelijk een type te bouwen dat aan den anderen, den Rechter Maasoever, zoo goed als verdwenen is; althans niet meer wordt aangebouwd: het van ouds bekende en bij het volk zoo geliefde vrije huisje, tegenwoordig meer deftig genoemd het eengezinshuis.

Wat dit beduidt voor de volkshuisvesting behoeft wel niet nader verklaard. Er is een groot etisch belang mede gemoeid, vooral in Rotterdam welks arbeidersbevolking staag aangroeit met gezinnen van het omliggend platteland, voor wie het bewonen van een verdieping in een stadshuis niets minder beteekent dan te moeten breken met alle vroegere gewoonten en aangeboren behoeften. En daarvoor — het kan niet anders — wordt een vergoeding gezocht, maar al te vaak gevonden voor de ouderen in de minderwaardige genoegens van de groote stad, voor de jongeren in het ongebonden leven van de straat. Vooral het gezin van buiten hangt zoo aan de vrije woning met het, zij het dan bescheiden afgemeten, tuintje, waarin levendig blijven de herinneringen aan het buitenleven die het behoeden voor degeneratie, juist bij deze overgeplante gezinnen zoo snel intredend. Dan komt daarbij dat deze vrije huisjes met hun eigen zolder zoo'n prachtige gelegenheid bieden om op de minst kostbare wijze gezonde, afgescheiden slaapruimten te verschaffen aan groote gezinnen, gelegenheid die eigenlijk op andere wijze binnen de financiëele draagkracht van den werkman bijna niet te geven is.

De geschiktheid om een dergelijke bouw weer mogelijk te maken is de groote beteekenis die de Linker Maasoever heeft voor de volkshuisvesting. Op grond die aangelegd zeker niet meer dan f 4.— per M². behoeft te kosten en geen dure fundeering vordert, kan zelfs zonder Rijksvoorschot het eengezinshuis gebouwd worden en het ware zeker te betreuren geweest indien, wat bijna geschied wàs, op dit terrein aan den buitenrand der stad, om te voldoen aan den tijdelijken vraag naar zeer goedkoope behuizing, echte stadshuizen met eenkamerwoningen waren gebouwd!

Dat gevaar schijnt bezworen: wat nu gebouwd wordt of in voorbereiding is zijn òf vrije huisjes òf afzonderlijke boven- en benedenwoningen, elk voor één gezin. Toch moet het m. i. ertoe komen dat hier, aan de zelfkant van de groote stad, het één familiehuisje weer regel wordt en om dit te bereiken heeft de gemeente het middel wel in handen. Voor alles zorge zij dat de grondprijs niet worde opgevoerd. Zij kieze daartoe bij straataanleg in dit gebied een eenvoudig type, zij make de straten voorloopig niet te breed, maar zorge dat de afstand tusschen de voorgevels de mogelijkheid laat om, indien dit na jaren gewenscht mocht blijken, door wegruiming van grasbermen of tijdelijk in gebruik af te stane voortuintjes de straat te verbreeden. Zij geve den grond uit hetzij in eigendom hetzij in erfpacht maar tot prijzen die mogelijk maken het stichten van eengezinshuizen, doch zij stelle dan ook den bouw daarvan verplicht, met bepaling dat zonder haar toestemming gedurende zeker tijdvak de aard der bebouwing niet mag gewijzigd worden. Waar particulieren de gemeente aanzoeken om medewerking bij straataanleg zou zij die moeten verleenen op gelijken grondslag.

Het gevolg hiervan zal natuurlijk zijn dat de dichtheid van bebouwing zeer belangrijk afneemt en dus de huisvesting van hetzelfde aantal menschen een veel grooter oppervlakte zal vorderen. En al houdt nu ook aan de eene zijde beperking der bouwhoogte de rijzing van den grondprijs tot op zekere hoogte tegen, aan de andere zijde zal, gezwegen nog van andere bezwaren, een snelle uitbreiding van het bebouwingsgebied ook de grondrente over een aanzienlijke uitgestrektheid snel opvoeren.

Toch behoeft aan dit laatste bezwaar juist hier niet al te veel gewicht toegekend te worden, waar de eigenaardige ligging van het terrein, dat over een afstand van wel 8 K.M. paralel loopt met de rivier en de groote havens, een waarborg is dat de bebouwing niet zoo spoedig een verderen gordel, meer landwaarts in, zal noodig hebben. Ook de vrees voor een te groote uitbreiding van het woongebied in een verdere toekomst behoeft ons niet te weerhouden het voorloopig te doen met lagen bouw, want deze bergt in zichzelf een uitmuntend correctief. Immers tegen den tijd dat een meer intensieve bebouwing gewenscht kan zijn om te voorkomen een te groote uitzetting der woongrenzen, welke den publieken dienst en dus het totaal der bestuurskosten onnoodig zou bezwaren, zal de nu gestichte, uit den aard min kostbare opstal

geheel, althans grootendeels, zijn afgeschreven en zonder geldelijk bezwaar kunnen verdwijnen om plaats te maken voor een hoogere bebouwing — het vrije huisje zal dan voor een nieuw tijdperk zijn plaats vragen in een anderen buitengordel.

En zoo zal zich herhalen de gedaanteverandering in het stadsbeeld die blijkens de geschiedenis onzer steden zich telkens voltrokken heeft, zij het ook in het verleden op een wijze die naar onze hedendaagsche begrippen uit een oogpunt van volksgezondheid en verkeer lang niet altijd verdedigbaar was. Er zal dan zijn een herhaling, maar gelukkig met dit verschil dat bij het plan van nu rekening is gehouden met deze les der geschiedenis en dat tusschen de hoogere bebouwing van dàn toch altijd onze plantsoenen, onze beplante wegen, onze tuinbuurten, onze parken blijvende oasen zullen vormen — voorzoover ten minste bij stedebouw iets blijvend is!

* *

GEH. REGIERUNGSRAT PROF. DR. ING. H. RIETSCHEL. † KRITISCHE BESCHOUWINGEN OVER DEN STAND DER VERWARMINGS- EN VENTILATIETECHNIEK

(VOORDRACHT GEHOUDEN OP HET IXDE KONGRES VOOR VERWARMING EN VENTILATIE. KEULEN 26 JUNI 1913. MET TOESTEMMING VAN DEN SCHRIJVER OVERGENOMEN UIT HET KONGRESVERSLAG)

NADRUK VERBODEN.

(Vervolg en slot.)

Wat betreft de bewoners, mogen, wanneer door hen over de verwarmingsinstallatie geene klachten zullen komen, niet slechts geringe schommelingen van de gewenschte temperatuur voorkomen, maar er moet met de eigenaardigheid der verschillende vertrekken rekeningworden gehouden door plaatsing der radiatoren en met de hygiënische eischen door vorm, omkleeding en temperatuur der radiatoren. Dikwijls ziet men dat de radiatoren slechts op grond van het geringste aantal vertikale geledingen worden gekozen, dat zonder overleg onmisbare wandvlakken of alle vensternissen met radiatoren worden bepantserd, dat de omkleedingen niet, of niet makkelijk genoeg kunnen worden verwijderd voor het noodzakelijke schoonmaken, dat de radiatoren achter of zelfs op schoorsteenmantels worden aangebracht, zoodat de lucht boven den vloer niet voldoende verwarmd wordt, dat de ventielen of kranen van eene, wel vertrouwen inboezemende, maar volkomen verkeerde temperatuurschaal voorzien zijn en dergelijke meer. Juist de centrale verwarming bezit, meer dan de kachelverwarming, de mogelijkheid om aan de vertrekken behaaglijkheid te verzekeren door juiste uitvoering — dit voordeel moet steeds de leidende gedachte blijven. De fouten eener gebrekkig doordachte installatie doen zich voor den bewoner zelfs in de kelders gevoelen. In 1e klas woonhuizen, die met alle moderne gerief voorzien zijn en hooge huren opbrengen, worden de kelders bijna altijd onttrokken aan hunne bestemming — vooral voor het bewaren van wijn — omdat zij te veel verwarmd worden door de wel goedkoope, maar ondoelmatig aangebrachte en slecht omkleede pijpleidingen.

Bij de verrekeningen worden, wanneer niet bepaalde eischen gesteld zijn, meestal hooge grenscijfers aangenomen, bij warmwaterleidingen eene temperatuur in den ketel van 90° ook 95°, bij de lagedrukstoomleiding niet voldoende drukvermindering bij de radiatoren, zoodat bij het dagelijksche opstoken storende geluiden optreden. Twee, in ligging, ontwerp en gebruik gelijke gebouwen kunnen naar gelang van de hoedanigheid der uitvoering, van de snelheid der voltooiing — die helaas thans aan de orde van den dag is — een zeer verschillende behoefte aan warmte uitwijzen. Bij de openbare en bij, de door goede architecten gestichte gebouwen, kan men steeds rekenen op solide uitvoering maar niet altijd op de kennis van alle voor de economie belangrijke omstandigheden. Bijv. wordt voor een spouwmuur eene kleiner transmissie-coëfficient aangenomen dan voor een massieve wand van gelijke dikte. Onderstelling voor de juistheid is echter dat de wand geen lucht doorlaat, omdat anders, wanneer de wind er op staat, de werking juist omgekeerd zou zijn.

Voor de keuze van enkele of dubbele ramen wordt dikwijls de doorslag gegeven door de kosten. Door berekening is echter vast te stellen dat dubbele ramen meestal door besparing in het bedrijf der verwarmingsinstallatie ruim hun geld opbrengen.

Op de goede sluiting der vensters wordt dikwijls te weinig gelet. Vensters uit nat hout, geplaatst vóór het gebouw een zekere droogheid heeft, zelfs voor het stucadoorswerk, zullen wel in den beginne goed sluiten, maar later tot nadeel der warmte-economie lucht doorlaten.

Bij ventilatie-installaties moet aan de goede uitvoering der omtreksmuren zeer bijzondere beteekenis gehecht worden. Gebrekkige uitvoering kan het effekt en de bedrijfskosten zeer ongunstig beïnvloeden.

Op die wijze kon ik meer voorbeelden opnoemen, die alle bewijzen hoe de ingenieur hand in hand moet gaan met den architect, om tevreden-stellende installaties te kunnen maken en hoe noodig het is, bij iedere installatie zekerheid te krijgen over de hoedanigheid der uitvoering en den architekt opmerkzaam te maken op dingen welke op het effekt der installatie een schadelijken invloed kunnen uitoefenen. Dit geschiedt veel te weinig. Ook worden adviezen van firma's te weinig in aanmerking genomen en ik geloof dat dit de oorzaak is van vele latere klachten en van de veelvuldige processen, waarover alle betrokken partijen te klagen hebben.

Ieder maakt fouten en wie beweert, geene fouten te maken, die heeft ook nog niets goeds gedaan. Wanneer bij eene installatie eene fout is begaan,

dan voegt de ingenieur die haar ontkent, er nog een grootere aan toe. De spoedige en kostelooze verbetering van fouten — in het algemeen alles wat onder coulante behandeling wordt verstaan — is voor den zakenman van de grootste beteekenis, maar zij wordt dikwijls door firma's die niet over den noodigen ruimen, commerciëelen zin beschikken, te weinig behartigd.

Over het algemeen wordt het commerciëele nog niet genoeg betracht in de verwarmingsindustrie. Geene ingenieursfirma zal iets groots tot stand brengen wanneer zij niet ook in commerciëelen zin met ruime opvatting geleid wordt.

De koopman moest door den ingenieur meer bestudeerd worden, dan zulks doorgaans thans het geval is. De ingenieurs eener firma maken het ontwerp en de begrooting. De koopman stelt de prijzen vast — slechts een innige samenwerking van beide kan tot een resultaat voeren — vele wegen leiden naar Rome. De grondslag van een technische zaak wordt — behalve door het ingenieurswerk — gelegd door kalkulatie en statistiek; de kalkulatie wordt dikwijls veel te veel volgens de schablone behandeld wanneer niet de ingenieur ook commerciëel en de koopman ook technisch begrip bezit.

Eene firma moest meer notitie nemen van nieuwe installaties dan tot dusver, niet om fouten te vinden die ter gelegener tijd tegen de installateurs worden uitgespeeld — dat zou een nieuw standpunt zijn! — maar om te leeren van het goede en niet minder van de fouten, overeenkomstig de oude spreuk: „Wer ist Meister? Der was ersann; wer ist Geselle? Der was kann; wer ist Lehrling? Jedermann!" Reeds te lang heb ik, M. H., uwen tijd in beslag genomen. Daarom tenslotte nog de vraag: wat moet gedaan worden? De beantwoording is grootendeels uit het bovenstaande af te leiden, voorzoover dat niet het geval is, volgen hier nog eenige opmerkingen.

Eerstens houd ik het voor noodig om meer dan tot dusver het leekenpubliek door woord en schrift op volkomen objectieve wijze in te lichten over alle vraagstukken die de verwarmingstechniek betreffen, evenals de huurders over hetgeen zij van den huiseigenaar kunnen verlangen, en hiertoe moet ook de dagbladpers te hulp worden geroepen door haar opstellen te verschaffen.

Op veel kan worden gewezen, dat tot dusver nog in rustigen sluimer, ook bij de vakgenooten, ligt. Bijv.: Hoevele rijke lieden geven voor al het mogelijke, nut en onnut, groote sommen uit. Hoe aangenaam zou het hen niet zijn in den warmen zomer over koele vertrekkken te beschikken — met koud bronwater is dat zonder te groote onkosten bereikbaar. Worden zulke installaties in noemenswaardig aantal gemaakt? Neen — en waarom niet? Omdat de voorlichting ontbreekt? En wie moet die voorlichting geven? De ingenieurs welke die installaties moeten uitvoeren.

Ter voorlichting der uitvoerders van den bouw, van architekten en overheden, heeft in de eerste plaats de vakpers te dienen en hoewel ik ook den vooruitgang zie vergeleken met 10—15 jaar geleden en de groote moeilijkheden die zij dikwijls ondervindt niet ontken, toch zou ik haar willen verzoeken met de opnamen van artikels nog kritischer te worden. Als model hiervoor verwijs ik naar het „Zeitschrift des Vereins deutscher Ingenieure". Een technisch tijdschrift moet leiding op technisch gebied geven, hetgeen niet het geval is, wanneer de bijdragen voor hare opname niet aan eene strenge kritiek onderworpen zijn. De pers is een macht en zij oefent op vele menschen een wonderlijke kracht uit en in het bijzonder staat de leek op het standpunt: „En is het bericht ook wonderbaar, het is gedrukt en daarom waar". Vóór alles moet de vakpers alle artikels weren, die reklame beoogen; daarvoor kunnen advertenties dienen, voor welke de redactie niet verantwoordelijk is. Evenzoo moeten bezwaren en replieken, die een artikel in het leven roept, aan censuur worden onderworpen, daar deze steeds zakelijk, nooit persoonlijk of kwetsend mogen zijn. De voornaamheid eener vakpers naar vorm en inhoud is van de grootste beteekenis voor het aanzien van den stand die zij vertegenwoordigt.

Alle gebeurtenissen die in strijd zijn met eene eerlijke konkurrentie, moeten openlijk, maar op zakelijke wijze besproken en aan de kaak gesteld worden. Een enkeling kan dat maar zelden doen, daar hij licht van vooroordeel, van konkurrentienijd enz. wordt beschuldigd. Hij zal ook moeten denken aan benadeeling in zijn bestaan.

Voor elke groote actie is noodig aaneensluiting der belanghebbenden. De beste leidsman kan zonder voldoende volgelingen slechts weinig bereiken. Zoo is de bevordering van ons vak slechts mogelijk, wanneer zijne ernstige vertegenwoordigers samenkomen en ieder van zin is, niet alleen zijne materiëele belangen te behartigen, maar ook om het algemeen te dienen en daaraan zoo noodig, offers te brengen. M.i. moest het „Verband Deutscher Centralheizungs-Industrieller" de taak van gids op het gebied der verwarmingstechniek meer dan tot nu toe opvatten. Het moest dan uitgebreider rechten en plichten krijgen, dan alleen de behartiging van de belangen der leden. Niet iedere firma zou in den Bond mogen worden opgenomen. Het lidmaatschap moest bij meerderheidsbesluit worden toegekend.

De Bond moest een centraal-bureau worden voor de vertegenwoordiging van alle vakbelangen of zulk een bureau in het leven roepen, wanneer hij meent op grond zijner samenstelling of organisatie niet tegen die taak te zijn opgewassen.

De vakbladen moesten in ieder nummer een verslag over de werkzaamheid van dat centraal-bureau brengen om aldus de belanghebbenden attent te maken op de plaats waar zij advies en raad kunnen krijgen. Ik ben overtuigd dat daarvoor een weg te vinden is; waar een wil is, is ook een weg.

Wat de afzonderlijke firma's betreft, moet het streven zich meer baan breken om slechts eene heilzame konkurrentie uit te oefenen, de vaak voorkomende jacht naar bestellingen door bedenkelijke goedkoope

prijzen achterwege te laten, liever enkele installaties met passende winst te maken dan een groot aantal die door hunne goedkoopte den stempel dragen van gebrekkigheid en die de zorgen en de arbeid, welke zij veroorzaken, niet waard zijn. Voor den bloei en het geldelijk succes eener firma heeft steeds de hoedanigheid meer beteekenis dan de hoeveelheid der opdrachten.

De firma's moeten deswege ook slechts zulke ingenieurs met het ontwerpen en uitvoeren belasten, die ten volle voor hun taak berekend zijn, zoowel in hygiënisch als in technisch-wetenschappelijk opzicht. Ook bij de keuze hunner commerciëele beambten moeten zij bijzondere voorzichtigheid betrachten en niet alleen de dubbele boekhouding en de kalkulatie naar vaste modellen als voldoende beschouwen.

M. H. Gij zult mij misschien verwijten dat ik mijne beschouwingen te veel grauw op grauw kleurde en te veel theoretiseerde, dat onze resultaten tegen het gesprokene getuigen. Zeker! ik herhaal het en onderstreep het nog gaarne eens: in onze techniek zijn uitnemende resultaten bereikt, maar ik voeg er aan toe, dat de opgaven van de verwarmingstechniek steeds grooter worden en dat hare oplossingen steeds meer vallen binnen het gebied van den machinebouw. Reeds voeren groote firma's, die niet tot de verwarmingstechniek behooren, ook op ons gebied, opvallende installaties uit en ik zou u willen toeroepen: laat gij u niet den staf uit handen nemen! Steeds weerkeerende fouten en tekortkomingen van installaties belemmeren niet alleen de ontwikkeling der techniek, maar vallen steeds ook op de uitvoerende firma's en op het vak terug. Nooit zal bij eene goed uitgevoerde, maar niet aan de eischen of den stand der techniek beantwoordende installatie gezegd worden: „de middelen zijn voor een beteren aanleg niet voldoende geweest" of „het juiste begrip voor een betere uitvoering heeft den bouwleider ontbroken", maar „de firma was niet voor haar werk berekend" of — wat nog erger is — „de techniek is nog niet zoo ver".

Gij, M. H., zijt de eigenlijke leermeesters der praktische verwarmingstechniek! Van u en uw werk hangt in de eerste plaats af of de nog bestaande vooroordeelen zullen verdwijnen, de oneenigheden verstommen en vrije baan voor een zegevierend voorwaarts schrijden zal worden geschapen. En voor elke vooruitgang geldt ook heden nog de wijze spreuk die eens prijkte boven den ingang tot den tempel te Delphi: „Ken u zelve".

GEMENGDE BERICHTEN

De Waalbrug te Nijmegen. Een belangstellend lezer vestigt in aansluiting bij het bericht op blz. 171 onze aandacht er op dat blijkens dagbladverslag de Centrale Commissie voor de Scheepvaart op den Rijn tegen de ontworpen plaats der brug te Nijmegen geene bezwaren met het oog op de belangen der scheepvaart in het midden brengt. Wij vreezen dat die plaats nu wol definitief is vastgesteld.

De belangstellende lezer vraagt welk gewicht de opinie dezer zeer officiëele, maar ondeskundige commissie (zoo is gemachtigde voor Nederland Prof. Dr. Jhr. VAN EYZINGA hoogleeraar te Leiden) en die z.i. mitsdien zich bepaalt tot het sanctioneeren van de besluiten der technische ambtenaren, kan in de schaal leggen tegenover de gemelde bezwaren uit scheepvaartkringen. — Op die vraag moeten wij hem het antwoord schuldig blijven.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Alexander Koch's Handbücher Neuzeitlicher Wohnungskultur. Band IV. Empfangs-und Wohnräume. (Prijs geb. in bruin linnen 16 Mark, in wit perkament 20 Mark).

(Zie de losse plaat.)

Op meer dan 250 afbeeldingen, waarbij een 4-tal kleurendrukken en 14 in sepiatint gedrukte platen zijn in dezen band vereenigd keur van ontvangkamers, halls, boudoirs, woonkamers, erkergroepeeringen en bijbehoorende losse meubels. Dit deel der reeks sluit zich aan bij de drie welke reeds vroeger het licht zagen (handelend over studeer-, slaap- en eetkamers). Hun algemeen zoo gunstig onthaal wekt geen verwondering als men nagaat hoe de beste technische uitvoering er samengaat met groote verscheidenheid en rijkdom van inhoud. Het treft ook in dezen band hoe de verschillende richtingen der moderne kunst er tot haar recht in komen, ook die welke — zonder tot navolging haar toevlucht te nemen — aansluiting zoeken bij eene historische traditie.

Wij maken kennis zoowel met de nieuwste Biedermeierei, als met de modern-Oostenrijksche richting en met de burgerlijk-gemoedelijke interieurs van Zuid-Duitsche kunstenaars; zoowel met de op Engeland geïnspireerde vrije groepeeringen als met de strenge opvatting die als 't ware de individualiteit van den bewoner uitsluit; wij zien het verfijnde en elegante, naast het rustieke en forsche.

De bekendste duitsche kunstenaars zijn in het werk vertegenwoordigd, ook enkele buitenlanders, Engelschen, Oostenrijkers en met eenige interieurs uit een landhuis in den Aerdenhout, een Zweed. De moderne Nederlandsche kunst mocht echter niet in aanmerking komen eenig voorbeeld te geven.

Een zelfde oogmerk — de aesthetische verheffing van ons woningpeil — trachten die kunstenaars op vele wijzen te benaderen, ieder naar zijn trant.

Deze reeks van boekdeelen is aldus eene zuivere weerspiegeling van de levendige actie die zich ter veredeling van de woningkultuur alom voordoet en van resultaten waartoe zij reeds leidde. De inzichten echter wijzigen zich snel en voortdurend. Maar met de wisseling van tijd en smaak behoudt dit werk door zijn veelzijdigheid toch voor den vakman en historicus waarde als dokument, afgezien van de persoonlijke waardeering der afgebeelde werken.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Examens Technische Hoogeschool.

Geslaagd voor het prop. examen in de bouwkunde de heeren G. J. P. M. BOLSIUS, C. B. POSTHUMES MEYJES, J. G. C. FRANSSEN en Mej. M. F. H. SNETHLAGE.

PERSONALIA

De heer G. VERSTEEG, adj.-directeur van Gemeentewerken te Arnhem, heeft tegen 1 September a.s. ontslag aangevraagd, ten einde in samenwerking met de heeren J. GRATAMA en A. W. C. DEVARS de particuliere bouwpraktijk te gaan uitoefenen.

HEERENHUIS TE ZEIST. ARCH. JAN STUIVINGA

XIIIE JAARGANG No. 24 17 JUNI 1914

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

PROF. J. A. VAN DER KLOES. TRAS IN CEMENTBETON EN GEWAPEND BETON

NADRUK VERBODEN.

In de afdeeling Kennis en Onderzoek van Bouwstoffen der Technische Hoogeschool te Delft zijn door mijn assistenten de heeren A. P. J. VAN RIEL en M. F. OORTGIJSEN proeven verricht met betrekking tot de uitwerking van tras in Portland-cementmortel, waarvan de uitkomsten mij belangrijk genoeg toeschijnen om ze openbaar te maken.

Het bijmengen van tras of ander puzzolaan in Portland-cementmortel heeft geen ander doel dan de kalk vast te leggen, die in het cement oorspronkelijk in scheikundig vrijen toestand voorhanden is ofwel tijdens de versteening van het cement vrij wordt.

De vraag betreffende het al of niet van den aanvang af in het cement aanwezig zijn van vrije kalk is alleen uit een wetenschappelijk oogpunt, doch niet hier van belang. Andere vragen van meer practischen aard eischen onze aandacht en worden hieronder behandeld.

De materialen, voor de proeven gebruikt, zijn:

A. Een monster goed tras, voldoende aan de keurings-voorschriften van v. D. K., zijnde de trek- en druk-vastheid van den keuringsmortel (2 gew. dln. tras, 1 kalk, 3 normaal zand) bij 16° C. na 1 + 13 dagen 18.42 en 82.27 en na 1 + 27 dagen 19.38 en 105.47 KG. p. cM².

B. Een monster minderwaardig tras, niet aan genoemde voorschriften voldoende, zijnde de trek- en drukvastheid alsvoren, bij 16.2° C., na 1 + 13 dagen 8.1 en 43.86 en na 1 + 27 dagen 12.07 en 50.5 KG. p. cM².

C. Een monster Portland-cement, trek- en drukvastheid van den keuringsmortel (1 gew. dl. cement, 3 normaalzand) na 1 + 6 dagen, bij 15.7° C., 24.45 en 208, na 1 + 27 dagen bij 16.4° C., 28.63 en 312 KG.

D. Een monster Portland-cement alsvoren na 1 + 6 dagen, bij 12° C., 15.27 en 147, na 1 + 27 dagen, bij 12.8° C., 30.78 en 276.3 KG. p. cM².

E. Rivierzand, gezift door een zeef van 9 mazen per cM². om er de steentjes en de grove onreinheden uit te verwijderen. Aan het gebruik van natuur-zand

TABEL I. **Invloed van het dooreenmalen van Portland-cement en tras op de vastheid van den mortel.**

Mortel van 1 Cement 3 Rivierzand	Na 1 + 6 dagen			Na 1 + 27 dagen			Na 1 + 90 dagen			Na 1 + 363 dagen		
	KG. p. cM².		°C.	KG. p. cM².		°C.	KG. p. cM².		°C.	KG. p. cM².		°C.
	Trek	Druk		Trek	Druk		Trek	Druk		Trek	Druk	
Portland-cement C	22.68	188.83	17.6	27.88	264.6	18.6	—	—	—	—	—	—
Tras-cement van 1 Portland-cement C												
met 1/3 Tras A	17.40	119.83	17.4	22.13	214.	18.7	24.93	264.3	13.2	30.55	409.33	14.
met 1/2 Tras A	13.55	80.23	15.2	24.65	204.	18.7	22.63	239.	13.2	27.15	253.33	14.
met 1 Tras A	11.02	45.	15.	14.45	131.67	18.6	17.96	138.66	13.3	29.80	195.67	14.
Tras-cement van 1 Portland-cement C												
met 1/3 Tras B	18.90	116.17	17.4	22.38	209.	18.7	26.15	259.	13.2	26.35	358.33	14.
met 1/2 Tras B	14.80	90.40	15.2	23.23	207.	18.7	29.25	238.7	13.2	32.91	349.	14.
met 1 Tras B	9.81	41.73	15.	16.65	124.33	18.6	22.50	123.66	13.3	24.33	190.66	14.

TABEL II. **Invloed van het vermengen van Portland-cement met tras op de vastheid van den mortel.**

Mortel van 1 Cement 3 Rivierzand	Na 1 + 6 dagen			Na 1 + 27 dagen			Na 1 + 90 dagen			Na 1 + 363 dagen		
	KG. p. cM².		°C.	KG. p. cM².		°C.	KG. p. cM².		°C.	KG. p. cM².		°C.
	Trek	Druk		Trek	Druk		Trek	Druk		Trek	Druk	
Portland-cement D	20.73	149.3	17.6	27.13	230.33	13.4	18.95	137.	16.6	22.17	235.	13.6
Tras-cement van 1 Portland-cement D												
met 1/3 Tras A	23.07	136.7	12.1	21.55	139.67	11.6	19.25	189.	14.9	33.85	316.	13.9
met 1/2 Tras A	14.92	67.3	13.	23.10	185.67	12.8	26 98	234.	14.9	31.98	244.	13.9
met 1 Tras A	5.07	21.93	14.	18 88	123.	11.6	14.48	105.7	14.8	23.96	128.3	13.8
Tras-cement van 1 Portland-cement D												
met 1/3 Tras B	17.77	107.	12.1	18.75	117.67	11.6	23.68	238.7	14.9	32.16	338.6	13.9
met 1/2 Tras B	14.58	80 66	13.	19.42	165.67	12.8	18.72	184.3	14.9	31 36	243.	13.9
met 1 Tras B	5.22	21.13	14.	18 2	109.3	11.6	12.12	104.	14.8	21.3	121.	13.8

zijn waarschijnlijk voor een deel de onregelmatigheden in de tabellen toe te schrijven.

Daar in de werkelijkheid doorgaans met maatdeelen wordt gewerkt, werd voor de vastheidsproeven mortel aangewend van 1 maatdeel cement op 3 zand. Het Portland-cement werd achtereenvolgens verwerkt zonder tras en vooraf met tras vermengd of dooreengemalen, achtereenvolgens in de verhouding van 1 maatdeel Portland-cement op $^1/_3$, $^1/_2$ en 1 tras. Deze tras-cementen werden weder in de verhouding van 1 maatdeel cement op 3 zand verwerkt en in deze verhouding op trek- en drukvastheid beproefd na 1 + 6, 1 + 27, 1 + 90 en 1 + 363 dagen. De uitkomsten dezer proeven zijn in tabel I en II vermeld.

De proeven waren in den aanvang niet breed genoeg opgezet, zoodat tijdens de werkzaamheden de voorraad cement tekortschoot en men met een ander monster moest voortgaan. Vandaar het tweeërlei cement.

Het gebruik van tweeërlei tras geschiedde met opzet om den invloed van de deugdelijkheid van het tras op die van het tras-cement na te gaan.

Voor de proeven op aanhechting van cement aan ijzer werd cementdeeg zonder zand gebezigd. Dit deeg werd in de gewone handvormen voor cementproeven gedaan, nadat daarin in het hart een stuk draadnagel was aangebracht, gesteund door drie doorboorde stukjes bordpapier, waarvan het middelste tevens de beide helften van het proefstuk van elkaar gescheiden hield (fig. 1).

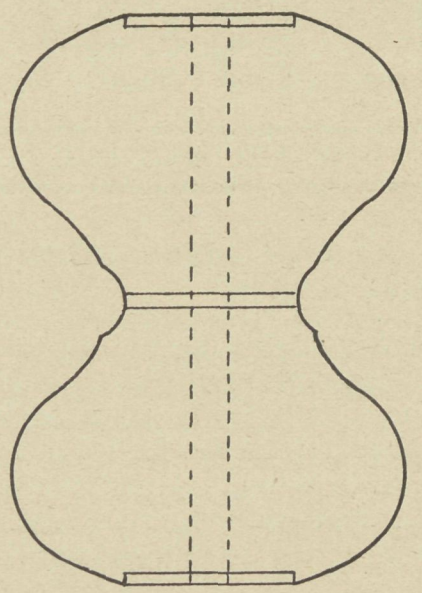

FIG. 1. TREKPROEFSTUK VOOR AANHECHTING VAN CEMENT AAN IJZER. — WARE GROOTTE

De gemiddelde omtrek der ijzeren staafjes was 1.35 cM., het gemiddelde aanhechtingsvlak in elk der beide helften van het proefstuk 4.8 cM². Gesteld dus dat een der helften van het proefstuk afschoof bij een gewicht van 4.89 KG. aan den toestel van MICHAËLIS, dan was de aanhechting van cement aan ijzer $\frac{4.89 \times 50}{4.8} = 51.04$ KG. p. cM².

TABEL. III. **Invloed van het dooreenmalen en van het vermengen van Portland-cement met tras op de aanhechting van cement aan ijzer.**

Cementdeeg zonder zand	Aanhechting, KG. p. cM². Na 1 week	Na 4 weken	Na 3 maanden	Na 319 dagen
Portlandcement D onvermengd ...	51.04	70 26	70.29	73.32
Portland-cement D, dooreengemalen met 1/3 Tras A	39.65	50.55	50.00	47.80
Portland-cement D, dooreengemalen met 1/2 Tras A	35.73	48.36	43.47	43.93
Portland-cement D, dooreengemalen met 1 Tras A	24.20	28.67	45.76	41.93
Portland-cement D, dooreengemalen met 1/3 Tras B	41.61	48.07	45.87	41.03
Portland-cement D, dooreengemalen met 1/2 Tras B	40.85	49.41	56 45	47.80
Portland-cement D, dooreengemalen met 1 Tras B	30.24	41.67	37.56	38.57
Portland-cement D, vermengd met 1/3 Tras A	43.25	51 84	52.16	—
Portland-cement D, vermengd met 1/2 Tras A	38.12	49.35	49.77	—
Portland-cement D, vermengd met 1 Tras A	25.06	30.42	49.06	—
Portland-cement D, vermengd met 1/3 Tras B	48.20	48.12	56.86	—
Portland-cement D, vermengd met 1/2 Tras B	45.28	55.92	63.01	—
Portland-cement D, vermengd met 1 Tras B	31.02	39.46	44.43	—

De uitkomsten hiervan zijn in tabel III vervat.

Deze proefstukken werden in de lucht, tegen uitdrogen beschermd, bewaard.

Met betrekking tot de uitwerking van tras in P.-c. mortel doen zich een zestal vragen op, die elk op zich zelf en in verband met elkaar dienen beschouwd te worden.

1. Is het voldoende het tras in den mortel bij te mengen of moet het cement vooraf ermede dooreengemalen worden?

Het gebruik van tweeërlei Portland-cement maakte voor de beantwoording dezer vraag afzonderlijke vergelijkende proeven noodig; de uitkomsten daarvan zijn in tabel IV vermeld.

Naar deze tabel te oordeelen zou het voor de vastheid van het werk niet noodig zijn tras en P.-c. dooreen te malen en zou men zich tot mengen kunnen bepalen. Immers, zoowel wat trek- als wat drukvastheid betreft, wint in vijf van de acht gevallen het mengen het van het malen, terwijl de voorrang bij trek- en drukvastheid onregelmatig afwisselt.

Doch in weerwil van de uitspraak, waartoe tabel IV aanleiding geeft, verdient malen de voorkeur boven mengen. Immers is vastheid hier geen hoofdzaak en zal het tras te beter aan zijn bestemming, het binden der vrije kalk, voldoen naarmate het fijner gemalen en inniger met het P.-c. dooreengemengd is.

De reden dat nu en dan door enkel bijmengen van tras hoogere vastheid wordt bereikt dan door dooreenmalen van tras en cement zal waarschijnlijk zijn gelegen in den werktuigelijken invloed van de grovere traskorrels, welker scheikundige werking (hier de hoofdzaak) niet dan gering kan zijn.

2. Welken invloed heeft het tras op de vastheid van den mortel?

Volgens tabel I neemt de vastheid, die de mortel van 1 cement op 3 rivierzand na 1 + 6 en na 1 + 27 dagen bereikt, vrij regelmatig af naarmate de hoeveelheid tras, waarmede het Portland-cement dooreengemalen is, grooter is. Ongelukkig liet de vooraad Portland-cement niet toe de proeven met tras-vrij cement verder voort te zetten.

De vastheid der tras-cementmortels neemt na 1 + 90 en na 1 + 363 dagen regelmatig toe en het minderwaardige tras B doet voor het beste A weinig of niet onder. Enkele getallen zijn bij B zelfs hooger dan de overeenkomstige bij A.

Bij de proeven op met tras vermengd Portland-cement, waarvan de uitkomsten in tabel II zijn vermeld, werd de fout van te geringen voorraad cement vermeden en konden dus alle proeven tot na een jaar worden voortgezet en nu blijkt dat de mengsels van 1 P.-c. 1/3 tras en 1 P.-c. 1/2 tras het tras-vrije cement ver overtreffen. Men zou daaruit kunnen afleiden dat, naarmate de versteening van het Portland-cement voortschrijdt, meer kalk vrij wordt en door het tras wordt vastgelegd.

Het minderwaardige tras B doet ook hier weder voor A niet onder.

Met betrekking tot de uitkomsten van vastheidsproeven in het algemeen zij nogmaals erop gewezen dat zij enkel waarde hebben ter vergelijking van het bindend vermogen van bindmiddelen onderling en dat zij niet dan in een zeer verwijderd verband staan met de vastheid van het werk. Vastheden als bij proeven met P.-c. gevonden worden komen in den bouw niet voor en zijn daar ook niet nuttig te gebruiken. Het is moeielijk dit het bouwend publiek aan het verstand te brengen, maar het volgt reeds uit het eenvoudige feit, dat men bij mortelproeven te hoogere cijfers voor trek- en drukvastheid verkrijgt naarmate men de proefstukken kleiner neemt.

TABEL IV. **Vergelijking tusschen dooreenmalen en mengen van cement en tras.**

Mortel van 1 Tras-cement, 3 Rivierzand	Na 1 + 6 dagen KG. p. cM². Trek	Druk	°C.	Na 1 + 27 dagen KG. p. cM². Trek	Druk	°C.	Na 1 + 90 dagen KG. p. cM². Trek	Druk	°C.	Na 1 + 363 dagen KG. p. cM². Trek	Druk	°C.
1 P.-c. D, ½ Tras A, Gemalen	11.28	74.	16.5	17.58	120.	15.8	21.92	192.	15.9	34.23	324.33	13.9
1 P.-c. D, ½ Tras A, Gemengd	14.92	67.3	13.	23.10	185.67	12.8	26.98	234.	14.9	31.98	244.	13.9
1 P.-c. D, ½ Tras B, Gemalen	8.4	50.	16.5	18.38	120.3	15.8	20.77	152.	15.9	34.11	313.3	13.9
1 P.-c. D, ½ Tras B, Gemengd	14.58	80 66	13.	19.42	165.67	12.8	18.72	184 3	14.9	31.36	243.	13.9

3. Welken invloed heeft het tras op den tijd van binding?

Het is een bekend feit dat tras het binden van het cement vertraagt. Bij het vervaardigen van cementsteenen rioolstukken ten behoeve der rioleering te Amsterdam b.v. kon men niet meer dan $^1/_3$ tras aan het P.-c. toevoegen, als men de stukken na een etmaal van de vormen wilde ontdoen. De vertragende invloed van het tras berust op het tijdelijk vasthouden door het tras van het water, zonder hetwelk het cement niet kan binden. De werking is dus dezelfde als die van kalk in gipsbrij.

Het is eveneens een bekend feit dat bij proeven op tijd van binding van Portland-cement overmaat van water het binden vertraagt. Dit komt doordien in een brij het water de cementdeeltjes van elkaar verwijderd houdt.

De vertragende invloed van het watergehalte in deeg van enkel P.-c. blijkt op duidelijke en regelmatige wijze uit tabel V; evenzeer blijkt die invloed bij het met $^1/_3$ mtdl. tras dooreengemalen P.-c.

TABEL V. **Invloed van het watergehalte en van het dooreenmalen van Portland-cement met tras op den tijd van binding.**

Deeg van		Watergehalte, gew. pCt.							
		20	n.c. 24.5	25	n.c. 26	n.c. 27.5	30	n.c. 31	35
		Tijd van binding. Minuten							
P.-c. onvermengd.....		325	385	400	—	—	660	—	—
1 mtdl. P.-c. dooreengemalen met	$^1/_3$ mtdl. tras	260	—	515	530	—	635	—	640
	$^1/_2$ „ „	—	—	410	—	400	525	—	615
	1 „ „	—	—	365	—	—	645	420	700

Het tras was van goede hoedanigheid, hiervoren gemerkt A.
De temperatuur was ongeveer 16° C..
De letters n. c. bij de cijfers van het watergehalte beteekenen normale consistentie.

Daarentegen komen in het met meer tras dooreengemalen P.-c. verschillende onregelmatigheden voor: noch in horizontale, noch in verticale richting neemt de tijd van binding regelmatig toe. Tras en water schijnen hier dus in sommige gevallen tegenover elkaar te staan.

Ook in de werkelijkheid doen zich zulke gevallen voor. Onlangs vernam ik dat men op een groot betonwerk, waar op 1 dl. cement $^1/_2$ dl. tras bijgemengd was, het binden had bespoedigd door het beton met wat meer water aan te maken. Eerst klinkt dit vreemd, doch bij eenig nadenken zal men de mogelijkheid inzien, dat door toevoeging van juist zooveel water meer als de trasdeeltjes tijdelijk aan de cementdeeltjes onttrekken, het binden eenigszins versneld kan worden.

Langzaam binden kan voor in het werk gestort en gestampt tras-cementbeton geen kwaad, al mogen de uitvoerders het misschien bedenkelijk achten; men zou het zelfs een voordeel kunnen noemen. Overmaat van water daarentegen is zeker verkeerd. Het zoo even bedoelde betonwerk vertoont dan ook op tal van punten een vrij sterke uitlooging van kalk.

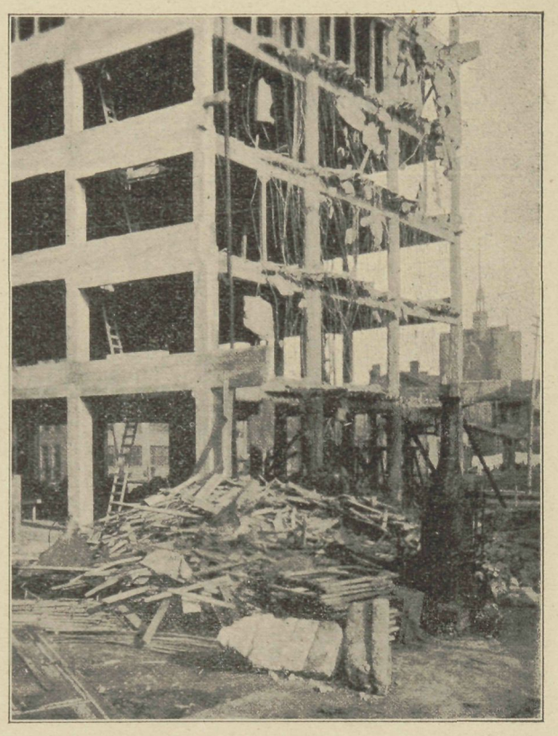

FIG. 2. AFGEVALLEN BETON VAN EEN WOLKENKRABBER TE CEDAR RAPIDS. IOWA, V. S. A.

Mijns inziens wordt er bij de uitvoering van gewapend betonwerk doorgaans te veel water bijgemengd. Men is er zoo aan gewoon geraakt dit beton te gieten, dat aan stampen dikwijls niet meer gedacht wordt en bij het gieten gaat men met het water niet zuinig om, hoe natter, hoe sneller en gemakkelijker het werk gaat.

Dat er niet meer rampen voorkomen zal wel daaraan liggen dat men gewoon is het werk niet binnen een maand te ontkisten. Een merkwaardig geval werd mij onlangs door Cand. Werkt. Ing. J. C. Kaars Sypesteyn medegedeeld. Hij fotografeerde op 21 Dec. 1913 den in fig. 2 afgebeelden wolkenkrabber in uitvoering te Cedar Rapids, Iowa, V. S. A. Daar had men elke verdieping slechts twee weken in de kistingen gelaten bij een temperatuur van 0 tot 4° C. Toen men aan de zesde verdieping bezig was, viel een groot deel van het beton van de graat. Drooggestampt cement beton is tamelijk ongevoelig voor koude.

4. Welken invloed heeft het tras op de aanhechting van cement aan ijzer?

Uit tabel III blijkt dat de aanhechting van Portland cement aan ijzer door het vermengen of dooreenmalen met tras vermindert en dat het met het oog daarop niet raadzaam is meer dan $^1/_2$ maatdeel tras aan 1 deel P.-c. toe te voegen.

Ook hier valt weder op te merken dat het minder-

waardige tras (B) het in verscheiden gevallen van het beste (A) wint.

5. Welken invloed heeft het tras op de roestwerende eigenschappen van het cement?

Bij de proeven op aanhechting van cement aan ijzer zijn tot na 3 maanden al de ijzeren staafjes roestvrij voor den dag gekomen; na een jaar waren de staafjes niet meer geheel vrij van roest, waarschijnlijk tengevolge van de langdurige aanraking met het op den duur vochtig geworden bordpapier. De staafjes in aanraking met het tras-cement waren echter niet roestiger dan die in het enkele Portlandcement. Er bestaat dus ter dezer zake geen reden tot ongerustheid.

6. In hoever is de deugdelijkheid van het tras van invloed op die van de tras-P.-c. mengsels en in hoever zou het tras met voordeel door andere puzzolanen te vervangen zijn?

Het is een feit van wellicht zeer verre strekking, dat in al de vier in dit opstel afgedrukte tabellen de deugdelijkheid van het tras op zichzelf op den achtergrond treedt en dat het minderwaardige tras B in verscheiden gevallen gelijke en zelfs hoogere uitkomsten geeft dan het eersten rangs tras A.

Het zal zeker raadzaam zijn bij de keuring van tras of ander puzzolaan, dat bestemd is om met P.-c. dooreengemalen te worden, niet af te gaan op de uitkomsten van de gewone tras-kalkproeven, doch afzonderlijke tras-P.-c. keuringsproeven in te stellen en vastheidscijfers op te sporen, die daarbij geldig zullen zijn.

Ik verbaas mij geenszins over het hier aan den dag gekomen feit. Ik heb b.v. vroeger veel met Indische tras soorten te doen gehad, die met kalk aangemengd niet tegen zeewater bestand bleken te zijn, wat bij geen andere mij bekende trassoort het geval is, maar die met P.-c. dooreengemalen zeer goede uitkomsten met zeewater gaven.

Het zal nuttig zijn de houding van baksteenpoeder in P.-c. na te gaan. Baksteen- of gebrand kleipoeder geeft met kalk over het algemeen een veel langzamer verhardenden mortel dan tras. Kon het zijn dat in P.-c. de uitwerking tegenovergesteld was, dan zou niet alleen de afval van tichel- en panwerken waarde verkrijgen, maar ook de kleur van het P.-c. op goedkoope wijze aanmerkelijk te verbeteren zijn.

Ook in deze richting zijn eenige proeven gedaan. Tabel VI toont de uitkomsten daarvan.

TABEL VI. **Invloed van het dooreenmalen van Portlandcement met baksteenpoeder in vergelijking met tras op de vastheid van den mortel.**

Mortel van 1 maatdl. cement op 3 normaalzand	Trekvastheid KG. p. cM². Na 1 + 6 dagen	°C.	Na 1 + 27 dagen	°C.
Portland-cement	17.18	15.	19.72	13.3
Gemengd cement van 1 Portland-cement met 1/3 Tras A	12.95	12.8	18.68	12.6
Gemengd cement van 1 Portland-cement met 1/2 Tras A	10.75	12.8	16.45	12.6
Gemengd cement van 1 Portland-cement met 1 Tras A	7.12	12.8	12.10	12.6
Gemengd cement van 1 Portland-cement met 1/3 geel baksteenpoeder	15.2	15.1	16.88	13.5
Gemengd cement van 1 Portland-cement met 1/2 geel baksteenpoeder	13.1	15.1	15.95	13.5
Gemengd cement van 1 Portland-cement met 1 geel baksteenpoeder	9.67	15.1	11.87	13.5
Gemengd cement van 1 Portland-cement met 1/3 rood baksteenpoeder	12.73	15.	16.53	13.3
Gemengd cement van 1 Portland-cement met 1/2 rood baksteenpoeder	11.95	15.	13.62	13.3
Gemengd cement van 1 Portland-cement met 1 rood baksteenpoeder	8.75	15.	11.72	13.3

Delft, Maart 1914.

A. W. WEISSMAN. NIEUWE SCHOUWBURG AAN DEN JANSWEG TE HAARLEM

Het gebouw heeft een diepte van 52 M., en een gemiddelde breedte van 25 M., waarbij nog komen de uitbonwen aan de zijde van de Nieuwe Gracht en aan die van de Parklaan.

Door drie breede deuren, waarvoor een marquise is aangebracht, bereikt men van den Jansweg een voorportaal en dan de groote vestibule, waarin een der beide kasbureaux uit komt. Langs treden over de volle breedte dezer vestibule is een ruimte toegankelijk, die links en rechts ruime vestiaires heeft, welke alleen voor de balcons en stalles dienen.

Deze ruimte zet zich als een breede gang om de zaal voort, die in verbinding staat met toiletkamers voor dames en heeren.

De salon achter het eerste balcon is bestemd voor de autoriteiten die van dit balcon gebruik maken.

De trap aan de zijde van de Parklaan, uit de vestibule en van den Jansweg toegankelijk, is voor de bezoekers der loges bestemd en geeft ook toegang naar den foyer op de eerste verdieping, die met 3 groote vensters op den Jansweg uitziet.

De salon bij de loges is bestemd voor den Commissaris der Koningin, den Burgemeester en het Dagelijksch Bestuur, wanneer zij van hunne loges gebruik maken.

De loges hebben hun eigen vestiaires en toiletten.

De trap aan de zijde der Nieuwe Gracht is alleen van den Jansweg toegankelijk; in het portaal daarbij bevindt zich het tweede kasbureau. Deze trap geeft toegang tot de twee zijgalerijen en het amphitheater op de tweede verdieping. Deze verdieping heeft haar eigen vestiaires, toiletkamers en koffiekamer.

De zaal is 10 M. breed en 16 M. diep. Zij kan 950 toeschouwers bevatten, namelijk 216 in de stalles, 162 in de balcons, 172 in de loges, 200 op de gaanderijen en 200 in het amphitheater.

Is het niet noodig, dat het orkest gebruikt wordt, dan kan dit dichtgemaakt worden, en vinden op de

GEVEL VAN DEN NIEUWEN SCHOUWBURG AAN DEN JANSWEG. ARCH. A. W. WEISSMAN

dus verkregen ruimte nog 50 toeschouwers plaats, zoodat de schouwburg dan 1000 menschen kan bevatten.

De vestibule wordt met marmer bekleed, de zaal in ivoortint met goud beschilderd, terwijl de overige ruimten, zooals de foyer en de salons, in lichte tinten gehouden worden.

Het tooneel is 21 M. breed en 17 M. diep. Het is door een ijzeren brandscherm van de zaal afgesloten en door twee ijzeren deuren, die automatisch sluiten, toegankelijk.

Het tooneel heeft twee toegangen, een aan de zijde van de Parklaan, voornamelijk voor het vervoer van decoraties bestemd, en een aan de Nieuwe Gracht waar de hoofdtoegang is. Het tooneel staat in verbinding met een ruim magazijn voor decoraties en een magazijn voor requisieten.

Ter hoogte van den tooneelvloer vindt men vier kleedkamers, die door den reeds genoemden toegang met de Parklaan in verbinding zijn, een kamer voor den regisseur en verder een artistenfoyer, een kantoor en toiletkamers.

Onder het tooneel, dat geheel brandvrij wordt ingericht, bevinden zich kleedkamers, een foyer voor koristen en een stemkamer, benevens toiletkamers.

Aan de Nieuwe Gracht, is, op de verdieping, de woning van den directeur.

Het gebouw wordt door warmwater verwarmd, electrisch verlicht, electrisch geventileerd en voorzien van de nieuwste vindingen op het gebied van schouwburgbouw.

De gevel aan den Jansweg is in modernen trant ontworpen.

Zijn benedendeel is met grijs Beiersch graniet bekleed, dat ook om de vensters is gebruikt. Overigens is de gevel van baksteen in warme tint opgetrokken. Bovenin is sectiel-tegelwerk aangebracht, dat, behalve het jaartal, de muzen van het blijspel en van het treurspel, benevens genieën met muziekinstrumenten te zien geeft.

Het ligt in de bedoeling, omstreeks Mei van het volgend jaar met het bouwen te beginnen opdat de inwijding in het najaar van 1915 zal kunnen plaats vinden.

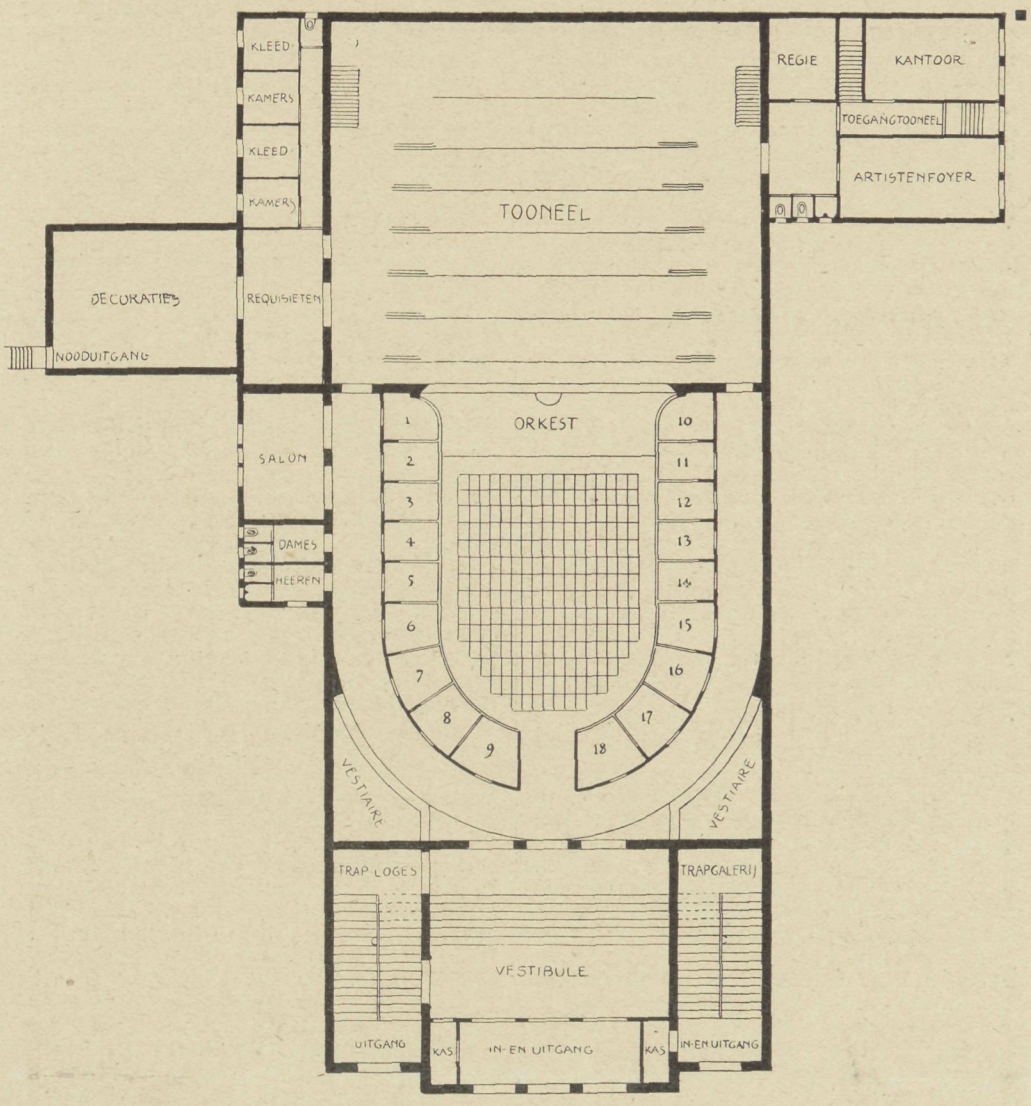

PLATTEGROND GELIJKSTRAATS VAN DEN NIEUWEN SCHOUWBURG AAN DEN JANSWEG. ARCH. A. W. WEISSMAN

GEMENGDE BERICHTEN

AMSTERDAM. Eene aesthetische commissie voor het schoolinterieur is door B. & W. ingesteld, naar aanleiding van het succes dat de vereeniging „Kunst aan het Volk" verleden jaar oogstte met de inrichting van een lokaal in eene O L. S De commissie is samengesteld uit de heeren Mr. KETELAAR, voorzitter, C. W. NIJHOFF, secretaris, M. B. N. BOLDERMAN, J. H. W. LELIMAN, R. N. ROLAND HOLST, C. VAN OOSSCHOT.

Ten aanzien van schoolversiering bestaat bij velen — ook in onderwijskringen — de eenzijdige voorstelling dat volstaan kan worden met het plaatsen van bloemen of het ophangen van prenten, waarvoor dan speciaal reproducties naar oude kunstwerken in aanmerking komen. Dergelijke versieringsmiddelen kunnen echter een leelijk schoolgebouw niet goed maken, evenmin trouwens als de groote schilderijen dat kunnen, welke volgens een inzender in het „Hbl." van 11 dezer, te Antwerpen ter versiering in klassescholen worden aangebracht.

Losse versiering is bijzaak, het gebouw — zijne hoofdvermen en zijne afwerking wat betreft betimmering en kleur — is de hoofdzaak. Daaraan zal de commissie in de eerste plaats hare aandacht dienen te wijden. Met bescheiden middelen kan hier zeer veel verbeterd worden zoowel in de oude scholen als in de nieuwe die, al getuigen zij van een streven naar hooger architektonisch gehalte, inwendig veelal gezelligheid en vriendelijkheid missen.

De commissie kan misschien binnenkort praktisch optreden daar voor den ombouw van een oude school door B. & W. een krediet is aangevraagd, onder speciale vermelding dat het de bedoeling is het onvriendelijke karakter van het gebouw te veranderen.

De commissie schijnt zich uitsluitend met de inwendige afwerking der scholen te mogen bemoeien. Het ware echter te wenschen dat van andere zijde de aandacht der betrokken autoriteiten gevestigd werd op de wenschelijkheid om bij den uitleg der nieuwe stad aanstonds zoodanige plaatsen voor scholen te reserveeren dat die gebouwen — zoo noodig groepsgewijs vereenigd — in het stadsbeeld voortaan een belangrijker rol vervullen dan thans het geval pleegt te zijn.

Daartoe bestaat mogelijkheid vooral in verband met de bijbehoorende speelterreinen en met een omringend plantsoen. In de uitgestrekte en uiteraard gelijkvormige volkswijken kunnen de scholen, die daar vrijwel de eenige belangrijke openbare gebouwen zijn, een weldadige afwisseling vormen. Men behoeft daarbij nog geenszins te denken aan schoolpaleizen zooals die in Duitschland en Zwitserland aan de orde van den dag zijn. Maar het andere uiterste, de inpandige scholen in onsmakelijken, dobbelsteen-vorm moeten voortaan geweerd worden. Zulk absoluut onaesthetisch uiterlijk immers is kwalijk vereenigbaar met den wensch naar betere interieurs. Men mag aannemen dat daaraan ook eene opvoedkundige, vormende strekking ten grondslag is gelegd. Als de schoonheid nu eerst achter de voordeur begint, wordt slechts half werk verricht — en misschien nog niet eens de belangrijkste helft.

Eene ervaring der Amsterdamsche Commissie voor het Stadsschoon. Te Amsterdam is de interessante en fraaie gevel Keizersgracht 328 gesloopt. Wat er voor in de plaats komt, zal te zijner tijd wel blijken. Onze zegsman koestert echter geene groote verwachtingen en vreest dat een „quasi modern stuk revolutiewerk" den degelijken en fraaien ouden gevel zal vervangen. Prettig voor de overburen!

Zoo iets is echter te Amsterdam om zoo te zeggen dagelijksch werk. Als men na eenigen tijd van afwezigheid de een of andere willekeurig gekozen buurt terugziet, ontdekt men telkenmale nieuwe leemten in de oude gevelreeks en moet men telkens opnieuw konstateeren dat de timmerman-metselaar-aannemer-eigenbouwer van thans, naar het gehalte van zijn werk beoordeeld, oneindig veel lager staat dan de gildebroeders uit 17de en 18de eeuw.

Bij deze gelegenheid is echter volgens onzen zegsman eene leemte gebleken in de gemeentelijke organisatie.

Amsterdam is thans in het gelukkig bezit eener van gemeentewege erkende en gesubsidieerde „Commissie voor het Stadsschoon" die zich speciaal tot taak stelt het verbeteren van minder fraaie ontwerpen. Het had nu voor de hand gelegen die Commissie tijdig te waarschuwen wanneer een dergelijk voornemen als de bovenbedoelde slooping van een ouden gevel en de vervanging door een min-geslaagd product dreigt.

In stede daarvan werd, naar men ons mededeelt, het ingediende ontwerp slechts getoetst aan de betreffende artikelen der bouwverordening. De Commissie van het Stadsschoon, vischte zoodoende achter het net toen zij ten slotte van het geval kennis kreeg. De kozijnen van den nieuwen gevel waren reeds gemaakt. Toch bracht de commissie het bij den eigenaar nog zoo ver dat de oude gevel zou worden behouden en hersteld, mits de gemaakte kosten voor de nieuwe kozijnen werden vergoed.

Dat wijst op neiging tot medewerking van de zijde van den eigenaar, wiens voorwaarde niet onbillijk lijkt en die o. i. in het onderhavige geval inwilliging verdiende.

Het schijnt dat de commissie er niet in slaagde die geringe som bijeen te brengen. Althans, de gevel werd gesloopt. Wij mogen aannemen dat de Commissie voor het Stadsschoon in deze onaangename ervaring, aanleiding zal vinden er op aan te dringen dat zij tijdig wordt op de hoogte gebracht van dreigende ontsieringen die zij misschien zou kunnen verhoeden. Maar wij spreken tevens de hoop uit dat zij zal trachten, den geldelijken steun te vinden van eenige der talrijke vermogende belangstellenden in Amsterdam's stadsschoon opdat haar succes in den vervolge niet meer zoo licht behoeft af te stuiten op de verklaring: „Wij hebben geene fondsen."

De reorganisatie der Mij. tot Bev. der Bouwk. zal — naar ter alg. verg. van 16 Juni in principe werd besloten — worden voortgezet op de grondslagen van het voorstel tot fuzie met den B. N. A. Tevens werd in beginsel het lidmaatschap van de Mij. onvereenigbaar verklaard met dat eener andere architekten-vakvereeniging.

Door eene bijzondere commissie zal worden overgegaan tot eene schifting der tegenwoordige leden in leden, aspirant-leden en medewerkers, waarvoor in hoofdzaak de navolgende beginselen gelden.

Leden zijn zij, die, 'tzij als particulier, 'tzij als ambtenaar, bij door hen geleide werken, den opdrachtgever vertegenwoordigend, zijne belangen behartigen. Zij moeten minstens 27 jaar zijn en drie jaar zelfstandig gewerkt hebben. Zij mogen geen aannemer, vakpatroon, handelaar, fabrikant of makelaar zijn en ook geen lid of beheerend vennoot zijn in eene firma die als zoodanig optreedt. Evenmin mogen zij optreden als kunstindustriëel, tenzij de wijze waarop en de mate waarin dit geschiedt geacht kan worden niet in strijd te zijn met den aard en de waardigheid van het architektenberoep.

Aspirantleden zijn 1°. architekten die, ouder dan 24 jaar, nog niet gedurende 3 jaren zelfstandig optraden en 2°. zij die in ambtelijke of partikuliere betrekking werkzaam zijn, mits zij zelf of hunne chefs niet optreden in eene qualiteit die van het lidmaatschap uitsluit.

Medewerkers kunnen worden zij, die een technisch, kunstindustriëel of kunstvak beoefenen, zich bewegen op het gebied van archaeologie, van het technisch of kunstonderwijs. Zij mogen echter niet tevens het architektenberoep uitoefenen.

Er zullen voorts rubrieken Abonné's en Technische Abonné's op de uitgaven der Mij. worden ingesteid, welke evenwel niet de huishoudelijke mededeelingen der Vereeniging zullen ontvangen.

De contributie zal worden geheven naar de individueele draagkracht der leden.

De kerktoren te Balgoy. (Gelderland), een voorbeeld van eenvoudigen dorpskerkbouw uit de 15e eeuw, zou gesloopt worden volgens besluit van den gemeenteraad, die voor het onderhoud geen gelden wilde uittrekken.

De „N. R. C." vermeldt nu dat de Raad zijn besluit introk ingevolge de actie van Regeeringswege, van de Ged. Staten en van den Bond Heemschut. Op voorwaarde echter dat het Rijk het onderhoud op zich neemt.

'S GRAVENHAGE. De Paleis-Raadhuiskwestie. Naar aanleiding onzer bespreking, op blz. 163, der door de Mij. „Zorgvliet" ingediende plannen, wordt onze aandacht erop gevestigd dat de plaatsing van het Paleis aan een nieuwen weg een bepaalde reden heeft. Indien het front aan den Scheveningschen Weg werd geplaatst, zou het op een zoodanigen afstand komen, dat het juist verscholen zou liggen en niet voor het publiek toegankelijk. Ook de natuurlijke gesteldheid van Zorgvliet maakt het niet mogelijk den weg naar het Paleis anders te projecteeren, zonder een grooter aantal boomen te vellen en daardoor het bestaande natuurschoon aan te randen.

De ontworpen ligging is voorts noodzakelijk door den eisch van de Gemeente, dat de weg parallel loopt aan den Scheveningschen Weg. —

Gaarne maken wij melding van deze motieven, die het ontwerp verklaren, maar als het tot uitvoering van het plan mocht komen, hopen wij dat het nog eens onder oogen zal worden gezien.

De toren van Haren. (Gron.) Het „Nieuwsbl. v.h. Noorden" van 10 Juni bevat een ingezonden stuk waarin gewaarschuwd wordt tegen de voorgenomen restauratie van den toren van Haren. Daarbij zou het zadeldak worden vervangen door eene spits.

Zijn wij wel ingelicht, dan is aan deze zaak echter niets meer te doen. De restauratie van den toren geschiedt o.a. met Rijkssubsidie, volgens gegevens van den heer C. H. Peters en beoogt den toren te brengen in den oorspronkelijken staat. Aan de bekroning is te zien dat het zadeldak eene wijziging uit later tijd is. Volkomen terecht zegt het ing. stuk dat het grootste blijk van waardeering jegens onze oude monumenten er in bestaat ze oordeelkundig te onderhouden, ze tegen verval en verwaarloozing te behoeden en slechts enkel de vereischte herstellingswerken uit te voeren. De toren moet zich in vrij slechten staat bevinden, en eischt dringend voorziening. Bij de thans voorgenomen ingrijpende restauratie, zal echter „de historische waarde van dit middeleeuwsche bouwwerk verloren gaan en daarmede tevens het oude artistieke karakter van het landschap Haren." Daartegen waarschuwt de schrijver doch de aangelegenheid schijnt zich reeds in een te ver gevorderd stadium van voorbereiding te bevinden.

Eene commissie voor plaatselijk schoon te Voorburg is, nadat de gemeenteraad het verzoek der instelling van gemeentewege verwierp (zie blz. 37 en 135), in het leven geroepen door de „Ver. tot bev. v. d. belangen v. d. gem. Voorburg." Deze heeft daartoe de medewerking gevonden van de Mij. t. B. d. B. en van den B. N. A. die resp. de heeren S. de Clercq—H. van der Kloot Meyburg en J. Fels—J. D. Looyen als vertegenwoordigers in de commissie aanwezen.

UTRECHT. Het voormalig Catharijne-Convent is door den Raad beschikbaar gesteld voor Museum van Kunstnijverheid en daaraan verbonden onderwijsinrichting, thans gevestigd op de Wittevrouwenkade in onvoldoende localiteiten. B. & W. hebben overwogen of het gebouw kon dienen voor een centraal kunstmuseum, maar schrijven in hunne voordracht dat hiertoe het eveneens aan de gemeente behoorende voormalige convent van Sint-Agnes aan de Agnietenstraat en het Nicolaas-Kerkhof eene grootere en meer brandveilige ruimte biedt voor het plaatsen van hare en anderer kunstschatten. B. en W. hopen binnenkort voorstellen dienaangaande bij den Raad te kunnen indienen. Daarmede zou eene oude Utrechtsche kwestie van de baan zijn.

In het Catharijne-Convent worden voor de verzamelingen de boven- en benedenkruisgang ter beschikking gesteld en voor het onderwijs een aantal zalen op de verdieping.

„Kunst is geen regeeringszaak." Eene taaie legende. In een artikel „Kunst als regeeringszaak" in „De Gids" van Juni schrijft de heer Roland Holst:

„Kon Thorbecke voor ongeveer zestig jaar zeggen, dat kunst geen regeeringszaak is, geen regeerder van thans zou deze uitspraak nu nog durven bevestigen."

Thorbecke heeft dat echter niet gezegd in dien algemeenen zin, maar met de zeer beperkte strekking, dat de staat op het gebied der kunst geen gezag zou uitoefenen en dat de staat geen „materialistisch protectionisme van kunst en wetenschap" zou uitoefenen.

Wij hebben Thorbecke's woorden, ontleend aan de uitgave zijner parlementaire redevoeringen in „De Bouwwereld" 1910 (blz. 201), medegedeeld in een artikel Thorbecke—Kunst—Regeeringszaak. Het gevleugeld woord dat kunst geen regeeringszaak zou zijn — het eenige dat velen van den staatsman bekend is — wordt geciteerd met gansch andere beteekenis dan Thorbecke er zelf aan hechtte. Waarom herinnert men zich bijv. niet ook zijn uitspraak (bij de behandeling van het programma der Polytechnische School) dat ontwikkeling van het gevoel voor het schoone „een zeer wezenlijk element (is) van alle menschelijke vorming, vooral voor hem die geroepen is om iets zigtbaars te scheppen."

De Eifeltoren wordt voor de vijfde maal opgeschilderd. In 1889, 1894, 1900 en 1907 werd hij in brons, oker en zilverkleur geverfd, thans in oranje-geel. 30.000 KG. verf is er voor noodig. 50 schilders hebben er 3 maanden werk aan en de kosten bedragen 100.000 franken.

XIIIE JAARGANG No. 25 — 24 JUNI 1914

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

J. D. C. VAN DOKKUM. HOE DE SCHEEVE TOREN VAN LOENEN WERD RECHT GEZET IN 1745

NADRUK VERBODEN.

De toren der hervormde kerk in het fraai gelegen dorp Loenen a. d. Vecht, is sedert vele jaren de trots der dorpsbewoners.

De grootste merkwaardigheid van dit monument van oude bouwknnst is echter niet het steenen gevaarte zelf, maar een episode uit zijn geschiedenis, die bewijst, dat de oude inwoners van Loenen gaarne een belangrijk offer brachten voor de eer van hun dorp en hun kerk.

Ik vind deze gebeurtenis in het Aardrijkskundig woordenboek van VAN DER AA aldus beschreven: „De kerk, welke vóór de Reformatie aan den H. LUDGERUS, den eersten Bisschop van Munster, was toegewijd, is een fraai en luchtig gebouw, waarvan het koor nog heden, zooals vroeger, uit oude en zware moppen bestaat.

„Zij was voorheen met een lagen toren versierd. Deze toren raakte in het jaar 1714, door den bliksem in brand, waardoor al het houtwerk verteerd werd; doch dewijl het metselwerk nog hecht en sterk was, herbouwde men den verderen opstal uit eene inzameling van penningen onder de in- en opgezetenen, die zich gewillig toonden, om dit dorp weder met eenen deftigen toren te versieren. Wat stand en bouw betreft, verstrekt de kerktoren van Loenen, die wegens zijn hoogte op vrij aanmerkelijken afstand wordt gezien, tot geen gering sieraad van dit dorp. Maar ook als gedenkteeken van schrandere vinding en wetenschappelijk beleid staat hij daar; want het is nog niet zeer vele jaren geleden, dat deze toren door verzakking van den grond, zijnen grondslag ontweken zijnde, van boven merkelijk begon over te hellen.

„Reeds dreigde het gevaar van instorting en scheen men, daar de herstelling van het gebouw op aanzienlijke kosten begroot werd, op het afbreken bedacht te zijn, toen de Meester Timmerman en Molenmaker C. VERLOOP te Utrecht, over de zaak geraadpleegd zijnde, een vernuftig middel aan de hand gaf, om den toren, op eene even veilige als onkostbare wijze, op zijn vorig standpunt terug te brengen, welk ontwerp, door het bestuur zijnde goedgekeurd, onder het toezigt van dien bekwamen bouwkundige, ten uitvoer gelegd en met den besten uitslag bekroond werd."

Ik heb opzettelijk deze mededeeling van VAN DER AA woordelijk overgenomen, want er valt daarbij het volgende op te merken:

1°. Blijkt uit deze tamelijk breede vermelding van het feit in een Woordenboek, dat dit recht-zetten van den toren in die dagen een lang niet alledaagsche gebeurtenis was en als een soort wonderbaarlijkheid beschouwd werd.

2°. wordt in 't geheel geen jaartal aangegeven, wordt het „vernuftig middel" zonder eenige verdere commentaar genoemd, en betrappen we den schrijver op de onlogisch schijnende mededeeling, dat de fundamenten verzakt waren en dat daardoor het bovenstuk van den toren begon te hellen.

Uit dit alles blijkt, dat de gebeurtenis in 1846, toen VAN DER AA ze (wellicht uit mondelinge mededeelingen van een Loenensch ingezetene) opteekende, reeds min of meer den vorm eener legende had aangenomen.

Zeer curieus is het, om op te merken, hoe snel het historisch feit zich nog verder tot legende vervormde, want J. CRAANDIJK, die, zonderling genoeg, VAN DER AA'S mededeeling niet gekend schijnt te hebben, vermeldde in zijn „Wandelingen": „Maar een *eenvoudig metselaar* uit Loenen wist het middel te vinden, om het trotsche gevaarte zijn regten stand weer te doen hernemen, en zijn vernuft spaarde het schoonste sieraad van het dorp".

De timmerman-molenmaker C. VERLOOP (wellicht een erkend deskundige in dien tijd) heeft hier zijn naam verloren, en is een „eenvoudig metselaar uit Loenen" geworden. Het verhaal ligt hier als een complete middeleeuwsche overlevering voor ons. Nog één stap verder, en het geheele feit is een mysterie geworden, een wonder, dat den „eenvoudigen metselaar" door Hooger Macht werd ingegeven.... We zijn hier reeds zeer dicht in de buurt van de legende der ossenhuiden van de Mariakerk, welke ik kort geleden in dit blad besprak.

En nochtans is het geenszins een gebeurtenis, welke wij hier voor ons hebben, die een aantal eeuwen van ons verwijderd ligt. Door een toeval is mij dezer dagen gebleken, dat dit stukje architectonische geschiedenis zich afspeelde slechts honderd negen en zestig jaar

geleden. Bij een oude Loenensche familie [1]) trof ik het document aan (uniek misschien, ofschoon het gedrukt is) dat de legende van den Loenenschen toren met onbarmhartige zekerheid terugvoert naar het gebied der geschiedenis.

Het stuk in kwestie was blijkbaar een publicatie van het Loenensche kerkbestuur, in overleg met den handigen ingenieur-zonder-diploma C. Verloop opgemaakt, en welke op verschillende plaatsen werd aangeplakt, ten einde den arbeid op de beste en goedkoopste wijze te doen verrichten.

Dit stuk, dat in het bestek een korte beschrijving geeft van nagenoeg de geheele kunstbewerking van het weder rechtzetten van den scheeven toren, schijnt mij ook uit een technisch oogpunt zoo belangrijk, dat ik het hier in zijn geheel laat volgen:

Publicque Aanbesteedinge
tot Loenen,
In 't Raadhuis van Cronenburg en Loenen,
op Saturdag den 24 Julij 1745.

Men is van meening om publiecq aan de minst aannemende te besteden, het Regt setten van de Kerk-toorn tot Loenen aan de Vegt, als mede het maken van twee schuyne Steeck-Schooren of Beeren, een aan de Suyd- en een aan de Noordzyde, beslaande de geheele breette van de Toorn, yder met een Winkelhaak om gaande, aan de Westzyde tot aan de Kerkdeur toe, zijnde de geheele langte van yder Beer circa 38 voet, dog voor de Kerk-deur zal het fondament meede in die selve order moeten versien worden tot gelijk de grond, als aan de andere zijde. In manier als volgt:

Eerstelijk.

Sal den aannemer gehouden zijn om aan weder zijden een schutting te zetten / van de kerk tot tegen de huysen aan / ter hoogte van agt voeten / soo verre dat hij ruymte heeft, om daar binnen te kunnen arbeyden in vryheid: van zulke paalen en planken als hij daar bekwaam zal oordeelen.

Ten tweeden.

De aannemer sal dan de Kerck-Toorn tot Loenen aan drie buyte zijden moeten schooren of stutten / met heele zwaare suffisante balken / lang 70 à 80 voeten: aan de drie platte zijden van de Toorn / stutten daar tegen setten / en op ieder punt of hoek een: dat is op de Zuydweste en op de Noordweste hoek: dan nog een regel schooren of stutten daar onder: in de selfde order van zwaare balken 50 à 60 voet lang / alle wel ter deege te besorgen / de boove eynden in de muur te breeken schuyn / soo diep; dat de geheele Balk met het end de muur bevat / en de onder eynden twee voeten in de grond te laten zakken / wel voorsien met een Balk daar onder / en paalen daar voor: dog de schooren of stutten moeten na maate, dat de Toorn moet over koomen / wat losser gestelt worden / na de Oostzy toe / daar hij moet zakken / om het scheuren voor te komen: dan nog eenige sorg schooren binnen in de Kerk: om hem voor het maaken van een slag te bevrijden / ook met 't regten van de stutten aan de Toorn geen nadeel toe te brengen moeten deselve bij de Stijger opgehijst worden.

Ten derden.

Dit voorschreve werk wel en in een goede order besorgt zijnde: dan zal den Aannemer op de hoogte van de vloer in de Kerk / of een a twee voeten onder de selve / na dat hij oordeelt hem gemakkelijkst te zijn / vier heele zware Balken dwars door de Toorn heen brengen / soo lang dat deselve buyten wel suffisant kunnen gestopt worden / om in staat te zijn de geheele Toorn te draagen.

Ten vierden.

Sal den aannemer als alles wel onderstopt is / aan de twee zij muuren / beneffens de twee pinanten na het Oosten / een sluif moeten breeken van 3 à 4 duym wijt / een weynig onbepaalt / en dan de Balken en Toorn laate sakken: dat gedaan zijnde / wederom onderstoppen / uytklooven / en zakken / tot soo lang als de Toorn op zijn plaats / in het loot / en tegen de strijk Balk aan is / als van ouds.

Ten Vijfden.

Den Aannemer sal als de Toorn op zijn plaats gebragt en alles wel aangestopt is / aan de drie buyten zijden moeten graven een fondament / Breed uyt de Toorn te meeten 12 voeten / ter diepte van 8 voeten onder de ordinaire grond: in dit fondament te heyen 250 Paalen in order verdeelt: met een schort Hey met 18 à 20 man: dese Palen moeten lang zijn 18 voet / 2 à 3 voet onbegrepen / na dat de gront bevonden zal worden / en zwaar 9 à 10 duym over het kruys / op deese Paalen te leggen Kespen soo lang datse op de oude Paalen onder de Toorn / soo verre die bloot komen / kunnen vastgemaakt worden: dese Kespen 4 duym dik en 12 duym breed / wel vast op de Paalen genagelt: daarop te leggen 4 duyms Greene Hamburger deelen / het geheele gat vol / dog dit fondament moet gelegd worden tegen de Toorn aan / een voet lager als na de grond toe / de voorste Regel Paalen soo digt by de Toorn slaan als mogelijk is.

Ten sesden.

Het fondament geheyt zijnde / dan zal den Aannemer de Toorn aan drie zijden moeten afklooven of uytbreeken / en een half à 2 voet diep in de Muur / na dat onder het bearbeyde goed zal gevonden worden / ter diepte en hoogte van de fondament paale af tot

[1]) Het stuk is thans eigendom van den heer L. Edema te Loenen a. d. Vecht.

24 voet boven de ordinaire grond / en van de oude fondament paalen / soo ver als die bloot gemaakt worden / afhakken / gelijk met de nieuwe geslagen paalen; soo dat het nodig zal zijn / de planken en kespen / soo lang van de Paalen te houden / tot dat de sleuf gebroken is / ten minste onder / om aan malkander te kunnen verbinden.

Ten sevenden.

Den Aannemer zal op dit fondament in de uytgehakte muur moeten maken een schuyne stuk schoor / of Beer / soo breed als het fondament / en soo hoog als de sleuf gebrooken is / hier toe moet gebruykt worden Moppen / Montsteen / of harde Clinkert / die vlak en sterk zijn / daar toe Kalk / Cement / en Zand / namentlijk 2 ton Schulp-kalk / een ton Cement / en een Kruywagen zand onder malkanderen.

Ten agtsten.

Sal den Aannemer al het geen hem in de weg staat / om zijn werk te kunnen verrigten / mogen weg breeken / en als het Werk gemaakt is / weer op zijn kosten in order maeken: als mede / soo eenige schade aan de Kerk of Toorn worde toegebragt / het zij scheuren als anders / moet alles door den Aannemer geremedieert worden.

Ten negenden.

Den Aannemer sal voor syne Reekening dit voorschreve Werk moeten maken / soo wegens de Arbeydsloonen / met alle de Leverantie tot het voornoemde Werk noodig synde / niets uytgesondert van wat benaminge het ook soude mogen syn.

Ymand genegen synde het voorschreve Werk aan te nemen / die koome op Saturdag den 24 July 1745 des Middags precies ten 2 uren in 't Raadhuys van Cronenburg en Loenen, en doen in 't Aannemen hun profijt.

Segget voort.

t'Utrecht, bij Willem Jan Reers, Ordinaris Drukker der Ed: Mog: Heeren Staten 's Lands van Utrecht, 1745.

Ik geef deze publicatie hier weer zonder eenige kommentaar. Zelf vermag ik er de technische waarde niet van te bepalen, en ik vermaakte mij bovenal met het zeldzame feit, dat een tot legende geworden gebeurtenis hier opeens tot de nuchtere werkelijkheid wordt teruggebracht.

Dat het een belangrijke bijdrage is voor de geschiedenis der bouwtechniek in Nederland, is, meen ik, niet twijfelachtig. Ik lever daarom hiermede het document aan deskundige handen over, om het uit te pluizen en toe te lichten.

Dat de methode probatum was, blijkt uit den kloeken Loenenschen toren, die nog onverzwakt en ongebogen neerziet op den blinkenden Vechtstroom en het welvarende, bloeiende land.

DE PASTORIE DER NED. HERVORMDE GEMEENTE TE HUIZUM

NADRUK VERBODEN

Over de herstelling der kerk te Huizum bevatte „De Bouww." van 15 Febr. 1911 eene mededeeling. Na de uitvoerige besprekingen in „de Friesche Bouwkring" en de behandeling in verschillende bladen, meenden we bereikt te hebben dat Heeren Kerkvoogden wat voorzichtiger zouden zijn met het bewaren der in vele gevallen aan hen toevertrouwde schoonheid van stad en dorp.

Helaas, moesten we dezer dagen ervaren dat we ons te veel hadden voorgesteld, want het was weer noodig heeren Kerkvoogden van dezelfde gemeente door een krachtigen stoot te doen ontwaken. Zij hadden n.l. het plan opgevat de oude pastorie te sloopen en een nieuwe te bouwen op eene kale weide die door de gemeente als bouwterrein in exploitatie wordt gebracht. Wij beoogen niet zoozeer het behoud der oude pastorie te bepleiten, doch meer dat van den fraaien tuin die haar omgeeft.

De pastorie, uit omstreeks 1760, geeft van buiten een goed beeld van een ruime eenvoudige en soliede 18de eeuwsche predikantswoning. De goed gemetselde voorgevel heeft als middenpartij een forsch omlijste deur, aan weerszijden twee flinke raamkozijnen met zonneblinden en wordt afgesloten door een goed geprofileerde kroonlijst. Het gebouw is afgedekt door een flink dak, dat aan de voorzijde verlevendigd is door twee dakvensters, terwijl de hoeken door schoorsteenen zijn gemarkeerd. Juist doordien zij niets meer wil zijn dan een goed bewoonbaar, royaal dorpswoonhuis, is deze pastorie een der voorbeelden die wij in dezen tijd van onlogische versiering zoo slecht kunnen missen.

De tuin met fraaie boomen, op een der mooiste plaatsen van het dorp gelegen, vlak tegenover den weg die naar de kerk en het eveneens met hooge boomen omringde kerkhof voert, is een der aantrekkelijkste punten van het oude dorp. Menig bewoner van Leeuwarden zal zijn wandeling tot hier uitgestrekt hebben om zich een oogenblik te kunnen verlustigen in dit fraaie dorpsbeeld.

Mocht dit vernietigd worden?

Welke argumenten daarvoor aangevoerd werden is me onbekend. Heerschte ook in de predikantswoning de bouwbaccil die in het dorp Huizum en de bijbehoorende Schrans al heel wat offers maakte?

Noemen wij bijv. de vernieling van het fraaie geboomte der Huizumerlaan en de aesthetisch onoordeelkundige herstelling der Schrans, waarbij ook alle boomen zijn gevallen. Verder: de onoogelijke nieuwbouw op het gemeenteterrein en de zoogenaamde moderniseering van verschillende huisjes die vroeger in hun waarheid en eenvoud vrij wat fraaier waren dan thans nu ze opgesmukt zijn met allerlei daarbij niet passende aanhangsels en banale versieringsmotieven.

Bij onderzoek bleek dat het meerendeel der lidmaten veel voor het behoud van dit fraaie dorpsbeeld gevoelde en dat ook enkele der Heeren Kerkvoogden en notabelen hun plicht beseften om voor het behoud te waken. Een adres met een honderdtal handteekeningen werd tot Kerkvoogden en notabelen gericht maar voor kennisgeving aangenomen — de lidmaten hebben volgens reglement geen medezeggingschap — en het besluit tot verplaatsing gehandhaafd.

Toen het bestuur van „de Friesche Bouwkring" met het feit in kennis was gesteld, deelden de voorzitter en enkele leden de meening dat hier voor het behoud gedaan moest worden wat mogelijk was. Ook de heer Mr. W. B. Buma, bestuurslid van „Heemschut", werd tot steun bereid gevonden.

Aan den predikant werd een schrijven gericht dat zijn aandacht er op vestigde, dat hij in de eerste plaats, als meer ontwikkeld man, op dit gebied geroepen was mede te strijden voor het behoud van 't dorpsschoon. Op een verzoek aan Heeren Kerkvoogden en notabelen om een onderhoud kwam echter een afwijzend antwoord in, hetgeen moeilijk anders verklaarbaar was dan uit een gevoel van zwakte. Intusschen werden nog tal van persoonlijke bezoeken gebracht. Het resultaat was dat, naar we vernemen, de predikant van den kansel mededeelde dat hij zou verzoeken de pastorie op de oude plaats in den fraaien tuin te herbouwen. Heeren Kerkvoogden en notabelen gaven aan dit verzoek gehoor. Hun allen komt daarvoor dank toe.

Zoodoende blijft nu althans de fraaie tuin in stand. Waar, met het oog op de te verwachten veranderingen in het dorp Huizum, het niet zeker is welke uitbreiding en verandering plaats zullen vinden, schijnt het oogenblik voor nieuwbouw echter slecht gekozen. Dit, maar ook de mededeeling dat de kerk moeilijk belangrijke financiëele offers kan dragen, wettigt de vraag of niet met geringer uitgaven de pastorie zoodanig kan worden hersteld en verbouwd, dat zij nog lange jaren een zeer goede predikantswoning biedt.

Waar de zaak nu toch door mij is onderzocht, meen ik Heeren Kerkvoogden er op te moeten wijzen dat (oordeelende naar den mij medegedeelden inhoud) het rapport van den door hen uitgenoodigden timmerman over den toestand der pastorie onjuistheden bevat en voorts berust de verklaring van den medicus op zoo weinig vasten grond, dat ik hen in overweging geef nog een grondig onderzoek te laten instellen vóór tot nieuwbouw over te gaan. Misschien zullen ze zich later gelukkig gevoelen aan dezen wenk het oor te hebben geleend.

Mocht echter blijken dat nieuwbouw onvermijdelijk is, dan zal het zeker onzen collega, den heer H. H. Kramer, gelukken in deze fraaie omgeving een even passend gebouw te ontwerpen als er thans staat. Meermalen heeft deze toch getoond gevoel voor de omgeving te hebben en zijn scheppingen zijn voor het meerendeel te prijzen.

Moge deze geschiedenis Heeren Kerkvoogden van andere gemeenten de noodzakelijkheid doen inzien om in zaken van algemeen belang, bekwame deskundigen met ruimen blik om advies te vragen, dan zal dit schrijven goede vruchten kunnen dragen en schrijver zijn moeite beloond vinden.

Leeuwarden, 26 Mei. G. V.

OZON EN ZIJNE TOEPASSING

Het is niet de eerste maal dat in „De Bouwwereld" geschreven wordt over de buitengewone eigenschappen die ozon bezit ter zuivering van de lucht. In de laatste jaren wordt daarvan steeds veelvuldiger partij getrokken. In den jaargang 1910 werd de proefneming vermeld die Dr. Lübbert (Hamburg) met een toestel systeem-Elworthy—Kelly ondernam aan boord van een landverhuizersschip en die destijds een buitengewonen opgang maakte. Voor het eerst werd toen op groote schaal en onder ongunstige omstandigheden aangetoond dat door ozon een ondraaglijke atmosfeer volkomen kon worden gezuiverd bij gesloten ramen. Met ventilatoren alleen, werd dit resultaat niet bereikt.

Ozon is reeds lang bekend, maar men wist er geen gebruik voor. Reeds in 1781 werd door van Marum ontdekt dat zuurstof waardoor een electrische ontlading had plaatsgevonden, bijzondere eigenschappen vertoonde, bijv. op kwik sterk oxydeerend werkte. Eerst in 1840 heeft Schönbein de aandacht der scheikundigen opnieuw op dat feit gevestigd. Ozon is een zeer actief gas. Nadere onderzoekingen wezen uit dat, populair gesproken, ozon niet anders is dan geconcentreerde zuurstof. Terwijl het scheikundig teeken voor gewone zuurstof is O_2, is dat van ozon O_3. Dit valt echter gemakkelijk uit elkander in $O_2 + O$, waarbij de vrijgekomen O („zuurstof in staat van wording" en als zoodanig zeer krachtig werkend) zich verbindt met andere stoffen en deze daarbij oxydeert. Bij dit proces wordt het ozon dus weer gereduceerd.

In kleine hoeveelheid is ozon aanwezig in de

(Vervolg op blz. 202).

WONING MET STALLING TE LANGERAAR

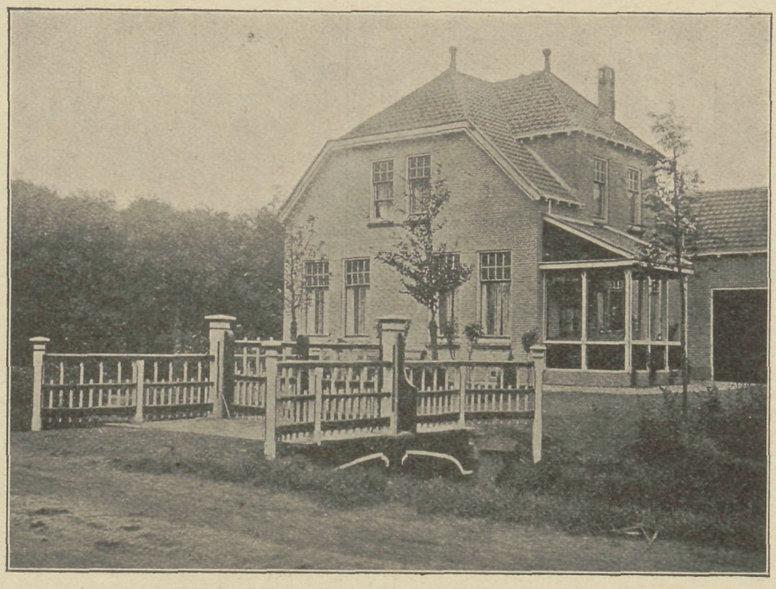

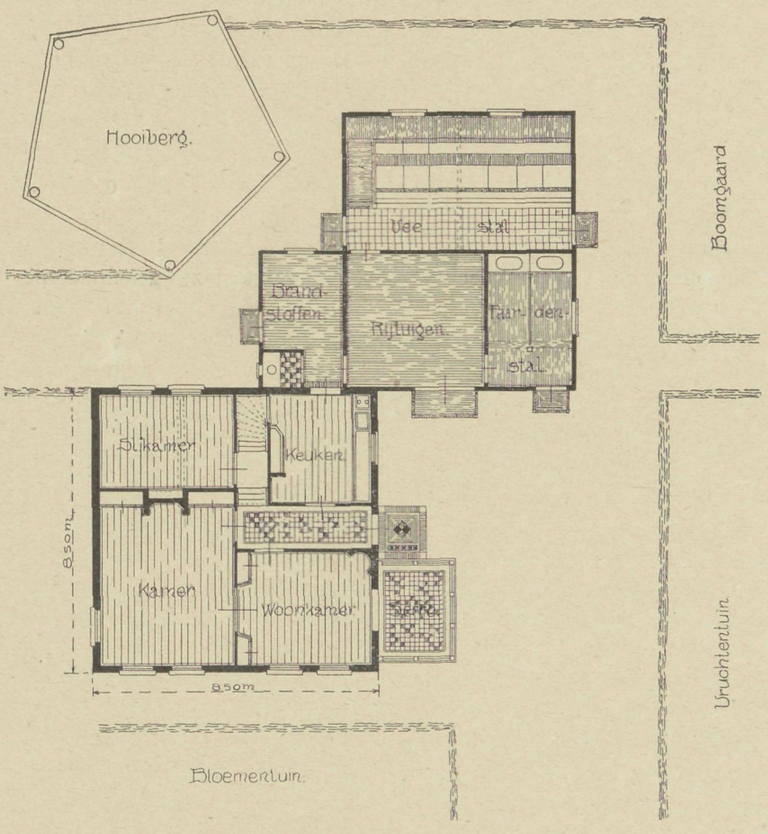

Het hierboven afgebeelde woonhuis werd ontworpen voor een landbouwer welke „stil ging leven". Evenwel wenschte hij nog eenig vee te kunnen weiden en stallen en — een weelde welke alleen zeer gezeten burgers kunnen genieten maar die den landbouwer een behoefte is geworden — hij moest paard en rijtuig kunnen houden. 't Was verder een voorwaarde dat schuren en stallen binnendoor bereikbaar moesten zijn.

Het woonhuis bevat aan den beganengrond twee woonkamers, één op-(slaap)kamer waaronder kelder en een keuken. Op de zolderverdieping zijn een drietal logeerkamertjes en een droog- of bergzolder.

Het metselwerk bestaat voor de gevels uit Rijnboeregrauw in basterd-trasmortel. Natuurlijke steen vond geen toepassing. De pannen zijn tuiles du nord.

Een kamp grond groot ongeveer 40 × 46 M. was voor den bouw beschikbaar. Daardoor was het mogelijk (zouden we het niet bij elke woning wenschen) om aan de voorzijde een bloementuin, op zijde een vruchtentuin (bessen, frambozen, morellen, enz.), daarachter een boomgaard met bleekveld en aan de achterzijde van het huis een moestuin aan te leggen.

Het gebouwtje is op staal gefundeerd, alleen de zode is weggestoken, het terrein later 70 cM. opgehoogd.

De verlichting geschiedt met brongas.

De bouwkosten bedroegen ruim f 6000.— C. V.

atmosfeer tengevolge der electrische ontladingen die daar plaats vinden, 'tzij bij onweer, 'tzij bij de stille ontlading der wolken. Ook ontstaat het bij de verdamping van water, vooral van zout water (vandaar de aanwezigheid van ozon bij de zee). In de verontreinigde lucht der steden is het echter geheel afwezig. Het blijvend ontbreken van ozon in de lucht is, naar de uitspraak van den geleerde Douglas Galton, het bewijs dat zij bedorven is. De organische stoffen, rook, zwavelhoudende verbindingen die daar de atmosfeer verontreinigen, leiden immers tot eene ontleding van het ozon.

Ozon is het krachtigste oxydatiemiddel. Het maakt schadelijke kiemen onschadelijk. Het werkt sterk zuiverend en steriliseerend, houdt bederf tegen, heft stank op.

De meeningen der geleerden zijn echter nog zeer verdeeld over de vraag of het ozon de kiemen en bacteriën in de lucht doodt, maar de praktijk heeft uitgewezen dat de geozoniseerde lucht een zeer sterken invloed op bacteriën en schimmels uitoefent. Deze tegenstelling tusschen de theorie en de laboratoriumproeven eenerzijds, de praktijk anderzijds, is verklaard door aan te nemen eene indirecte werking: het ozon zou den voedingsbodem der mikro-organismen oxydeeren en aan deze zoodoende de mogelijkheid van groei en voortplanting benemen.

Ook met betrekking tot de schadelijke werking van ozon bestaat zulk verschil van meening, dat technikus en leek vooreerst geheel op de ervaring der praktijk zijn aangewezen. En deze is voor de toepassing van het ozon gunstig.

De feiten spreken voor zich zelf.

Zoo werd een stuk vleesch van 16 pond, dat reeds gedeeltelijk in staat van bederf was overgegaan, bij een temperatuur van $\pm$ 20 °C. gedurende veertien dagen blootgesteld aan een stroom van geozoniseerde lucht. Na dat tijdsverloop was niet alleen de stank volkomen verdwenen, maar ook had het bederf zich niet kunnen uitbreiden.

Een andere overtuigende proef werd vanwege het russische Handelsministerie genomen. Een kip werd in drie stukken verdeeld. Het eene werd in eene koelruimte geplaatst, het andere was blootgesteld aan een stroom ozon in een temperatuur van 20° C. en het derde werd bewaard in een overeenkomstige temperatuur maar zonder geozoniseerde lucht. Na veertien dagen had het eerste stuk een muffe geur, het tweede was volkomen versch gebleven, het derde in staat van ontbinding.

Ook op het gebied der luchtzuivering zijn dergelijke overtuigende resultaten bereikt. Er is wel gezegd, o.a. door de Engelsche onderzoekers Hill en Flack, dat de werking van het ozon berust op eene prikkeling der zenuwen van het reukorgaan, der ademhalingswegen en der huid en dat aldus de eentonigheid der afgesloten lucht en de stank wordt opgeheven, m.a.w. dat de onaangename indruk daarvan slechts wordt overheerscht maar de oorzaak niet vernietigd wordt. Intusschen staat daartegenover een proefneming, genomen met een voorloopige ozon-installatie, waarbij in een berlijnschen volksschouwburg tusschen de middag- en avondvoorstellingen in 40 minuten de zeer bedorven lucht volkomen werd verfrischt, hoewel tijdens de proef alle deuren, vensters en kanalen gesloten werden gehouden.

Een geheele serie van even gunstige resultaten is geboekstaafd. Zoo bevatte nog onlangs de „Gesundheits-Ingenieur" van 28 Februari l.l. het uittreksel van een referaat over de waarde van ozon ter luchtzuivering dat Dr. Milton Franklin verleden jaar voor het 4e Int. kongres voor schoolhygiëne bewerkte. Daaraan is het navolgende ontleend, waaruit de goede diensten van ozon genoegzaam kunnen blijken.

„Geheel afgezien van alle theoretische beschouwingen moeten wij aan de in de praktijk bereikte resultaten onze volle aandacht schenken.

„Bass heeft in scholen met verminderden luchttoevoer proeven genomen en aangetoond dat door toevoeging van een kleine hoeveelheid ozon de luchthoeveelheid die men noodig heeft om zich behaaglijk te gevoelen, aanmerkelijk kan worden verminderd.

„Leonard Hill wijst er op dat de ventilatie der ondergrondsche spoorwegen te Londen door ozon belangrijk verbeterd is, dat de stank zeer verminderde en dat de lucht in ieder opzicht verbeterde sinds de toepassing van ozon. De voorbeelden van succesvolle toepassing van ozon in de praktijk zijn te talrijk, dan dat het zou mogelijk zijn, ze hier op te noemen. Zij zijn trouwens voor een groot deel bekend.

„In de tunnels van den Hudson en Manhattan ondergrondschen spoorweg werd last ondervonden van stank tengevolge van het binnendringen van rioolwater. Door een proefneming werd bewezen dat deze stank, die door geen enkele manier van ventileeren kon worden verdreven, door ozon gemakkelijk en volkomen verwijderd werd, hetgeen den aanleg eener moderne ozon-installatie ten gevolge had.

„Een praktisch voorbeeld van het opheffen van organische stank door ozon is gegeven in een vischlijmfabriek. De damp uit een ketel waarin de vischafval werd gekookt, werd eerst door water en vervolgens door een leiding naar buiten afgevoerd. Deze damp stinkt buitengewoon onaangenaam, daar de vischafval zich vaak in een staat van verregaand bederf bevindt. Werd geozoniseerde lucht in de afvoerleiding geleid dan was de damp volkomen onschadelijk en geleek zij een zuivere nevel.

„Ik heb trachten te bewijzen dat de gevaren van bedorven lucht moeten gezocht worden in bovenmatige hitte en vocht zoowel als in organische verontreinigingen en dat de laatste, giften of slechts stank, schadelijk voor de gezondheid zijn.

„De beide eerste faktoren kunnen door rationeele ventilatie, door toevoering van frissche lucht ten behoeve van de verwijdering van hitte en vocht, worden bestreden.

„Stank wordt het beste door ozon opgeheven. De bewering dat stank slechts eene aanwijzing is van slechte lucht, is niet bevestigd; misschien dat een nieuw, nog onbekend gevaar in bedorven lucht aanwezig is.

„Het spreekt van zelf dat wij geene plaatsvervangende aanwijzingen noodig hebben voor warmte en vochtigheidsgraad, zoodat de stank uitsluitend als een onafhankelijke overlast ontstaat, of wel is zij de aanwijzing van organische giften.

„In het eerste geval moet zij verwijderd, in het tweede vernietigd worden.

De spreker trok vervolgens deze slotsom:

1. Ozon is een bestanddeel van groote waarde bij de ventilatie.

2. Zijne toepassing is overal waar mechanische ventilatie gebruikt wordt, aan te bevelen en in het algemeen overal waar organische stank wordt gevormd.

3. Ozon heft niet alleen organische stank op maar vernietigt dien." — (Slot volgt.)

GEMENGDE BERICHTEN

Een vandalisme. De mooie oude gevelsteen met de „Spijkerton" uit 1743 van het huis op de Prins Hendrikkade 13 is op last van den eigenaar — niet van den bewoner — gladgehakt! Het is ons niet duidelijk welk motief tot zoo volstrekt noodelooze en nuttelooze verminking kan hebben geleid.

Men had mogen verwachten dat A D 1914 in Amsterdam een dergelijk vandalisme niet meer was voorgekomen.

Stadsschouwburg te Haarlem. De gemeenteraad heeft het aanbod van een onbekend stadgenoot aanvaard om een schouwburg volgens ontwerp van den architect J. A. G. VAN DER STEUR te doen bouwen, mits de gemeente dien voorzag van meubilair. Hiermede zou een bedrag van circa f 50.000.— gemoeid zijn. De nieuwe schouwburg zal verrijzen op het Wilsonplein, eene plaatskeuze die ons in zooverre niet sympathiek kan zijn als o. i. een flinke ruimte in een vrij dicht bebouwd stadsdeel o. i. dient te worden gerespecteerd.

Het bericht dat naar aanleiding van dit raadsbesluit de eigenaren van den ouden schouwburg aan den Jansweg zouden hebben afgezien van de voorgenomen, in het vorig nummer der „Bouww." afgebeelde verbouwing en uitbreiding, wordt door den architect A. W. WEISSMAN tegengesproken.

Mortelsamenstellingen in verband met de hygiëne. Door Prof. J. A. VAN DER KLOES werd op het gezondheidskongres te Maastricht een voordracht gehouden waarin hij de samenstelling en eigenschappen van mortels behandelde met name in verband tot hun vocht- en waterkeerend vermogen.

Volgens het verslag in het „Alg. Hbl." vestigde spreker de aandacht op eene eigenschap van versteend portland-cement, waarop eerst in den laatsten tijd zijne aandacht gevestigd is geworden. Hij bedoelt de bijzonder geringe soortelijke warmte (de opmerking geldt niet voor poreuzen, d. i. veel lucht bevattenden, uit stampmortel vervaardigden cementsteen). Leiboomen, geplant tegen schuttingen van gewapend beton sterven, omdat de schutting geen zonnewarmte opneemt en dus ook niet uitstraalt; woonkamers, waarvan de wanden geheel of ten deele met cement bepleisterd zijn, laten zich niet warm stoken, doordat het vocht uit de lucht op het koude oppervlak der cementbepleistering neerslaat en telkens opnieuw tot verdamping gebracht moet worden; huizen van gewapend beton als dat te Santpoort zijn om die reden onbewoonbaar.

Rechtzaken. Een langdurige procedure. In Februari 1908 werd te Vlissingen een huis verbouwd in de Walstraat, waarbij aan het aangrenzend pand veel schade werd berokkend, en dit gedeeltelijk verzakte. Door den eigenaar van dit pand werd een een actie om schadevergoeding ingesteld en nu eindelijk deze week heeft de rechtbank te Middelburg den eigenaar van het eerstbedoelde huis veroordeeld tot het betalen van alle kosten, schade en interessen, doch tevens den aannemer der verbouwing veroordeeld tot vergoeden van alles aan den eigenaar van het verbouwde perceel. Sinds September 1908 was het verzakte pand onbewoond. „Hbl."

UTRECHT. De stichting van een nieuwen en modernen schouwburg wordt door den heer C. J. DE HAAS B.N.A. in „De Vooruitgang", weekblad voor de provincie Utrecht en omgeving, (bijvoegsel bij de „Vrijzinnig Democraat" van 20 Juni 1914) bepleit. Hij betoogt daarin de wenschelijkheid eener prijsvraag in twee gedeelten. Als de lezer echter nagaat dat zulks, behalve het honorarium der Jury, ('t welk zeker op circa f 3000.— te stellen is) te staan komt op 10 % van de bouwsom aan prijzen en belooningen (5 % in den voorwedstrijd en 5 % in den eindwedstrijd) dan lijkt ons de kans voor het denkbeeld van den heer C. J. DE HAAS gering. In totaal zouden dan de kosten van het ontwerp bedragen 15 % der bouwsom, wijl bij de bovengenoemde 10 % nog moet worden opgeteld het gewone honorarium van eveneens 5 % voor den uitverkoren bouwmeester. Ook zij die met den schrijver er volkomen van overtuigd zijn, dat het loon van een architect geen overdaad is, zullen betwijfelen of een gemeenteraad licht 15 % van een bouwsom zou beschikbaar stellen om in bet bezit van een ontwerp te komen. De schrijver glijdt daar in zijn betoog wat vluchtig over heen, terwijl het inderdaad in de toekomst de klip is waarop de prijsvragen zullen dreigen te stranden.

Een kleinigheid vergeten. In het maandblad „Het Ziekenhuis" is opgenomen eene beschrijving van het Homoeopathisch Ziekenhuis te Oudenrijn bij Utrecht door den heer J. J. A. B. VAN ROYEN, Geneesheer-Directeur dier inrichting.

Alles wordt in de puntjes beschreven — zelfs dat het keukenfornuis met ondergrondschen rook-afvoer goed trekt, alsof dat iets merkwaardigs was! Er is maar ééne kleine omissie: de naam van den architekt wordt niet vermeld.

Onze lezers zullen zich uit de afbeeldingen van dit ziekenhuis in „De Bouwwereld" (1912 blz. 100) herinneren dat de ontwerper was JAN STUIVINGA.

Het succes van conservatieve kunst verklaard. In „De Gids" van Juni schrijft Prof. C. PEKELHARING over „De laatste hypothese over het wezen van het schoone", welke door onzen landgenoot G. HEYMANS is ontwikkeld in het „Zeitschrift für Psychologie und Physiologie der Sinnesorgane" Band XI. Hij noemt deze hypothese de eerste „die tegen grondige kritiek is bestand en die dus alle bekende gevallen van aesthetische aandoening verklaart."

Wij ontleenen aan de bespreking het navolgende: „Vervolgens verklaart de hypothese van HEYMANS de omstandigheid, dat die kunst, die conservatief is, steeds het best behaagt aan de groote massa. Het oude en overgeleverde, b.v. oude en overgeleverde bouwstijl, meubileering, kleeding, enz. hebben dit voor boven nieuwigheden, dat wij er aan gewoon zijn. Zien wij dus b.v. een gebouw, dat afwijkt van onzen stijl, dan wordt de waarneming ervan eenigszins bemoeilijkt en het aesthetisch genot blijft uit; daarentegen is de waarneming van een gebouw, dat geheel overeenkomt met het type, waaraan wij gewoon zijn, een oorzaak van welbehagen voor ons. Daarom is het ook dwaas, als kunstenaars klagen over de traagheid en gebrekkige aesthetische ontwikkeling van het publiek, wanneer dat hun nieuwe methoden en stijl niet schoon kan vinden. Zulke kunstenaars kennen de oorzaak van den tegenstand, dien zij ontmoeten niet recht."

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Het Stadhuis van Amsterdam door Prof. Dr. H. Brugmans en A. W. Weissman. Met 43 afbeeldingen van schilderijen, prenten, portretten en photographieën en twee plattegronden. — Amsterdam. Uitgevers Maatschappij „Elsevier" 1914. (Prijs geb. f 3.50.)

Juist in deze dagen van vermeerderde belangstelling moest het bevreemdend opvallen dat het voormalig Raadhuis van Amsterdam nog miste eene beschrijving welke de eigenschappen vereenigde up-to-date te zijn en binnen algemeen bereik te vallen. Het werk van A. W. KROON, dat door zijne gegevens nog altijd waarde behield, dagteekent van 1867 en het groote plaatwerk waarbij C. T. J. LOUIS RIEBEB de tekst schreef, was kostbaar. Het was dan ook eene gedachte die ongetwijfeld zal inslaan, welke de Uitgevers Mij. „Elsevier" er toe deed besluiten eene, laat ons zeggen, populaire beschrijving van het monument het licht te doen zien. Prof. BRUGMANS en A. W. WEISSMAN mogen elk voor hun deel, de eene voor het historische de ander voor het architektonische, voor die taak als uitstekende kenners gelden. Het uit die beide zelfstandige hoofdstukken

saamgevoegde boek voldoet aan alle desiderata in de eerste zinsnede gesteld.

Prof. BRUGMANS had de goede gedachte om, tot beter begrip van de eischen waaraan het gebouw moest voldoen en van de opvattingen waaraan het uiting gaf, in den breede de ontwikkeling te schetsen van het amsterdamsche stadsbestuur en van de stedelijke organisatie. De heer WEISSMAN vatte deze gelegenheid tevens aan om over JACOB VAN CAMPEN alle gegevens bijeen te brengen. Tot zekere hoogte valt dat misschien eenigszins buiten het engere kader, maar aan den anderen kant is VAN CAMPEN's naam toch dermate met zijne voornaamste schepping — al werd hij er tijdens zijn leven „uitgedraaid" — vereenzelvigd, dat eene biografie van den kunstenaar geen passender plaats kon vinden dan in de beschrijving van zijn werk.

Door tal van wetenswaardige en interessante bijzonderheden is dit werk niet alleen boeiende lectuur, maar tevens de best denkbare gids door het bouwwerk welks vroegere schoonheid slechts door de weinige ingewijden geheel kan worden teruggevonden in den tegenwoordigen, veranderden staat. Met hoeveel beleid ZIEZENIS ook bij die wijziging te werk ging, zijn opdracht bracht onvermijdelijk mede dat een groot deel van de imposante eenheid van het inwendige verloren ging. Dat wordt ons ook in deze beschrijving voorgehouden.

„Amsterdam zal zijn Stadhuis herwinnen, nu of straks" aldus voorspelt Prof. BRUGMANS. Wij hopen het met hem, edoch met den wensch dat het gebouw dan eene andere bestemming dan als 20e eeuwsch Raadhuis zal vinden. Want daarvan verwachten wij voor het monument ingrijpender veranderingen dan het in 1808 onderging, of het zou nog minder zich leenen voor het intensieve gebruik van een modern bureaugebouw, dan thans voor paleis. Herwint Amsterdam zijn voormalig Raadhuis, dan zij dit met de bedoeling het als monument, als representatief bouwwerk, als zinnebeeld van zijn beteekenis, in eere te houden.

Nederlandsche Kasteelen en hun historie door E. W. Moes & K. Sluyterman. — Amsterdam. Uitg. Mij. „Elsevier."

Afl. XVI besluit het 2e deel van dit interessante werk Het daarin behandelde Limburgsche kasteel Arcen, is weliswaar uit architektonisch oogpunt niet het fraaiste der tot nog toe behandelde reeks Nederlandsche kasteelen, maar het bezit toch eenige niet oninteressante stukken als de middenpartij van den voorgevel die, met het gebeeldhouwde wapen in het fronton, de strakheid en nuchterheid der gevels eenigszins breekt. De ligging werkt mede tot fraaie effekten, als men het huis, achter fraaie boomgroepen, uit de omringende grachten ziet oprijzen. Inwendig bevat het kasteel verschillende voornaam gemeubelde zalen, waarvan de illustraties echter slechts een enkel voorbeeld geven.

Architektonische Rundschau. Afl. 8, Mei 1914, bevat een groote verscheidenheid van afbeeldingen interieurs, landhuizen, o. a. de eigen villa's der architekten BRUNO AHRENDS en WALTER KOEPPEN en voorts ontwerpen van H. STRAUMER, PAUL BAUMGARTEN, de Evangelische kerk te Steglitz bij Berlijn (JÜRGENSEN & BACHMANN), een fabrieksgebouw (FRANZ SEECK), een wasch- en badgebouw (GREVE & HAMBURGER), een school te Berlijn-Tempelhof (FRITZ BRAUNING).

De tekst bevat een artikel: „Vraagstukken der monumentale bouwkunst", terwijl er in verdeeld zijn verschillende details der op de losse platen voorgestelde gebouwen, alsmede een aantal ontwerpen en schetsen van PAUL WALLOT.

Der Baumeister. Afl. 15, Mei 1914, brengt als belangrijkst bouwwerk de nieuwe, door E. DROLLINGER ontworpen Wandelhal te Bad Reichenhall, welk gebouw uitvoerig op foto's en teekening wordt voorgesteld. De „Heil- und Pflegeanstalt" te Lohr aan de Main (arch. F. GABLONSKY), eene omvangrijke gebouwengroep van welke tal van afbeeldingen het in- en uitwendige illustreeren, de karakteristiek Zuid-Beiersche kerk in de Au bij Berchtesgaden (arch. Gebr. RANK), een groep van vier woonhuizen te Frankfort a. d. M. (arch. MUSCH & MAY), een blad met opmetingen van hekken, tuinbanken en tafels uit de Mirabeltuin te Salzburg voltooien den inhoud dezer afl.

Der Baumeister. Afl. 16 behandelt in hoofdzaak twee bouwwerken: het gebouw der Daimler-Motoren Gesellschaft te Berlijn, dat door de architekten KLINGENBERG & BEYER in aansluiting bij het berlijnsche laat-klassicisme werd ontworpen en de nieuwe stedelijke Markthal te Stuttgart waar de arch. Prof. M. ELSÄSSER er in slaagde met moderne vormen goede harmonie te bewaren met het oude slot. Van beide gebouwen worden verschillende groote platen van het in- en uitwendige gegeven. Voorts bevat de afl. het door HERM. JANSEN ontworpen bebouwingsplan voor een groot terrein te Treptow bij Berlijn.

Dekorative Kunst. De Juni-aflevering brengt naast eenige bijdragen op het gebied van schilder- en beeldhouwkunst een uitvoerig geïllustreerd artikel over het woonhuis van den bekenden kunsthistoricus en verzamelaar Prof. BASSERMANN-JORDAN te München-Bogenhausen, ontworpen door den architect ERNST FIECHTER (Stuttgart). De tuinarchitekten RAUSCH & REINHARD te Keulen zijn vertegenwoordigd met eenige afbeeldingen van hun werk waarbij vooral een idyllisch-gelegen badhuisje in het Park Mannstaedt te Troisdorf de aandacht trekt. Platen van geweefde tapijten, zilverwerk voor kerkelijk gebruik, venetiaansch glas, majolica's vullen de hoofdartikelen aan.

Der Industriebau. Eenige door Reg. Baum. ERBERICH (Keulen) ontworpen fabrieksgebouwen voor de bij-producten van steenkolenmijnen als Benzol- en ammoniakwinning toonen voorbeelden van zeer eenvoudigen utiliteitsbouw. Bij eene door de architekten TAUT & HOFFMANN gebouwde stoomwasscherij te Tempelhof bij Berlijn zijn de klein gedetailleerde oplossingen niet geslaagd en weinig overeenkomstig het karakter. Een tweetal groote kantoorpaleizen te Hamburg arch. FR. HÖGER, Hamburg, en een aantal kleine industriegebouwen uit den ouden tijd in Silezië vertegenwoordigen in deze afl. het artistieke element van verschillende zijde.

Innen-Dekoration heeft iedere maand iets van beteekenis. De Mei-aflevering echter is voor bouwkundige lezers van bijzonder belang omdat zij uitsluitend architektuur en interieurs bevat.

Van het nieuwe Kurhaus te Bad Kreuznach, dat als resultaat eener prijsvraag door EM. VON SEIDL gebouwd is, worden het uitwendige en een reeks zalen afgebeeld. In tegenstelling tot de overdadige pracht en weelde die bijv. in het Kurhaus te Wiesbaden werd tentoongespreid is hier met Zuid-Duitsche gemoedelijkheid naar eene meer burgerlijke, degelijke huiselijkheid gestreefd.

Een aantal interieurs van zeer uiteenloopend karakter door Prof. CARL SIEBEN (Aken), ontworpen in het Clubgebouw der Erholungs-Gesellschaft aldaar, — waarbij een frissche feestzaal in BIEDERMEIER-genre — en in een klein landhuis; de fraaie aquarel der ontvang- en konversatiezaal eener voorname restauratie door VEIL & HERMS (München) ontworpen; een serie interieurs die voor de Werkstätten BERNARD STADLER (Paderborn) zijn ontworpen door MAX HEIDRICH (o. a. ten behoeve van diens eigen woonhuis) en eindelijk een artikel over door FR. GILDEMEISTER ontworpen, tuinen bij landhuizen in de buurt van Bremen, maken wat de illustraties betreft, den inhoud dezer aflevering uit.

In den tekst wijst de uitgever Hofrat ALEX KOCH op de beteekenis die de duitsche kunsttijdschriften hadden voor de ontwikkeling en verspreiding der moderne duitsche kunst en hoe de onverschilligheid der fransche tijdschriften daar de moderne beweging tegenhoudt.

Voorts bijdragen over de „Aankleeding der woning" en — deze ten geleide der ontwerpen van HEIDRICH — over de „Architektonik des Holzes".

Moderne Bauformen. Mei 1914. Deze aflevering bevat in hoofdzaak twee bouwwerken: het slot der Freifrau VON REITZENSTEIN te Stuttgart en het landhuis Ober-Gebelzig van den heer VON TEICHMANN beide ontworpen door de architekten SCHLÖSSER & WEIRETHER te Stuttgart. Het eerste herinnert in zijne hoofdvormen sterk aan een vorstelijk lustslot uit het midden der 18e eeuw, met zijne statige, deftige architektuur, het tweede doet zich ongedwongener, huiselijker voor, eenigszins in het genre „um 1800".

De aflevering brengt nog eenig werk derzelfde architekten: de landbouwschool voor vrouwen te Grosz-Sachsenheim, een hotel te Bad Mergentheim, een woonhuis te Freiburg, verschillende rijkbehandelde interieurs. Verder eenige interieurs van ERNST FRIEDMANN, FRITZ LANGE en E. I. MARGOLD (de representatie-zaal van den Werkbund op de I. B. A. Leipzig 1913) en H. GRÖNING. Eenige afbeeldingen van engelsche landhuizen van de architekten RALPH KNOTT & E. STONE, GOODHART-RENDEL en C. F. A. VOYSEY.

PERSONALIA

De voordracht voor adj. dir. van gemeentewerken (vacature L. M. MOOLENAAR) bestaat uit de heeren A. BRINKMAN VISSER, dir. van gem.-werken te Zutfen en C. SLIM, ingenieur P. W. te Amsterdam.

Tot buitengewoon hoogleeraar in de Bouwkunde aan de Technische Hoogeschool te Delft is benoemd de heer J. A. G. VAN DER STEUR Bwk. Ing. ('s Gravenhage).

XIIIE JAARGANG No. 26 1 JULI 1914

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

BRIEVEN UIT ROTTERDAM

NADRUK VERBODEN.

Als eenzame druppels, voorloopers van een lang gewenschten regenval, komen los over onze stad groote plannen, die duiden op de vorming van nòg grooter plan — het algemeen project voor Groot-Rotterdam.

Zoo is er nu[1]) weder een openbaar gemaakt dat in hoofdzaak bedoelt den aanleg van nieuwe waterwegen voor de binnenscheepvaart, ter vervanging van bestaande verbindingen tusschen de beide Schievaarten, de Rotte en het buitenwater, verbindingen die dagteekenen uit de kindsheid der stad en aan welker oorspronkelijke beteekenis zeker niets wordt te kort gedaan als men beweert dat die thans, na ongeveer vijf eeuwen, niet meer kunnen bevredigen zelfs de matigste eischen van het scheepvaartverkeer. Maar het plan heeft nog een andere strekking: het zal waterwegen scheppen om die elders, waar het straatverkeer dit vordert, te kunnen opruimen en zoo uitvoering te kunnen geven aan hoog noodige verbeteringen in de binnenstad, met name om door demping of overwulving van Haagsche veer en Delftsche vaart den nog ontbrekenden ruimen verkeersweg te maken tusschen Noord en Zuid. Dit vervormen van vaak schilderachtige grachten tot dorre steenvlakken, hoewel veelal onvermijdelijk, heeft niettemin menig stadsdeel voor altijd bedorven, en sympathiek is daarom, als een hoopvolle belofte, wanneer B. en W. in hun inleiding tot dit plan erkennen, dat bij de stadsuitbreiding van de voorgaande jaren niet genoegzaam in het oog is gehouden het Hollandsche karakter onzer steden en het belang om, zoowel uit praktische als meer aesthetische overwegingen, te midden van de voortgaande stedelijke bebouwing kanalen ten dienste van de scheepvaart open te houden.

Het aangeboden project is wat de grondgedachte aangaat niet nieuw, is als zooveel in hoofdtrekken afkomstig uit de nalatenschap van den vorigen directeur van gemeentewerken. De verbindingsbaan tusschen de stations D. P. en Maas, die twee der bedoelde binnenwateren snijdt, gaf de hoofdrichting aan, maar daarbij had men rekening te houden met de belemmeringen ook hier weer opgeworpen door de spoorwegen, waaronder de toen — ten tijde van het eerste ontwerp — n a u w e l i j k s voltooide baan der Z. H. E. Sp. Mij. Daarom konden de kanaalgedeelten bezuiden en benoorden de Rotterdamsche Schie slechts bajonetsgewijs met elkander in verbinding gebracht worden: het eerste bleef aan de buitenzijde van den spoorweg, het andere moest de binnenzijde volgen. Maar terwijl in het oorspronkelijk plan de kanalen dicht langs de Ceintuurbaan liepen, daarmede één gordel vormden, heeft men thans de kanalen op eenigen afstand ervan ontworpen om zoodoende tusschen spoor en kanaal terrein voor handels- en nijverheids-ondernemingen beschikbaar te krijgen. Voor het stadsbeeld in het kwartier tusschen Rotte en Schie is dit hoogelijk te betreuren en noch de overweging in het rapport, dat door de voorgestelde oplossing zeer gebaat worden de belangen van het kleinbedrijf, waaraan men dan hier een plaats wil geven, noch de overweging dat op deze wijze de uitvoering van het plan minder kostbaar zal zijn, vermogen ook maar eenigszins te rechtvaardigen wat hier bedorven staat te worden.

Wat toch is het geval.

In het bedoelde stadsgedeelte heeft zich ter weerzijden van den hoofdader, den Bergweg, een kwartier ontwikkeld dat, in tegenstelling met wat schier overal elders in deze stad te zien is, het karakter heeft van een rustige woonwijk, waarin de zoogenaamde maandwoning den toon aangeeft, met een kern van bewoners bestaande uit kantoorbedienden, bescheiden renteniers, onderwijzers, kleinere patroons en beter betaalde werklieden; de enkele fabriek die er gevonden wordt heeft het karakter der bebouwing niet kunnen schaden. En deze soort bebouwing is bezig zich voort te zetten in de richting van het nu ontworpen kanaal, nog slechts enkele tientallen meters ervan verwijderd, rekenende op verwezenlijking van het aanvankelijk uitbreidingsplan, dat langs den spoorweg een singelwetering met plantsoen aangaf, en op het behoud van een aardig veenplasje, het Lischwater, dat een waarlijk vriendelijke afwisseling bood.

Maar nu komt daar het kanaal, dwars dóór dat Lischwater heen en aan de overzijde in plaats van sappig groen, rommelige fabriekserven.

Voor de getroffen wijk is dit natuurlijk ver van aangenaam, maar men zou, hoewel noode, daarin kunnen berusten als de noodzakelijkheid het gebood en de

[1]) Nadat dit artikel reeds was gezet werd weder een uitbreidingsplan openbaar gemaakt, en wel dat voor de gedeelten ter weerszijden van de Rotterdamsche Schie, binnen den verbindingsspoorweg; een kaart ervan is nog niet in druk verschenen.

bezwaren tot de buurt gelocaliseerd bleven. Noch het een, noch het ander is echter het geval.

Zeker, er is dringend behoefte aan fabrieksterrein zoowel voor de groote als voor de kleine nijverheid, voor deze laatste wellicht uit een sociaal oogpunt het meest omdat zij, waar haar geen bepaald terrein wordt aangewezen, zeer tot hinder van de bewoners zich in alle woonwijken nestelt.

Voor de grootere industrieën bestemt het plan een deel van den Blijdorpschen polder, tusschen de beide Schievaarten, en voor haar heeft trouwens de gewraakte smalle strook in het Bergwegkwartier weinig beteekenis, zoodat alleen gevraagd behoeft te worden of de 15 Hectare noodig geacht voor het kleinbedrijf nu juist op de voorgestelde wijze gevonden moeten worden. En deze vraag zou ik niet bevestigend durven beantwoorden. Immers buiten de onmiddelijke nabijheid van het water biedt de ligging geen voordeelen van bizonderen aard, want de spoorwegaansluiting is, behoudens een enkele uitzondering, voor dit kleinbedrijf geen levensbehoefte, vaak zelfs niet eens deelachtig te worden; en bovendien — het rapport wijst er terecht op — het behoud van den spoorweg daar ter plaatse is lang niet zeker. Maar zelfs indien aan mogelijkheid van spoorwegverbinding waarde wordt gehecht, is terrein dat aan dezen eisch voldoet zeer goed te vinden, zelfs in het aangeboden plan, zonder dat daarvoor een woonwijk ten deele behoeft opgeofferd te worden. Het terrein even voorbij de scherpe bocht in de Rotterdamsche Schie, ten westen van het bekende „paadje van duizend treden" schijnt mij b.v. uitmuntend geschikt, vooral indien het door een plantsoenstrook gescheiden wordt van de oostelijk gelegen woonbuurt, en, mocht dit noodig blijken, evenzeer het terrein aan de oostzijde der Rotte benoorden de Ceintuurbaan.

De harde noodzakelijkheid gebiedt dus niet om hier in het Noorden, zooals het plan aangeeft, over een lengte van $\pm$ $2^1/_2$ kilometer deze barrière van fabrieksterrein te scheppen, waarvan de gevolgen volstrekt niet tot de onmiddelijk betrokken wijk beperkt blijven. Wordt toch dit plan uitgevoerd dan wordt tevens voor goed onmogelijk gemaakt de aanleg van dien gordel van groen om de stad-van-nu met dien omgaande breeden weg, aangenaam om op te nemen het verkeer van de woonstad. Maar wat misschien nog erger is indien dit plan wordt uitgevoerd zal daarmede, haast zou ik zeggen moedwillig, worden prijsgegeven de mogelijkheid niet alleen om tegemoet te komen aan de bezwaren indertijd geuit tegen de plaatskeuze voor het groote Stadsbosch aan dien uitersten oostrand, maar óók om dit bosch, van toch meer dan gewone afmetingen en bestemd voor heel een groote stadsbevolking, een waardigen toegangsweg te geven uit het meest omvangrijke deel der gemeente van straks. Het bosch zal voor de groote massa alleen te bereiken zijn langs onaanzienlijke stadsbuurten ongeschikt voor iets wat ook maar zweemt naar weeldeverkeer.

Behalve dit zeer bizondere bezwaar tegen de oostelijke sectie van het kanaal is er trouwens tegen het geheele plan, gekoppeld als het is aan het scheppen van handels- en fabrieksterrein over zoo groote lengte een ernstig bezwaar in een verdere toekomst: immers aan nagenoeg de geheele noordzijde der gemeente zal de uitbreiding der woonwijken door dezen vele kilometers langen fabrieksgordel worden tegengehouden — totdat eenmaal noodgedrongen de woonhuizen ook aan gene zijde van dien gordel zullen verrijzen, welke dan als een zwarte streep zich door heel de nieuwe stad zal afteekenen. Dit bezwaar moet heusch niet onderschat worden, want het tijdstip is niet ver af dat naar het westen de woonwijken zich evenmin verder kunnen uitzetten, gestuit als zij daar weldra worden door gasfabriek, havenwerken en handelsinrichtingen, zoodat, indien de geprojecteerde fabriekszone verwerkelijkt mocht worden, tusschen het westelijk uiteinde daarvan en de hierboven bedoelde werken ter nauwernood één kilometer vrije ruimte overblijft voor woondoeleinden — één kilometer op den geheelen langen afstand vanaf den Schiedamschen Watertoren in het Westen tot het Kralingsche bosch in het Noord-Oosten! En die eene doorgang van een kilometer breedte wordt geheel bestreken door het bekende plan van den Spangenschen polder, bestemd voor den meest eenvoudigen bouw, en tot overmaat van ramp daarachter afgesloten door den dijk van den havenspoorweg. De vraag dringt zich dan ook op in welke richting, als na een kleinen menschenleeftijd Beukelsdijk en Coolpolder volgebouwd zijn, de betere woonwijken hun uitbreiding moeten erlangen; wie de kaart van Rotterdam kent en de fragmenten die tot dusver van het uitbreidingsplan los kwamen, zal het antwoord schuldig moeten blijven.

Toch is de mogelijkheid op een bevredigende oplossing van dit vraagstuk nog niet verloren, mits men niet vasthoude aan het denkbeeld om den Blijdorpschen polder voor industrieterrein te bestemmen, want juist deze polder die onmiddellijk aansluit bij het uitbreidingsplan-Beukelsdijk, is door zijn afgesloten ligging tusschen de beide Schievaarten eigenlijk nog het eenige terrein dat in aanmerking komt voor het stichten van betere woonwijken. Dit belet volstrekt niet dat het verbindingskanaal veilig erdoorheen gegraven kan worden, mits de oevers niet ten dienste van handels- of nijverheidsondernemingen worden uitgegeven, waarvoor dan elders geschikte terreinen gezocht moeten worden. En deze zouden m.i. te vinden zijn zoowel noordelijk van de Keilehaven als ten Noorden van den spoorweg naar Schiedam, het eerste terrein voor fabrieken die directe verbinding met het buitenwater wenschen, het laatste voor fabrieken voor welke ligging aan het binnenwater voldoende is, waartoe het nu ontworpen kanaal in westelijke richting verlengd zou kunnen worden, tevens met de bedoeling te zijner tijd ook de Schiedamsche Schie in het verbond te kunnen opnemen.

Men zal zoodoende kunnen komen tot een meer

systematische groepeering van wat bij elkaar behoort. Beginnende in het Westen, aan de Rivier, zal men dan krijgen: Keilehaven, Gasfabriek, industrieterrein, werkmanskwartier (aansluitende aan dat in den Spangenschen- en den Boschpolder), verder noordwaarts tusschen den spoorweg en de Delfshavensche Schie industrieterrein, tusschen de beide Schievaarten tot aan de kom van Overschie de boven besproken betere woonwijken zich aansluitende bij Beukelsdijk en Nieuwerschie [1]). Verder oostwaarts, aan de andere zijde van de Schie b i n n e n de Ceintuurbaan, het terrein voor kleinbedrijf en een kwartier bedoeld als een voortzetting der bebouwing die reeds gevonden wordt ten oosten van het viaduct der electrische spoorbaan; b u i t e n de Ceintuurbaan deels weder deze bebouwing, deels een arbeiderswijk — gescheiden door de spoorbaan der Z. H. El. Sp. Mij.

Eindelijk zal door een omlegging van het meest oostelijk kanaaldeel onmiddellijk langs de Ceintuurbaan verkregen kunnen worden, waarop ik hierboven reeds wees, de ruime en waardige toegangsweg uit het Westen en Noorden naar het Kralingsche bosch, dat daardoor zeker niet weinig in beteekenis zal winnen en dan eerst inderdaad zal worden een ontspanningsplaats voor de geheele bevolking van den Rechter Maasoever.

Moge het daartoe komen.

5—6—14. * *

[1]) In het uit het dezer dagen gepubliceerde uitbreidingsplan voor dit gedeelte blijkt dat daar inderdaad gedacht is een w o o n w ij k, met een Park van 12½ H.A. sn een Sporterrein van 3½ H.A.

DE VOLKSHUISVESTING TE 'S GRAVENHAGE

NADRUK VERBODEN

Door B. & W. van Den Haag is aan den Raad een voorstel gedaan betreffende de volkshuisvesting, dat zeer de aandacht verdient. Niet zoozeer wegens den inhoud van dat voorstel zelf — dat zeer weinig positiefs bevat — als in verband met de stukken, welke bij deze gelegenheid ter kennis van den Raad zijn gebracht.

Overgelegd zijn n.l. een rapport van den Directeur van het Bouw- en Woningtoezicht, een rapport van den dienst der gemeentewerken (opgemaakt door den Ingenieur-Afdeelingschef bij dien diensttak P. Bakker Schut) en een advies van de Commissie van de Plaatselijke Werken. Het zou ons te ver voeren van al deze stukken een eenigszins volledig overzicht te geven: het rapport-Gemeentewerken alleen bevat 52 folio-bladzijden en is vergezeld van 26 bijlagen. Wij zullen ons dus tot de hoofdzaken bepalen en laatstgenoemd rapport als leiddraad van ons overzicht nemen.

Hierin wordt een stelselmatig overzicht gegeven van den toestand op het gebied der volkshuisvesting, zooals die zich thans in de residentie voordoet en van de middelen die tot verbetering kunnen leiden.

Gelijk te Amsterdam en te Rotterdam heerscht ook in Den Haag woningnood in zeer bedenkelijke mate; waarschijnlijk zelfs nog ernstiger dan in de beide zustersteden. W a a r s c h ij n l ij k, want met zekerheid is zulks niet te zeggen: men heeft het in Den Haag tot dusverre niet noodig geoordeeld stelselmatig woningstatistische gegevens te verzamelen en natuurlijk is alleen op grond daarvan de toestand volledig te beoordeelen. De rapporteur begint dan ook met de verzuchting, dat hij slechts bij benadering een beeld van den toestand kan geven, doch doet tevens het voorstel een volledige woningstatistiek te organiseeren op het voetspoor van den door onzen Amsterdamschen Directeur J. W. C. Tellegen keurig georganiseerden dienst.

De cijfers, die ter beschikking staan, zijn intusschen sprekend genoeg. De volgende tabel geeft een overzicht van de aantallen der leegstaande woningen in de laatste zes jaar.

Huurprijzen per week van:

Jaar	minder dan f 1.—	van f 1.— tot f 2.—	van f 2.— tot f 2.50	van f 2.50 tot f 3.50	van f 3.50 tot f 3.85	van f 3.85 tot f 4.80
1908	7	319	88	466	247	40
1909	3	145	69	381	172	53
1910	1	85	36	148	154	55
1911	0	54	44	150	91	79
1912	0	58	21	62	90	53
1913	0	49	33	78	111	57

Naar men ziet is een opvallend snelle daling, zelfs voor de „duurdere" woningen te constateeren. En die vermindering van het aantal beschikbare woningen heeft in nagenoeg alle stadsgedeelten plaats gehad: niet alleen in Scheveningen, waar het bestaan van woningnood reeds lang niet meer wordt ontkend, maar ook b.v. in de arbeiderswijken van het Zuiden der stad, waar het grootste deel der Haagsche arbeiders woont.

Dit woninggebrek blijkt in de eerste plaats te wijten te zijn aan onvoldoenden aanbouw door particulieren. In 1913 werd slechts één — zegge één woning beneden f 3.— huurwaarde aangebouwd, slechts 44 met een huurwaarde van f 3.— tot f 3.50.

„Dat inderdaad de aanbouw geen gelijken tred houdt met de toeneming der bevolking mag uit de volgende eenvoudige berekening worden afgeleid.

„Van 31 December 1909 tot 31 December 1913, dus in vier jaar tijds, vermeerderde het aantal inwoners der gemeente van 270.108 tot 301.852, dus met 31.744. Op 31 December 1909 bedroeg, blijkens de woningstatistiek het gemiddelde aantal bewoners per woning 3.86. Bij een gelijkblijvende dichtheid van bewoning zouden dus noodig geweest zijn om deze toeneming der bevolking op te nemen $\frac{31.744}{3.86} = 8224$ woningen.

Het aantal woningen, in genoemde periode gesticht bedraagt in totaal 6171 (met inbegrip van her- en verbouw). In genoemde periode zijn echter gesloopt 1409 woningen, zoodat de woningvoorraad is vermeerderd met 6171 — 1409 = 4662. Het in deze vier jaren ontstaan tekort bedraagt dus 8224 — 4662 = 3562."

Hierbij is dan nog niet eens in aanmerking genomen, dat de gestichte woningen grootendeels niet zijn arbeiderswoningen, doch woningen voor welgestelden.

Naast de te geringe aanbouw draagt voor een niet gedeelte de Gemeente zelve schuld aan het woningtekort. Door onbewoonbaarverklaring, door krottenopruiming, maar vooral voor openbare werken worden tal van woningen aan den voorraad onttrokken.

Ongerekend werken die nog in voorbereiding, zijn komt de rapporteur tot de volgende aantallen:

Reeds geamoveerd van gemeentewege in de laatste vier jaar.	271
Onbewoonbaar verklaard in de laatste tien jaar	674
Te onteigenen in het belang der volkshuisvesting (na aftrek van de onbewoonbaar verklaarde)	334
Te onteigenen ten behoeve van verkeerswegen (na aftrek van de onbewoonbaar verklaarde)	1325
Totaal . . .	2604

Door maatregelen van gemeentewege wordt dus de woningvoorraad met ruim 2600 woningen verminderd, ongerekend de staking van bewoning tengevolge van aanschrijving tot het aanbrengen van verbeteringen.

De conclusie van dit alles luidt:

„Aangezien derhalve het opruimen van belangrijke woningcomplexen, — reeds voorafgegaan door onbewoonbaarverklaring van verspreide woningen — zal samentreffen met de amotie van een belangrijk aantal woningen voor publieke doeleinden op een oogenblik dat toch reeds een belangrijk te kort aan woningen, en in Scheveningen zelfs een zeer scherpe woningnood bestaat, is vermeerdering van het aantal woningen dringend vereischt en aangezien van de particuliere bouwnijverheid zulks niet of niet in voldoende mate is te wachten, is ingrijpen door de Gemeente urgent."

De vraag wordt daarop behandeld op welke wijze dit ingrijpen moet geschieden, waarbij in hoofdzaak twee stelsels in aanmerking komen: bouw van gemeentewege en bouw door Vereenigingen in het belang der volkshuisvesting. En het antwoord, dat daarop wordt gegeven luidt: De Gemeente bouwe zelf, spoedig en op groote schaal, maar stelle daarnaast de Vereenigingen, die zich daartoe aanmelden, in de gelegenheid om hetzelfde te doen.

Dat gemeentelijke bouw onder de gegeven omstandigheden op den voorgrond wordt geplaatst, schijnt alleszins rationeel. Er is een noodstand, die alleen door maatregelen op zeer groote schaal, welke alleen de gemeente zelve in staat is te nemen, uit den weg geruimd kan worden.

Het rapport kant zich intusschen geenszins tegen het verleenen van voorschotten aan Vereenigingen, die zich voornemen in het belang der volkshuisvesting werkzaam te zijn. Integendeel, er wordt in betoogd, dat het onjuist zou zijn een scherpe tegenstelling te maken tusschen Gemeentelijken bouw en Vereenigingsbouw:

„Er is tusschen die beide stelsels minder verschil dan oppervlakkig moge schijnen: de eigenaardige financiëele verhouding tusschen Gemeente en Vereeniging maakt het noodig — de Woningwet schrijft dit trouwens voor een gedeelte uitdrukkelijk voor — de laatstgenoemde te onderwerpen aan allerlei beperkende bepalingen, die haar vrijheid van beweging zeer belemmeren. Waar nu de Gemeente nagenoeg het geheele kapitaal fourneert en buitendien een uiterst nauwlettende controle op alle handelingen der Vereeniging dient uit te oefenen, heeft dit stelsel ten slotte zeer veel overeenkomst met gemeentebouw.

„Buitendien zal het te allen tijde mogelijk zijn om zonder groot bezwaar van het eene stelsel tot het andere over te gaan. Heeft de Gemeente zelf woningen gebouwd en blijkt in de praktijk de exploitatie onvoorziene zwarigheden op te leveren, dan kan zij de exploitatie toevertrouwen aan een desnoods op haar initiatief op te richten Vereeniging. Is daarentegen door een Vereeniging gebouwd en blijkt deze voor haar taak niet berekend, dan kan de Gemeente, aangezien een naastingsbepaling in het contract niet mag ontbreken, de eigendommen der Vereeniging te allen tijde aan zich trekken en verder zelf exploiteeren."

* *
*

Het advies van de Raadscommissie voor de Plaatselijke Werken sluit zich in hoofdzaak geheel aan bij het advies van den Directeur der Gemeentewerken. De door haar gedane concrete voorstellen komen op het volgende neer:

1°. De instelling van een grond- en woningbedrijf. Dit punt licht de Commissie als volgt toe:

„Ook als de Gemeentebouw zich bepaalt tot hetgeen hierboven als voorziening in den allerergsten nood is aanbevolen en de verdere voorziening in de woningbehoefte aan vereenigingen wordt overgelaten, is organisatie van een bedrijf voor een richtig beheer van een betrekkelijk groot aantal woningen noodzakelijk. Daartoe zal de werkzaamheid van dit bedrijf evenwel niet blijven beperkt, omdat daaronder ook zal moeten resorteeren het voeren van besprekingen met en de contrôle op de vereenigingen, die voorschotten ontvangen; een regelmatig en goed doorgevoerd toezicht kan niet worden ontbeerd. Urgent achten wij de instelling van het bedrijf, opdat met de zoo hoog noodige voortvarendheid het onderwerpelijke onderdeel van de taak der Gemeente worde aangevat."

2°. De volledige uitvoering van een tweetal plannen voor woningbouw te Scheveningen en een in het stadsgedeelte van Den Haag.

3°. Het aanknoopen, resp. voortzetten van onder-

handelingen met Vereenigingen in het belang van verbetering der volkshuisvesting werkzaam.

4°. De instelling van een woningbeurs.

5°. De inrichting van een volledige woningstatistiek.

6°. Oprichting van een onderdak voor onbehuisden.

Laatstbedoelde inrichting, die de Commissie liefst door een particuliere Vereeniging zou zien opgericht, denkt zij zich als noodzakelijk om daarin tijdelijk gezinnen onderdak te brengen, als b.v. zij die onbewoonbaar verklaarde woningen hebben moeten ontruimen en niet geschikt zijn om in nieuwe woningen te worden ondergebracht, wanbetalers enz.

Deze voorstellen van de Commissie voor de Plaatselijke Werken hebben bij B. & W. geen weerklank gevonden. Dit college acht in verschillend opzicht den toestand niet onbevredigend, doch doet daarop volgen:

„Ontkend kan echter niet worden, dat de vraag naar woningen van geringe huurprijzen dreigt grooter te worden dan het aanbod daarvan, zoodat de voorziening daarin voor de toekomst de bijzondere aandacht der overheid behoeft."

Het dagelijksch bestuur der residentie verklaart zich daarop — in tegenstelling tot de tot dusverre door dat College gevolgde gedragslijn — principiëel tegen Gemeentelijken woningbouw, zoolang niet onomstootelijk vast staat dat het particulier initiatief — i. c. Vereenigingen in het belang der volkshuisvesting — niet in voldoende mate in de behoefte aan goedkoopere woningen voorziet. Verondersteld wordt, dat de reden, dat het particulier initiatief zich niet voldoende heeft kunnen ontwikkelen, is gelegen in de omstandigheid dat de Vereenigingen tot dusverre niet hebben geweten op welken voet zij steun van de Gemeente kunnen verkrijgen. En daarom wordt voorgesteld in beginsel te besluiten, dat aan Vereenigingen, die zich daartoe aanmelden en die 2 % van het benoodigd kapitaal hebben bijeengebracht, voorschotten te verleenen.

De voordracht van B. & W. bepaalt zich tot deze bereidverklaring. Wel worden toegezegd voorstellen voor den bouw van Gemeentewege van een paar kleinere woninggroepen, voor de instelling van een woningstatistiek en van een woningbeurs en voor het in het leven roepen „van een organisatie, die met de bestudeering en de leiding van het vraagstuk der volkshuisvesting zal worden belast." Maar dat alles is nog toekomstmuziek. Voorloopig zal, indien de Raad zich met dit voorstel mocht vereenigen, afgewacht worden, gelijk reeds twaalf jaar sedert het in werking treden van de Woningwet tot op heden werd afgewacht.

C. J.

OZON EN ZIJNE TOEPASSING

NADRUK VERBODEN. (Vervolg)

Een ozontoestel alléén is echter niet voldoende. Toevoer van frissche lucht blijft onmisbaar. Deze kan echter beperkt worden, hetgeen — en dit is vooral van beteekenis voor ruimten die, bijv. door groote menschenmenigten, sterk worden verontreinigd en waar dus zeer sterke ventilatie vereischt wordt — tocht voorkomt terwijl voorts aldus tevens verlies van warmte of (dit in heete klimaten) koelte wordt belet.

Voor de toepassing van ozon ter luchtzuivering is van beslissende beteekenis de vraag hoe sterk de menging kan zijn. Hierbij wordt de moeilijkheid vergroot door de omstandigheid dat een algemeen erkende methode tot bepaling van het ozongehalte ontbreekt. 1 m.G. ozon per M³. lucht of in volume uitgedrukt 0.000005 % ozon in de lucht wordt als een bovenste grens genoemd, maar de gevoeligheid van personen voor ozon is zeer uiteenloopend.

„Deze geringe koncentratie die ook in de vrije natuur kon worden vastgesteld is bij voldoenden luchttoevoer afdoende om de voortdurend opgewekte stank snel en zeker te verwijderen, is bovendien ook voldoende om de blijvende, door luchtverversching niet verwijderbare eigen lucht van stoffen eveneens te verwijderen." (Erlwein.)

Sterke koncentratie van ozon is slechts raadzaam in ruimten waar menschen niet of slechts kort verblijven. Het ozon mag in groote ruimten niet op een enkel punt worden binnengeleid Een ventilator is wenschelijk om eene gelijkmatige verdeeling van het ozon in bewoonde vertrekken te bevorderen.

De toepassing in het groot van ozon liet lang op zich wachten. Eerst moesten toestellen worden geconstrueerd waarin door ontlading van electriciteit van hooge spanning op eene economische wijze het ozon werd geproduceerd in volkomen zuiveren staat, zonder stikstofverbindingen. En dit laatste is voor toepassing bij luchtverversching een eerste vereischte.

Aanvankelijk bepaalde de praktische en industriëele toepassing van ozon zich uitsluitend tot de zuivering van water. Tot de meest voor de hand liggende toepassing, de zuivering der lucht, werd veel later overgegaan. Op de kongressen voor „Heizung und Lüftung" kwam eerst in 1910 het vraagstuk der lucht-ozonisatie aan de orde. Op het laatstgehouden 9e kongres, te Keulen in Sept. 1914 werd het door Prof. Dr. Czaplewski (Keulen) en den ingenieur L. A. von Kupffer (Berlijn) in uitvoerige reden besproken, die in het kongresverslag zijn opgenomen. De eerste heeft meer de theoretisch-wetenschappelijke, de tweede meer de praktisch-technische kant in het licht gesteld. Aan de eerste

voordracht is in het verslag toegevoegd een zeer uitvoerig literatuur-overzicht.

Op de doodende kracht die ozon door oxydatie op bacteriën uitoefent werd gewezen door onderzoekingen van Wolffhügels en van Ohlmüller en sedert is gestreefd naar de volmaking der toestellen om ozon in het groot te produceeren.

Reeds in 1857 heeft Werner von Siemens ozon langs electrischen weg vervaardigd. Volgens het door dezen aangegeven beginsel werd in 1889 door dè firma Siemens & Halske, een toestel vervaardigd waarbij ozon door toepassing van stroom van hooge spanning werd voort gebracht op eene wijze die op de natuurlijke productie gelijkt.

Sedert werden nog verschillende andere systemen geconstrueerd van welke in dit artikel meer in het bijzonder wordt besproken het systeem „Ozonair" welks vertegenwoordiging voor ons land aan de firma Jan Hamer & Co. te Amsterdam is toevertrouwd.

De grootste ozon-installatie voor luchtzuivering die tot nog toe werd uitgevoerd, n.l. die van de tunnels der ondergrondsche Central London Railway, waarin 80.000.000 kub. voet per etmaal wordt geblazen, is uitgevoerd in het genoemde stelsel. Dit is voorts o. a. toegepast in de parlementsgebouwen, het gerechtshof, His Majessty's Theatre, het Savoy Hôtel en het Strand Palace te London, in het stadhuis te Manchester, in het parlementsgebouw van Nieuw-Zeeland, in tal van bankgebouwen, in hôtels en restauraties.

Het ozoniseeren der lucht kan geschieden door een generator van open type. In dit geval moet de te ozoniseeren lucht echter eerst door eene filter gezuiverd worden van alle organische onreinheden, die het ozon zouden onzuiver maken. Kan dit niet geschieden, dan moet een toestel met half gesloten generator gebruikt worden. In dat geval is de ozonisator opgesloten in een kist wier bodem een wattenfilter bevat. Het bovendeel van het toestel is door een gegalvaniseerd ijzeren buis verbonden met de mengkamer van de ventilator, door wier werking een geregelde luchtstroom door het toestel wordt onderhouden.

De toestellen van het Ozonair-systeem worden al naar gelang van de bestemming of van de bijzondere omstandigheden waaronder zij gebruikt worden (bijv. voor draai-, wissel- of gelijkstroom) in een groote verscheidenheid van modellen en capaciteit vervaardigd (circa 50).

De bijgaande afbeeldingen (afb. 1) toonen er eenige van. Wij zien er op verplaatsbare installaties (die aan een stopkontakt der electrische verlichting kunnen worden aangesloten) en vaste toestellen, welke ook aan den wand of tegen het plafond kunnen worden aangebracht. Er zijn ook tafeltoestellen. De toestellen kunnen desgewenscht door eene ommanteling naar keuze aan het oog worden onttrokken. (Het afgebeelde verplaatsbare toestel op het „Queen Anne" onderstel is in notenhout omtimmerd.) Er worden vervaardigd toestellen met en zonder ventilator; de ventilator kan ook afzonderlijk in werking worden gesteld.

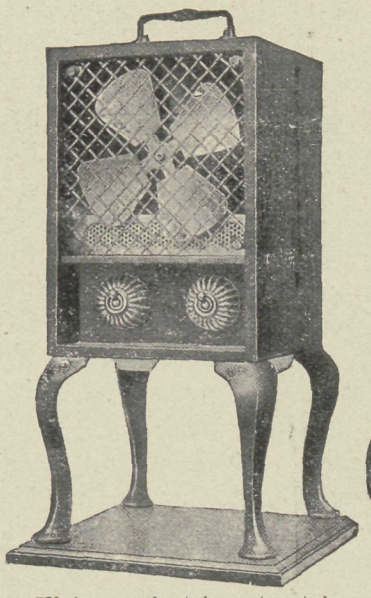

Klein verplaatsbaar toestel met ventilator.

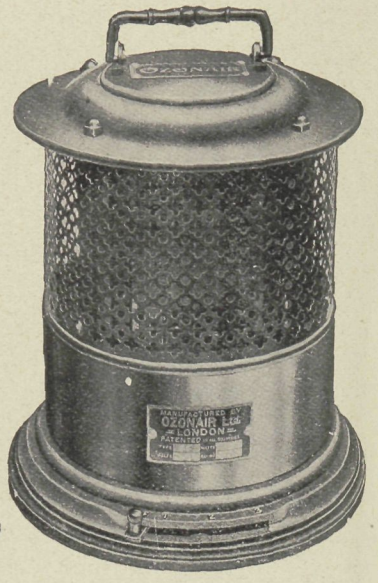

Verplaatsbaar toestel zonder ventilator.

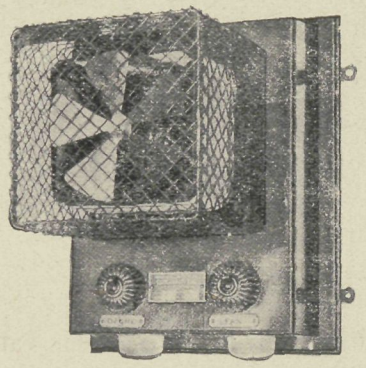

Wand- of plafondtoestel met ventilator.

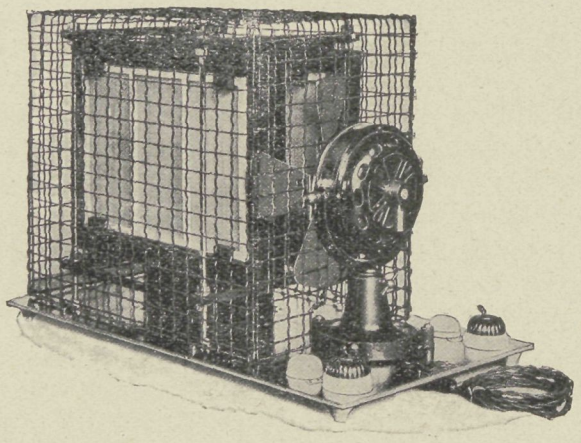

Groote ozon-ventilator van open type.

AFB. 1. VERSCHILLENDE TYPEN VAN KLEINE OZON-INSTALLATIES.

Afbeelding 2 geeft een zeer goed denkbeeld van eene groote vaste installatie voor Ozonair-systeem van ventilatie, zooals zij bijv. bij de stations der London Central Railway is opgesteld. Aan de rechterzijde is de inlaat van de versche lucht. Deze kan in die ruimte worden afgekoeld of verwarmd. Zij wordt vervolgens gezogen door het luchtfilter, die er de onreinheden uit terughoudt en tevens de onaangename gassen absorbeert, welke, als bijv. ammonia en zwavelig-

generator van het ozon

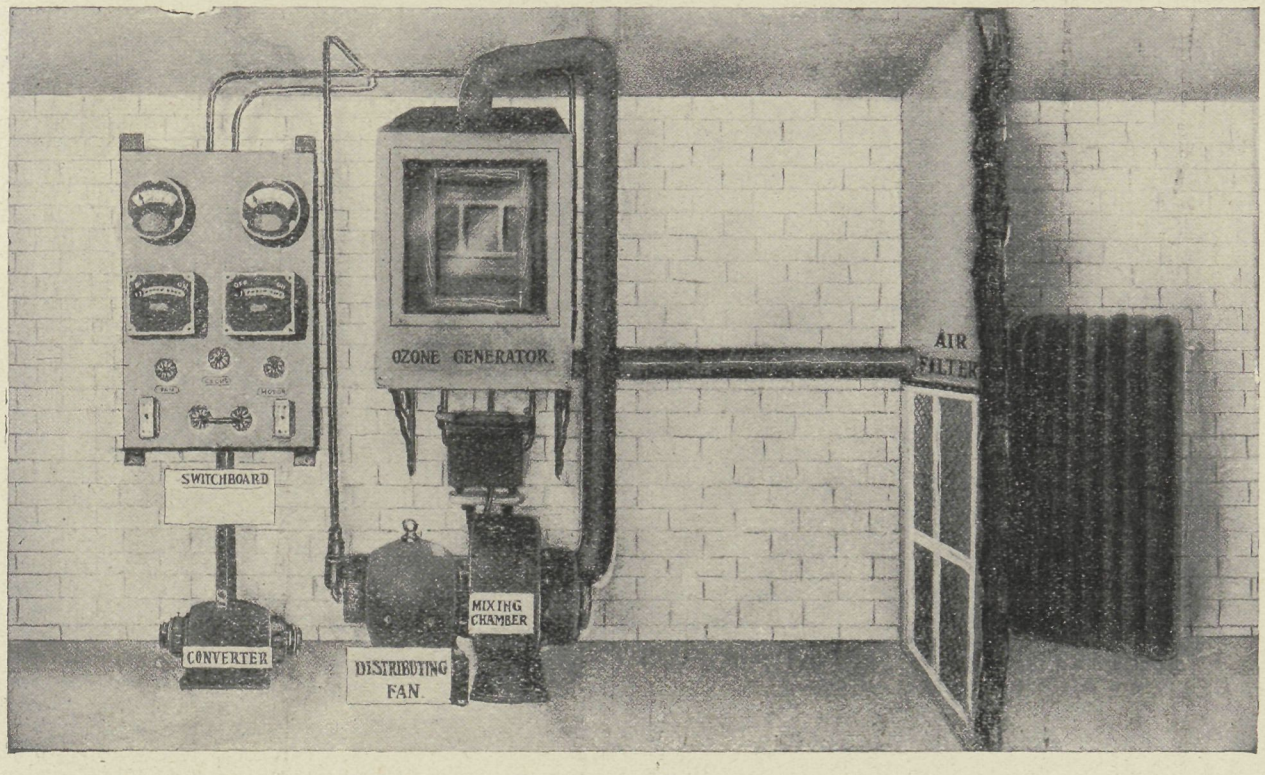

schakelbord

transformator ventilator mengkamer

AFB. 2. GROOTE OZON-INSTALLATIE SYSTEEM-OZONAIR ZOOALS IN GEBRUIK OP DE STATIONS DER CENTRAL LONDON RAILWAY.

zure gassen, altijd in de atmosfeer van groote steden aanwezig zijn.

Het filter — dat in plattegrond gewoonlijk in een zigzaglijn is opgesteld — is vervaardigd van zeer fijn metaalgaas. Het wordt door speciale sproeiers bedekt met een dunne laag water, dat zoo fijn verdeeld is dat het zich als een nevel voor de filter vertoont. De lucht wordt daardoor gezogen, gewasschen en van de erin zwevende onreinheden gezuiverd. Tengevolge van de verdamping daalt de temperatuur direct 10°. Er wordt zeer weinig water gebruikt, ongeveer 1 gallon (2,5 L.) voor 10000 kub. voet lucht. Links ziet men de installatie met den generator van het ozon, de mengkamer, de electrische ventilator. Het geheel wordt door enkele handgrepen vanaf het schakelbord bediend. (Onder het schakelbord is op de afbeelding een transformator geplaatst, welke echter achterwege kan blijven als er wisselstroom geleverd wordt.)

De gewasschen, vochtige lucht wordt in de mengkamer van de ventilator opgezogen. Daar echter in de generator van het ozon geen vochtige lucht mag toetreden, kan (door de op de afbeelding zichtbare horizontale buis) droge lucht, die nog niet het filter passeerde, direct uit de inlaatkamer in de generator worden geleid. Zij wordt daar door een watten filter gezuiverd, geozoniseerd en vervolgens naar de mengkamer geleid, waar zij zich vereenigt met de vochtige lucht.

(Slot volgt.)

GEMENGDE BERICHTEN

AMSTERDAM. De demping van het Oosterdok ten behoeve van de uitbreiding van het Centraal Station is in de 2e Kamer ter sprake gekomen bij de behandeling van het desbetreffende wetsontwerp ter onteigening. Mr. SMEENGE bracht daarbij ter sprake de geopperde aesthetische bezwaren tegen den vorm, de rooilijn, der ontworpen demping. De Minister zeide toe dat daarmede natuurlijk zal worden rekening gehouden.

Hopen wij dat deze overweging, zoo mogelijk in overleg met de adressanten, tot een gunstig resultaat zal leiden. Wij twijfelen niet of het zal daarbij mogelijk blijken om de noodzakelijk gebleken uitbreiding van het rangeerterrein van het C. S. tot stand te brengen zonder in te grijpen in het stadsschoon op de wijze als blijkens de kaart van het onteigeningsvoorstel de bedoeling was.

MIDDELBURG. Het „Huys van Leeninge". In den gemeenteraad is de wenschelijkheid betoogd het stadsschoon te beschermen al ware het alleen met het oog op het vreemdelingenverkeer dat een onmisbare bron van inkomsten is geworden. Daardoor aangemoedigd, hebben bewoners der St. Janstraat verzocht den verwaarloosden gevel van het „Huys van Leeninge" (thans in gebruik bij het Rijk als militair kleedingmagazijn) te restaureeren of het in een „ordentelijker" toestand te brengen door ... cement-bepleistering.

De Genie was 7 jaar geleden reeds met dat procédé op den 17den eeuwschen gevel begonnen, doch op last van het gemeentebestuur werd die wandaad onmiddellijk gestaakt. Een plan van restauratie werd destijds door J. A. FREDERIKS opgemaakt.

Uit den Griekschen vóórtijd. In een voordracht die Prof.

WILHELM DÖRPFELD onlangs hield in de Anthropologische Gesellschaft te Berlijn, deed hij belangrijke mededeelingen over het resultaat zijner opgravingen op het eiland Leukas. Daarbij is vastgesteld dat dit en niet het vroeger genoemde eiland Ithaka het homerische Ithaka was.

De overblijfselen van de stad van Odysseus werden ontdekt aan de oostzijde bij de haven van Vlicho. Het was eene nederzetting uit omstreeks 2000 voor Christus, met overblijfselen van huizen en talrijke graven. De laatste vertoonen twee vormen: 1) eenvoudige graven uit steenen platen opgebouwd, waarin de lijken in gehurkten houding werden bijgezet en waarvan er telkens 10 à 12 door eene vierkante ommuring werden omsloten; 2) ronde, uit steenen gebouwde grafheuvels (doorsnede 4 tot 10 M.) met rijkere grafvoorwerpen en sporen van lijkverbranding.

DÖRPFELD noemt de hier gevonden beschaving, die zich door grooten eenvoud onderscheidt van de gelijktijdige rijkere mykeensche kultuur, als archaïsch en vóór-dorisch; waarschijnlijk is zij door de dorische volksverhuizing aan het einde van het 2e jaarduizend voor Chr. vernietigd. Haar omsprong is, evenals die van de dorische beschaving, in het noorden te zoeken. Haar weg laat zich nu reeds tot Midden-Europa vervolgen. Dit zijn nieuwe en steeds scherper aanwijzigingen van de beweging van het Germaansche Noorden naar het Zuiden en van den invloed die den oeroude Noorsch-Germaansche kultuur reeds op de vroegste beschavingsperioden der landen om de Middellandsche zee uitoefende. „Der Baumeister".

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Architektonische Rundschau. De Juni-aflevering is geheel gewijd aan het onderwijs aan Duitsche middelbaar-technische en kunstnijverheidsscholen, welke laatste blijkbaar ook de geheele bouwkunst binnen haar terrein trekken. Ook de tekstbijdragen bewegen zich op dat gebied en bespreken de organisatie van het onderwijs en het nut dat van deze scholen kan worden getrokken voor de opleiding voor architekten.

Op de platen is een reeks studieontwerpen van die scholen afgebeeld, benevens eenige opmetingen van oude kunst door leerlingen.

Der Baumeister. afl. 17 is door de publicatie van een hoogere Meisjesschool te Flensburg (arch. PAUL ZIEGLER), een volkschool, een gymnasium (arch. Jos. LANG), een kostschool en een volksschool te Backnang (arch. F. SCHUSTER) in hoofdzaak aan den schoolbouw gewijd en toont aan welk een zorg aan het aestetische karakter dier gebouwen wordt gegeven.

Voorts bevat de aflevering eenige afbeeldingen van bouwwerken van den architect LANG te Pasing: een tweetal winkel- en woonhuizen aldaar, en eenige opmetingen van details uit gebouwen te Salzburg en in den tekst een artikel over „SCHLÜTER en het slot te Berlijn."

Der Industriebau. De Juni-aflevering bevat als hoofdartikel de beschrijving van de werkplaatsen der Int. slaapwagensmaatschappij te München, ontworpen door den Ing. G. EICHBAUER. verder de gedetailleerde beschrijvingen van de machinehal op de B. U. G. R. A. te Leipzig en van silo en pakhuis van de Els. Schiffahrts- und Speditionsgesellschaft te Straatsburg. Deze werken zijn echter in de eerste plaats uit konstruktief oogpunt van belang.

Ten slotte volgt de beschrijving van de, naar den uitvinder, een Zweedsch bouwmeester, gedoopte zoogen. „Blomberg-'sche „Effektiv" muren". Dit zijn holle betonwanden waarbij eene goede isolatie tegen temperatuursinvloeden wordt bereikt, die bij massieve betonwanden ontbreekt. In Zweden worden deze wanden toegepast voor villa's, arbeiderswoningen enz. In Duitschland wordt thans een begin van toepassing gemaakt.

Deutsche Kunst und Dekoration. De Juni-afl. bevat als bouwkundige bijdragen de geïllustreerde beschrijvingen van een woonhuis te Duisburg van den architect BREUHAUS en van een landhuis door PAUL TIERSCH ontworpen. Bij het laatste is naar monumentaliteit gestreefd, met het resultaat dat een uiterst koel, onpersoonlijk effekt is verkregen waarbij de bewoner geheel onderworpen is aan zijn huis en huisraad.

Wat hier voor een woonhuis aan strengheid en ernst teveel is, zou aan een grafmonument door Prof. HUGO EBERHARDT ten goede kunnen komen.

De aflevering bevat overigens verschillende bijdragen over tentoonstellingen, van de Freie Secession te Berlijn, van de kunstenaarskolonie te Darmstadt, over den beeldhouwer FRANZ METZNER, de schepper der plastiek van het volkenslagmonument te Leipzig, over meubels en kleinkunst van den Weenschen architect PECKE. Dr. F. HOEBER beantwoordt de vraag: „Is beeldende kunst slechts vormgeving voor het oog"? in een beschouwing, terwijl het 40-jarig jubileum van het museum voor Kunst en Nijverheid te Weenen aanleiding geeft tot een terugblik op de Oostenrijksche kunstnijverheid en de beteekenis die het museum met de daaraan verbonden school voor hare herleving heeft gehad.

Innen-Dekoration. De Juni-aflevering bevat wederom in voortreffelijke reproducties een groote verscheidenheid van onderwerpen. Zij behandelt zeer uitvoerig een landhuis bij Breslau dat evenals een deel van het meubilair ontworpen is door den architect ED. PFEIFFER te Berlijn. een werk van uiterst weinig geestelijken samenhang.

Interessanter is de reeks interieurs, woon- en slaapvertrekken, volgens ontwerpen van den architect FERDINAND GÖTZ te Munchen en de zalen van het restaurant Löwenbräu te Berlijn door den architect JOH. MOSSNER. Dan bevat de aflevering nog eenige foto's van slaapvertrekken door PAUL PURFÜRST en een eenvoudig maar voornaam-gezellig ingerichte en betimmerde hal in een landhuis te Dahlem door den architect OTTO BARTNING.

Moderne Bauformen. De Juni-aflevering ontleent hare beteekenis aan de wijze waarop zij een samenhangend overzicht geeft van de architektonische ontwikkeling der stad Keulen. Het is voor Hollandsche verhoudingen schier onbegrijpelijk welke buitengewone werkzaamheid in enkele jaren daar op bouwkundig gebied is ontwikkeld, zoowel met betrekking tot den woonhuisbouw als de stichting van kantoor- en winkelpaleizen (dit laatste vooral uitgelokt door de omvorming der oude stad tengevolge van de eischen van het verkeer). Al die vraagstukken zijn van overheidswege met èn ruimen èn aesthetischen zin opgelost, zoodat de monumentale schoonheid van nieuw-Keulen, hoewel van anderen aard, die van het oude evenaart. Een lange reeks openbare gebouwen — vanaf het stadhuis tot transformatorenhuisjes, pakhuizen, winkels en kantoren, villa's en stations, illustreeren het belangrijke artikel. De man die daarbij een grooten invloed ten goede heeft uitgeoefend is de architekt Burgemeester CARL REHORST. Aan zijn beleid is de aesthetische oplossing van de groote verkeersmoeilijkheden te danken.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Prijsvraag der Stichting „Het Verzorgingshuis" te Hilversum.

De stichting „Het Verzorgingshuis" te Hilversum schrijft een prijsvraag uit voor het maken van een ontwerp met kostenbegrooting voor een verzorgingshuis, voornamelijk voor oude mannen en vrouwen. De mededinging is opengesteld voor alle in Nederland gevestigde bouwkundigen. Termijn van inlevering 1 Oct. a.s. Voorloopig wordt slechts uitgevoerd het gedeelte van het komplex dat bestemd is voor hem aan wie groote vrijheid van beweging kan worden gegeven. De bouwkosten mogen het bedrag van f 90.000 niet te boven gaan. Uitgeloofd worden prijzen van f 800, f 750, f 550, f 300 en f 150. Het is de bedoeling aan den eerstbekroonde de leiding van den bouw op te dragen op de voorwaarden der honorarium-tabel. De schadeloosstelling bedoeld in art. 10 der tabel bedraagt f 1500.

De jury bestaat uit de heeren: H. NIEUWENHUYZEN BZN., voorzitter der stichting; C. DE GROOT JZN., architect en lid der stichting; Mr. J. HINGST, secretaris der stichting; J. W. HANRATH en JAN STUYT, architecten. Het programma der prijsvraag is kosteloos verkrijgbaar bij den heer H. NIEUWENHUYSEN BZN. ter gemeente-secretarie te Hilversum.

Examens Technische Hoogeschool.

Geslaagd voor het Candidaats-Examen Bouwkundig ingenieur: J. C. VAN DEN BERG, L. M. VAN DEN BERG, A. BOEKEN, B. J. K. CRAMER, J. F. FOKKER, C. H. SCHWAGERMANN, P. J. W. WILLEKER MACDONALD, S. FRANCO en H. VAN HALEWIJN.

In de bouwkunde: H. J. HEUVELINK, A. J. VAN DER STEUR en D. TUTEIN NOLTHENIUS.

PERSONALIA

Op zijn verzoek is, met dankbetuiging voor bewezen diensten, eervol ontslag verleend aan Jhr. Mr. VICTOR DE STUERS, referendaris met titel van administrateur ten departemente van binnenlandsche zaken.

Jhr. DE STUERS was sinds zijn verkiezing tot lid der 2e kamer der St.-Gen non-actief.

Bij gelegenheid van het 300-jarig bestaan der Groningsche Hoogeschool wordt het eere-doctoraat in de letteren verleend aan den heer H. P. BERLAGE NZN.

XIIIE JAARGANG No. 27 — 8 JULI 1914

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

A. J. REIJERS. AAN DE GRAAFSCHAP TE KAMPEN

NADRUK VERBODEN

In weerwil van de belangstelling, welke Heemschut weet te wekken, worden toch nog vele monumenten van kunst- en historische waarde noodeloos vernield of geheel verwoest. En ware het dan, dat er gebouwen voor in de plaats kwamen welke kunstwerken mogen worden genoemd, wij zouden niet protesteeren, want ook onze tijd mag zich ten volle uiten, doch achteruitgang uit een oogpunt van schoonheid mag zoo min mogelijk voorkomen, beter nog: het streven moet zijn iets fraaiers en beters voor het schoon, dat vallen móést, aan de gemeenschap terug te geven.

En niet alleen het bouwkundig schoon, ook het typische, het schilderachtige veelal, het gewestelijk-eigene wordt meermalen zonder noodzaak, door onkunde en gebrek aan kunstzin, bedorven. Laten wij niet vergeten, dat ook vele bouwverordeningen, die te veel zorgen voor rechte lijnen en verkeer en waarin voor den welstand geen artikel of bepaling is vastgesteld, hier schuldig staan. Waar zijn die aardige stoepbanken en fraaie stadspompen? Waar is de hoefstal voor de ouderwetsche smidse?

* *
*

Bijgaande afbeelding geeft te zien een straatgedeelte met gevels van verschillend karakter. De straat heet de Graafschap en is gelegen in het zuid-oostelijk gedeelte van Kampen.

De gevel, welke het meest op den voorgrond treedt, draagt het jaartel 1663 en verraadt duidelijk de laat-Renaissance, zooals die vooral door den vermaarden Amsterdamschen architect PH. VINGBOONS werd toegepast. VINGBOONS toch, de beide folianten door hem in 1648 en 1674 uitgegeven doen het zien [1]), was een bouwmeester, die in de barokstijl zijner dagen voortreffelijke werken het aanzien heeft gegeven.

[1]) Afbeelsels der voornaemste gebouwen uyt alle die PHILIPS VINGBOONS geordineert heeft. 't Aemstelredam, bij PHILIPS en JOAN VINGBOONS. Men vint se bij JOAN BLEAU oock te koop.

Hoewel, voor zoover ons bekend, VINGBOONS geen gebruik heeft gemaakt van gebeeldhouwde dolfijnen ter flankeering van geveltoppen, lijkt o. i. bijgaande gevel met zijn schema van pilasters en hoofdgestellen, met zijn raamomlijstingen in cartouche-vorm en zijn „strekken" boven de vensters, toch onder den invloed van genoemden bouwmeester te zijn ontstaan.

* * *

Kampen heeft, en had ook vroeger, veel relaties met Amsterdam. En de beurtschippers hebben vermoedelijk meermalen VINGBOONS, die in Overijssel verschillende van zijn ontwerpen heeft uitgevoerd, over de Zuiderzee naar Kampen als passagier aan boord gehad.

VINGBOONS toch bouwde in Overijssel „de Rollecate bij Vollenhove voor „Heer" JOAN VAN YSSELMUYDEN (1654) een landhuis te Diepenheim voor N. VAN HEUVEL (1656) een heerenhuis bij Ootmarsum voor BARTHOLOMEUS VAN DEN BERG (1663) en, het laatste niet het minste, de Nieuwe Toren te Kampen, waarvan in 1649 met den bouw werd begonnen.

* * *

Keeren wij terug naar de Graafschap te Kampen. Wij zien dan, dat de gevel met de dolfijnen hier een versierend element van beteekenis is. Staande op de hoek van een vrij breede straat aan de eene zijde en begrensd door een laag, gepleisterde, gevel ter andere zijde, komt zijn silhouet voornaam en fraai tegen de lucht uit.

De aangrenzende smederij met woning, waarvan de gevels, in den loop der jaren veel veranderd, een aangename werking bezitten, en waarvan het aantrekkelijke nog wordt verhoogd door de hoefstal op de stoep, bieden nu juist dàt typische waarvan wij hierboven spraken. Hier zien wij tusschen de gevels van de smederij, woning en de Renaissance-façade een zeer toevallig maar ook zeer gelukkig werkend contrast.

Wanneer straks deze smederij eens zal moeten worden verbouwd of voor iets anders plaats moet maken; wanneer de nood- of hoefstal dan van de stoep zal moeten worden verwijderd, dan staat het te vreezen, dat zoo hier dan de gevraagde oplossing niet aan een fijnvoelend bouwmeester wordt voorgelegd, een ongemeen schilderachtig stadsbeeld voor goed zal worden bedorven. Wanneer dan niet oordeelkundig en met talent wordt gehandeld, dan verliest, door waarschijnlijke verhooging van het belendende pand, „het huis met de dolfijnen" zijn fraai-werkend silhouet; de smederij mist dan, als gezegd, de hoefstal, waardoor het straataspect armer van lijn zal worden; de eenvoudige gevels zullen dan hun aangename groepeering van vensters en deuren missen en wellicht gaat dan ook het markante kleurenspel verloren.

Laten wij hopen, dat door Heemschut's streven den betrokkenen tot nadenken heeft gebracht en wij niet weer van eene verminking getuige behoeven te zijn.

Nog herinneren wij ons hoe voor eenige jaren de gevel met de dolfijnen zijn oorspronkelijk ondergedeelte bezat, welk toen voor de thans nog aanwezig, hier afgebeelde pui plaats moest maken.

Was toen hier met oordeel en gevoel gewerkt, de winkelier had een fraaier winkelpui gekregen en een schoon stuk architectuur was wel veranderd, doch niet ontsierd geworden.

Kampen, Maart 1914.

ANDREA PALLADIO

NADRUK VERBODEN.

Bibliothek Alter Meister zum Gebrauch für Architekten herausgegeben von CORNELIUS GURLITT. Band. I. **Andrea Palladio.** — 1914. Der Zirkel. Architektur-Verlag G.M.B.H. Berlin. (Gebonden 48 Mark.)

Gesteld eens dat deze nieuwe — en blijkens haar eersteling veelbelovende onderneming — zich naar het interesse onzer vaderlandsche architektuur had willen richten, dan had zij moeilijk treffender keuze kunnen doen dan haar eerste deel aan ANDREA DI PIETRO, genaamd PALLADIO (naar PALLAS ATHENE) te wijden. Geen invloed immers heeft ooit krachtiger dan de zijne ingegrepen in de ontwikkeling onzer vaderlandsche bouwkunst. De studie, in beeld en origineel, zijner talrijke werken en van de, door hem en zijne volgeling VINCENT SCAMOZZI geformuleerde theoriën — hier te lande in velerlei bewerkingen, van VERMAARSCH, DANKERTS, SYMON BOSBOOM, gretig ingezogen — beheerschte sinds het midden der 17de eeuw het plotseling opgekomen klassicisme in onze bouwkunst, zooals het door JACOB VAN CAMPEN, PIETER POST, DANIËL STALPAERT, ARENT VAN 'S GRAVESANDE, e tutti quanti werd toegepast en ontwikkeld tot een karakteristiek architektuur-type. PALLADIO's invloed doet zich tot diep in de 19e eeuw gevoelen, om na een halve eeuw onderbreking, in onze dagen te herleven.

Nog ingrijpender werkte PALLADIO's voorbeeld op de Engelsche bouwkunst, waarin het ingeleid werd door INIGO JONES (wiens eigen, deels ter plaatse in 1612 van notities voorzien exemplaar der PALLADIO-uitgave van 1570 nog bewaard bleef). Engeland ging het verst in den Palladio-cultus. Nergens vond de meester meer bewondering. Een gevolg daarvan is dat de

fraaiste verzameling zijner eigenhandige teekeningen zich bevindt in de boekerij van het Royal Institute of British Architects.

Voor hen die niet beschikken over de oude uitgaven van Palladio's bouwwerken waaraan onze voorouders hunne inspiraties, middellijk of onmiddellijk, kunnen ontleend hebben, biedt de eerste band der „Bibliothek Alter Meister" een prachtig studiemateriaal. Het brengt immers op flink formaat de getrouwe reproducties uit oude werken. Daarbij trekken vooral de aandacht die naar de oorspronkelijke, in 1570 te Venetië verschenen editie, wier prenten, naar Palladio's teekeningen en aanwijzingen met ingeschreven proportiën, in hout zijn gesneden. Die geven veel meer, als het ware onmiddellijk kontakt met den meester zelf dan de kopergravures of foto's uit jongere uitgaven.

Dat over Palladio reeds zeer veel geschreven is, ligt, met het oog op zijne internationale beteekenis, voor de hand. Het beste werk van den laatsten tijd is wel dat van Banister F. Fletcher „Andrea Palladio, his life and his works" (London 1902). Maar het plaatwerk der „Bibliothek alter Meister" met zijne groote reproducties vond in de vakliteratuur nog een leemte ter aanvulling.

Eene volledige biografie van den beroemden bouwmeester wil het niet zijn. De inleiding, door Cornelius Gurlitt, bepaalt zich tot enkele notities en eene algemeene, maar scherpe karakteristiek van Palladio's kunst. De groote waarde schuilt in de prenten, 112 in getal, waarop Palladio's voornaamste ontwerpen voor paleizen te Vicenza, villa's in Noord-Italië, kerken en de Rialtobrug te Venetië, de Basilica te Vicenza en het Teatro Olimpico aldaar zijn afgebeeld. Vele dier bouwwerken zijn uitgevoerd en in stand gebleven. Maar het aantal niet — of slechts ten deele uitgevoerde ontwerpen wijst er op dat Palladio zelfs voor den op monumentaliteit en grootheid gerichten zin zijner bouwlustige tijdgenooten niet zelden te groot greep.

Een reeds door den omvang bewonderenswaardig levenswerk is in dit werk neergelegd. Maar niet alleen naar den omvang wordt Palladio's beteekenis door Gurlitt geschetst.

„Zoo is Palladio een meester van den vorm, voorbeeldig met betrekking tot de vrijheid en grootschheid waarmede hij massa's wist op te bouwen en in te deelen tot de fijnheid van zijn vormenspel met antieke ordes. Hij werkt voor mannen en kerken die hun macht en positie door statige bouwwerken willen toonen en daarom den architekt tegemoet kwamen in zijn wensch aldus te scheppen. Het is geen toeval dat de hervatting van den palladiaanschen bouwtrant valt in den glanstijd van het hof van Lodewijk XIV en dat zij het zuiverst en geestdriftigst werd opgevat door den hoogen adel van Engeland in de 17de en 18de eeuw, dat de fransche kerken tot de dagen van Napoleon I palladiaanschen geest verraden: een kunst van uiterlijke voorstelling, niet van innerlijke noodzakelijkheid, eene kunst, die men terecht vierde, omdat zij naar het schoonste streefde en dikwijls schoonheid bereikte. Maar eene kunst die bedenkingen doet rijzen bij degenen die voor een bouwwerk niet eene absolute schoonheid verlangen, maar eene die voortvloeit uit het doel en wier vorm het doel weerspiegelt.

„Palladio stierf in 1580. De volgende tijden hebben hem gehuldigd ter wille zijner aan formeele regels gebonden kunst en zijner verwezenlijking van Vitruvius' theoriën. Hij is de meester der verhoudingen en bekent zijne leer doordien hij in de afbeeldingen zijner ontwerpen de proportie-cijfers inschrijft. Dat beteekent dat hij, de vicentijnsche voet als eenheidsmaat aannemende, ontwierp naar eenvoudige deze maat toepassende verhoudingen. Bij hem zocht François Blondel, de fransche bouwkunst-aestheticus der 17de eeuw, de bevestiging zijner op Boileau's beschouwingen opgebouwde theorie der verhoudingen. Hoewel Bertotti door zijne nauwkeurige opmetingen aantoonde dat de uitgevoerde gebouwen niet tot in onderdeelen met die maten overeenstemmen, heeft men toch uit Palladio's ontwerp-methode het bestaan van een innerlijke maat, de heerschappij van de zuilendikte als modul, ontwikkeld.

„Naar gelang van de waardeering voor zulke proportiewetten wisselde ook die voor Palladio in den loop der tijden. Vergeten werd zij weliswaar nooit, zelfs niet in de dagen van den algemeenen afkeer tegen de Renaissance, toen Bramante en zelfs Brunelleschio geheel waren teruggedrongen, eerst door Michelangelo en Bernini, daarna door het herleefde helleensche klassicisme. In den bloeitijd van het Barok schijnt Palladio's vormentaal te streng, te droog, te leeg. In den tijd der nieuwe kennis van atheensche vormenzuiverheid gold hij als niet voldoende bezonken.

„Zijne kunst is in den laatsten tijd weder door velen tot voorbeeld gekozen: zij hebben hare fijnheid en grootte niet bereikt en hare zwakte door nieuwe tekortkomingen vergroot; voor alles ontbreekt hen meestal die trek van zelfstandigheid, waarmede Palladio de antieke kunst in zijne banen dwong. Hij schiep daarmede de uiting van een bepaalden tijd, van eene bepaalde geestesrichting: en wel van de groote gedachte om aan het italiaansche volk weder terug te geven zijn nationaal verleden door aansluiting bij de Romeinen. Daaraan dankt de vormentaal van Palladio hare innerlijke rechtvaardiging, haar hooge vlucht.

„De uitsluitend op stilistische gronden berustende palladiaansche navolging wist nooit scheppingen voort te brengen gelijkwaardig met Palladio's werken."

In de wisseling der tijden en opvattingen keerde de bouwkunst steeds weer terug tot het ideaal van klassieke schoonheid haar door Palladio voorgehouden.

Palladio was door schrijf- en teekenstift — door theorie en praktijk dus — de onvermoeide kampioen eener herleefde antieke bouwkunst, gelijk hij die door lectuur en aanschouwing had begrepen. Vitruvius was zijn uitgangspunt, maar ook bij andere klassieken

ontstak PALLADIO zijn licht. Zoo ontleent hij aan CAESAR's Commentaren het denkbeeld voor zijn brug over de Bacchiglione bij Vicenza. De formuleering der wetten waaraan de antieke bouwkunst gehoorzaamde, was PALLADIO's doelwit. Hij bereidde zich daartoe voor door de nauwgezette opmetingen der romeinsche bouwvallen, welke in 1554 door hem zijn uitgegeven onder den titel „L'antichita di Roma". Meerderen hadden overeenkomstig oogmerk maar niemand stelde in sterker mate op den voorgrond de heerschappij eener, aan onomstootelijke regels gebonden proportieleer als grondslag van het bouwkundig scheppen. Door de deelen onderling en in hunne verhouding tot het geheel aan die wetten te doen beantwoorden, wilde hij komen tot harmonie en schoonheid.

Velen hebben zich de herleving der antieke bouwkunst ten doel gesteld, maar wellicht is geen hunner daarin systematischer doorgedrongen en heeft daardoor anderen de navolging gemakkelijker gemaakt.

PALLADIO's opvattingen zijn in discrediet geraakt door de wijze waarop navolgers ze huldigden. Deze maakten zich voornamelijk de kenmerkende uiterlijkheden eigen en meenden door eenzijdige overdrijving een hooger stadium van ontwikkeling te kunnen bereiken. De meester zelf was te veel kunstenaar dan dat zijne ontwerpen — daargelaten misschien enkele uitzonderingen op een enorm aantal werken — de nadeelen der laat ons zeggen, mathematische kompositiemethode ondervonden. Hij bezat bovendien te grooten rijkdom van denkbeelden, te fijnen smaak dan dat zijne bouwwerken den indruk vestigden van te zijn herhalingen van een schema, van te zijn gesnoerd in een de vrije ontwikkeling der vormen belemmerend keurs van voorschriften.

PALLADIO had zich met die vormen volkomen vereenzelvigd. Hij past ze toe op eene wijze die absoluut natuurlijk en ongezocht is. Zijne monumentaliteit is niet opgeschroefd noch heeft zij valsch pathos. Dat blijkt het beste uit de eenvoudige opgaven, die anders zoo licht theatraal waren geworden.

Dat PALLADIO, hoe streng ook als theoreticus, de meest vrije en zelfstandige bouwmeester was, blijkt overtuigend uit het hier besproken plaatwerk. Verrassend bijv. is het aantal variaties voor eenzelfde vraagstuk: de villa.

„Aan deze ontwikkelde zich zijn eigenaard. Hier was hij vrij, ongebonden door de omgeving, door beperkte ruimte en bijkomende omstandigheden; hier kon hij scheppen, wat aan zijn lastgevers en hemzelf als doel voor oogen stond: een landelijk voornaam verblijf, waarin men het leven van een antiek Romein kon genieten, een heerschersleven te midden van een onderworpen land. Het is kenmerkend dat schijnbaar niemand uit den adel van Venetië zich door PALLADIO in de hoofdstad een paleis liet bouwen: daar, waar het leven sterk klopte, waar handel, politiek, zee- en land-oorlog de geesten bezighield, daar paste het voorname opgaan in herinneringen aan een mooier verleden minder dan in rustige oorden. Ten plattelande was de feeststemming beter in werkelijkheid om te zetten, op de wijze als PAOLO VERONESE op zijne schilderijen afbeeldde."

PALLADIO's landhuizen hebben eenige jaren geleden aanleiding gegeven tot een tweetal gelijktijdige speciale publicaties: FRITZ BURGER, „Die Villen des ANDREA PALLADIO" (Leipzig 1909) en W. HEYMANN, „Die Villenbauten des ANDREA PALLADIO" (Berlin 1909) en zij beheerschen ook het thans besproken boek. Verrassend is de scheppingskracht, de fantasie die PALLADIO in zijne villa's ten toon spreidt en waarmede hij voor die vaak onderling zeer verwante opgaven steeds treffende oplossingen aangeeft. Sommige zijn, in verband met open zuilenhoven, welke hoofd- en nevengebouwen tot een geheel verbinden, van eene grootheid van conceptie die aan de lusthuizen van den romeinschen keizertijd doet denken. Als woning mogen zulke villa's niet naar onze opvattingen worden beoordeeld. Zij zijn naar den geest des tijds met een welbewust representatief doel zoo grootsch en monumentaal opgezet. Zij verraden niet de door ons gezochte huiselijkheid maar, naar 's lands en 's tijds geest, eene stemming van feestelijke prachtliefde.

In de beroemde villa Rotonda, buiten Vicenza, komt PALLADIO zijn ideaal het meest nabij door rust en voorname eenvoud van vormen, door streng doorgevoerde symmetrie, door zuiver architektonische motieven.

„Neben dieser That tritt das ganze übrige Schaffen PALLADIO's als nur vorbereitend zurück: Es ist ein Höchstes erreicht, und mithin dem Schaffen in dieser Richtung ein Ende bereitet. Man had tausendfach die Rotonda zu überbieten oder auch nur nachzuahmen versucht. Aber wie immer das Ursprüngliche über das Entlehnte liegt, hat man nie wieder das Vorbild erreicht: Ein formaler Gedanke war ausgedacht; er war mithin erschöpft, für die Zukunft tot." (GURLITT. „Geschichte der Kunst".)

Vicenza is de stad van PALLADIO. Daar, in zijn geboortestad, waar zijn faam haar oorsprong vond in den bouw der Basilica, bereikte ze ook haar hoogtepunt. Wie als vreemdeling de stad bezocht, heeft geen ander oogmerk dan PALLADIO te leeren kennen en omgekeerd, wie zich het laatste ten doel stelt, is gehouden te Vicenza zijn licht te ontsteken. Paleis naast paleis is er volgens zijne ontwerpen verrezen of althans begonnen. Want PALLADIO's opzet overtrof niet zelden de middelen der bouwlustige grooten, der PORTO's, THIENE's, of hoe zij verder mogen heeten. Het ware zeker eene te idealistische opvatting wanneer wij de stichting van zoovele prachtwerken uitsluitend zouden willen toeschrijven aan liefde voor de bouwkunst. De ijdelheid, de naijver, de zucht om niet onder te doen voor buurman of vriend, de drang der weelde, de geheimzinnige macht der mode eindelijk, zijn faktoren wier invloed niet mag worden onderschat. Maar die reeks palazzi verleenen aan het kleine Vicenza een bijzonder verrassend kachet.

PALLADIO was de laatste groote bouwmeester der Hoog-Renaissance en hij was wel de meest konsekwente in zijne theorie, neergelegd in het beroemd geschrift „I quattro libri dell' Architettura", dat in 1570 verscheen, toen elders reeds de barokperiode zich aankondigde die alle regels ging doorbreken.

In de ontwikkeling der bouwkunst is PALLADIO als een sluitsteen, laatst maar onmisbaar element eener weloverwogen konstruktie. Zijne richting was de uiterste gevolgtrekking die uit de studie der antieken kon worden afgeleid. Zijn werk beteekent het hoogtepunt, maar tevens het einde, eener kunstperiode in dien zin, dat het de mogelijkheden van het fundamenteele beginsel uitput. In PALLADIO — en daarom is de keuze voor het eerste deel der „Bibliothek alter Meister" zoo gelukkig — is, wat de bouwkunst betreft, samengevat het streven dat sinds de 14e eeuw de italiaansche kultuur beheerschte, om in een herboren Italië op den klassieken bodem den klassieken geest te doen herleven.

OZON EN ZIJNE TOEPASSING

NADRUK VERBODEN. (Vervolg en slot.)

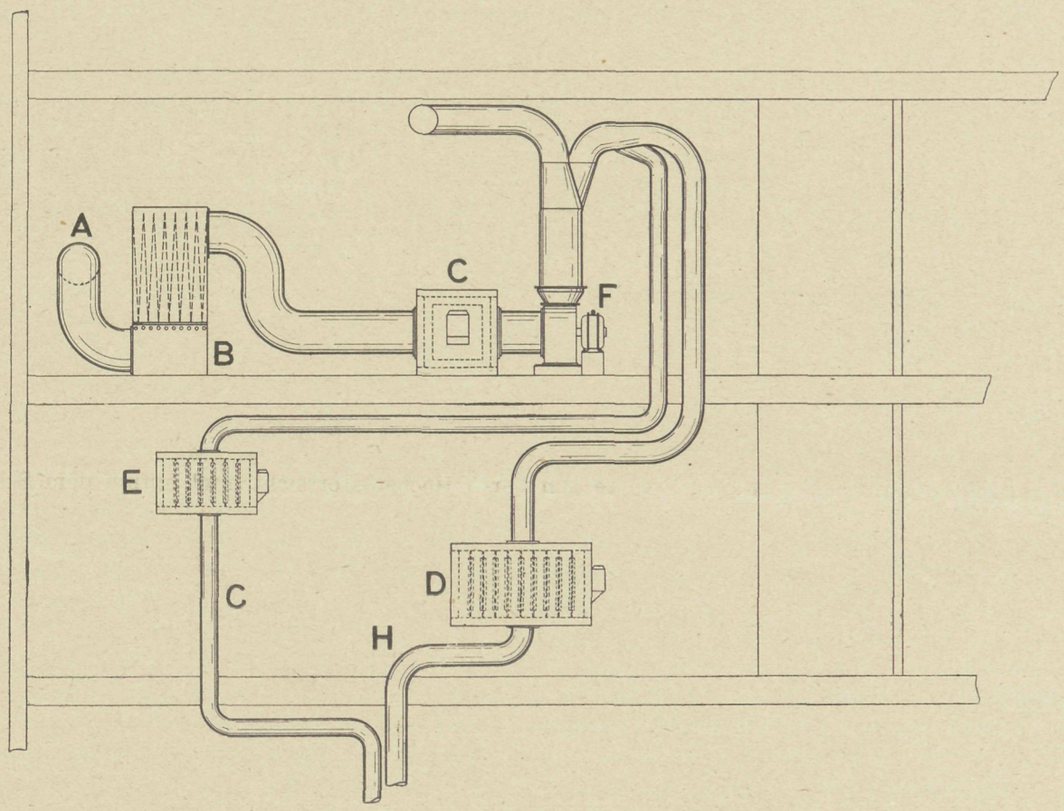

AFB. 3. SCHEMA EENER INSTALLATIE VOOR KANTOOR- EN KOELPAKHUIS DER FIRMA E. CHRISTEN TE BAZEL.

A Inlaat van versche lucht.
B Luchtfilter.
C Generator voor vóór-ozonisatie.
D Ozon-generator voor de koelruimten.
E Ozon-generator voor gangen en kantoor.
F Electrische ventilator.
G Leiding naar de gangen en kantoren.
H Leiding naar de koelruimten (in deze leiding is ingeschakeld eene koelinrichting welke de lucht tot —4 °C. afkoelt.)

Afbeelding 3 geeft eene schematische voorstelling eener gekombineerde installatie voor de luchtzuivering van kantoren en koelruimten zooals zij in een koelpakhuis van vleeschwaren te Bazel is aangebracht. De teekening vraagt geene nadere toelichting van den aanleg.

Wij zullen hier niet verder aanduiden welke nuttige diensten ozon kan bewijzen bij het bewaren en frisch houden van alle gemakkelijk aan bederf onderhevige eetwaren, in winkels en bewaarplaatsen van vleesch o visch (ook in spoorwagens, waarvoor bijzondere toestellen zijn vervaardigd), eieren, boter, kaas en melk; hoe het „antiseptische luchtverversching" kan verzekeren in koelpakhuizen, eetzalen, keukens, in toiletruimten, in rookkamers, in moeilijk ventileerbare ruimten van boven- en onderzeesche schepen, in werkplaatsen, groote kantoren, in de safes van banken, in scholen, schouwburgen, kerken en vergaderzalen,

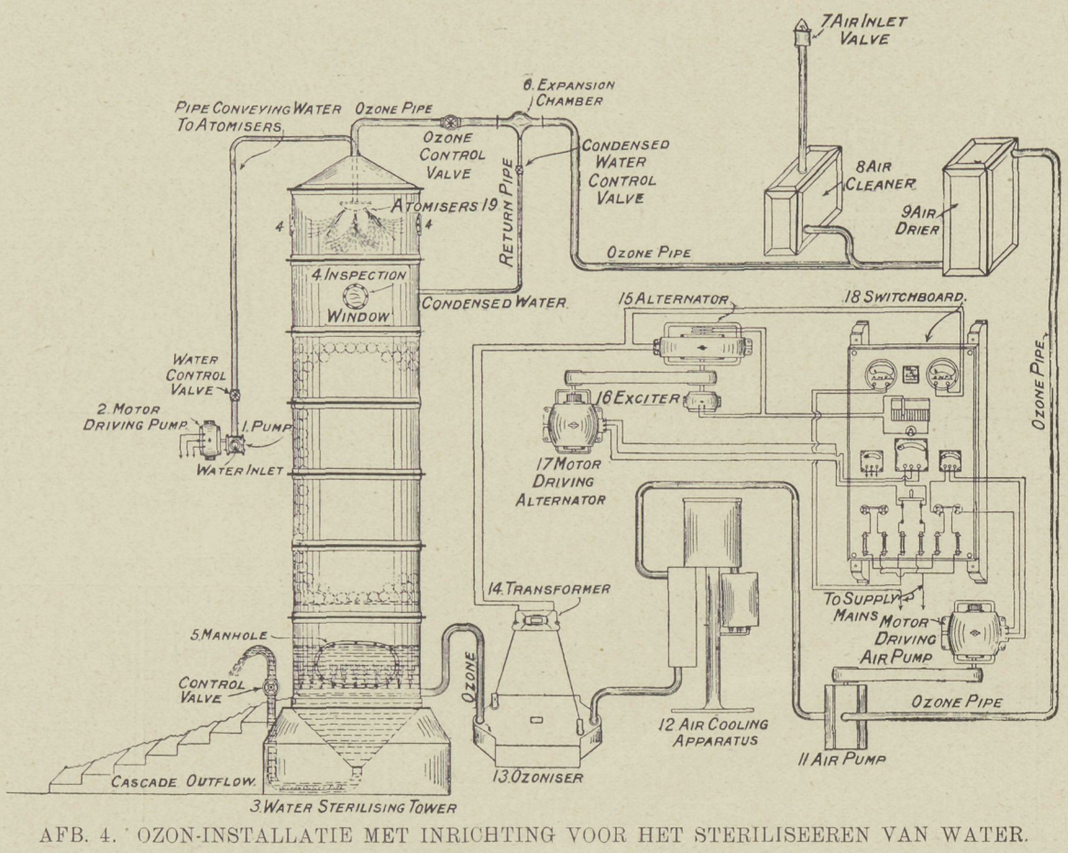

AFB. 4. OZON-INSTALLATIE MET INRICHTING VOOR HET STERILISEEREN VAN WATER.

1. Pomp.
2. Motor voor het drijven van de pomp.
3. Ketel voor het steriliseeren van het water.
4. Kijkgat voor controle.
5. Mangat.
6. Expansievat.
7. Klep voor luchtinlaat.
8. Luchtfilter.
9. Luchtdrooginrichting.
10. Motor van de luchtpomp.
11. Luchtpomp.
12. Luchtkoelinrichting.
13. Generator van het ozon.
14. Transformator.
15. } Electrische installatie voor motor en
16. } schakelbord.
17. }
18. }

in ziekenkamers en operatiezalen, in darmwasscherijen enz. om slechts eenige zeer uiteenloopende der vele gevallen te noemen waarin hinderlijke geuren het verblijf kunnen onaangenaam en ongezond maken.

Een groot voordeel hierbij is dat de gebruikelijke sterke ventilatie van koelruimten, waardoor tot nog toe getracht werd met groot verlies aan koude de lucht zuiver te houden, kan beperkt worden. Ook in gevallen waarin de noodige luchtverversching slechts zou bereikt kunnen worden door het inpersen van lucht, in zoodanige hoeveelheden dat de luchtstroom hinderlijk werd voor de omgeving, kan met ozonisatie der lucht de ventilatie worden beperkt tot die hoeveelheid versche lucht welke juist noodig is. De bedrijfskosten van het ozontoestel worden opgegeven als zoo gering dat men ze mag verwaarloozen: voor een ruimte tot 1000 M³. ongeveer 40 watt per uur.

Bij de industrie vindt ozon toepassing o. a. in de gistkelders van brouwerijen, in fabrieken voor het bewaren van vetten, was en olieën, van suiker en melasse, ter luchtzuivering in de met stof bezwangerde zalen van spinnerijen, in wasscherijen voor het ontsmetten van het vuile goed en om aan het schoone goed de eigenaardige reuk te geven die aan het in de zon gedroogde waschgoed eigen is, in bad- en zweminrichtingen voor het zuiveren van het water zoowel als voor het verwijderen van de bijzondere lucht die daar veelal heerscht door vochtig houtwerk, kleeden enz. Bij de toepassingen wordt ook genoemd het drogen van hout in geozoniseerde lucht.

De toepassingen van het ozon zijn hiermede nog geenszins alle opgesomd. Ten besluite geven wij er nog eene. Ozon wordt mede gebruikt voor het steriliseeren van water, 'tgeen o. a. bij de bereiding van absoluut zuiver ijs van belang is. Voor dit doeleinde is eene „Ozonair"-installatie ontworpen als op afb. 4 schematisch is voorgesteld. Het water wordt boven in een ketel door sproeiers in een fijnen regen omgezet. Onder in den ketel wordt sterk geozoniseerde lucht geleid. De ketel is gedeeltelijk met glazen kogels gevuld. Het water komt eerst in aanraking met de lucht, die de meest gevoelige bacteriën direkt doodt. Het valt daarna

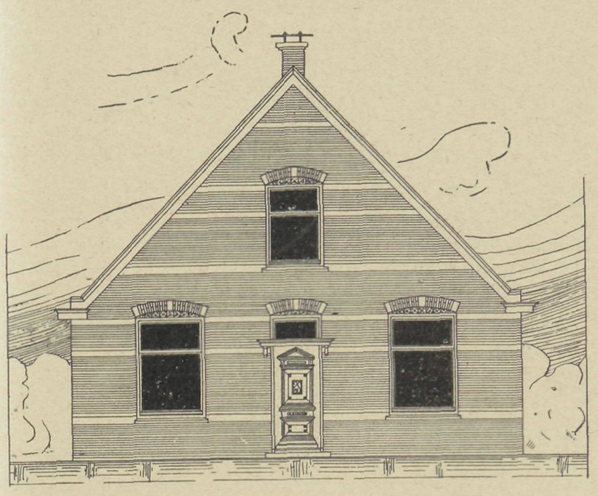

I. Met „versierselen" prijkend huis; de gevel is doorbroken door gapende lichtopeningen. — Onharmonisch ontwerp.

II. Hetzelfde huis; de ramen zijn echter onderverdeeld en maken niet meer den indruk van gaten in den muur, terwijl tevens de pronk is weggelaten. — Stijlvol ontwerp.

VOORBEELD EN TEGENVOORBEELD. UIT: JAARVERSLAG 1913—14 DER VEREENIGING „NEHALENNIA"

op de glazen kogels en vormt daaromheen als het ware dunne vliezen die een groot oppervlak blootstellen aan de werking van het ozon, zoodat ook de minder gevoelige bacteriën hier gedood worden. Het water zakt verder naar beneden door de glazen kogels heen, en verzamelt zich in een trechter onder den ketel. Hierdoor borrelt de geozoniseerde lucht op en worden de minst gevoelige bacteriën gedood. Uit deze trechter wordt het water overgeheveld op een waterval, waar de lucht eruit kan ontwijken en ten slotte wordt het naar het schoonwaterreservoir geleid.

Het ozon die niet voor de oxydatie der luchtverontreiniging gebruikt is, wordt opnieuw gebruikt. De luchtpomp voert het, door een drooginrichting, terug naar de generator; eene automatische klep verzekert de toelating van eene voldoende hoeveelheid versche lucht.

De installatie is voorzien van veiligheidsmaatregelen en werkt automatisch. Wanneer door de een of andere oorzaak de toevoer van ozon zou ophouden, wordt ook automatisch de watertoevoer afgesloten en een alarmsein gegeven. In het schoonwater-reservoir kan dus geen ongezuiverd water stroomen.

In het bovenstaande is slechts een vluchtig overzicht gegeven van ozon en zijne toepassing. Trouwens het aantal gevallen is legio en vermeerdert steeds, terwijl omgekeerd de techniek op steeds beter wijze aan de behoefte leert beantwoorden. Maar het medegedeelde kan volstaan om te doen uitkomen dat in de praktijk steeds meer partij wordt getrokken van het nuttige gas en verder, dat het ook voor architekten van belang is zich op de hoogte te houden van deze ontwikkeling.

GEMENGDE BERICHTEN

ALKMAAR. De restauratie der Groote Kerk. Den architect J. F. L. Frowein is door kerkvoogden opgedragen het maken van plannen tot het restaureeren van de Groote Kerk te Alkmaar teneinde daarvoor subsidie aan te vragen.

DORDRECHT. Verbod van ontsierende reclame. Dordrecht gaat het voorbeeld van Nijmegen volgen. Dat B. & W. de gemeenteraad voorstellen eene verordening in het leven te roepen tot het weren van ontsierende reclame in de gemeente, is waarschijnlijk een eerste uitvloeisel van de onlangs ingestelde commissie voor de algemeene kunstbelangen.

Wij hopen dat de raad de konsekwenties van het instellen der commissie zal aanvaarden en de verordening vaststellen.

Nehalennia in 1913. Het jaarverslag van „Nehalennia" over 1913/14 klinkt over het geheel optimistischer dan dat van vorige jaren. Er zijn lichtpunten. De toewijding der Vereeniging begint vruchten af te werpen, al stuit zij natuurlijk nog dikwijls op gebrek aan medewerking.

Het advies der Vereeniging is enkele malen ingeroepen en heeft, ook al werd het, gelijk bij een herberg te Nieuwland, niet geheel gevolgd, toch tot een bevredigend resultaat geleid. De strijd tegen de zwarte pannen heeft succes; het grootste gedeelte der nieuwe woningen wordt thans met een rood dak afgedekt. De pogingen om in het ontwerp van verscheiden nieuwe huizen verbeteringen aan te brengen hadden slechts gering succes. De ontwerpers vonden hun werk blijkbaar voortreffelijk. In de overtuiging dat voorloopig alleen iets kan worden bereikt door dwang op de lieden uit te oefenen, werd tot de gemeenteraden van Middelburg, Vlissingen, Domburg en Veere verzocht om in de bouwverordeningen ook schoonheidseischen te stellen. Hoewel het bestuur hiervan weinig heil verwachtte, meende het dat het toch wenschelijk was een dergelijk verzoek in te dienen, omdat zulks aanleiding geeft tot het bespreken der questie in kringen waar men er tot heden zelden of nooit over dacht of sprak.

Alleen te Domburg kwam het verzoek tot dusver in bespreking en ondanks de uitnemende verdediging door den burgemeester, de heer L. J. van Voorthuijsen, werd afwijzend beschikt.

Het was een zéér goede gedachte van „Nehalennia" om aan de Vereenigingen tot verbetering der Volkshuisvesting te Westkapelle en te Koudekerken overleg voor te stellen inzake het te bouwen woningtype.

Het verslag vermeldt nog verschillende goede resultaten; zoo werd, ook door een kleine subsidie, eene voorgenomen ontsiering van de Haringkade te Middelburg voorkomen en zijn de nu gebouwde huisjes, hoewel verre van modelwoningen,

niet erg leelijk; ook in de restauratie van een gevelfragment te Veere droeg de Vereeniging bij. De strijd voor de beplanting der wegen schijnt ook eenige resultaten te krijgen.

„Nehalennia" ontwikkelt groote activiteit. Het staat steeds op de bres.

De tentoonstelling van goede eenvoudige ontwerpen te Middelburg is zeer geslaagd.

De Vereeniging stelt ook gratis bouwkundige teekeningen voor eenvoudige woningen beschikbaar, maar er kwamen nog niet vele aanvragen in. Dat is jammer, want uit enkele afbeeldingen in het verslag (in dit nummer der „Bouwwereld" overgenomen) kan blijken, hoe met geringe middelen en wijzigingen een smakeloos, ordinair gevelontwerp kan worden verbeterd, alleen door vereenvoudiging.

Niet ieder optreden der actieve Vereeniging heeft succes, maar het draagt er toe bij de aandacht te vestigen op misstanden, het opent veler oog en wekt belangstelling. Op den duur zal het resultaat niet uitblijven. Het is echter zéér bevreemdend dat blijkens het verslag de Vereenigingen tot bevordering van het vreemdelingenverkeer er nog zoo weinig van overtuigd zijn dat natuur- en stadsschoon het fundament zijn van alle vreemdelingenverkeer en dat zij eene vereeniging als „Nehalennia" niet krachtig steunen.

De reorganisatie der Academie van Beeldende Kunsten en Techn. Wetenschappen te Rotterdam is, bij de installatie van den nieuwen directeur, de heer F. Bodenhausen, door den voorzitter van het bestuur in zijne rede ter sprake gebracht. Hij schetste daarbij ook de tegenwoordige organisatie der inrichting. Zij bestaat uit twee hoofdafdeelingen, die van kunst en die van techniek. (Bovendien is er nog eene machinistencursus die eene afzonderlijke plaats inneemt.) De hoofdafdeeling „kunst" wordt gesplitst in de afdeeling beeldende kunst en de afdeeling decoratieve kunst of kunst en nijverheid. De hoofdafdeeling „techniek" in de afdeeling bouwkunde en werktuigkunde, met eenerzijds de onderafdeeling tuinbouwkunde, anderzijds de afdeeling scheepsbouwkunde en electro-techniek.

Er is geen sprake van reorganisatie der afdeelingen Beeldende kunst en Decoratieve kunst. Wat betreft de gebruikelijke voorstelling dat de Academie zou worden vervormd in eene Middelbare Technische School, merkte de voorzitter op dat de technische afdeelingen reeds M. T. O. gaven, toen nagenoeg niemand in Nederland van dat onderwijs droomde Sinds jaren had zij een programma dat de quintessence uitmaakt van het M. T. O. = de vorming van opzichters, teekenaars, uitvoerders. Op het nieuwe programma zullen weliswaar voorkomen waterbouwkunde, landmeten en waterpassen.

Deze vakken kwamen echter ook reeds vroeger op het programma voor, maar voor het eerste meldden zich geene leerlingen aan en voor het tweede vak was vaak geene gelegenheid. Al worden ook leemten bij de reorganisatie aangevuld en het maken van begrootingen, vreemde talen, boekhouden en andere vakken voortaan onderwezen, het karakter der Academie verandert daarmede niet. Het karakter der school was: overdag in de werkplaats, 's avonds in de school. Aan de 3e en 4e klasse zullen nu dagcursussen worden toegevoegd die echter slechts aanvullend onderwijs moeten omvatten, zoodat de avondcursus een afgerond geheel blijft.

De spreker legde den nadruk er op dat de grondgedachte van de school was een logisch en praktisch verband te leggen tusschen het onderwijs en de werkplaats en kontakt te zoeken met het leven. Het was de kracht der Academie dat zij zich aanpastte aan de eischen der maatschappij. Maar zoolang er geen nieuw gebouw komt met zeer ruime localiteiten, zal iedere verbetering van het onderwijs niet tot uitvoering komen of ten doode zijn opgeschreven.

Een Nederlandsche „Werkbond" is volgens dagbladbericht opgericht, die op dezelfde grondslagen als de duitsche eene aesthetische verheffing der productie beoogt. Eene commissie bestaande uit 5 kunstenaars, 5 industriëelen en 2 belangstellenden zal de verdere voorbereiding ter hand nemen.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

Prijsvraag „Verzorgingshuis" Hilversum.

In afwijking van art. 12, laatste zinsneden, van het programma worden inlichtingen verstrekt tot 1 Augustus a. s. (inplaats van 1 Juli 1914).

INGEZONDEN

De stichting van een nieuwen en modernen schouwburg te Utrecht.

Bij nader inzien is in mijn stuk, voorkomende in „De Vooruitgang", weekblad voor de provincie Utrecht en omgeving (bijvoegsel bij den „Vrijzinnig-Democraat" van 20 Juni 1914), een onjuistheid geslopen welke verbeterd dient te worden.

Ik schreef daarin (zie het bericht in „Bouww." No. 25, blz. 203) dat het totaal bedrag van het honorarium, zijnde 5 % van de Aannemingssom, resp. Bouwsom, het bedrag voor de belooningen en prijzen der prijsvraag zal zijn; dat is natuurlijk niet 5 % maar,

0.67 % voor het voorloopig ontwerp
1.21 % „ „ ontwerp
0.36 % „ de begrooting
en 1.25 % „ de alg. details
dus 3.49 %

Indien echter niet alle Alg. details gevraagd worden, doch zooals meestal 't geval is, eenige geveldetails dan zal de 1.25 % daarvoor nog lager komen. Zoodoende kom ik op een eindrekening voor het te betalen honorarium aan den architect en de belooningen en prijzen der prijsvraag op 5 % + 3.49 % = 8.49 %.

„De Bouwwereld" leest, m.i. art. 16, Hoofdstuk 4, van de Alg. regelen voor Nat. Bouwk Prijsvragen anders als ik. Het totaal bedrag van belooningen en prijzen bij een prijsvraag in twee gedeelten zal m.i. dus 3.49 % van het volledig honorarium zijn en dus niet 2 × dat bedrag zooals de „Bouww." zegt, m.i. éénmaal voor de voorwedstrijd en éénmaal voor de eindwedstrijd.

De 8.49 % is dus het bedrag waarvoor niet alleen het ontwerp geleverd wordt, maar daarin is ook de leiding, toezicht, afrekening enz. begrepen (behalve reis- en verblijfkosten en honorarium der Jury). Want alhoewel natuurlijk niet opzettelijk zoo bedoeld, kan de leek bij 't lezen van 't stukje van de „Bouww." de gedachte krijgen dat het genoemde bedrag alleen voor het ontwerp betaald moet worden en is dat natuurlijk verre van juist. De redactie houde mij ten goede dat ik in de „De Vooruitgang" de zaak uiteenzette geheel overeenkomstig de bepalingen, welke door de bouwk. vereeniging vastgelegd zijn en dat ik dus geen kritiek, noch op 't Honorariumtabel, noch op de Alg. regelen voor Nat. Bouwkundige prijsvragen, uitoefende.

Ik krijg den indruk dat de „Bouww." zich met de bedragen, zooals die in voorgenoemde regelen voorkomen niet vereenigen kan.

Dit is echter een geheel ander punt en in zooverre sta ik naast de „Bouww." dat wij er voor dienen te zorgen dat door te groote uitgaven aan prijzen en belooningen, het systeem prijsvraag niet stranden mag. Het komt mij voor dat dit punt dan ook nader aandacht verdient.

C. J. de Haas,
Arch. B. N. A.

Wij meenen de becijfering der verschuldigde prijzen, belooningen en honoraria te hebben ontleend aan het artikel van den heer De Haas. Wij hebben er althans niet de algemeene regelen op nageslagen en daarop ook geene kritiek bedoeld. Mochten wij ons hierin echter vergissen (het artikel is thans niet meer ter onzer beschikking) ddn gelieven de heer De Haas en de lezers ons te verontschuldigen.

Red. „Bouww."

PERSONALIA

WILLIAM LOSSOW. †

24 Mei l. l. overleed op 62-jarigen leeftijd de Dresdensche architekt Lossow die sedert 1880 samen met Viehweger, sedert 1906 met Kühne, meerdere der belangrijkste nieuwe bouwwerken in Dresden en andere saksische steden ontwierp. Uit den eersten tijd dagteekenen het Victoriahaus te Dresden (in den trant van het Gewandhaus te Brunswijk), het Warenhaus Herzfeld, de garnizoenskerk (een dubbelbouw voor den protestantschen en den katholieken eeredienst). Aan het eind dezer ontwikkelingsperiode staat de kunstnijverheidsschool en het museum die den barokstijl vertoonen.

In 1906 werd Lossow benoemd tot directeur dezer school. In dat jaar verbond hij zich met zijn schoonzoon Kühne.

Terwijl volgens de necrologie in de „D. Bauz." Lossow artistiek initiatief voor nieuwe opvattingen en vormen miste, was Kühne een kunstenaar met zelfstandige opvatting en groote begaafdheid. De naam der firma Lossow & Kühne is verbonden aan de gebouwen der Kamers van Koophandel te Dresden en Plauen, aan het Ständehaus en de provinciale bank te Bautzen, de Synagoge te Görlitz, de nieuwe schouwburg te Dresden en het station te Leipzig. De „D. Bauz." meent in deze werken echter te bespeuren dat de artistieke belangen werden benadeeld door de commerciëele, overeenkomstig het algemeene lot van architekten-ateliers wier omvang de krachten van den artistieken leider te boven gaat.

Lossow verwierf groote verdiensten door de organisatie en het succes der 3e Duitsche Kunstnijverheidstentoonstelling, Dresden 1906.

XIIIE JAARGANG No. 28 15 JULI 1914

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

HET GEBOUW VAN HET „VEREIN DEUTSCHER INGENIEURE" TE BERLIJN

NADRUK VERBODEN.

(ZIE DE LOSSE PLAAT)

Het nieuwe, 5 Juni ingewijde gebouw van het „Verein Deutscher Ingenieure" te Berlijn, is eene weerspiegeling van den vooruitgang der duitsche techniek, wier beoefenaars zich tot eene, naar omvang en kracht eerbiedwekkende organisatie vereenigden. Het begin was bescheiden. In 1856 werd de vereeniging te Alexisbad in den Harz gesticht door 23 geestdriftige jonge ingenieurs. Zij gingen uit van drie hoofdgedachten: de vereeniging moest geheel Duitschland omvatten, in alle deelen zouden gewestelijke vereenigingen worden gesticht, en er zou een groot tijdschrift worden uitgegeven. Dat programma is vervuld. Door energie en doelbewuste arbeid nam de vereeniging onder flinke leiding een geweldige vlucht. De grafische voorstelling van het ledental vertoont eene ononderbroken stijgende lijn, die vooral tusschen 1890—1910 steil omhoog gaat. Den 1sten Maart l. l. bedroeg het ledental 24.600. De organisatie omspant de geheele wereld. Aangesloten zijn als zelfstandige groepen de vereenigingen van duitsche ingenieurs in Oostenrijk, Engeland, China en Argentinië, terwijl Noord-Amerika weldra zal volgen. In Duitschland verspreiden 48 aangesloten gewestelijke vereenigingen den invloed van het Verein.

De begrooting geeft eenig denkbeeld van den omvang der werkzaamheid. Die over 1913 sloot met 1.556.000 Mark ontvangsten en 1.511.000 Mark uitgaven. Het vermogen van het Verein bedroeg 1.850.000 Mark.

De organisatie is eenvoudig. Het Verein wordt geleid door een bestuur van 7 leden. Deze vormen samen met de afgevaardigden der gewestelijke vereenigingen den bestuursraad. Deze, die thans circa 100 leden telt, moet minstens éénmaal 's jaars vergaderen ter voorbereiding van de jaarlijksche algemeene vergadering. Deze beraadslaagt over statutenwijzigingen en over eerbewijzen die het Verein toekent, zij dient overigens voor wetenschappelijke en representatieve doeleinden en bevordert de onderlinge verstandhouding der leden.

Het derde hoofdpunt van het programma der oprichters leidde tot de nitgave van het „Zeitschrift des Vereins deutscher Ingenieurs", dat gelijk op met de vereeniging in omvang en bloei toenam. Aanvankelijk was het een maandblad, thans een weekblad. Aan dit blad — waarvan elk nummer gemiddeld 40 bladzijden beslaat en in eene oplage van 28.500 stuks verschijnt — wordt het leeuwendeel der uitgaven besteed n.l. 900.000 Mark (726.000 Mark aan het blad en 155.000 Mark aan verzendingskosten). Behalve dit weekblad geeft het Verein sinds 1908 uit een maandblad „Technik und Wirtschaft". Dit stelt zich ten doel in ingenieurskringen het begrip voor belangrijke oeconomische vraagstukken van openbare of partikulieren aard te verspreiden. Eene belangrijke publicatie van het Verein zijn de „Forschungsarbeiten auf dem Gebiete des Ingenieurswesens" waarin, sinds de oprichting in 1901, 155 afleveringen met afgeronde studies op technisch-wetenschappelijk gebied, het licht zagen. Voorts zijn verschillende boeken door het Verein uitgegeven, waarvan de „Beiträge zur Geschichte der Technik und Industrie" sinds 1909 geregeld als Jaarboek verscheen.

De kosten dezer bladen worden ruim opgewogen door de opbrengst der advententies (900.000 Mark). Anders zou deze uitgave niet mogelijk zijn aangezien het Verein 510.000 Mark contributies int. 150.000 Mark daarvan wordt aan de gewestelijke vereenigingen afgedragen en het overschot voor algemeene doeleinden besteed. Een belangrijk onderdeel daarvan is het steunen van wetenschappelijke studies op technisch gebied, welke sinds 1895 met meer dan 550.000 Mark werden gesubsidiëerd.

Waar wij ons als inleiding tot de beschrijving van het gebouw slechts ten doel stellen door eenige mededeelingen een denkbeeld te geven van de beteekenis van het Verein, zien wij er vanaf het overzicht op de verschillende werkzaamheden verder uit te werken.

Het Verein heeft echter vooral ook op het gebied van het technisch onderwijs, maar ook met betrekking tot het algemeen lager en middelbaar onderwijs, een levendige werkzaamheid ontwikkeld ten einde de voorbereiding van den technikus zoo doeltreffend mogelijk te doen regelen. Het heeft ook de gelijkstelling van den akademisch gevormden technikus met de afgestudeerden der universiteiten verdedigd en het streven bevorderd ingenieurs in de openbare en partikuliere besturen te doen opnemen. Normen, voor verschillende doeleinden en honorariumtabellen zijn vastgesteld. Voor de leden is een ondersteuningsfonds gesticht.

Eene zoo omvangrijke organisatie moet vooral voor

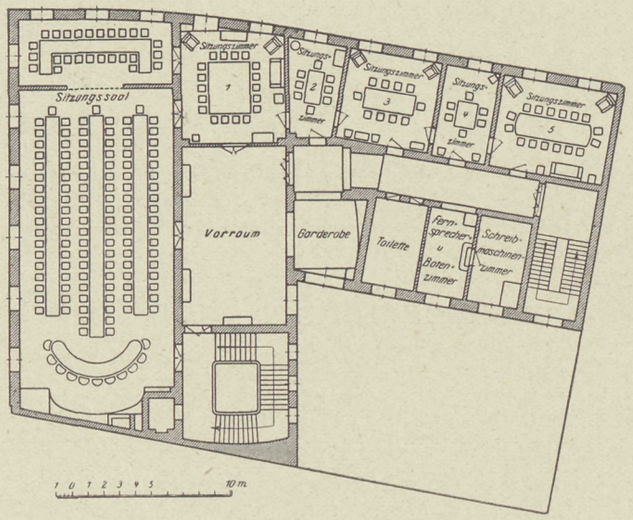

1E VERDIEPING

3E VERDIEPING

hare literaire ondernemingen over een groot bureau beschikken. De ontwikkeling daarvan is phenomenaal. Terwijl de eerste secretaris met een schrijftafel kon volstaan voor het afdoen der zaken werden in 1881 twee zolderkamers in gebruik genomen toen een tweetal medewerkers noodig bleken. In 1888 nam het Verein het tijdschrift in eigen beheer en vestigde het zich in een bescheiden huurwoning, waarin ook plaats was voor een teekenkamer ten dienste der redaktie. Na twee verhuizingen in telkens grootere lokaliteiten werd in 1897 de groote sprong gewaagd naar een eigen gebouw, Charlottenstrasse 43. De zaken breidden zich echter dermate uit dat reeds twee jaar later het Verein het oogenblik voorzag zich wederom grooter te moeten vestigen. Toen werden twee huizen aangekocht welke op de hoek van de Dorotheenstrasse en de Sommerstrasse, naast het Rijksdaggebouw, dus op den besten stand van Berlijn gelegen waren. Dat bleek een wijze voorzorg, want de toen reeds kostbare plek zou nu vrijwel onbereikbaar zijn geworden. Inmiddels breidde het bureau, staande onder de leiding van twee direkteuren, zich uit tot 66 ambtenaren. Elf hunner, akademisch gevormden, behartigen de redaktie.

In 1910 werd tot den nieuwbouw besloten. In een besloten prijsvraag werd uit vijf ontwerpen ter uitvoering aangewezen dat van Reimer & Körte, die ook in de prijsvraag voor het eerste Vereinsgebouw bekroond waren.

De afbeeldingen vragen slechts weinig toelichting. Bij de gevels werd getracht in het karakter van een deftig kantoorgebouw te blijven en den schijn te vermijden als wilde men de aandacht trekken naast het Rijksdaggebouw. De hoofdingang prijkt met de standbeelden (door Prof. Hahn) van Leibnitz, den schepper van de analyse van het oneindige, die baanbrekend de mathematische grondslagen der ingenieurswetenschap bevorderde en van Otto von Guericke, de maagdenburgsche burgemeester die door de uitvinding van luchtpomp en electriseermachine omvangrijke natuurkundige gebieden ontsloot. In de borstweringen der eerste verdieping vormen de medaillons door Hugo Lederer van beroemde ingenieurs uit de 19e eeuw een eere-galerij: Werner Siemens, Alfred Krupp, Ferdinand Schichau, August Borsig, Julius Weisbach, Ferdinand Redtenbacher, Friedrich Harkort, Nikolaus Otto, Eugen Langen en Georg Reichenbach.

De beganegrond is voorloopig verhuurd. Hier beschikt het Verein over een groote hal met wanden van istrische kalksteen terwijl zuilen van veroneesch marmer de zoldering schragen.

De eerste verdieping bevat de groote zaal voor 200 zitplaatsen — die ook uitwendig door de hooge ramen gemarkeerd is — en voorts een vijftal vergaderkamers. De vergaderzaal maakt eene uitzondering op de overigens eenvoudige, zakelijke afwerking. Plafond en wanden zijn in notenhout betimmerd. Het fries in de nis achter de bestuurstafel toont eene allegorische voorstelling door Prof. Hugo Vogel. De ingenieurskunst is gesymboliseerd door eene ideale vrouwengestalte, zij is omgeven door de voorstellingen der afzonderlijke vakgebieden. Boven drie deuren zijn schilderingen aangebracht: Alexisbad waar het Verein gesticht werd, de Technische Hoogeschool te Charlottenburg als vertegenwoordigster der technische onderwijsinrichtingen en het Deutsche Museum te Munchen dat in 1903 op eene algemeene vergadering van het Verein opgericht werd.

De hal voor de groote zaal heeft een hooge eikenhouten betimmering met banken. Het hoofdtrappenhuis bezit geschilderde glazen met de wapens der steden waarin aangesloten vereenigingen zijn gevestigd; ook de kleine vergaderzalen (waarvan er drie genoemd zijn naar de leiders van het Verein, Grashof, Peters en Euler) werden eenigszins rijker behandeld.

De 2e verdieping is grootendeels door leeszaal en boekerij ingenomen. De 3e en 4e verdiepingen bevatten

HET GEBOUW VAN HET „VEREIN DEUTSCHER INGENIEURE" TE BERLIJN
ARCHITEKTEN REIMER & KÖRTE
BIJVOEGSEL VAN „DE BOUWWERELD" VAN 15 JULI 1914. NUMMER 28

de kantoren der administratie — waarvan alleen de bureaux der beide direkteuren iets rijker behandeld zijn — en der redaktie, alsmede een groote teekenzaal.

In het dak ingebouwd zijn de archieven, een tweetal woonzalen met keuken en buffet ten gerieve van de ambtenaren.

Dit gebouw is in ieder opzicht door zijn degelijke en zakelijke opvatting met ingetogen rijkdom ter gepaster plaatse, en door zijn omvang (bouwsom 900.000 Mark, terrein enz. 1.100.000 Mark), een monument voor het Verein en het is de afspiegeling van den geest die dit door eensgezinden arbeid groot en sterk maakte.

AUTOMATISCHE REGELING VAN TEMPERATUREN

NADRUK VERBODEN

De automatische regeling van temperaturen heeft gedurende tientallen van jaren een technisch probleem gevormd, aan welks oplossing een groot aantal bekwame mannen gewerkt hebben. Wel is het principe der oplossing reeds lang bekend en moet men ook toegeven, dat enkele toestellen geconstrueerd zijn, die onder bepaalde omstandigheden bevredigend functionneeren, doch deze zijn zeer gecompliceerd van constructie, er treden veelvuldig storingen op, ze zijn van korten levensduur en de aanschaffingsprijs is te hoog om een meer algemeene toepassing ervan mogelijk te maken.

Het principe der automatische temperatuurregeling berust hierop, dat men in de kamer, of in de vloeistof waarvan men de temperatuur wenscht te regelen, een soort thermometer ophangt, d. i. een met een vloeistof gevulde buis, welke vloeistof bij het toenemen der temperatuur uitzet en omgekeerd, bij het dalen der temperatuur, inkrimpt. Door een dun buisje wordt dit toestel dan in den regel hydraulisch met een klep, afsluiter of dergelijke verbonden, die dan op hun beurt den warmtetoevoer aldus regelen, dat bij stijgende temperatuur de betreffende klep of afsluiter langzamerhand wordt gesloten en bij dalende temperatuur, geleidelijk weder geopend. De uitzetting van vaste lichamen, zoowel als van vloeistoffen en gassen, bij het stijgen der temperatuur, berust op een natuurwet, welke reeds voor eeuwen bekendheid heeft verkregen. De groote moeilijkheid, bij het construeeren van een in alle opzichten practisch bruikbaar toestel voor de automatische temperatuurregeling, was het duurzaam en betrouwbaar overbrengen van de bij temperatuurschommelingen optredende volumeveranderingen op de afsluitklep. De meest voor de hand liggende oplossing was wel de constructie, waarbij in geval van uitzetting (dus bij stijging der temperatuur) een zuiger wordt weggedrukt, welke zich door den daarop werkenden druk eener veer, bij daling der temperatuur weder in tegenovergestelde richting beweegt. Wanneer een dergelijk toestel nieuw is, werkt het mechanisme naar behooren, doch reeds na korten tijd zijn kleine ondichtheden niet te vermijden en elk druppeltje, dat tusschen zuiger en cylinderwand komt en verdampt, werkt nadeelig op de werking van het toestel, totdat tenslotte na korter of langer tijd het toestel zoo onnauwkeurig functionneert, dat het in het geheel niet meer kan worden gebruikt.

Toen is men het met z.g. membranen gaan probeeren, doch daarbij deed zich een andere moeilijkheid voor: de beweging, door de uitzetting en inkrimping van het membraan verkregen, is zoo gering, dat de benoodigde lichthoogte niet wordt bereikt.

Van verrassenden eenvoud bleek tenslotte de oplossing van het probleem te zijn. Reeds was voor andere doeleinden patent genomen, op een procédé om uit normale rood- of geelkoperen buis, absoluut dichte buigzame metalen slangen te vervaardigen. Men kwam nu op het idee deze buigzame metalen slangen inplaats van de membranen, bij de automatische temperatuurregeling toe te passen, doch het resultaat stelde aanvankelijk de verwachtingen teleur. De slang was te stijf en te weinig elastisch, gaf eveneens een te geringe lichthoogte en keerde niet betrouwbaar en snel genoeg in den oorspronkelijken stand terug.

Toen gelukte het een procédé te vinden, waardoor men den bovenbedoelden metalen slangen de eigenschappen kon verleenen, welker ontbreken de practische toepassing voor het beoogde doel nog in den weg hadden gestaan. Door een bijzondere bewerking verkreeg de slang een verhoogde en duurzaam gelijkmatige veerkracht en een grooter uitzettingscoëfficient. Op de toepassing van deze, op speciale wijze vervaardigde slangen, voor warmteregeling en andere aanverwante doeleinden, werd patent genomen.

Alvorens de „Samson"-toestellen, welke op het hierboven omschreven principe berusten, meer in details te gaan bespreken, willen wij eerst even de kern van al deze toestellen, het uitzettingslichaam, de „Samson"-patroon genaamd, aan een nadere beschouwing onderwerpen.

Het uitzettingslichaam bestaat uit een metalen slang van buitengewoon groote elasticiteit, aan welker toepassing hierboven reeds eenige woorden zijn gewijd. Deze slang nu wordt in een metalen buis gemonteerd en met een vloeistof van hoog uitzettingscoëfficient, zoodanig gevuld, dat de vloeistof niet in het inwendige van de slang kan binnendringen. De beide einden van de slang worden zorgvuldig dichtgesoldeerd; deze afsluiting is van groot belang, want het is duidelijk, dat de vloeistof bij sterke verwarming een hoogen druk ontwikkelt en dat iedere druppel, die op de een of andere ondichte plaats kan ontwijken, de werking van het toestel onmiddellijk zou beïnvloeden. Bovendien zijn ook alle aan slijtage sterk onderhevige deelen, als

gummi, e. d. bij de constructie zorgvuldig vermeden.

De wijze van inbouwen van de patroon is zeer verschillend en hangt geheel af van het toestel, waarin ze moet worden gebruikt.

Hieronder volgt thans een beknopte beschrijving der „Samson"-toestellen, die tot dusverre in de praktijk uitstekend hebben voldaan.

Beginnen wij met den trekregulateur, welke ten doel heeft bij warmwaterketels voor centrale verwarming de sterkte van het vuur, overeenkomstig de temperatuur van het ketelwater, te regelen. Het eigenlijke uitzettingslichaam is hier in een metalen huls gestoken, welke laatste in het ketelwater gedompeld wordt. Door een hefboomoverbrenging wordt door het uitzettingslichaam de luchttoevoerklep aan den ketel in beweging gebracht.

In fig. 1 is een dergelijk toestel op één der welbekende Strebelketels gemonteerd.

In fig. 2 zien wij een radiateur en daarnaast aan den wand, een toestel voor de regeling van

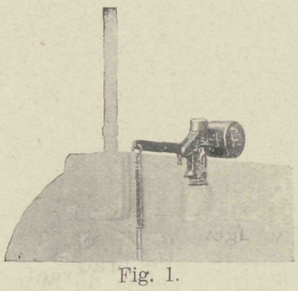

Fig. 1.

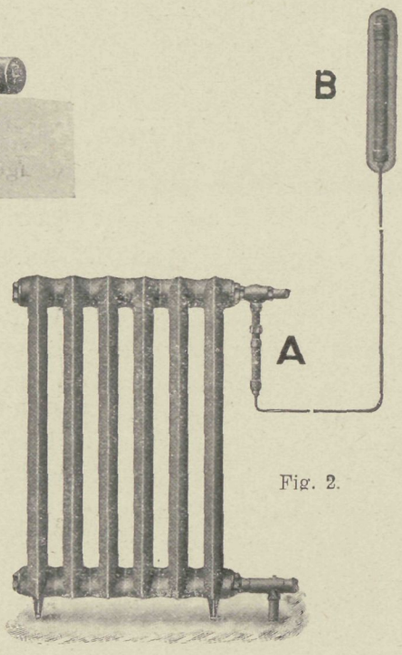

Fig. 2.

kamertemperaturen opgehangen, terwijl fig. 3 deze beide toestellen in doorsnede weergeeft.

De werking komt in het kort op het volgende neer:

Op een geschikte plaats in de kamer, die voor de bepaling van de temperatuur het meest geschikt is, wordt de temperatuurpatroon B, die de gevoeligheid van een thermometer bezit, aan den wand gehangen. Door een dun, luchtledig buisje is ze met de arbeidspatroon A verbonden, welke aan den radiateurafsluiter is aangebracht. Het vloeistofreservoir van patroon A staat derhalve met dat van patroon B in directe hydraulische verbinding. Zet nu bij temperatuurstijging de temperatuurpatroon B uit, dan wordt deze beweging op de arbeidspatroon A overgebracht, welke den radiateurafsluiter langzaam maar zeker afsluit. (Zie fig. 4.) De uitstekende, betrouwbare plaatsing

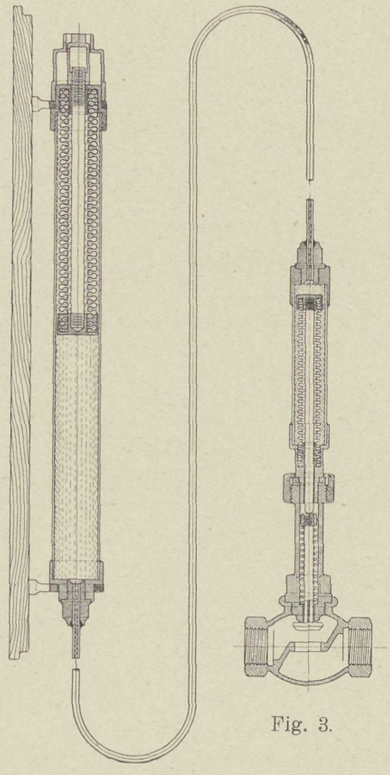

Fig. 3.

Fig. 4.

van de slang komt in de afbeelding zeer duidelijk uit. Iedere verpakking is vermeden; de beide einden van de slang zijn zorgvoldig ingesoldeerd, hetgeen een duurzame afsluiting verzekert en de mogelijkheid van verdamping der vloeistof, resp. vermindering der betrouwbare werking, ten eenenmale uitsluit. Daarbij komt nog, dat de vloeistof, welke voor dit doel wordt toegepast, trots haar hoog uitzettingscoëfficient, moeilijk verdampt. (geen ether of iets dergelijks!)

De voordeelen van een automatische regeling van de kamertemperatuur behoeven wel niet uitdrukkelijk in het licht te worden gesteld. Vooral voor schoolgebouwen, ziekenhuizen, hotels, publieke gebouwen, schepen, enz., waar de bediening van de verwarmingsinstallatie nog al eens te wenschen overlaat en waar een gelijkmatige temperatuur toch zeer gewenscht is, verdienen de „Samson"-toestellen warme aanbeveling. Doch ook in woonhuizen geven zij een verhoogd genot van de toepassing der centrale verwarming; daarbij komt, dat ze oververwarming der kamers onmogelijk maken en derhalve de daaraan verbonden kolenverspilling voorkomen, zoodat ze ook nog bezuinigend werken. Bij alle installaties, die van „Samson"-toestellen zijn voorzien, vindt men overal een gelijkmatige temperatuur.

Fig. 5 vertoont een dergelijk toestel, toegepast bij een warmwaterbereidings-installatie. Terwijl in het eerste geval de kamertemperatuur blijvend op

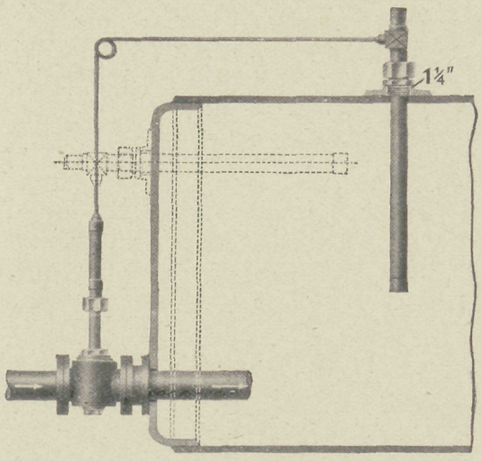

Fig. 5.

een bepaalde hoogte moest worden gehouden, moet in het laatste geval het warme water een gelijkmatige temperatuur behouden opdat dit, zooals bijv. bij douche-installaties, met een steeds gelijkmatige temperatuur zal uitstroomen. Overigens is de werkingswijze geheel gelijk aan die van het hierboven, ter regeling van kamertemperaturen, beschreven toestel.

Tenslotte wenschen wij nog op een toestel te wijzen, dat eveneens in de verwarmingstechniek een belangrijke en doelmatige toepassing heeft gevonden. Als bekend mag worden verondersteld, dat bij elke stoomverwarmingsinstallatie, stoom in den vorm van water neerslaat en nu moet er voor worden gezorgd, dat dit water uit den radiateur kan afvloeien; daarbij

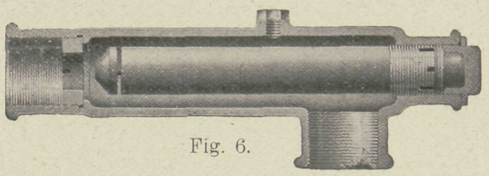

Fig. 6.

mag echter, zonder noodzaak, geen stoom ontsnappen. Hiervoor zorgen de „Samson"-condenswaterafleiders. Van hun goede werking hangt ook de goede werking van de geheele verwarmingsinstallatie af, vóór alles echter ook de geruischlooze werking. De werking dezer „Samson"-afleiders is zoodanig, dat, wanneer de patroon met stoom in aanraking komt, de metalen slang samengedrukt en de afsluiter gesloten wordt. Zoodra de stoomtoevoer ophoudt en zich water heeft verzameld, opent zich de afsluiter weer, totdat het water is weggeloopen en opnieuw stoom toetreedt.

Een bijzonder voordeel der „Samson"-afleiders is hun duurzame betrouwbaarheid, dat nog door geen ander systeem is geëvenaard. Neemt men daarbij in aanmerking den grooten eenvoud in de constructie, dan komt men tot de conclusie, dat in deze toestellen een technische uitvinding van groot belang is gedaan, met behulp waarvan het is gelukt, voor een aanzienlijk aantal problemen in de verwarmingstechniek, een inderdaad volledige oplossing te vinden.

Z.

(„Ind. Gids", Maandblad van R. S. Stokvis & Zn., Ltd.)

EEN NIEUW PLEISTERMATERIAAL

NADRUK VERBODEN.

Sinds kort brengt de „Nederlandsche Steenbeschermerfabriek" te Nijmegen een nieuw pleistermateriaal in den handel, waarvan zij op grond van langdurige proefnemingen overtuigd is dat het absoluut bestand is tegen ons klimaat.

Het bestaat uit dezelfde bestanddeelen als de natuur-zandsteen, doch is op chemische en mechanische wijze zóó gebonden dat het waterdicht is. Kleur en uiterlijk zijn gelijk aan die van natuurzandsteen, soortelijk gewicht, zwaarte, scherpte van korrel evenzoo. Daar de fabriek de grondstoffen zelf maalt kan het materiaal in elke gewenschte maat van korrel worden geleverd, fijn of grover al naar de aard der toepassing dat in een gegeven geval medebrengt. Van dit materiaal worden vervaardigd volgens teekening alle bouwornamenten, voorts ook dorpels, lateien, afdekkingen en wat dies meer zij.

Ook voor tuinversieringen, vazen, beelden, vijvers, banken, pergola's leent het nieuwe materiaal zich uitstekend.

Men kan het desgewenscht bewerken als gewone zandsteen, behakken, frijnen, schuren en beeldhouwen. Ook kan het toegepast worden ter bepleistering van gevels, waarbij een beslist waterdichte en krimpvrije bedekking wordt gewaarborgd, zoodat ook geen gevaar voor stukvriezen bestaat.

Het schilderen, silicaten of op andere wijze waterdicht maken der gevels (eene bewerking die bovendien op gezette tijden moet worden herhaald) kan bij bepleistering in dit materiaal achterwege blijven, zoodat de meerdere kosten ruimschoots worden teruggevonden. Daarbij vertoont het aldus behandelde vlak ('tgeen in verschillende tinten kan geschieden) niet de saaie en doodsche kleur eener cementbepleistering.

Dit nieuwe materiaal is geenszins bedoeld als een imitatief-materiaal, als een surrogaat voor zandsteen. Voor gevelbepleistering is het eene veredelde, verbeterde cementbepleistering, wat de Duitschers noemen „Edelputz", voor andere toepassing zou men het eene verfijnde betonmenging kunnen noemen. Het zal nu van de toepassing afhangen dat het niet wordt misbruikt voor onjuiste vormen en onware effekten, die door voegverdeeling en andere voor zandsteen karakteristieke uiterlijkheden, deze willen imiteeren.

DE BESCHERMING VAN GEWAPEND-BETON GEBOUWEN TEGEN BLIKSEM

NADRUK VERBODEN.

Prof. RUPPEL (Frankf. a. M.) behandelde in het „Deutsche Beton Verein" bovenstaand onderwerp. In deze rede, welke in de „D. Bauz." is opgenomen, wordt er op gewezen, dat bij blikseminslag in gebouwen van gewapend beton — waarvoor de spreker de kans grooter acht dan in een gemetseld gebouw — slechts weinig gevaar te duchten is. Het ingewikkelde metalen geraamte verleent een goede bescherming zelfs als het niet speciaal met het oog op bescherming tegen bliksem is aangelegd. In ieder geval is de toestand gunstiger dan bij een huis met ijzeren balken, die niet onderling zijn verbonden.

Een gewapend-beton gebouw dat gekonstrueerd is zonder op bescherming tegen bliksem te rekenen, kan achterna beveiligd worden door het dak te voorzien van een nokleiding, die verbonden wordt met de metalen goten, afvoerbuizen en, op minstens twee plaatsen, met de hoogst gelegen ijzeren wapening.

De ijzeren wapening in het gebouw die door haar samenhang den metallischen weg voor de afleiding van den bliksem biedt, moet geaard worden. Daartoe wordt de wapening op enkele plaatsen — het aantal is afhankelijk van den omvang van het gebouw — blootgelegd en door klemmen gekoppeld aan een aardleiding. Heeft het gebouw waterleiding en centrale verwarming of andere metalen leidingen, dan moeten deze zoowel beneden als op de hoogste punten op een of meer plaatsen worden verbonden onderling, met de wapening en met de nokleiding.

De spreker was van oordeel dat het met het technisch gevoel streed om de groote metaalmassa's nog door enkele draden te willen beschermen. Wanneer een afzonderlijke bliksemafleider van gewoon systeem op een gewapend-betonkonstruktie wordt aangebracht, zal, zelfs als de bliksem op het gebouw mocht overslaan, het samenhangend ijzeren geraamte een goeden afleider vormen (vooral wanneer, hetgeen raadzaam is, de ijzeren wapening verbonden is met de aardverbinding van den bliksemafleider).

Wanneer op het aanbrengen van een bliksemafleider op een gewapend-betonkonstruktie reeds bij den bouw wordt gerekend, dient op de navolgende wijze te worden gehandeld.

Bij het aanbrengen van eene bescherming tegen bliksem van gebouwen van gewapend beton moet allereerst worden gezorgd voor eene passende opvanginrichting. Deze worde geplaatst op de bekende gevaarlijke punten. Bestaat het dak uit gewapend beton, dan kan men eenvoudig staven ijzer, die door draadomwikkeling verbonden zijn met de ijzeren wapening, buiten het dak laten uitsteken. Deze staven moeten worden aangebracht op de punten der gevels; bij torens moeten zij worden verlengd tot de spitsen der torens, bij schoorsteenen moeten zij langs den schoorsteen worden opgetrokken. Zij kunnen bestaan uit het ronde ijzer dat bij de wapening gebruikt is, of uit gegalvaniseerd bandijzer 25 × 3 mM. In het algemeen beboeven zij niet meer dan 25 cM. buiten het gebouw uit te steken.

Wanneer het dak zeer lang is, zal men behalve de opvangstangen op de hoeken en op de schoorsteenen, ook op afstanden van 5—10 M. langs den nok nog eenige stangen plaatsen. Wanneer op het dak grootere metaalmassa's aanwezig zijn, als bijv. telefoonrekken en dergelijke, moeten deze, voor zoover zij niet in verbinding staan of kunnen worden gebracht met de ijzeren wapening, ook met de opvanginrichtingen verbonden worden.

De afleidingen van de opvanginrichtingen of van de nokgeleiding ontstaan van zelf, wanneer het dak in gewapend beton of in ijzer gekonstrueerd is. Dan heeft de bliksem gelegenheid om, het ijzer volgend: 1°. in het inwendige de waterleiding en langs deze den bodem te bereiken of 2°. van de ijzeren wapening over te springen op de goten en afvoerpijpen en dëze tot den bodem te volgen. Deze beide wegen moeten zoo worden aangevuld dat geene vernieling kan worden teweeggebracht. Voor den weg door de ijzeren wapening kan dit bereikt worden door reeds de deelen bij het monteeren der wapening onderling met bandijzer en draad te verbinden. Daar dit toch reeds geschiedt, heeft men slechts aan de overgangsplaatsen van onderslagen op kolommen bijzondere verbindingen aan te brengen. Bij het groote aantal van zulke verbindingen heeft het slechts eene ondergeschikte beteekenis zoo de verbindingen niet bijzonder goed zijn of zoo bij het aanstampen van het beton de een of andere draad verschoven wordt. Wil men bijzonder voorzichtig zijn, dan kan men nog dunnere, gemakkelijk aan te brengen ijzeren staven of banden onmiddellijk van boven naar beneden laten doorloopen en ze door draadomwikkeling met de hoofdbewapening verbinden. Om de verbinding met de uitwendige metaaldeelen goed te kunnen doorvoeren, verdient het aanbeveling om reeds bij het maken van het dak enkele ijzerdeelen te laten uitsteken en ze met de goten te verbinden.

Wanneer de daken niet uit gewapend beton of ijzerkonstruktie bestaan, dan moet langs den nok eene leiding worden aangebracht, òf uit gegalvaniseerd bandijzer van 25 × 2 mM. òf uit koperdraad van 7 mM. doorsnede. Deze nokleiding moet van opvanginrichtingen op de einden en op de andere uitstekende hoeken van het dak worden voorzien. De dakleiding kan bij daken die met grint zijn bedekt, gerust in het grint worden gelegd en met de zinken opstanden worden verbonden. Bijzondere stangen en dergelijken zijn natuurlijk overbodig. Daarentegen verdient het aanbeveling om schoorsteenen en ventilatiekanalen die het dak doorboren met de dakleiding te verbinden.

De nokleiding met hare opvanginrichtingen moet worden verbonden met 1°. de naastbijliggende gewapend beton deelen van het gebouw 2°. de dakgoten en afvoerpijpen. Voor het laatste doel wordt minstens aan elk der beide uiteinden van het gebouw van de nokleiding eene leiding met gelijke doorsnede als deze, gelegd naar de goten. De verbinding met de gewapendbetonkonstruktie kan eenvoudig binnen het gebouw, maar liefst ook op minstens twee plaatsen, geschieden. Voor onderlinge verbinding der ijzeren wapening kan, gelijk reeds aangegeven is, gezorgd worden door het aanbrengen van eenige draadverbindingen.

Bij de vloeren en zuilen dient men eenige ijzerdraden te laten uitsteken die verbonden kunnen worden aan de leidingen in het huis (water, gas, verwarming, vacuüm-leiding der stofzuiginrichting). Bij een normaal woonhuis verkrijgt men door deze verschillende pijpen gemakkelijk 20 geleidingen, die van bovenaf deels tot in den bodem loopen. Wanneer de leidingen onderling en met de ijzeren wapening worden verbonden, dan heeft dit ook nog het voordeel dat eventueele storingen door vagabondeerende stroomen worden onschadelijk gemaakt. De door gebreken in electrische leidingen ontstane stroomen vinden dan een aaneensluitenden metalen weg en er kunnen geen electrolytische vernielingen ontstaan.

Ook beneden in het gebouw worden enkele uitstekende stukken ijzer aangebracht, die verbonden worden met de ijzeren wapening der loodrechte zuilen, met de afvoerbuizen evenals met de waterleiding en de andere leidingen.

Bijzondere aardverbindingen zijn daar overbodig. Wanneer echter geene waterleiding aanwezig is, dan moet men op ongeveer 1,5 à 2 M. van het gebouw op ongeveer 40 cM. diepte een leiding van verzinkt of verlood ijzer (25 × 3 mM.) of van koperdraad van 8 mM. leggen, die eene lengte van minstens 30 à 50 M. heeft en deze met de uitstekende stukken ijzer en met de afvoerpijpen verbinden.

De lengte der aardleiding hangt af van de grootte van het gebouw. Men zal ze in vele gevallen doelmatig als een ringleiding om het gebouw aanleggen. Het aanbrengen van aardplaten is niet noodig. Wil men de aardleiding verbeteren, dan brengt men van haar uit aftakkingen aan naar vochtige plekken en plaatst aan haar einde buizen van 1 à 2 duim, die men in den grond slaat.

Wanneer de natuurlijke bliksemafleider die bestaat uit het ijzeren geraamte van een gewapend betongebouw, op die wijze wordt aangevuld, dan moet een bliksemafleider ontstaan, die door het groote aantal zijner afleidingen en door de groote doorsneden eene zekerheid waarborgt die iedere bijzonderen bliksemafleider minstens evenaart.

GEMENGDE BERICHTEN

De dreigende ontsiering van het Oosterdok te Amsterdam is ook in het voorloopig verslag der 1e Kamer ter sprake gebracht. Daarbij is ook gewezen op de mogelijkheid om de noodzakelijke uitbreiding van het rangeerterrein van het C. S. te vinden door demping van de landswerf die weldra vrij komt. Door deze oplossing zou inderdaad niet alleen de ontsiering van het stadsschoon worden voorkomen, maar zij zou ook het voordeel bezitten, dat het rangeerbedrijf minder aanleiding tot overlast kon geven.

Andere leden der 1e Kamer meenden echter dat aan het bezwaar der ontsiering, na de groote ontsiering van vroeger, niet al te veel gewicht mocht worden gehecht. Wij kunnen zulke onverschilligheid niet onderschrijven. Dat indertijd een groote fout begaan is, kan geen reden zijn om alle verdere gevolgen zonder verzet te aanvaarden.

Eene tentoonstelling van architektuur te Domburg wordt vanwege „Nehalennia" gehouden. Als voorbeelden van goede huizen zijn ten eerste aanwezig de boerenhuizen uit het werk van H. v. d. Kloot Meyburg, vervolgens afbeeldingen van oude Walchersche huizen, met als kontrasten daarnaast „moderne" huizen uit den laatsten tijd. Voorts zijn aanwezig talrijke modellen van arbeiders- en boerenwoningen, afbeeldingen van andere fraaie gebouwen, voorbeelden van goede en slechte raamverdeelingen en ten slotte de dorpskerken, geteekend door H. van der Kloot Meyburg.

De toren van Loenen. Naar aanleiding van het artikel: „De Toren van Loenen" (zie „Bouww." Nr. 25), waarvan het „N. v. d. D." melding maakte, wordt aan dat blad een oud vers gezonden. Het werd, zoo men zegt, gemaakt door den heer van Kroonenburg, naar aanleiding van het rechtzetten van den toren door een zekeren Van der Pauw. Bij een familie van dien naam werd dat gedichtje bewaard, en een goede 50 jaar geleden, liet de vader der inzendster het door een calligraaf overschrijven, waarna, het, omlijst, een eereplaats kreeg tusschen de stop- en merklappen — ook in lijsten.

Genoemde familie bewoonde toen een boerderij, genaamd „Van Ouds de Ridderhofstad Mijnden", gelegen waar de (Loosdrechtsche) Dregt in de Vecht loopt.

Nog heet een laantje bij Loenen 't Kroonenburgerlaantje, naar 't slot van dien naam, volgens Witkamp in 1837 gesloopt.

Het versje luidt als volgt:

Deez toren, schoon gebouwd, prijkt boven vele dorpen,
In hoogte sterk en schoon; is nogthans onderworpen,
Gelijk als alle ding; die met den tijd vergaan, —
Zijn grondslag was verrot en kon niet langer staan,
En uit zijn middelpunt wel elf voet geweken,
Bracht vreeze aan den mensch, ook huizen zouden breken.
De Hemel, die 't voorziet, schenkt middel aan de hand.
Zendt Gerrit van der Pauw, die bracht hem weer tot stand,
Die zet hem. als van ouds, recht op zijn oude palen,
In alles wel bezorgd, dat hij niet licht zal dalen.
Deez eer komt van der Pauw, het vaderlijk behulp
Aan zijn Hoogedelheid, den heer van Kroonenburg.

De ontsierende reclame in de Provincie Utrecht neemt sterk toe, nu zij in de aangrenzende provincies Noord- en Zuid-Holland verboden is. Langs de spoorlijnen naar Utrecht en Amersfoort verrijzen telkens nieuwe borden, die met schreeuwende kleuren en opvallende vormen de aandacht vragen voor koek etc. Een der afschuwelijkste verkondigt tusschen Baarn en Amersfoort (maar er zullen wel elders ook soortgelijke borden staan) de lof van Amsterdam als woonstad. Dat bord is wel het toppunt van wansmaak.

De Provinciale Staten schijnen echter niet van plan die ergerlijke ontsiering te stuiten. Zij vatten blijkbaar niet welk een algemeen belang hier op het spel staat, althans over het van verschillende zijden gesteunde adres der „Club van Utr. leden v. h. Gen. A. et A." werd in de Prov. Staten het doodvonnis zonder meer uitgesproken. Verleden jaar konden de heeren zich nog verschuilen achter het voorwendsel dat het een Rijkszaak gold. Dat ging echter niet meer sinds de Minister van oordeel bleek dat deze aangelegenheid door provincie en steden moest worden geregeld. Wij hopen dat de beslissing der Prov. Staten van Utrecht eene aanleiding zal worden om alsnog op een Rijkswet aan te dringen in den trant als er in het buitenland reeds meerdere bestaan.

Stedelijke kunstzorg te Keulen. De stad Keulen heeft, naar wij in „Der Baumeister" lezen, een navolgenswaardig voorbeeld gegeven door de aanstelling van een stedelijken „Denkmalpfleger", die met ruime bevoegdheden is toegerust. Zijn taak omvat: het toezicht en het onderhoud der aan de stad behoorende kerkelijke en wereldlijke gebouwen die uit historisch oogpunt belangrijk zijn, het opnemen van oude woonhuizen en het toezicht als zij verbouwd of afgebroken

worden, het opzicht op alle monumentale gebouwen met betrekking tot veranderingen aan die gebouwen zelf (in het bijzonder van de kerken) of aan hunne omgeving, op oude bouwfragmenten en vondsten, de medewerking bij aankoop van architektonische onderdeelen voor het historische museum, de voorbereiding voor de inventaris der monumenten der Rijnprovincie (monumenten-statistiek en wereldlijke gebouwen van Keulen), de medewerking bij het ontwerpen van het plaatselijk reglement tegen ontsieringen, het houden van voordrachten en het opteekenen van persoonlijke herinneringen. Wanneer een architektuurmuseum wordt gesticht, aanvaardt hij de inrichting en leiding daarvan.

Voor de eerste maal is in het ambt benoemd de vroegere Stadtbaurat HEIMANN, die groote verdiensten heeft verworven met betrekking tot de zorg voor de stedelijke oude gebouwen.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Gewapend-Betonvoorschriften vastgesteld in de verg. van 23 Maart 1912 v. d. afd. voor Bouw- en Waterbouwkunde v. h. Kon. I. v. I. met aanteekeningen door D. KRUYFF C.-I. Tweede herziene druk. — L. J. VEEN. Amsterdam.

H. J. van der Veen. Civ.-Ing. Graphische statistiek. De berekening van balken, vakwerken en kapgebinten. Derde verbeterde druk. — L. J. VEEN. Amsterdam.

Oude gevels te Dordrecht. 12 verschillende briefkaarten. Tweede serie. Uitgevers A. G. VERSTEEG & J. VAN DE WEG. Dordrecht. — Prijs per map f0.40 franco per post.

Hoeveel ook reeds verdween en, wat erger is, nog noodeloos verdwijnt (zie het relaas van Mr. OVERVOORDE in de reeks „Sloopend Herboren Nederland" in „Buiten") om, en dat is het ergste, door minderwaardigen nieuwbouw te worden vervangen, toch bleef in Dordrecht, als herinnering aan den ouden kunstzin en welvaart, nog gespaard een zeldzame schat aan fraaie gevels en gevelfragmenten uit alle ontwikkelingsperioden der vaderlandsche bouwkunst. De beide series briefkaarten welke bij de uitgevers VERSTEEG & VAN DE WEG het licht zagen, geven in goede opname en uitvoering een welgekozen overzicht van dien architektonischen rijkdom: voorbeelden van eenvoudige en meer gedetailleerden bouw, uit de 16e, de 17e en de 18e eeuw. Ook de 19e eeuw is er op vertegenwoordigd: hare produkten kijken soms ter zijde van het afgebeelde kunstwerk nog even om den hoek, en dan rijst niet zelden de vraag, hoe met mogelijkheid naast zóó schoone oude gevels, zóó afgrijselijke en wanstaltige voorbeelden van smaakverbijstering konden verrijzen. Die gedachte kan echter niet het genot bederven en de verspreiding dezer reeks afbeeldingen zal dan ook niet nalaten voor deze uiterst karakteristieke bouwkunst meerdere bekendheid en sympathie te werven.

Beide series bieden voor het luttele bedrag van 80 cents samen bij franco toezending een inderdaad belangwekkende reeks der fraaiste Dordrechtsche gevels. Zij illustreeren de ontwikkeling van het oorspronkelijke plaatselijke type met zijne kunstige metselwerken (vele gevels waren proefstukken) tot de bewuste en strenge „architektuur" in klassieken en baroktrant die omstreeks het midden der 17de eeuw de speelsche, ongedwongen renaissance verdringt.

Serie van vijf kaarten en plattegronden van Rotterdam. W. ZWAGERS. Rotterdam. 1914. (Prijs in koker f1.90 in portefeuille f2.40.)

Zwagers' Groote Gids voor Rotterdam. Samengesteld door een ambtenaar in dienst der gemeente Rotterdam. Met tachtig foto's, vier plattegronden in de 60 cents editie (of zes plattegronden in de 90 cents editie). Rotterdam 1914. W. ZWAGERS.

Op vier bladen (de 5e kaart geeft een beeld van de ontworpen verbeteringen in de binnenstad) geeft deze reeks van kaarten een sprekend overzicht van de ontwikkeling van Rotterdam. De eerste kaart, door JACOB VAN DEVENTER in 1562, toont de kleine schoenvormige kern van oud-Rotterdam, waarbij de Blaak en de Oude Haven nog buiten den stadswal vielen en in groote trekken de stad begrensd is westelijk door den tegenwoordigen Coolsingel, zuidelijk door Blaak en Nieuwe Haven, terwijl de Goudsche Singel met noord-westelijke verloop de derde zijde vormt.

Maar reeds de plattegrond van BALTHASAR FLORIS VAN BERCKENRODE uit 1626 toont tot welk een uitbreiding de handel had geleid. Eenerzijds is de lijn van den Coolsingel tot de Maas doorgetrokken, anderzijds die van den Goudschen Singel; Blaak, Leuvehaven, Wijnhaven, Nieuwe en Oude Haven en Haringvliet zijn binnen het stadsgebied getrokken en vormen eene — blijkens de kaart toen nog niet geheel volbouwde — handelswijk.

Die uitbreiding volstaat — evenals de amsterdamsche uit de 17de eeuw — voor eeuwen. Althans de plattegrond van TEMMINCK uit 1839 vertoont slechts weinig verandering in het stadsplan.

Eerst de laatste kaart — Rotterdam in 1913 — getuigt van de buitengewone vlucht die Rotterdam in de laatste kwarteeuw nam. Maar het imposante komplex havens vindt geen tegenhanger in eene fraaier ontwikkeling der eigenlijke stad. Dor en armoedig is de uitleg der woonwijken, waaronder de stad door de onverschilligheid harer vroegere overheid voortaan zal blijven gebukt gaan. Eerst in de laatste jaren kondigt zich eene verbetering aan.

De laatste kaart eindelijk, met het plan tot verbetering der verkeerswegen in de binnenstad, verraadt het streven het nuttige te verbinden met het scheppen van eene monumentale stadskern, als past bij de beteekenis der handelsmetropole.

Deze reeks van opvolgende plattegronden eener stad in de verschillende fazen harer ontwikkeling is voor hen wien de ontwikkeling van onzen stedenbouw interesseert, ongetwijfeld van bijzonder belang.

Voegen wij er bij dat de kaarten op oud-Hollandsch papier in flink formaat zijn uitgevoerd.

Deze kaarten moeten worden bekeken in verband met de Gids door Rotterdam, welke tal van historische bijzonderheden in woord en beeld (foto's van oude toestanden en verdwenen stadsgedeelten) geeft. Met ziet de stad zich dan gaandeweg ontwikkelen en zal moeten waarnemen dat in de vorige eeuw die ontwikkeling doorgaans geene verfraaiing bracht in architektonisch opzicht.

Bouwkundige versieringsvormen door H. Sutterland Leeraar M. O. ten dienste van ambachtsscholen en teekenscholen, bouwkundigen, opzichters, teekenaars en candidaten v. d. teekenacten Md en Me — Leiden. A. W. SIJTHOFF's Uitg. Mij. 1914 (45 platen in portefeuille f3.90).

De voorbeelden in dit werk zijn van zeer ongelijke verdienste. De meest simpele ontwerpen zijn doorgaans de beste. Maar er zijn niet weinig ingewikkelde, gezochte en met pieterig steekwerk mooi-gemaakte oplossingen. De ontwerper heeft daarbij eene zekere voorliefde voor gestyleerde beesten, maar die eischen eene zóó vaardige behandeling dat men met de toepassing zeer voorzichtig moet zijn. Daarbij komt de geprezen logica wel eens in het gedrang, zooals bij het sleutelstuk onder een moerbalk dat op twee papegaaien rust. Het is verwonderlijk dat iemand — wien een gestucadoord plafond geen gevoel van veiligheid geeft en die moer- en kinderbinten wenscht — op dat idee komt.

De grootere werkstukken, de schuifwand met buffetten, de huisontwerpen en ook verschillende kleinere (de keukenschoorsteen!) waren voor den indruk van dit werk — zoowel wat de teekening als het ontwerp betreft — beter achterwege gebleven. In de richting van „Heemschut" — met welks streven de heer A. J. VAN ACHTERBERG Dir. A. B. S. Leiden in een o i. veel te hoog gespannen voorwoord dit werk in verbinding brengt — zullen de gegeven voorbeelden naar wij vreezen niet werken.

Integendeel, zij zullen de neiging tot krulletjes en geestigheden veeleer aanwakkeren. En dan die tirade in het voorwoord over „persoonlijke kunst"! Zij, voor wien dit werk blijkens den titel bestemd is, doen beter zich aan goede voorbeelden te houden. Eene zinsnede als deze: „Het doet daarom goed als wij jonge krachten, beu van al die namaak en grootdoenerij, werk zien leveren dat onze beschaving streelt en ons niet doet wanhopen aan een hernieuwd leven onzer kunst" wekt bij degenen voor wie dit boek bestemd is, slechts aspiraties op, waaraan zij op eene enkele uitzondering na niet kunnen beantwoorden

PERSONALIA

J. F. L. FROWEIN. †

Te 's Gravenhage is onverwacht overleden de heer J. F. L FROWEIN. Zijn naam als architekt is in hoofdzaak verbonden aan de restauratie van meerdere bouwwerken, waarvan wij noemen: die der kerken te IJselstein, Vlissingen en Binnenwijzend (die van de Groote Kerk te Alkmaar was hem dezer dagen opgedragen), de torens van Sprang en Soest, de Noord-Hollandsche raadhuizen van Jisp en Graft en van Heringa State te Marssum. Eigen ontwerpen mocht hij slechts in gering aantal verwezenlijken: de Oranje-Societeit en de melkinrichting aan de Stadhouderslaan te 's Gravenhage. FROWEIN heeft groote belangstelling getoond in de oplossing van het Haagsche Raadhuisvraagstuk en zijn ontwerp daarvoor heeft destijds levendige besprekingen uitgelokt.

KAMPEN. HET HUIS „BURGHOUT". ARCH. G. B. BROEKEMA

XIIIE JAARGANG No. 29 — 22 JULI 1914

DE BOUWWERELD

RED.: J. H. W. LELIMAN B.-I. AMSTERDAM. UITGEVER: F. VAN ROSSEN

J. VAN DER BREGGEN. IETS OVER UITBREIDINGSPLANNEN

NADRUK VERBODEN.

Een ontwerp van een uitbreidingsplan, 'tzij dit betreft de uitbreiding van de bestaande kom, 'tzij dit betreft een geheel nieuwen aanleg, moet rekening houden met technische en aesthetische eischen.

Deze laatste komen niet voort uit een zucht, om wat moois te scheppen, maar om het wonen van de menschen aantrekkelijk te maken. Het is toch niet gezellig om te midden van een zee van huizen te wonen, die zich door niets onderscheiden en dus een doodschen aanblik geven. Hierbij komt nog het straatrumoer en den hinder van stof en het is te begrijpen, dat het wonen in zoo'n straat een hemelsbreed verschil is met het wonen in een vrije, landelijke omgeving. Hieraan is tegemoet te komen, door bovengenoemde fouten bij nieuwen aanleg te voorkomen. Dit streven vooral bestaat bij tuinsteden.

Te ontkennen valt niet, dat het dikwijls hoogst moeilijk is om alle bezwaren te overwinnen voor het verkrijgen van een aesthetisch geheel.

Wij zullen thans in het kort aangeven, op welke wijze een uitbreidingsplan ontworpen moet worden.

Vooreerst zijn hoofdverkeerspunten langs den kortsten weg met elkaar te verbinden. Toegangen tot deze punten dienen eveneens zoo kort mogelijk te zijn. In de eerste plaats heeft men dus de verkeerswegen te ontwerpen. Hieraan sluiten zich de woonstraten. Deze zijn nevenstraten, die voor het plaatselijk verkeer bestemd zijn.

Overigens zijn drie systemen voor het stratennet te onderscheiden: r e c h t h o e k-, d r i e h o e k- en r a d i a a l s y s t e e m.

Het rechthoeksysteem leidt tot ééntonigheid, omwegen, moeilijke oriënteering. Rechthoeken zijn beter dan kwadraten. Bovengenoemde bezwaren zijn te ondervangen door diagonaalstraten.

Het driehoeksysteem is alleen toe te passen voor de hoofdstraten. Nevenstraten kunnen hierop loodrecht uitkomen. Het bezwaar is het ontstaan van spitse hoeken, die echter af te snijden zijn. Voor nieuw-

aanleg van grooten en bepaalden omvang is dit systeem wel geschikt.

Het radiaalsysteem is voor een spoedig verkeer naar buiten het geschikste en het past zich meestal bij het bestaande het beste aan. Men moet evenwel te ver gaande wiskundige regelmatigheid vermijden. De uitbreiding volgens dit systeem gaat meestal gepaard met de beide systemen voor de woonwijken.

Evenwel valt op te merken, dat de strenge doorvoering van een bepaald systeem niet altijd tot een goed ontwerp leidt. Immers het ontwerp dient rekening te houden met bestaande behoeften; de hoofdpunten van het verkeer langs den kortsten weg met elkaar te verbinden, in verband met plaatselijke omstandigheden.

Voor bouwblokken zijn voldoende, maar niet te groote afmetingen aan te houden Voor de bepaling der diepte voor de bouwterreinen, is maar niet eenvoudig het dubbele van de diepte der daarop te bouwen woningen aan te nemen, maar rekening te houden met het feit, dat zoowel winkels als woonhuizen daarop gebouwd kunnen worden; ook de hoogte van de te bouwen woningen is van invloed. Voor de eengezinswoning is een diepte van 10—15 M., voor burgerwoningen een diepte van 20—30 M. aan te nemen. De vrije ruimte achter de woningen is voor de eerste minstens 25 M., voor de laatste 40—50 M. De lengte der bouwblokken moet in drukke wijken hoogstens het dubbele der breedte bedragen, terwijl in stille wijken de lengte ongeveer driemaal de breedte kan bedragen. De afmetingen der bouwblokken kunnen dus gemiddeld als volgt aangenomen worden:

	Diepte	Lengte
Voor arbeiderswoningen	30—45 M.	140 M.
„ kleine woningen met verdieping	50—60 „	130 „
„ winkels e. d.	60—80 „	120 „

	Breedte	Diepte
Voor eengezinswoningen:		
a) bij gesloten bouwwijze .	70— 80 M.	160 M.
b) bij open bouwwijze .	80—100 „	160—200 „
„ industrie en landbouw	100—200 „	200 M. en meer

Voor groote fabrieken zijn de afmetingen 300 en 600 M. en meer. Bouwblokken voor kerken zijn 30 bij 60 M. tot 40 bij 80 M. aan te nemen. Voor marktpleinen is ongeveer 3000 M². noodig. Vervolgens neemt men voor scholen 5000 M². ruimte aan.

Hoewel het bouwen langs straten hoofdzakelijk zal afhangen van de bepalingen der bouwverordening, zijn toch wel eenige algemeene regels aan te geven.

Men heeft de open bouwwijze, wanneer iedere woning op zichzelf staat. Wil men het licht ook zijdelings doen toetreden, dan moet men den afstand tusschen de woningen op minstens 3 M. aannemen. De open bouwwijze is zeer aan te bevelen voor woonwijken, indien de prijs voor het bouwterrein niet te hoog is. Bij de gesloten bouwwijze staan de woningen zijdelings tegen elkander en lucht en licht kunnen alleen van voren en van achteren binnentreden. Daardoor wordt de diepte van het gebouw tot zekere grenzen beperkt. Het midden tusschen beide genoemde bouwwijzen is die, waarbij men twee of meerdere woningen aan elkander bouwt, en dan een zekere tusschenruimte openlaat.

Met het aanwijzen van bepaalde bouwblokken, heeft men rekening te houden met het doel, waarvoor de daarop te bouwen woningen zullen dienen en is er onderscheid te maken tusschen arbeiderswoningen, eengezins- en meergezinswoningen, winkels en fabrieken. Voor arbeiderswoningen en kleine burgerwoningen zijn aangewezen goedkoope bouwterreinen, die niet te ver van fabrieken en winkelstraten zijn gelegen of wel door verkeersmiddelen daarmede verbonden zijn. Dit betreft ook de eengezinswoning, terwijl de meergezinswoningen niet te ver van het centrum gelegen moeten zijn.

Winkels zijn het beste nabij hoofdverkeerspunten en aan de hoofdstraten te projecteeren. Goede verbinding met stations, havens enz. is daarvoor van belang. Voor fabrieken is te rekenen op gemakkelijke gelegenheid voor uitbreiding en dichte ligging bij de spoorlijn. Om aan bovengenoemde voorwaarden gemakkelijk te kunnen voldoen is het beste om ieder soort gebouwen in bepaalde wijken onder te brengen. Voor iedere wijk zijn dan verschillende eischen in de bouwverordening op te nemen.

In ons land hebben de meeste gemeenten voor de heele gemeente dezelfde bouwverordening. Zoo vindt men daarin b.v. nieuw aan te leggen wegen moeten een breedte hebben van zooveel meter. Zoo'n verordening houdt dus geen rekening met het feit, of zoo'n weg bestemd is voor het verkeer of wel dat hij een woon- of winkelstraat wordt. Dit standpunt is foutief. Daarmede gaat men willens en wetens het bouwen van de eengezinswoning, van zoo'n groot sociaal belang, tegen. Wat voor nut heeft het, dat een woonstraat dezelfde breedte heeft als een verkeersweg en door hierin geen verschil te maken, maakt men het bouwterrein toch voor de eengezinswoning onnoodig duurder, daar een groot deel daarvan onbebouwd moet blijven voor de aan te leggen straat, kosten die dus weer komen op het bouwterrein der woning. Om nu te hooge prijzen per woning te voorkomen, ziet men nu het bouwterrein meer rendabel te maken, door de woningen boven elkander te gaan stapelen. Voorts is te bedenken dat hoe breeder de straten zijn, des te duurder zij in aanleg en des te duurder in onderhoud zijn. Het heeft daarenboven ook geen ander doel, die te groote breedte. Immers de eengezinswoning behoudt de volle toetreding van licht en lucht bij minder straatbreedte dan voor het verkeer vereischt wordt, door haar betrekkelijk geringe hoogte. Werkelijk het wordt tijd, dat men onze bouwverordeningen, o.a. op dit punt, eens gaat herzien.

Rechte straten zijn voor aanbouw en het verkeer gunstig, maar bij eenigszins groote lengte zijn zij eentonig. In geen geval moet de lengte meer dan 1 K.M. bedragen. Het verdient aanbeveling om het eentonige van rechte wegen te voorkomen door afwisseling in breedte, beplanting enz. Deze variaties dienen door vorm en massa zoo sterk in het oog te loopen, dat zij het geheele straatbeeld beheerschen. De rechte straat kan in verband met smaakvoller aanbouw natuurlijk ook verre van eentonig zijn. Gebogen straten geven meestal een levendig straatbeeld, zelfs ook bij afwezigheid van rijk architectonische gebouwen. Bij te groote kromming wordt een goed overzicht moeilijk en bij groote lengte leveren zij voor het verkeer moeilijkheden op.

Bij het aannemen van de richting van straten is erop te letten, dat een rij woningen niet steeds in de schaduw blijft. Het is van te groot hygiënisch belang te achten, dat de zon tot iedere woning toegang kan hebben.

Wat het lengteprofiel der straten aangaat, zoo dient men met het verkeer, afwatering, kosten enz. rekening te houden. De grootste helling moet niet meer dan 1 : 10, beter slechts 1 : $12^1/_2$, liefst nog minder bedragen. Voor afwatering is slechts 1 : 200 noodig.

Het opnemen van pleinen in uitbreidingsplannen is een zaak van groot gewicht. Oorspronkelijk dienden zij voor het houden van markten enz. Men treft deze dan ook meestal om kerken aan en bij groote openbare gebouwen. Tegenwoordig ontwerpt men pleinen, om de stadbewoners gelegenheid te geven, om in de buitenlucht te kunnen vertoeven. Men noemt hen daarom dan ook de longen der gemeente. Zij dienen met schaduwrijke boomen beplant te worden. Groote pleinen zijn bij stations noodzakelijk. Meermalen is de wenschelijkheid betoogd, dat op iedere 10 inwoners 1 M². plein-oppervlakte aanwezig is. In het algemeen is het doelmatig om meerdere kleine pleinen aan te leggen dan enkele groote. Pleinen voor ontspanning dienen aangelegd te worden als tuinen en parken. Daarin kunnen kinderspeelplaatsen opgenomen worden. Het verkeer moet langs zulke pleinen gehouden worden. Bepaald onpractisch is het te noemen, wanneer men dit dwars door het plein leidt.

De breedte van straten is afhankelijk van dat verkeer, doch ook van de hoogte der gebouwen, die daaraan komen te liggen. Een wagen neemt 2.50 M. breedte in beslag. Een weg waarlangs dus twee wagens elkaar moeten kunnen passeeren heeft een breedte van minstens 6 M. noodig.

Men acht een breedte van 7 M. voldoende voor wegen, waar drie, een breedte van 9 M. voldoende voor wegen, waar vier wagens elkaar moeten kunnen passeeren. Deze breedte is dan gemeten van trottoirband tot trottoirband. Voor wandelwegen rekent men 1 M. breedte voor ieder persoon. Trams hebben 2 M. breedte; bij dubbel spoor legt men de assen der rails (2.50) 3.00 M. uit elkander, zoodat men zich tusschen twee elkaar voorbijrijdende trams kan bewegen.

De helling van straten moet zoo klein mogelijk gehouden worden en liefst niet meer dan 1 : 20 bedragen. Straten met hellingen van 1 : 16 en daarboven leveren moelijkheden voor het verkeer op; grootere hellingen dan 1 : 10 zijn voor woonstraten zelfs af te keuren.

Voor plattelandsgemeenten is onderscheid te maken tusschen wegen, waarlangs al of niet uitsluitend landbouwers wonen. Voor het eerste geval zijn verhoogde voetpaden hinderlijk. De rijweg verkrijgt alsdan een breedte van 6 M. Aan weerszijden is een verhard voetpad van 1 M. breedte aan te leggen en voor de gebouwen een ruimte van 1.5 M. open te houden voor het plaatsen van wagens en afladen van allerlei voorwerpen. Zoodoende komt men tot een breedte van 11 M. (fig. I), die voldoende is, om bij aanbouw van middelmatig hooge gebouwen de vrije toegang van lucht en licht te verzekeren.

Heeft men met groote landbouwbedrijven te maken, dan is een open ruimte van 1.50 M. breedte voor de gebouwen niet voldoende te achten en is de breedte daarvan op 2.50 M. aan te nemen. Met het oog op een drukker verkeer is de verkeersweg op 7.5 M. aan te nemen, die door voetpaden van 1.25 M. ingesloten wordt, zoodat de totale straatbreedte alsdan 15 M. wordt (fig. II).

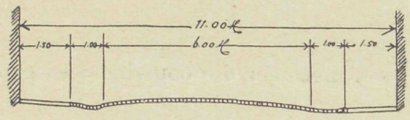

fig. I

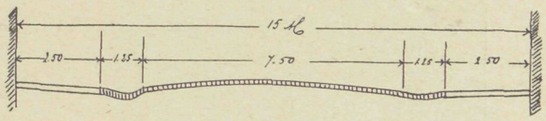

fig. II

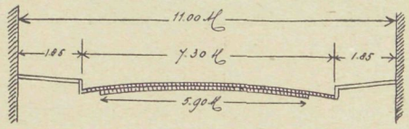

fig. III

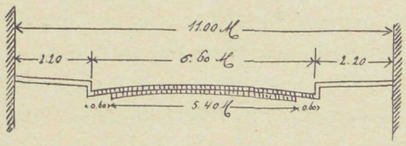

fig. IV

Voor straten, waaraan niet uitslutend de landbouwbevolking woont, zijn verhoogde voetpaden toe te laten, daar de toegang tot de woningen daardoor vergemakkelijkt wordt. Voor straten met weinig verkeer kan de breedte der trottoirs op $^1/_6$ der totale breedte (fig. III) bij drukker voetgangersverkeer op $^1/_5$ der totale breedte aangenomen worden (fig. IV).

(Slot volgt.)

PROVINCIALE ONTSIERING VAN GRONINGEN

In de provincie Groningen wordt eene gewestelijke electriciteitsvoorziening aangelegd. Daarvoor zijn noodig transformatorenhuisjes. Dergelijke gebouwtjes leenen zich uitermate voor eene typische architektonische oplossing. De provinciale waterstaat wien het ontwerp werd toevertrouwd, heeft zich van die mogelijkheid echter geene rekenschap gegeven. Wie de bijgaande afbeelding beziet, zal althans moeten toegeven dat het moeilijk, zoo niet onmogelijk is, eene meer ordinaire oplossing te denken. In dit product wijst alles — het geheel, de hoofdvorm, maar ook ieder onderdeel, geen uitgezonderd — op de volslagen afwezigheid van eenig aesthetisch ontwikkeld gevoel.

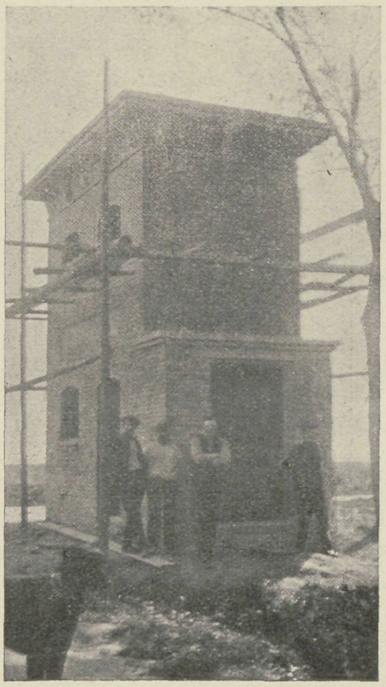

Zag men dit ontwerp op de tentoonstelling van leerlingenwerk eener ambachts- of burgeravondschool, men zou geen gunstigen indruk van het daar ontvangen onderwijs krijgen. En werd het voorgelegd door een plattelands-ambachtsbaas, men zou er een nieuw bewijs uit putten voor den achteruitgang en de verwildering van het vak. Te moeten denken dat zulk een treurig voorbeeld van wansmaak naar alle waarschijnlijkheid de oogen passeerde van vele autoriteiten, zonder door één dier in technisch of juridisch-administratief hoogstaande personen finaal te worden afgekeurd, is een droevige en beschamende aanwijzing van de eenzijdige ontwikkeling onzer hedendaagsche kultuur.

De plompe hoofdvorm van slechte verhoudingen, de door eenige slecht verdeelde gaten onderbroken muren, de strook met het — N.B. cementen — opschrift, de kroonlijst met de consoles en de geheele onbeholpen behandeling van den lageren aanbouw, alles is architektonisch even slecht en misstaat in iedere omgeving. Zij zijn zoo slecht dat zelfs begroeiing ze niet zou kunnen redden. Het kòn met geen mogelijkheid banaler, armzaliger gedacht zijn, voor zoover het begrip „denken" dan hier nog mag worden toepasselijk geacht.

En welbeschouwd is een dergelijk product van wansmaak te ergerlijker omdat zonder meer kosten, zonder in iets aan de doelmatigheid te kort te doen, de indruk gemakkelijk heel anders had kunnen zijn. Onverschilligheid, gedachteloosheid, onmacht? De eene verklaring zou niet minder treurig zijn dan de andere. Sinds jaar en dag wordt geklaagd over de ontsiering van stad en land door wanstaltigen nieuwbouw en wordt als een overtuigend middel ter bestrijding o.a. bepleit dat de overheid bij hare werken het goede voorbeeld dient te geven.

In plaats echter dat aan de plattelandsbouwkundigen een lesje in goeden smaak en welverzorgd werk wordt gegeven, eene opwekking om ook bij eenvoudig utiliteitswerk aanbillijke eischen van schoonheid te beantwoorden, gaat de Groningsche provinciale overheid voor met het slechte voorbeeld. Zoo zal het Groningsche platteland voor lange jaren ontsierd blijven door aantallen van wrochtsels die aan het komende geslacht zullen overleveren welke een diepe inzinking en achterlijkheid de aesthetische kultuur des lands nog in 1914 vertoonde.

Dit geval kan echter eene aanleiding worden om in andere provincies waar het plan bestaat tot provinciale electriciteitslevering over te gaan, bijtijds aandacht aan het vraagstuk te wijden.

Wij hopen dat de aandacht daarbij niet alleen aan de noodige gebouwtjes zal worden gewijd maar ook aan de netten zelf. Deze zullen in onze mooie oude steden tot schromelijke ontsieringen leiden wanneer zij niet met de noodige zorg worden aangelegd, of — op de wijze als bijv. in Naarden geschiedde met het Raadhuis — op vandalistische wijze tegen mooie gebouwen worden bevestigd.

Het zal in belangrijke gevallen aanbeveling verdienen om op buitenlandsch voetspoor (het mooie oude stadje Lemgo bijv.) ter wille van het karakter en de schoonheid van bijzonder fraaie stadsgezichten, plaatselijk af te zien van een hinderlijk bovengrondsch dradennet, maar zich de kosten van een kabel te getroosten.

Men mag vertrouwen dat Heemschut tijdig de noodige stappen zal ondernemen om in andere provincies de autoriteiten op te wekken bij den aanleg der electrische netten en al wat daarbij behoort, tot in onderdeelen — want het schuilt vaak in kleinigheden — ook een aesthetisch advies naast het technische in te winnen. De kosten daarvan spelen in verhouding tot de betrokken sommen geen rol en zij zijn niet weggeworpen.

BESCHERMING TEGEN ROEST

NADRUK VERBODEN.

Tengevolge van de sterke onderlinge konkurrentie der speciale anti-roestverven en de daardoor vereischte noodzakelijkheid, om verfsoorten te leveren die in technisch opzicht goed zijn, kan men thans met de verf voor ijzeren bouwwerken en hare deugdelijkheid zeer tevreden zijn. Immers, enkele voorwerpen hebben onder alle ongunstige invloeden van weersgesteldheid en verkeer 10 tot 12 jaar hun verflaag behouden; in het algemeen overtreffen de bekende anti-roestverven den verlangden garantietijd van doorgaans 5 jaar met 3 à 4 jaar. Men moet daarbij uitgaan van de veronderstelling dat deze verven goed verwerkt en aangebracht worden en het ijzer zelf voor het verven op de juiste wijze is voorbereid.

Vóór de konstruktiedeelen worden in elkander gezet, moeten zij op grondige wijze worden gereinigd van stof, vuil, hamerslag en roest.

Dit kan langs den natten weg geschieden door afwasschen of afbijten met zoutzuur. Na deze behandeling worden de ijzeren stukken in grootere of kleinere bakken gedoopt in een bad, bestaande uit eene 6 % zoutzuuroplossing; zij blijven daarin ongeveer twaalf uur. Na dat tijdsverloop worden zij er uit verwijderd, met borstels gereinigd en in een bad van kalkwater gebracht. Door vervolgens af te spoelen in schoon water en in kokend water uit te koken, worden ook de laatste sporen van zuur verwijderd. Dit voorschrift leidt zeker tot een goed resultaat, maar kan wegens de benoodigde installaties en zijne omslachtigheid slechts in bijzondere gevallen worden toegepast, bijv. wanneer met het oog op de latere toepassing der ijzeren voorwerpen aan de pijnlijkst nauwkeurige arbeid waarde moet worden gehecht.

Doorgaans wordt het ijzer door afschuieren met ijzeren borstels of met schrapers gereinigd. Kleine roestvlekken kunnen daarbij met petroleum spoedig worden verwijderd, wanneer naderhand door afwrijven met droge lappen ook zorgvuldig gewaakt wordt dat elk restant van petroleum wordt verwijderd. Ook kan de roest met de lamp worden afgebrand, en met het beste resultaat bedient men zich in groote bedrijven van de zandstraal.

De volgens het een of ander der genoemde precédé's gereinigde voorwerpen moeten dan met dun vloeibaar, sneldrogend, water- en zuurvrij lijnolie-vernis aan alle kanten worden bestreken. Vervolgens worden zij te drogen gezet, waarbij, tot de olielaag voldoende gedroogd, gezorgd moet worden voor bescherming tegen vocht, stof enz. In dezen toestand moeten zij worden getoond aan den toezichthoudende ambtenaren.

Voor het oliën mag slechts de beste lijnolie-vernis worden genomen, wijl alleen deze in bijzondere mate de eigenschap bezit bij het opbrengen van een dunne laag, te drogen en een harde, niet kleverige laag te vormen. Ook bij alle volgende keeren dat geschilderd wordt moet het gebruik van zoogen. „Firnisersatz" en dergelijke surrogaten in plaats van lijnolie-vernis ten strengste worden vermeden. Laatstbedoeld materiaal is in de laatste jaren zeer veel in prijs gestegen en er zijn surrogaten op de markt gekomen, die wel aanmerkelijk goedkooper zijn dan zuivere lijnolie, maar in vergelijk met deze wat samenstelling en hoedanigheid niet gelijkwaardig mogen worden geacht.

Na afdoening der bij de voorloopige oplevering eventueel noodzakelijk geachte werkzaamheden en na vernieuwing van de daarbij mogelijk beschadigde afdekking volgt het schilderen met de voorgeschreven grondverf. Hiervoor wordt meestal menie of de voor dekverf voorgeschreven verf gebruikt.

Vroeger was in de officiëele voorschriften bepaald dat ook alle oppervlakten, waarmede de afzonderlijke gedeelten van een konstruktie elkander raken, met een grondverf uit loodmenie of een andere beproefde verf moesten worden voorzien. De nieuwe bepalingen eischen dat niet meer, maar schrijven slechts voor dat de voegen tusschen de aanrakingsvlakken zoo zorgvuldig moeten worden gestopt dat op die plaatsen zich geen water kan verzamelen en zich dus geen roest kan vormen.

Het ligt voor de hand dat het gronden van de grootste beteekenis is voor de houdbaarheid van de volgende verflagen. Daarom bestaan dienaangaande zuiver omschreven en scherpe bepalingen.

De werkzaamheden van het oliën en gronden worden gewoonlijk in de konstruktiewerkplaatsen zelf uitgevoerd. Daarbij kunnen zich twee gevallen voordoen. Of de werkplaats koopt het verfmateriaal en laat het werk uitvoeren door zijn eigen werklieden; dan ontstaan echter, wanneer naderhand het verfwerk tot opmerkingen aanleiding geeft, juridische kwesties, n.l. of de verf dan wel de uitvoering de schuld draagt. De andere weg is dat het gronden geschiedt door werklieden van de verffabriek, hetgeen echter licht tot moeilijkheden in het bedrijf der konstruktiewerkplaats leiden kan.

Deze moeilijkheden kunnen worden vermeden, wanneer, zooals Reg. en Baurat Schaper in het „Zentralblatt der Bauverwaltung" 1912 heeft voorgesteld, de afzonderlijke konstruktiedeelen slechts in uitstekend geolieden toestand op het werk komen, want eene goed uitgevoerde olielaag beschermt het ijzerwerk gedurende den korten tijd van het transport en het monteeren met volkomen zekerheid voor roestvorming en daarna kan dan het gronden geschieden.

Na afloop van het opstellen en monteeren der konstruktiedeelen op het werk moeten alle openingen tusschen de deelen waarin zich water kan verzamelen volkomen worden dichtgestopt en zorgvuldig geschilderd. Voorts moet bijzondere opmerkzaamheid worden ge-

schonken aan de plaatsen waar zich water kan verzamelen. Is men algemeen bij de konstruktie reeds bedacht zulke waterzakken te vermijden, zoo is dit dikwijls toch niet mogelijk. Er moet dan door bijzonder zorgvuldig verven en voor afvoer van het water door het boren van gaten worden zorg gedragen. Is het laatste niet mogelijk dan moeten de bedoelde plaatsen met asphaltlak of een ander geschikt materiaal worden gevuld.

Reinigen, oliën en gronden der bij het monteeren aangebrachte bouten moet vervolgens geschieden. Dan moet de grondverf van de geheele konstruktie nog eens zorgvuldig worden onderzocht of bij het transport of het monteeren beschadigingen zijn voorgekomen welke moeten worden hersteld.

Hierna moet de aannemer het geheele ijzeren bouwwerk voor de eerste maal schilderen met de in zijn bestek precies voorgeschreven, als goede roestbescherming bekende olieverf. Dikwijls wordt met het oog op de mechanische afslijting nog een volgende tweede en derde deklaag geëischt, die natuurlijk eerst na volkomen droging van de eerste kunnen worden aangebracht. Daarmede is dan de eerste reeks verfwerken waarmede een ijzeren bouwwerk na zijn voltooiing moet worden voorzien, gereed.

Alle oppervlakken van het ijzerwerk, die met aarde, steenen, kiezel, zand, mortel of muurwerk in aanraking komen, moeten na de eerste behandeling met lijnolie niet met olieverf, maar met goede, verwarmde asphaltlak worden bestreken.

De beschreven verflagen zijn de ondergrond voor alle latere; zijn zij niet deskundig en zonder fouten uitgevoerd, dan zal ook de hoedanigheid en duurzaamheid van alle volgende verflagen in gevaar zijn, ten zij de oude, onderste verflagen volkomen verwijderd wordt. Moet een reeds geschilderde konstruktie na jaren worden overgeschilderd, dan moet erop worden gelet dat roest en de losse plekken van de vroegere verflagen volkomen worden verwijderd, vóór nieuwe verf wordt aangebracht.

Gelijk reeds vermeld is, hebben de meeste autoriteiten nauwkeurige voorschriften over bescherming tegen roest der onder hun beheer staande ijzeren bouwwerken, uitgevaardigd.

Hoewel nu deze voorschriften preciese aanwijzingen geven over materiaal, omvang en opvolging van werkzaamheden van het verven, zijn bij de uitvoering toch nog verschillende punten van belang die — deels geheel van zelf sprekend — toch uit onoplettendheid, dikwijls ook om geld uit te sparen, worden verwaarloosd.

Vóór alles moet zorgvuldig worden onderzocht of het ijzerwerk volkomen droog is, want de beste verf kan nooit op een vochtigen ondergrond houden. Men vermijde dus zooveel mogelijk het schilderen bij mistig of vochtig weer. Is dit niet mogelijk, dan is het wenschelijk dat droge doeken gereed liggen, waarmede het ijzer telkens over een stuk van ongeveer 1 M². wordt droog gewreven.

Voorts moet de verf geheel gereed voor het gebruik worden aangevoerd, omdat anders met het oog op den geringen prijs gaarne lijnolie-surrogaat wordt toegevoegd, hetgeen, zooals boven is opgemerkt, niet mag worden toegestaan. Eventueel noodige verdunningsmiddelen moeten dan ook niet door den schilder, maar door de verffabriek worden geleverd.

Wordt de olieverf bewaard in groote bakken, dan moet de inhoud goed worden omgeroerd, eveneens moet ook in de verfpotten bij het gebruik de verf dikwijls worden geroerd, daar anders de verfstof bezinkt en de onkundige werkman alleen de olie opstrijkt. De verf zelf moet zeer dun worden opgebracht en bovendien met een kortharige kwast, zoodat de verf om zoo te zeggen moet worden opgewreven.

Hoewel men mag aannemen dat, zelfs wanneer eens een plaats bij het schilderen is overgeslagen, deze toch bij de zich herhalende bewerkingen zeker overdekt wordt, is toch eene voortdurende controle der werkzaamheden vereischt. Om geheel veilig te gaan, dat alle voorgeschreven bewerkingen overal aan het geheele bouwwerk zijn uitgevoerd, verdient het aanbeveling de afzonderlijke verflagen na elkander te laten aanbrengen, d.w.z. de eene laag eerst geheel te laten voltooien, drogen en opleveren, vóór met de volgende wordt begonnen. Ter vergemakkelijking der controle bepale men voor elk der lagen eene afzonderlijke tint en kieze dus kleuren die van zwart of bruin voor de grondverf tot donkergrijs of lichtgrijs van de laatste deklaag overgaan.

Helaas wordt reeds bij de keuze der verf de groote fout gemaakt dat men uit zuinigheidsoverwegingen zich verleiden laat tot de goedkoopste verf, waaraan natuurlijk wat betreft samenstelling, roestbescherming en duurzaamheid slechts geringe eischen mogen worden gesteld. Deze zoogenaamd billijke verfsoorten blijken achteraf echter dikwijls de duurste. Zij zijn vervaardigd uit minderwaardig materiaal, hebben meestal een hoog soortelijk gewicht, drogen slecht, worden door den regen spoedig afgespoeld en kunnen dus niet als bescherming tegen roest werken.

Vergeleken bij vroeger is op het gebied van schilderwerk door specialiseering van het vak bij firma's, die uitsluitend verfwerk van ijzerkonstrukties van gebouwen en bruggen uitvoeren, eene aanmerkelijke verbetering ingetreden. Daarbij mag niet worden onderschat de door het toezicht uitgeoefende controle, steunend op gedetailleerde voorschriften: eene omstandigheid, die benevens de verbetering van het materiaal door de verfstofindustrie, de economie van verfstoffen in vergelijk tot vroeger aanmerkelijk heeft doen rijzen.

(Naar „Bautechnische Mitteilungen des Stahlwerks-Verbandes Düsseldorf" 1914 Nr. 12).

GEMENGDE BERICHTEN

Verbetering. De ontsierende reclame in de Provincie Utrecht Het bord waarvan in het bericht op blz. 227 sprake is, verkondigt niet den lof van Amsterdam maar van Amersfoort als woonstad

DORDRECHT. Een verordening tot wering van ontsierende reclame. Ingevolge het voorstel van B. & W. heeft de Raad 14 Juli l.l. besloten aan de commissie voor de strafverordeningen te verzoeken eene verordening te ontwerpen. B. & W. wezen er op dat — blijkens o. a. een bord op den hoek van de Toulonsche laan — het gevaar voor ontsiering niet denkbeeldig is. De motieven die de Prov. Staten deden besluiten tot eene verordening betreffende het landelijk gedeelte der provincie, gelden ook voor de steden. Zij wijzen er echter nadrukkelijk op dat het hunne bedoeling niet is den handel in het maken van reclame te belemmeren. Na eenige discussie, waarbij de tegenstanders echter blijkens het raadsverslag der „N. R. C." geene nieuwe argumenten ten beste gaven, werd het voorstel van B. & W. aangenomen met slechts 7 stemmen tegen.

Nijmegen was de eerste stad in ons land die eene dergelijke verordening uitvaardigde. Mogen na Dordrecht spoedig meerdere steden, ook in hun welbegrepen eigenbelang, dat voorbeeld volgen teneinde de schreeuwende ontsiering van het stadsbeeld te beletten.

Vandalisme te Enkhuizen. Het mooie poortje uit 1625, Paktuinen 306, dat in 1912 door den eigenaar, het gemeenteraadslid C. STAPEL, voor f 1100.— aan een antiquair uit Hoorn was verkocht, wordt thans gesloopt.

HET POORTJE PAKTUINEN 306

„De Bouwwereld" gaf er in jaargang 1912 op blz. 309 eene beschrijving van. Toen het poortje verkocht was en het gerucht ging dat de heer STAPEL ook voornemens zou zijn den hem behoorenden gevel Nieuwe Westerstraat 90 te gelde te maken, heeft Heemschut Z.Ed. er op gewezen dat Enkhuizen zijne aantrekkelijkheid uitsluitend dankt aan de herinneringen uit zijn bloeitijd. Men deed dus beter die in eere te houden en er de aandacht op te vestigen, zooals andere steden doen die vreemdelingen trekken en op hun verleden trots zijn.

Het zal ons benieuwen of die gevel welke eene der fraaiste voorbeelden is onzer vroeg-17de eeuwsche bouwkunst (1617, zie de afbeelding „Bouww." 1912 blz. 310) den weg van het poortje zal volgen of dat het Raadslid in kwestie inmiddels overtuigd is dat een paar duizend gulden in zijn eigen pocket minder beteekenis hebben dan de handhaving van Enkhuizen's naam als eene stad waar nog iets te zien valt.

Een brandproef met rieten daken is volgens dagbladbericht genomen op het landgoed der Erven van den graaf VAN BYLANDT te Mariënwaard (gemeente Beesd). Een houten gebouwtje was deels met gewoon, deels met gepraepareerd riet gedekt. Gloeiende briketten, brandende lappen enz. doofden uit zonder het brandvrije riet aan te steken, terwijl het gewone riet spoedig in lichtelaaie stond en inéén viel. Het brandvrije riet werd slechts weinig aangetast en viel bij het instorten van het proefgebouwtje in zijn geheel ineen.

Dergelijke welgeslaagde proeven zullen er ongetwijfeld veel toe bijdragen om de bezwaren tegen de fraaie rietbedekking te overwinnen, al blijft het nog voorloopig eene open vraag hoe lang het praeparaat het riet beschermt.

De steenbreuken van Parijs. In een artikel van Prof. R. SCHAAR in het „Berl. Tagebl." van 28 Juni wordt de middellijke oorzaak van de instortingen die onlangs te Parijs plaats vonden gezocht in de buitengewoon ingewikkelde toestanden van den ondergrond, waardoor dergelijke instortingen ook vroeger reeds herhaaldelijk voorkwamen. De beste beschrijving van den parijschen ondergrond komt voor in het „Zeitschrift des Vereins deutscher Ingenieure" 1903 en 1904.

De stad Parijs is grootendeels gebouwd op een voortreffelijken kalksteen die sedert eeuwen het materiaal leverde voor bijna alle gebouwen. Het parijsche bekken behoort tot de tertiaire formatie. Er onder ligt het krijt. In de benedenste lagen komt plastische leem voor, daarboven kalksteen, gips, mergel, zand enz. De kalksteen werd in open groeven en later in ondergrondsch bedrijf gewonnen. Ook de gipsbanken werden geexploiteerd, tot in het eind der 18e eeuw die groeven, welke binnen het toenmalige stadsgebied waren gelegen, op koninklijk bevel werden gesloten. De gangen zijn grootendeels door instortingen opgevuld en men kan dus alleen in enkele gevallen door moeilijk en kostbaar onderzoek zich op de hoogte stellen van den ondergrond. De fundeering van gebouwen die boven deze verlaten groeven worden gebouwd, eischt dikwijls dat de pijlers eerst op meer dan 30 M. diepte den vasten rotsgrond vinden.

De ondergrondsche kalksteengroeven, die in het bijzonder in het zuidelijk stadsdeel voorkomen, zijn ten deele nog begaanbaar. Hare ontginning werd in 1813 binnen het stadsgebied voor goed verboden. Een wandeling door deze verlaten groeven geeft een verrassend beeld van deze onderaardsche wegen, puinhoopen en holen die op vele plaatsen in drie verdiepingen (van elk 1,5—3 M.) boven elkander zijn aangelegd. Een tiende gedeelte van het 78 K.M.² groote stadsgebied binnen de omwalling, benevens de reusachtige onderaardsche reservoirs van de waterleiding, en groote gedeelten van den ondergrondschen stadsspoorweg zijn boven de oude steengroeven gebouwd.

De groeven worden volgens twee methoden ontgonnen: òf de steen werd uitgebroken met sparing van de noodige pijlers tot steun der zolderingen òf alle bruikbare gesteente werd geëxploiteerd en de holle ruimte met afval of andere materialen gevuld. Dit echter geschiedde niet steeds op zorgvuldige manier. In andere gevallen bezweken op den duur onder den invloed van doorsijpelend water de zolderingen der gangen in de steengroeven. Dikwijls zijn vooral na zwaren regenval de niet voldoende gesteunde zolderingen ingestort zoodat holle ruimten ontstonden die naar beneden toe zich klokvormig verwijdden, verder afbrokkelden en eindelijk geheel open lagen. Dergelijke zolderingbreuken genaamd „cloches de fontis" of „fontis" hebben reeds dikwijls geleid tot verzakkingen, groote schade aan gebouwen en verlies van menschenlevens. Zij zijn bijzonder gevaarlijk door de omstandigheid dat hunne ligging geheel onbekend blijft wanneer de ondergrondsche toegangen door vroegere puinstortingen versperd zijn.

Tegen het einde der 18e eeuw werd een bijzonder toezicht ingesteld, de „Inspection des Mines", welks taak was de oude steenbreuken op te nemen en te versterken. In het 1860 waren deze werkzaamheden gereed voor zoover betreft de straten en openbare gebouwen. De annexatie der voorsteden en de uitleg van de stadsomwalling brachten toen een uitgestrekt, sterk uitgehold gebied onder de inspectie der Commissie. De brand van het parijsche stadhuis in de commune van 1871, deed echter alle plannen verloren gaan en deze konden sedert niet meer alle worden vernieuwd, aangezien verschillende plaatsen door inmiddels uitgevoerde veranderingen niet meer toegankelijk waren. In 1881 werd voorgeschreven dat bij ieder nieuw huis de ondergrond zoo noodig moest worden versterkt, 'tgeen

vroeger niet geschiedde. Deze versterkingen zijn uit technisch oogpunt zeer interessant; vooral die bij den stadsspoorweg hebben een groote technische volmaaktheid bereikt. Het zal echter nog veel moeite, studie en geld kosten eer het gevaar voor ongelukken geweken is.

Bij de versterking worden ter geregelde controle zooveel mogelijk begaanbare gangen gespaard. Deze meten thans 450 K.M. lengte. De vaste bodem ligt tot 180 treden diep. Verschillende dezer gangen worden praktisch gebruikt, bijv. voor de kelders van brouwerijen. Bekend is ook het gebruik voor knekelhuis. Vele miljoenen geraamten geraamten uit de opgeheven kerkhoven zijn bewaard in de zoogen. „Catacombes", die tot de bezienswaardigheden der stad behooren. De bezoeker wandelt anderhalf uur langs die tot 2 M. hooge stapels, die aan de voorzijde met twee rijen schedels en gekruiste dijbeenderen versierd zijn.

Ontgravingen te Jerusalem zijn dezen winter voor rekening van Baron Edmond de Rothschild ondernomen onder leiding van Raymond Weil. Zij betroffen het thans verlaten gebied van de stad van David, de oude kanaänitische sterkte welke door den israelitischen veroveraar werd ingenomen en waar hij zoowel als zijne opvolgers werd begraven.

Weil heeft de koninklijke necropolis blootgelegd, of juister, hetgeen er nog was overgebleven van die graven, welke reeds in overouden tijd verwoest waren. Hij heeft eveneens teruggevonden de archaïsche omwalling, welke oprees boven de ravijnen, die de acropolis omgaven, en ontdekte het merkwaardige verdedigingsstelsel der sterkte. De bron die de primitieve stad van water voorzag is opgespoord en de onderaardsche leidingen die het water over de bergen heen naar een beveiligd reservoir leidden, zijn bestudeerd en over groote lengte blootgelegd.

Voorts zijn nog belangrijke overblijfsels ontgraven van de joodsche stad tot het romeinsche tijdperk. Daarbij is eene grieksche inscriptie uit de 1e eeuw n. Chr. betreffende de stichting van een etablissement voor vreemdelingen, bevattende eene synagoge, badhuis en herberg.

Ook een prijsvraag! De „Deutsche Bauz." maakt gewag van een „prijsvraag" die door de gravin von Gneisenau is uitgeschreven voor de inwendige verbouwing en inrichting van haar kasteel Molsdorf bij Erfurt. Prijzen worden niet uitgeloofd en de gravin beslist alleen welke ontwerpen zullen worden uitgevoerd.

Het programma van wenschen is voorts niet bindend en niet volledig zoodat onderzoek ter plaatse noodig is, terwijl een zeer groote hoeveelheid arbeid geëischt wordt o. a. van ieder vertrek een gekleurde perspektief en teekeningen op flinke schaal.

Deze allerzonderlingste opvatting van het idee eener prijsvraag herinnert aan het antwoord dat Phil May, de beroemde teekenaar van „Punch", eens stuurde aan een amerikaansche firma in gedroogde vruchten, die hem had uitgenoodigd mede te dingen in een besloten prijsvraag voor een reclamebiljet op voorwaarden die even sterk als die der gravin von Gneisenau aan kunstenaars-exploitatie deden denken.

Phil May beantwoordde de uitnoodiging aldus:

Mijne Heeren.

Ik loof een prijs uit van een halve kroon voor het beste merk gedroogde vruchten en hoop dat U aan dezen wedstrijd zult willen deelnemen. Twaalf dozijn doozen van elke vruchtensoort moeten ter beoordeeling worden ingezonden en alle inzendingen die niet voor eene prijs waardig gekeurd worden, blijven het eigendom van den ondergeteekende. Ook komen alle onkosten voor de zending vruchten ten laste van den afzender. w.g. Phil May.

Phil May was dus nog royaler met zijn prijs van f 1.50.

BOEK EN TIJDSCHRIFT

Technisch Vademecum door F. Wind. Uitgevers van Mantgem & de Does. Amsterdam. — (Prijs geb. f 4.25.)

Handboek der Burgerlijke Bouwkunde door L. Zwiers. Deel IV. Constructieleer.

Handleiding voor de berekening van constructies uit de Burgerlijke Bouwkunde door J. R. Altink. Ingenieur. Van Mantgem & de Does. Amsterdam. — (Prijs geb. f 8.25.)

Leerboek der Burgerlijke Meetkunde door P J. A. M. Haaring. Leeraar a. d. Ac. v. B. K. te 's Gravenhage. Met Atlas. — H. Meulenhof. Amsterdam. 1914. (2 deelen ingenaaid f 6.75, in geheel linnen banden f 7.90.)

Innen-Dekoration. De Juli-aflevering is geheel ingenomen door de uitvoerige publicatie van het landhuis Kareol in den Aerdenhout. Het wordt echter volkomen ten onrechte een „hollandsch landhuis" genoemd, want zoowel ontwerp en uitvoering zijn voor een belangrijk gedeelte uitheemsch. Het was ook overal elders op zijn plaats en in de opgeschroefde beschrijving wordt dit bouwwerk dan ook geheel voor den modern-duitschen geest opgeëischt. Het kan niet genoeg betreurd worden dat bij een dergelijke opdracht, die blijkbaar met eene in ons land uiterst zeldzame ruimte van middelen mocht worden volvoerd, de vaderlandsche kunst zoo geheel werd voorbijgegaan. Haar werd aldus de gelegenheid benomen te toonen dat zij onder gunstige omstandigheden zeker niet bij de geroemde duitsche kunst ten achter zou blijven. Een zweedsch architect, een duitsche tuinaanlegger, een duitsch beeldhouwer, duitsche tegels, duitsche meubels. Voor Nederlandsche kunst was op den huize Kareol van een hollandsch koopman geene plaats en in stede dat eene dergelijk belangrijk werk een glorie onzer kunst kon worden, wordt het nu integendeel door onwetenden en snobs gebruikt als voorbeeld der stelling: „als je iets bijzonders wilt hebben, moet je toch maar naar het buitenland gaan."

Moderne Bauformen. Juli 1914. De door Prof. Ludwig Ruff ontworpen tuinvoorstad Werderau bij Neurenberg, die gesticht is voor werklieden en beambten der Machinefabriek Augsburg-Nürnberg wordt uitvoerig in woord en beeld behandeld. Het geheel is gehouden in den trant der typische Zuid-Duitsche architektuur van 18de eeuwsch karakter. Het doet zeer vriendelijk aan, en is — hoewel kennelijk „aus einem Gusz" — rijk aan afwisseling. Sommige doorkijkjes zijn door de groepeering der op zichzelf beschouwd eenvoudige huizen van zeer gelukkig effect. De architect heeft echter, naar verschillende aanwijzingen oordeelend, het voorrecht gehad onder gunstige finantieële omstandigheden te werken. Althans zou in onze gebruikelijke verhoudingen er niet aan gedacht kunnen worden een zoo ruim en royaal opgezette arbeidersvestiging te stichten. Dit belangwekkend artikel is de hoofdschotel der aflevering. Zij bevat overigens nog enkele ontwerpen van landhuizen, interieurs en meubels.

PRIJSVRAGEN, EXAMENS EN TENTOONSTELLINGEN

2e Gevelwedstrijd der 's Gravenhaagsche Bouwgrond Maatschappij te 's Gravenhage.

De Jury, bestaande uit de heeren D. E. C. Knuttel, J. Limburg, H. P. Berlage, W. Kromhout en E. F. Ehnle heeft uit 20 deelnemers met 32 inzendingen uit het 2e honderdtal gevels, de navolgende bekroningen toegekend.

1°. Een prijs van f 1500 aan den arch. Joh. Mutters Jr. (vier heerenhuizen aan het Louise de Colignyplein, N.s. 28, 29, 30 en 31).

2°. een eerste premie van f 1000 aan de arch. G. W. Fikkert en C. W. M. van den Elshoudt (N.V. Electrische Drukkerij „Luctor et Emergo" aan de Amalia van Solmsstraat Nos. 2 en 4).

3°. een tweede premie van f 200 aan den arch. J. D. Looyen (villa „Maria" aan de Koningin Sophiestraat No. 1 hoek Mariastraat en hoek van het Louise de Colignyplein).

4°. dito aan den arch. K. Stoffels (groep van twee heerenhuizen en twee beneden- en bovenhuizen met tusschenbouw aan de Charlotte de Bourbonstraat Nos. 11, 13, 15/17 en 19/21).

5°. dito aan den arch. L. A. H. de Wolf (heerenhuis aan de Juliana van Stolberglaan No. 49).

PERSONALIA

CHARLES BULS. †

Op 78-jarigen leeftijd is plotseling overleden de oud-Burgemeester van Brussel Charles Buls, die zich door zijn zorg voor het stadsschoon buitengewone verdiensten verwierf. Aan hem dankt in het bijzonder de Groote Markt haar herstel, terwijl door servituten het blijvend behoud van dat weergalooze geheel verzekerd werd. Een bewijs van de fijne wijze waarop daarbij de eischen van het toegenomen verkeer werden vereenigd met die der schoonheid, is het hoekhuis ter zijde van het Raadhuis, welks onderverdieping in een open zuilenhal werd veranderd, terwijl de gevel in stand bleef zoodat de aaneengesloten pleinwand niet door een breede gaping werd onderbroken. Onder die zuilenhal werd aan Buls door de Brabantsche kunstenaars in den vorm eener gedenkplaat eene treffende hulde gebracht in het centrum zijner werkzaamheid.

Buls heeft ook veel geschreven en herhaaldelijk gesproken over stadsschoon met behoud van het oude, en over de eischen der kunst bij nieuwen stads-aanleg.